

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- TÓTH KRISZTINA verse 641
SAJÓ LÁSZLÓ versei 642
KERESZTESI JÓZSEF: János vitéz (*Harmadik fejezet*) 645
DEMÉNY PÉTER versei 651
UNGVÁRY RUDOLF: Az út (*elbeszélés*) 653
ZOLTÁN GÁBOR: Wir sind (*A Geyer Flórián dalának története*) (esszé) 664
KUKORELLY ENDRE: Egy úrilány
(*Szeretet, Halál és Szerencse*) (regényrészlet) 677
PODMANICZKY SZILÁRD: Örök élet meg egy nap (*naplórészlet*) 685
JÁSZ ATTILA: Feltámadásgyakorlatok
(*Avagy egy életem és több halálom Szofi Márszóval*) (regényrészlet) 691
EÇA DE QUEIRÓS: A Maia család (regényrészlet) 697
MELIORISZ BÉLA versei 705
PETŐCZ ANDRÁS versei 707
SZABADOS ATTILA versei 709
MELHARDT GERGŐ versei 711
KÉPES JÚLIA: Thomas: Trisztán és Izolda – a kölcsönös szerelmi vallomás
(fordítói előszó) 715
THOMAS: Trisztán regénye – a Carlisle-töredék 717
SIMON ZSUZSANNA – TÜSKÉS ANNA: A Jelenkor korai történetéből
(*Basch Lóránt és Tüskés Tibor levelezése [1960–1965]*) 721
BASCH LÓRÁNT és TÜSKÉS TIBOR levelezése (1960–1965) (I. rész) 727

*

- RADNÓTI SÁNDOR: Az idill halála és halhatatlansága (esszé) 751
LENGYEL ANDRÁS: „...csalók, akik önmagukat is megcsalják”
(*József Attila hazugságtraktátusa*) 774
FENYŐ DÁNIEL: Egy neoavantgárd művészi szubjektum genezise
(*A börtöntapasztalat elfedése és integrálása Hajas Tibor életművében*) 779

*

- WEISS JÁNOS: A létezés dicsérete
(*Esterházy Péter: Vanni van. Válogatott beszélgetések*) 791
SZALAI KLÁRA: „Kezdjük a végén”
(*Cserna-Szabó András: Az utolsó magyarok*) 797

2025

JULIUS-AUGUSZTUS

JELENKOR

LXVIII. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Főszerkesztő-helyettes
GÖRFÖL BALÁZS

Szerkesztő
FENYŐ DÁNIEL

Tördelőszerkesztő
KISS TIBOR NOÉ

Szerkesztőségi titkár
KOZMA GYÖNGYI

A szerkesztőség munkatársai
PARTI NAGY LAJOS
főmunkatárs

BERTÓK LÁSZLÓ, CSUHA ISTVÁN, HAVASRÉTI JÓZSEF, KERESZTESI JÓZSEF,
NAGY BOGLÁRKA, PINCZEHELYI SÁNDOR, SZOLLÁTH DÁVID, TAKÁTS JÓZSEF,
THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ, VÁRKONYI GYÖRGY

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 7–8.
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
A szerkesztőség e-mail címe: jelenkor58@gmail.com

Arra kérjük a folyóiratunkban még nem publikált szerzőket, hogy közlésre szánt műveiket kinyomtatva, postai úton juttassák el a szerkesztőség címére.
Az elfogadott kéziratok szerzőit a küldeményhez mellékelt válaszbortékban vagy a megadott e-mail címen értesítjük. Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Széchenyi tér 7–8. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Erőforrás Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata támogatásával.
Felelős kiadó: a Jelenkor Alapítvány kuratóriumának elnöke.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak: előfizetési díj félévre 7800,- Ft, egy évre belföldre: 14 300,- Ft;
a Magyar Posta Zrt.-nél külföldre: az aktuális díjszabás szerint.

Lapunk előfizethető közvetlenül a szerkesztőségen keresztül is.
Számmlaszámunk: MBH Bank Nyrt. 50800111-11164573
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BERTÓK-PÓDIUM. A beszélgetéssorozat újabb rendezvényén *Bognár Péterrel Elmész, visszajössz, sose halsz meg* című regényéről *Mohácsi Balázs* beszélgetett június 10-én a pécsi Reggeli kávézóban.

XXX. *Gerevich András* verseskötetét, amely az Okapi Press gondozásában jelent meg, június 12-én mutatták be a pécsi Művészetek és Irodalom Házában. A szerzőt és *Simon Márton*t, a kiadó alapítóját *Görföl Balázs* kérdezte.

„CARISSIMA PILLANGÓ”. A Szamos Elza operaénekesnőről írt monográfiát május 22-én mutatták be a pécsi Tudásközpontban. A Csorba Győző Könyvtár által szervezett eseményen a szerzővel, *Szabó Ferenc Jánossal* és a kötet szerkesztőjével, *Szatmári Áronnal Retkes Attila* zene-történész beszélgetett.

PÉCSI MŰVÉSZEK ROZS TAMÁSÉRT. A súlyos betegséggel küzdő zenész támogatására szervezett estet a Székiáltó együttes május 26-án a PTE Művészeti Karán. Fellépett *Sólyom Katalin*, *Németh János*, *Nagy Bandó András*, a Janus Egyete-

mi Színház művészei, *Beck Zoltán*, a Simply English Együttes, a Zengő Együttes, *Balogh Robert*, *Csordás Kata*, *Meliorisz Béla*, *Méhes Károly*, a Gandhi Hagyományörző Együttes, valamint *Fenyvesi Béla* és *Lakner Tamás*, a Székiáltó együttes tagjai.

A MEGHAJLÍTOTT KŐ. Kigyós Sándor emlékműkiállítását május 8-a és június 8-a között rendezték meg a Pécsi Galériában. A kiállítás kurátora *Fekete Dénes* volt, *Nagy T. Katalin* megnyitóbeszéde honlapunkon olvasható (www.jelenkor.net).

TURANDOT. A Pannon Filharmonikusok koncertjén Puccini operája koncertszerű előadásban került színpadra június 5-én a pécsi Kodály Központban. Az énekes szólisták *Natalia Muradymova*, *Ivan Magri*, *Elena Mosuc*, *Gábor Géza*, *Fülep Máté*, *Varga Donát*, *Horváth István*, *Kálmán László* és *Gáspár István* voltak, közreműködött a Nemzeti Énekkar – (karigazgató *Somos János Csaba*) és a PFZ Gyerekkórus (karigazgató *Hoffner Tibor*). A rendező *Aczél András* volt, vezényelt *Kesselyák Gergely*.

Szerzőink

Tóth Krisztina (1967) – költő, műfordító, Montreux-ben él.

Sajó László (1956) – költő, író, Budapesten él.

Keresztesi József (1970) – író, kritikus, Pécsen él.

Demény Péter (1972) – író, költő, Bukarestben él.

Ungváry Rudolf (1936) – író, információs mérnök, Budapesten él.

Zoltán Gábor (1960) – író, rendező, Budapesten él.

Kukorelly Endre (1951) – költő, író, Budakalászon él.

Podmaniczky Szilárd (1963) – író, költő, Balatonbogláron él.

Jász Attila (1966) – költő, kritikus, az *Új Forrás* főszerkesztője, Tatán él.

Eça de Queirós (1845–1900) – portugál író.

Pál Ferenc (1949) – műfordító, irodalomtörténész.

Meliorisz Béla (1950) – költő, tanár, Pécsen él.

Petőcz András (1959) – költő, író, Budapesten él.

Szabados Attila (1999) – költő, a BME mesterszakos hallgatója, Budapesten él.

Melhardt Gergő (1993) – irodalomtörténész, kritikus, a Digitális Irodalmi Akadémia szerkesztője, Budapesten él.

Képes Júlia (1954) – műfordító, szerkesztő, Budapesten él.

Thomas – 12. századi költő.

Simon Zsuzsanna (1950) – irodalomtörténész, nyugalmazott archívumvezető, HUN-REN BTK

Irodalomtudományi Intézet, Budapesten él.

Tüskés Anna (1981) – irodalomtörténész, művészettörténész, a HUN-REN BTK Irodalomtudományi Intézet

tudományos munkatársa, a PTE Művészeti Kar Művészettörténeti Tanszék adjunktusa, Budapesten él.

Basch Lóránt (1885–1966) – ügyvéd, irodalomtörténész.

Tüskés Tibor (1930–2009) – író, irodalomtörténész, tanár, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője.

Radnóti Sándor (1946) – esztéta, kritikus, az egykori *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.

Lengyel András (1950) – irodalomtörténész, Szegeden él.

Fenyő Dániel (1996) – kritikus, a *Jelenkor* szerkesztője, Pécsen él.

Weiss János (1957) – filozófiatörténész, kritikus, Pécsen és Szűrön él.

Szalai Klára (1997) – kritikus, Budapesten él.

Codău Annamária (1993) – irodalomkritikus, a *Látó* szerkesztője, Marosvásárhelyen él.

Zsembery Borbála (1987) – író, kritikus, Budapesten él.

Gáspár Sára (1999) – kritikus, Juhász Tiborral közösen a FISZ Könyvek sorozatszerkesztője.

Bíró Zsolt (1958) – szemész szakorvos, egyetemi tanár, Pécsen él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Pécsen él.

CODÁU ANNAMÁRIA: Mennyi az anyyi (*Schillinger Gyöngyvér: Rohadjon meg az összes*) 801

ZSEMBERY BORBÁLA: „Tülevelű szavak, kötőanyag nélkül” (*Mátyus Melinda: Inkább az enyém*) 806

GÁSPÁR SÁRA: Disszociált líra (*Csordás Kata: A tékozlás öröme*) 810

*

BIRÓ ZSOLT: Rutinműtét márpedig nem létezik (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 814

Folyóiratunk a Kulturális és Innovációs Minisztérium, a Nemzeti Kulturális Alap és Pécs Város Önkormányzata támogatásával jelenik meg. Köszönjük a Molnár Nyomda Kft. támogatását.

A Jelenkor a LAPKER újságospavilonjain kívül a következő könyvesboltokban is megvásárolható:

PÉCSETT: Fókusz Könyvárúháza, Jókai utca 25. – Művészetek és Irodalom Háza, Széchenyi tér 7–8.

BUDAPESTEN: Írók Boltja, 1061 Bp., Andrássy út 45. – Ludwig Múzeum, 1095 Bp., Komor Marcell u. 1. – Magvető Café, 1074 Bp., Dohány u. 13.

A LIBRI budapesti és vidéki könyvesboltjaiban:

Allee Könyvesbolt
Árkád Könyvesbolt, 1. emelet
Campona Könyvesbolt
Csepel Plaza Könyvesbolt
Duna Plaza Könyvesbolt, 1. emelet
Könyvpalota
Mammut Könyvesbolt
Oktogon Könyvesbolt

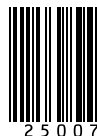
Stop.Shop. Könyvesbolt
Pólus Center Könyvesbolt
Sugár Könyvesbolt

Budaörs Könyvesbolt
Debrecen Könyvesbolt
Győr Könyvesbolt
Győr Plaza Könyvesbolt
Kaposvár Plaza Könyvesbolt
Miskolc Könyvesbolt
Nyír Plaza Könyvesbolt
Pécs Könyvesbolt
Szeged Plaza Könyvesbolt
Szolnok Plaza Könyvesbolt
Zala Plaza Könyvesbolt

www.jelenkor.net

1300,- Ft

JELENKOR

TÓTH KRISZTINA

Nyárfahó

Összehúzó a kavargó nyárfavattát,
de szél jön, rögtön visszaszáll a köre.
Apámat látom, amint a fonott székből
felpattan, hogy a járdát felsöpörje.
Örök küzdelmét az engedetlen világgal:
holtig tartó, fáradhatatlan, éber
harcát a gyomok és pity pangok ellen,
háborúját a csigák mohó seregével,
a palánták köré szórt tojánhéjat, hamut,
a lemeszelt, bebugyolált nyírfakérget,
ahogy fűrészsel, permetez és hajlgat,
halomba hordott, tetves ágakat éget,
ahogy üvölt a zivatarral, mert éppen
ki akart volna mászni a háztetőre,
vagy az éggel perel, az izzó napsütéssel,
hogy mért nem jön szél, miért nincs eső se,
és káromkodik, hogy költenek a fecskék,
húzza a slaugot és egyenesre rázza,
mert ezek mindenhová odaszarnak,
csupa mocsok tőlük a kerti járda,
a macska nyomát a motorháztetőről
ronggyal síkálja, ráfest egy rozsdafoltra,
a nyárfavatta filcesedve foszlik,
aztán huss, mintha sose lett volna,
ahogy a fecskék is mind kirepülnek,
és rend lesz végre az eresz alatt,
apám békétlen lényéből is csak
hamu és pár csorba szerszám maradt,
meg az a hirtelen mozdulat, ahogy
az égre pillant, megfeszítve nyakát.
Meddig tart még ez? Mégis, mit csináljak?!
Rohadt, szívós pity pangok. Kurva rák.

Marszüász panasza Dianáért

és leteríté ifju Apolló ráncos bőröm
 kandalló tüze érzem forró bőrét fekszik
 rád vár felmered fallosza máris be se léptél még
 úgy simogatja faszát mint őzike testedet érzi
 jössz közelítesz nyílik az ajtó párducmintás
 szoknya a térded combod látszik a tanga is párduc
 topban melltartóban a kurvásban levadászod
 párducnő a vadászt most fényes Apollót térdelsz
 megfogod és bekapod tövig ám nagy a fasz nincs óvszer
 rá leszopod nyalogatva a makkot és beleülsz most
 meglóvatolva amíg a gyönyörbe Apollót hajszolt
 ló lovas és most megfordulsz hogy Apolló lássa
 most ő segged ezt nem szokták bírni sokáig
 gyorsan eléveez Apolló újra meg újra Te is még!
 rád fekszik ragyogó Dianám akit én is nemrég
 bőrömon érzem a bőröd Apollód forró magját
 végre pihentek bájjitalokból kortyolsz pezsgő
 és tequilás koktél iszik ő is nem pálinkát
 mit te velem lötytyintesz szomjasan issza be bőröm
 kezditek újra te jól fuvolázol szebben mint én
 ő az eolháróján tested minden húrján
 játszik játszatok ég tüzetek ki nem alszik lángol
 kandalló tüze is nem alusztok csak keveset mert
 tízig reggeli svédasztal gyors fürdés ketten
 kádban amíg megjöttök baszni megint és bőrén
 vén szatiron Dianám pinanedved friss geci szárad

A cím Hölderlin-áthallás.

119-es

*a tajgetoszon
kockás plédbe csavarva
napra kitesznek*

*becsomagolnak
a halálnak a halál
majd kicsomagol*

*férges múmia
magad túlélő csomag
vagy enni adnak*

*kenyér teljes ki-
őrlésű vigyáznak az
egészségedre*

*kis vaj lapka sajt
uborkakarika át-
látászó felvágott*

*reggeli ebéd
vacsora teljes komfort
a sokcsillagos*

*tajgetosz csúcsra
járatott hotel minden
percben üzemel*

*de hétfőgén ne
haldokolj nincs orvos csak
nővérügyelet*

*a proszektúra
nyitva látogatók is
jöhetnek hozzád*

*senki nem is kell
enni adnak inni meg
hoztál magadnak*

*szatmári szilva
kitart addig ameddig
te is kitartasz*

*legjobb ez a korty
ahogy elvárható az
utolsó kortytól*

*kitartott beteg
nagy levegő vegyél még
mély lélegzetet*

*benn tartja fújja
kifújja fújja fújja
ékágé símúl*

*ennyi bassza meg
halálvigyor ki nevet
a vég én ahogy*

*pálinkád te is
történeteiből ki-
fogytál elhagyott*

*sötét száztizen-
kilences szobában a
fal túloldalán*

*a neked vissza-
tartott patkány a tiéd
te az övé rád*

*szabadul erre
van út agyadig rágja
magát csontodig*

*szál lepedőben
száztizenkilenceske
napra kitesznek*

*földön földben sem
leszel szétszórattatva
földönkívüli*

Kékestető, 2025. február 4–25.
A szövegben Krúdy-, Petőfi-, Orwell-áthallás.

János vitéz

Harmadik fejezet

*Lassan telik a nap a nyáját terelve,
Csatangol a birka, hol arra, hol erre,
Folyvást elbóklászva, füvet ropogtatva;
Az idő metrumát méla kolomp adja.*

*Szegény juhászlegény, akad elég baja:
Tüzesen süt le a nyári nap sugara,
Forró a subája, egy szellő se moccan,
Körül a rónaság nyújtózkodik hosszan.*

*E szavakkal fordul Jancsi Bem apóhoz:
„Vezess gémeskúthoz, vagy akár egy tóhoz;
Derék öreg bátyó, olyan utat mutass:
Apadófélben a csikóbőrös kulacs!”*

*Így felel Bem apó: „Rendben, fiam, János,
Bár a puszta erre roppant vízhiányos.
Hogyha szomjúhozol, térjünk másik útra:
Elvezet minket egy muszka benzinkútra.”*

*Hej, mostan muszka ám igazán a muszka!
Pumpálja olaját folyvást színre-szuszra.
Cifra cári kaptár setét méze pereg,
Azt abrakolják az enjáró szekerek.*

*Enjáró szekerek benzint abrakolnak,
Legel a nyáj, mintha sosem lenne holnap,
Csupán szegény Jancsit gyötri a nap heve,
Egyre tikkad-szikkad: ugyan mi lesz vele?*

*De hát mi baj lenne? Hisz Bem jár előtte,
Útjuknak végcélját időben belötte,
S dolgozik e végcél, mint nyálban az enzim:
Nem magyar, de muszka; nem gémes-, de benzin-!*

¹ A mű első fejezete a *Jelenkor* 2011/11., a második fejezete a 2024/10. számában olvasható.

*Annyit látnak végre közelébe érve:
Messze csillog-villog a benzinkút fénye;
Aranylik a tüze őrzés ablakának,
Hihetnéd Kublaj kán pompás kéj lakának.*

*A vén számadó tiszt lecövekel ottan,
Bámul, bámul hosszan, s közben meg se moccan.
Végigsimogatja fokosát, ostorát,
És így szól Jancsihoz a jó öreg polák:*

*„No, kedves fiacskám, eddig kísértelek,
Ám e küszöbön túl nem tartok már veled.
Muszka házba lábom ugyan be nem teszem.
Sok időt ne tölts benn, ha nem muszáj, te sem!*

*Igyekezz hát, Jancsi, intézd el a dolgod,
Még várlak idekinn, míg szomjadat oltod.
Őrizem a nyáját meg a büszkeséget,
Te meg hozhatnál egy konzerv vodkashake-et.”*

*Kukoricza Jancsi bólogat csak erre,
Bár jócskán elkószált immár a figyelme;
Merthogy túlhan véle, átellenben éppen
Behemót busz tolat, parkírozni készen.*

*Amidőn betolat, s ajtaját kitarja,
Avoal együtt nyílik Jancsi szeme tágra:
Sudár leányalak lép elő belőle,
Ontja a sok kisjányt a busz nyakra-főre.*

*Tündér teremtések, Barguzinban laknak,
Tagjai a helyi gyeplabdacsapatnak;
Pihenőt tartani érkeztek e helyre,
Feszül tomporukon tréningnadrág selyme.*

*Nagyot nyújtózkodnak azonmód kiszállva,
Csivitelve jónek, csípőjük riszálva,
S amint pillantásuk végigsiklik Jancsin,
Ő rögvést túl is lép Bem apó parancsin.*

*Mert ajkuk botoxa, keblük szilikonja
Kukoricza Jancsi szemét odavonja;
Bajszát simogatja, duzzad fene kedve,
S nyomukba szegődik tüstént epekedve.*

*Mint éji lepkék a fényt ha megrohanják,
Úgy követi őket, mint bornyú az anyját,*

*Nyáj a vezérürüt, mágnest vasreszelék,
Napraforgók feje Héliosz szekerét.*

*Fényes üvegajtón besétál utánuk,
Megcsodálva masszív gyeplabdásbokájuk,
S ahogy lehajolnak bubimentes vízért,
Megérzi szájában az ősz alma ízét.*

*Sok csillogó szempár tekint végig rajta:
Lám, egy ifjú huszár, ősi magyar fajta!
Körbeállják tüstént, váltanának pár szót,
Fejükre próbálnák azt a cuki csákót.*

*Kukoricza Jancsi nevét tudakolják,
Csavargatja ujjuk subájának rojtját,
Kemény pásztorbotját cirógatják egyre,
S felmegy a pulzusa, mint Mózes a hegyre.*

*Bukfencet hány szíve, tele sűrű vérrrel,
Amidőn füléhez kocogó hang ér el:
Bem apó kopog az órjás üvegfalon,
Süt tekintetéből a vad riadalom.*

*Pattog a vén juhász, jár a keze-lába,
Akárha egy ősi pásztortáncot járna,
Sűrűn hadonászik, tipeg-topog-dobban,
Valami fontosat mondana, de nyomban.*

*Ám látván, hogy hangja nem jut odabentre,
Sietős intelmét más úton üzente:
Bal keze ujjából kis karikát formált,
Ott húzgálta ki s be jobb mutatóujját.*

*Nézi, nézi Jancsi: vajon az öreg Bem
Mit majomkodik a kirakatüvegben?
Jócskán félreérte forró, botor fejjel,
Mit üzennek néki ősi polák jellel.*

*Azt üzente ezzel a derék Bem Jóska:
„Vigyázz e babákkal, mindegyik matrjoska!
Most terítik őket csárdáról csárdára:
Ravasz szovjet kémmők taszítanak csávába.*

*Mézédes mosolyuk nem fenékig teffel,
Puha karjuk közül kelj fel, Jancsi, kelj fel!
Magyar huszár volnál, hallod, hékomadta:
Lehet a dologból cudar kompromatka!”*

*Jancsink nem is érti, ügyet se vet rája,
Mit tátog Bem apó néma potykaszája
Túl minden észérven, túlhan az üvegen;
Az buzgatja inkább, mi zajlik idebenn.*

*Fejében, a mélyben, sűrű félhomályba'
Megmoccan elméje rozsdás masinája.
Sok-sok fogaskerék forog-zörög-kattan:
Beszédtéma után kutat nagy riadtan.*

*„Gyephokis leányok, Szibéria szépi...” –
Ennyit mond, s elakad sajnós szava néki.
Hanem szerencsére a szovjet menyecskék
Átveszik tőle a társalgás keresztjét.*

*Ezt a súlyos terhet leemelik róla.
Szemüknek pillája akár a motolla.
Keblük irányzékát Jancsi felé tolják,
Csábos csicsergéssel e szavakat szólják:*

*„Ki bögrecsárdákban annyit darvadoztál,
S nem jutott neked más, csak a harmadosztály,
Kérges-durova markok, ebben volt csak részed,
Kukoricacsutka-morzsolásra készek,*

*Tudd meg: autogramot pusztá rúzzsal írunk,
Egy a bökkenő csak, sajnós nincs papírunk.
Kövess hát, homoki pusztáknak gyermeke!
Játszópajtásodul, kis huszár, kellek-e?”*

*Miként a szellőből szélvész lesz a pusztán,
Örvénylő fürgeteg vagy tornádó aztán,
Úgy pörög-forog a lányok forgatagja,
S Kukoricza Jancsit magával ragadja.*

*Jancsink árva szíve tényleg odalett-e?
Hagyja, hogy tereljék, jaj, a toalettre?
Nemet tud mondani vajon a gonoszra,
Avagy impregnálja a Krasznaja Moszkva?*

*Pörögnek körötte arcok, szemek, szájak,
Tarka ringlispülje a sok cseles lyánynak.
Csak forgatják szegényt, miként őszi szelek
Terelik-dobálják az ördögsekeret.*

*Irdatlan szédület ringatja ölében,
Ámde a legvégső pillanatban éppen*

Fölcsendül egy meghitt, régi nóta hangja:
A Magyar Rádió ezt a nótát adja.

Ráismer most Jancsi, rá a Nélküledre,
S tüstént nemet mond a szovjet nyúlüregre.
A fertő mélyiről kihúzza e nóta,
És felemeli egy éteribb valóba.

Szomorú keblében a dal hallatára
Feltárul azonmód szívének gyöngyháza.
Szíve gyöngyházában sötét gyöngy a bánat:
Fájdalmas hiányát érzi Iluskának.

„Ne olyan hevesen, halljátok, barisnyák!
Nem bővítitek ti velem ezt a listát.
Nem válik belőlem újabb trófeátok.
Undok tervetekkel most mellétrafáltok!

Tundra csillagai, hideg lánggal égtek.
Egy tálból van vélem cseresznyézhetnétek?
Szívátok velejét a szegény magyarnak?!
Távozzatok tőlem, rúzsörös nagy ajkak!”

A tündér kommandó csak bámul döbbsenten,
Súlyos csöndnek leple borul rája menten,
S Kukoricza Jancsi, lám, azt veszi észre:
Kuncogásuk átvált gonosz sziszegésre.

Ádáz kobranyelvük elő- s előtáncol
Hófehér foguknak kettős gyöngysorából;
Rózsaszín orcájuk dühös maszkká torzul,
Csilingelő hangjuk fémesen csikordul:

„Becstelen teremtés! Gyalázatos pára,
Kit soha nem hívott senki még szobára!
Milyen büszke lehetsz magadra, te incel,
Hogy távozol tőlünk egyenes gerinccel...”

Nem várja be Jancsi, mit még mondanának,
Nekiiramlik a kinti éjszakának.
Kezében kólalájt meg egy konzerv vodka,
Görbe pásztorbotját hóna alá nyomta.

Ám uccu, nyomában máris a menyecskeké,
Kiegyenesítendő a görbe estét.
Mint az iszapfolyam, zúdulnak utána,
Szalad szegény Jancsi, nyakában a lába.

*Árva magyar huszár, jaj, mi lesz most véled?
Így zárul rövidre a katonaelet?
Elhagyott sírodra koszorút ki tészzen
Itt, e világvégi benzinkút tövében?*

*Merthogy mélységes mély a benzinnel kútja,
Ősi erők kelnek őbelőle útra.
Ez ősi erőknek útját vajh' ki állja,
Visszatolván őket az alsóbb világba?*

*Bem apó áll oda jeges nyugalommal,
Szemközt az ezernyi vérvörös karommal,
Fordítván a harcot a maga javára,
Rárontván a sok-sok vad Baba-Jagára.*

*Toppant az ősz juhász, szakálla lengedez,
De nem fehér zászló békejelképe ez:
Karikás ostora propellerként pörög,
Meghasadnak tőle a boszorkánykörök.*

*Hátrahőköl tőle minden ördögleány,
Egymásnak a sarkát tapodja mindahány:
Magyar fegyver forog bátor lengyel kézbe',
Probléma lezárva, kérdés elintézve.*

*Kérdés elintézve, probléma lezárva.
Átkok zúdulnak a két derék huszárra,
De ők nekivágnak az útnak a nyájjal,
Nincs többé dolguk a sok dühöngő jánnnyal.*

*Üldözi még őket a kémnők figyelme:
Miként zombisereg uzsonnára kelve,
Vagy mint egy csapatnyi algaevő harcsa,
Úgy tapadnak rá az órjás üvegfalra.*

*Ám ekkor Bem apó s Jancsi messze jár már,
Nem időzik el a pokolbéli tájnál.
A tárt karú puszta siet, ím, eléje:
Tékozló fiának szerető szüléje.*

Vers a zöldágról

I.

*Már annyi zöldágra vergődtem én!
Abbahagyhatnám már.
Mindig a versek, a szavak,
mindig a hallgatás.
Mindig a szerelem és a szakítás.
Mindig, hogy van-e szívem.
Isten van, de mostanában
kerüli az égő csipkebokrokat.
Minden zöldágra vergődött már annyiszor.
S a csillogó zöldágakkal lassan lejár a férfikor,
a nappal ágjáró szaka.
Már csak szokásból rímelek, remélek.
Éltem, és úgy neveztem: élet.
Hej, élet, élet, élet, élet, ez aztán az élet!
Ha megunom magamat, magam is hogy élek.
Vajon hogy éljek?*

II.

*Beteszed magad mögött az ajtót, de
bent is szörnyek vannak, legbelül.
Óvod a szívedet, a szerelmedet, a
szabadságodat, mint egy XXI. századi
Petőfi. Köröskörül karlendítők, elitista
baloldal, békéző gazemberek. Hol van
számodra hely? Hej, de szeretnék
holaha-zanzákat írni, csakhogy
közben kiderült, valóság
mégsem csupádan a nyelvben van. Ásom
a boldogság gödrét magamban, a szívgödörrel
nagyjából egy földrajzi pontra.*

III.

*Még elérek a napsütötte sávig,
hol zöld pólóm, szürke ingem világít,
a dúlt beszédűtől a szép hallgatásig,
hogy elhiggyem, tényleg szeret a másik,
s én szeretem: én is tudok szeretni,
s a mindenben meg nem fojthat a semmi,
a tejembe nem pottyanhat a döglégy:
téli hajnal, 2024.*

Fotel

*Semmi nem menthet meg.
A sínek ugyanúgy vonzanak, s
a fotel karfáján is ugyanúgy
elcsúszik a könyököd.
Próbálsz minden hatodik lépésre
felélni, vagy megszólalni, amikor
nem mersz, de ritkán sikerül, és
ha igen, akkor sem segít.
Nagy szavakat előből nem
használ, mondod magadnak, de
hát ez az „elő” akkor hogy van?
Igyekszel, könyörögsz, remélsz, és
életnek nevezed. Szeretnek, ez is
jó. És mégis.*

Az út

*Az út magában-véve / árny és köd
(Tao te King)*

A távoli Berlin

Sokáig tartott, amíg megszabadultam tőle. Már korán tudtam a létezéséről. A szülemnek, a hozzánk 1944 nyarán látogató német katonáknak említeniük kellett. A földrajzi atlaszon, mellyel anyám azon a tavaszon, hétéves koromban megajándékozott, és amelyik egyik legkedvesebb olvasmányom volt évekig, ott szerepelt a neve Németország közepén.

Először azonban 1944–45, szilveszter éjszakáján figyeltem föl rá úgy, hogy ez az élmény megmaradt az emlékezetemben. Ekkor kezdett jelenteni is valamit a számomra. A négyemeletes pesti bérház óvóhelyén, ahová a harcok elől a lakókkal együtt a családom már karácsony óta leköltözött, mindenki meghallgatta Adolf Hitler újévi beszédét. Ezt a beszédet Berlinből közvetítette a német rádió. Tudtam, hogy Német Birodalom – das Deutsche Reich –, és tudtam, hogy valami vezér. A név örökre rátapadt.

Budapest akkor már nyolc napja körül volt kerítve. A belövésektől időnként megremegett a ház, a kihalt utcát üvegcserepek borították, a kapubejárat közelében néhány civil ruhás holttest hevert a kövezeten. A villanyszolgáltatás még néhány napig működött, s ezért rádiót is lehetett hallgatni.

Értettem a rádióban hallható szavakat, a távoli hangokat. Otthon svájci német anyámmal mindannyian németül beszélünk. A hangban a messzeség ragadott csak meg, az, hogy tudtam: elérhetetlen helyről jön. Ebben állt az érzékletessége. Ahogy az volt a közelemben annak a néhány férfinak az arca, akik ezt a rádióhangot hallgatták. Mintha az elhangzottakon múlték valami, mintha az a beszéd végtelenül jelentőségteljes volna, és gondolatait nagyon komolyan kellene venni. Kétségtelen, hogy nagyon csöndben kell maradnom. A felnőttek arcán zárkózottság és tisztelettudás ült ki. Évekkel később felfogtam az eszemmel is, nem csak az értelmemmel, hogy miféle szavakat hallgattak ennyire komolyan, közöttük az apám is: „Meine Soldaten! Ich kenne Eure Leiden und Eure Opfer und weiß, was ich von Euch fordern mußte und was von Euch gefordert wird... Meine Zuversicht is heute stärker als je zuvor.”¹

A pincében hallani lehetett az erősödő távoli ágyúdörgést; a külvárosokat már elfoglalták az oroszok.

¹ Katonáim! Ismerem a szenvedéseiteket és áldozataitokat, és tudom, mit kellett megkövetelnem tőletek, és mit kell még teljesítenetek... A jövőbe vetett bizadalmam ma nagyobb, mint korábban bármikor.

Tízévesen is olthatatlan kíváncsiság kerített hatalmába. Mindent elolvastam, ami a kezem ügyébe került Berlin ostromáról és azokról az utolsó napokról ott a Birodalmi Kancellária bunkerében. Budapest ostromáról, melyet személyesen éltem meg, ugyancsak mindent elolvastam, de ami szülővárosomban 1944–45 fordulóján történt, mégis egészen másvalami volt. A házunkat érő becsapódások, az emberek sikoltozása, a velünk lakó zsidók sorsa, a gettóba terelésük és a kivégzések a téli Duna-parton, a német és magyar egységek kitorése az utolsó napokban, az oroszoktól való félelem rajtam kívül léteztek. Ezek a kívülről eredő, érzéki élmények nem a semmiből fakadtak. Volt valóságos ellentételezésük: a saját akkori külvilágom. Érzéki átélhetőségükkel ellensúlyozták, mintegy egyensúlyban tartották lelkiállapotomat; ha magyarázatot kerestem az ostrom emlékeihez fűződő érzelmeimre, tudhattam, hogy egykori érzéki élményeimen alapulnak. Az érzékiség eltakart mindent, belőle apám és anyám egykori emelkedett csak ki.

Ezzel szemben azt, ami ott, abban a berlini bunkerben történt (maga a beszéd is, mintha onnan visszhangoznék, holott erről szó se volt), semmi „valóságos”, érzéki nem ellentételezhette. Az érzékszerveimmel örökké megtapasztalhatatlan maradt. Nincs arról se film, se fénykép; ismereteimet róla csak egykori szemtanúk beszámolóiból vagy későbbi elemzésekből szerezhettem meg. Élettelen, elvont ismeretek. Azokról az eseményekről csak egyetlen igazi tudásom lehetett: az, ami a pusztulásról, a megsemmisülésről bennem eleve, minden külsőtől látzólag már teljesen függetlenül, megvolt. Emiatt nem tudtam megszabadulni ama bunker utolsó napjainak utólag megtudott „képeitől”. Mert ami ott történt, hónapokkal az újévi beszéd után, teljesen érthető számomra, noha teljesen lehetetlen. A beszéd hangja csak fényjelezte, mintegy megelőlegezte azt a lehetetlent, melyet csak elképzelni lehetett. Adrian Leverkühn sorsát. Olyasmi volt, amit elkövethettem volna én is, csak éppen azzal a sorssal és személyiséggel, amely az enyém, sohasem fogom elkövetni. Valahányszor megpróbáltam átélni a berlini bunkerben történeteket, nagyon erős félelmet éreztem, és nem tudok másra gondolni, mint hogy saját magamtól riadtam vissza.

Mitől voltam annyira érzékeny minderre? Miért akartam azt a politikai örületet a legbenső éneimből kiindulva rekonstruálni? Lehetséges, hogy lelkemben (már gyerekként is) vonzódtam volna azokhoz a – felnőttként gondolom csak, hogy „totálissá” vált – kísértésekhez? Hogy lehetséges ez annak, aki nem is német, és nem is Vezér? Egy alemann svájci soha nem mondja, hogy ő német. Sokáig attól féltem, nem vagyok eléggé normális. Ahogy azok se voltak teljesen normálisak, akik akkoriban azokat a hiteket osztották, és azokban a tettekben részt vettek? A faj. A nemzet. A nép. Akik mindazt, ami történt, a végén abban a bunkerben is, normális dolognak képzelték? Ugyanúgy normális dolognak képzelték, mint akik tisztelettudóan hallgatták azt az akkori szilveszter éjjeli beszédet?

Ezerszer próbáltam felnőttkoromban megérteni ezt a kényszeres, lelkem legmélyéből eredő tapadásomat, de nem tudom teljes bizonyossággal megmagyarázni az okát.

Folyton azt akartam rekonstruálni: mit érezhetett Hitler, Goebbels és a többi körülötte levő ember azokban a napokban, melyek az öngyilkosságokat és a végkifejletet megelőzték. Milyen volt az a lelkiállapot, amelyben az akkori Vezér visz-

szavonult abba a kamrányi szobába, és leült feleségével, Eva Braunnal arra a kanapéra: ő – a bejárat felől nézve – a bal végébe, az asszony, az egykori színésznő, mint valami egyetemista egy meghitt összejövetelen, felhúzott térdrel a másik végébe, közöttük körülbelül akkora hely, amelyen egy harmadik személy alig fért volna el. A kapszulán kívül később csak az összeszorított ajkak és az orrszéleken látható elszíneződés árulkodott arról, hogy megmérgezték magukat. A bunker időnként alig észlelhetően megremegett a becsapódásoktól, a lépcsőház felső részén már jól lehetett hallani a harc dübörgését, az ágyúk, aknavető, gépfegyverek hangját. Aztán bevették a ciánkálit. Mindegy, hogy Hitlernek volt-e legalább annyi bátorsága, hogy főbe lője magát, ahogy SS-komornyikja állítja, vagy csak mérget vett be, mert félt a főbelövés okozta fájdalomtól.

És milyen volt a légkör azokban a napokban és órákban? Hogyan csikorgott a betonpadló a sok egyenruhás, combokban szétálló nadrágú, csizmás, magas rangú párthivatalnok, tiszt és alkalmazott talpa alatt? És pontosan, de egészen pontosan ám, mi játszódhatott le azután, hogy a két öngyilkost pokrócokba takarva felvitték a szabadba és elégették egy mélyedésben? És azok a tábornokok és főtisztek, akik szintén véget akartak vetni az életüknek az alatt a dübörgő égbolt alatt, öngyilkosságuk végrehajtásához miért is vonultak félre abba az üres víztárolóba? Honnan, miből táplálkozott az a kényszeres vágyuk, hogy létüknek ezt az önszántukból választott, egyben legeslegutolsó és számukra mindennél jelentősebb aktusát ugyanúgy hajtsák végre, ahogy az ember vizelni vagy székelné szokott: félrevonulva egy sarokba? Holott nincs nagyobb igazságtalanság, és semmi sem lehet felháborítóbb, mint az, hogy nem élhetünk tovább. A saját szégyenük elől próbáltak elbújni azzal, hogy senki se lássa tettüket? Mert valójában még azt is szégyenletesnek érezték.

Ha a Budai Vár felé nézek, olykor ez is az eszembe jut. Az ismétlődések lehetőségessége. Ami gondolható, az lehet, hogy lehetséges is lesz. Rád gondolok, Magyarország.

„Man muß knien in Ehrfurcht vor dem Altar des Vaterlandes und beten”,² mondta Hanna Reitsch, miután Hitler engedélyével utolsóként sikerült elhagynia a Brandenburgi kapu alá rejtett, még épen maradt futárgépen (Frieseler Storch, a Fürge Gólya) Berlint. Az oltáron a berlini bunkert értette. A futárgépnek meg csak néhány tíz méternyi kifutópályára volt szüksége, hogy fölemelkedjék.

Mikor ezt a patetikus, az emlékezetembe félelmetesen bevésődött mondatot először olvastam, nyomban tudtam, hogy más formában én is elmondhatom: nekem kamaszkoromtól – ha nem korábban – a bűn oltára lett ez a bunker, és azért nem tudok szabadulni tőle; talán a homályos érzésem miatt, hogy képes vagyok még azoknak az embereknek is rosszat kívánni, akiket a legjobban szeretek, noha ténylegesen már soha nem tudnék ilyesmit elkövetni? Életemnek abban az időszakában, amikor gyermekként az ostromot megéltem, egymáshoz tapadt a bársonyos bőröm, a vizezés okozta édes érzés, az érzéki rezdüléseim miatt érzett bűntudatom, a budapesti ostrom és az a berlini bunker a maga történéseivel? Felnőtté válásomat és későbbi személyiségemet ez az összetapadás számottevően formál-

² Alázatosan le kell térdelnünk és imádkoznunk a haza oltára előtt!

hatta. Bevésődés? Sokáig azt is gondoltam, ez akadályozta meg, hogy gonosztevő legyek. Beszélni nem nagyon mertem róla. Még aki szeretett, az is rosszul érezte magát attól, amit erről hallott tőlem. Beteges dolognak tűnt a vallomásom, mert olyan erős hevület hatott át, mikor ezekről a belső élményeimről beszéltem. Az én Berlinemről. Melynek pusztulása valójában egész mást, valami teljességgel bevallhatatlant helyettesített a lelkemben. Valaki másnak a pusztulását? Ezért aztán többet nem is mertem beszélni róla. Csak a rettenetes tanulság marad velem.

A közeli Berlin

Először 1977-ben pillantottam meg a valóságban is a várost. Hivatalos út volt, pártállami vállalatokhoz, melyeket fel kellett keresnem, kíséretet adtak, akinek bizonyára be kellett számolnia a viselkedésemről. Az Alexanderplatz közelében álló Hotel Stadt Berlin (ma Hotel Park Inn by Radisson) magasan fekvő szobájából látni lehetett a nyugat-berlini magasházakat. Arrafelé ragyogott az őszi ég-bolt, körülöttem, a város keleti részében minden szürke és ónos volt.

Úgy éreztem magam, mint aki gondolatban mindent ismer (aki hátha lett volna ott egykor), de a valóságban semmit sem lát mindebből. Egy római polgár valamelyik egykori Rajna-parti latin városból, Colonia Agrippinából érezhetne így, ha netán feltámadna a mai Kölnben. Noha tudná, hogy ott van Colonia Agrippinában, azt is pontosan tudja, minek hol kellene lennie, de hiába mereszti a szemét, semmit sem talál meg belőle. Lehet, hogy eleven ember beleőrülne, ha ez megtörténnék vele?

Az S-Bahn traverzeken futó pályája, egy romos vöröstéglás templom a Rathaus közelében egy pillanatra mintha felsejdtített volna valamit az egykori Berlinből, de a Gruner és a Liebknecht Straße közötti, akkori kietlen NDK-térség mindent fölülírt. Csak amikor valamelyik központtól messzebb fekvő városrészt – Friedrichshaint, Prenzlauerberget – kerestem föl, éreztem meg valamit a fákkal szegélyezett utcák hangulatában az olvasmányélményeim és képzelődéseim alapján kialakított belső Berlin 1945 előtti képéből.

Az egykori nemzetiszocialista valóság számomra ezerszer érzékibb, érdekesebb volt még a pusztulása utáni nemlétében is: áthatotta a hatalom és az emberölés érzékisége. Azért volt annyira pusztító, mert annyira érzéki volt. Ez az érzékiség él túl minden rettenetet, és ezért tud mindig újra feltámadni. Ez az érzékiség hiányzott a kommunista hatalom valóságából, és talán éppen ennek hiánya miatt nem leszek képes soha igazán megérteni semmiféle kommunista sorsot és magatartást. A minden érzékiségétől megfosztott eszmét. Az ellentétét annál inkább. Ki is vagyok én valójában?

Hiába kerestem fel az emlékeimbe monumentálisan bevésődött helyszíneket, még a romok sem fejeztek ki semmit abból, amit nekem a képzeletemben jelentettek. Úgy éreztem magam, mint aki megvakult. Alig vártam, hogy befejeződjenek a napi előírt látogatásaim a kelet-német pártállam tudományos intézeteiben, rohantam oda, ahol a Birodalmi Kancelláriának kellett volna lennie.

De amit látni akartam, a föld mélyében volt, nemcsak jelképesen, hanem megközelíthetetlenül. Ott álltam a Voßstraße és az egykori Wilhelmsstraße

(akkor Otto Grotewohl Straße) sarkán, és amit láttam, az maga a semmi volt. Miközben ott kalapált az emlékezetemben, ahogy az ostromlott város koromfeteke sötétjében SS-Brigadeführer Krukenberg megérkezik, hogy Hitlertől (aki négy nap múlva ciánkálit vesz be egy pamlagon ülve) átvegye a kinevezését a „Nordland” hadosztály élére. „Szerdán, április 25-én éjjel fél egy felé álltunk meg a Voßstraße-ban, a Birodalmi Kancellária járdába mélyített Bunkerbejárata előtt.” De előttem csak valami ellaposodott romos pusztaság, mögöttem és oldalt a Grotewohl utca házainak lepusztult, egyhangú homlokzatai. A kelet-berlini államhatár közelének üressége.

Kiabálni, jajgatni szerettem volna, hogy eltüntették a képzeletem valóságát.

A Reichstag a fallal kerített határ túlsó oldalán volt. 1977-ben. Negyvennyolc évvel 2025 ezelőtt – képtelenség. Az akkori – ugyancsak pártállami – magyar útlevél csak a kelet-európai szocialista államokra volt érvényes: nem mehettem át. Tehetetlenül, órákig álldogáltam az Unter den Linden végén, a Brandenburgi kapu előtti kihalt térség szélén, és próbáltam átélni, milyen lehet a kapun túl a nyugat-berlini világ. Mintha annak sokkal kevesebb, s mégis több köze lenne a bunkerhez. Hiszen minden könyv, minden szöveg, amely Berlin végnapjairól a kezembe kerül, nyugaton jelent meg.

Valamivel délebbre, a friedrichstraße-i határátkelőhelyhez többször is elmentem. Mindig álldogáltak ott mások is. Egymástól távol, és csak néztek. Először azt hittem, valakire várokoznak. Hamar rájöttem, hogy ugyanazért jöttek, mint én. A lapos kis építményekkel és sorompókkal zezugosan lezárt út fölött a nyugati városrész irányába nézett a tekintetük. A perspektíva miatt a Friedrichstraße távolban egyre szűkülő házsorainak homlokzatából már szinte csak egy vonalnyi látszott, de ez a vonalnyi sokkal világosabb volt, mint az a szakasz, mely az NDK területére esett. A távolból ideszűrődő fény egy másik, vágyva vágyott világról üzent, és én, bizonyára a közelemben álldogáló néhány ember is, megpróbáltuk ennek a kevés fényességnek a melegét magunkba szívni.

Érthető ebből bármi?

Az átkelőhelyek, a városon belüli államhatárnak, a jellegzetesen szögletes NDK egyenruháknak a látványa könnyörtelenül felülírta a bennem saját használatra kialakított Berlin-képet. Gyűlöltem azt a herélt kommunista világot, a magyarországi változatában is jogfosztott politikai pária voltam. Akkori német változata Kelet-Berlinben még kíméletlenebbül figyelmeztetett erre. Amitől azonban szinte a lélegzetem elfúlt: lehetetlenné tette, hogy a lelkem mélyén őrzött, borzongva dédelgetett Berlin-képeimet megpillanthassam. Mint aki mai fenyegetettségének gyökereit keresné.

Este a magasban levő szállodai szobámból próbáltam kivenni valamit a város nyugati részéből, de nem sok sikerrel meresztettem szememet a fénypontokkal tarkított sötét messzeségbe. Több eredménnyel járt, ha bekapcsoltam a rádiót. Minden nyugat-berlini adót tökéletesen lehetett hallani. Magyarországon, de már az NDK Berlintől távolabbi részein a zavaróadók elnyomták ezeket az adókat, elsősorban a nekem legkedvesebbet, a RIAS-t. Radio in the American Sector. Itt, a szocialista kezelésben levő Hotel Stadt Berlinben tobzódtam a tökéletes végtelben. Soha ilyen töménységben és gazdagságban nem élveztem még nyugati rádióadásokat. Addig Budapesten csak a rövidhullámon élvezhettem az AFN

(American Forces Network Munich) müncheni adását, különösen Willis Conover dzsesszóráját (The Jazz Hour) éjjel. Átadtam magam az éteri élvezetnek, és rajta keresztül annak, hogy most átélhetem, milyen nyugati állam polgárának lenni.

Az éterből érkező hangokra már nagyon korán ráhangolódtam. A testek testnélküliségére. 1944 nyarán a Buda környéki Pilisborosjenőn (Weindorf) laktunk a bombázások előtt. Nyolcévesen anyámmal együtt hallgattuk a belgrádi német katonaadót (Soldatensender Belgrad). Akkora kilowatterővel sugároztak középhullámon, hogy egész Európában és Észak-Afrikában hallható volt nappal is. A fülbemászó slágerek. A hadszíntereken, frontvonalak mentén minden katona hallgatta, németek, angolok, franciák. Lale Andersen hangja szárnyalt, a Lilly Marleen (melyet először Lale Andersen énekelt), meg a fríz északi-tengerparti dal (a Friesenlied): „Wo die Möwne schreien hell im Sturmgebraus, Da ist meine Heimat, da bin ich Zuhause”.³ Az utóbbit dalolta a faluban az összes német kamaszlány, miközben végezte a házimunkát. Gyönyörű, dallamos giccs, hatására kora kamaszságom megfoghatatlan érzékisége sejlett föl a mélyemben – és tanácstalanságomban olyan képzetek, melyeket még most se merek elmondani. Még egy elbeszélés elbeszélésében sem.

Immár felnőttként, ott abban a szovjetnémet Berlinben az egyik legfontosabb élményem akkor ért, amikor rátaláltam a nyugat-berlini török adóra. Attól kezdve csak ezt hallgattam. Elmerültem a melizmatikus közel-keleti dallamokban, az idegenfajú („fremdrassig”) nyelv zenéjében. De nemcsak és nem elsősorban azért, amilyen ez a zene és nyelv volt, hanem azért, mert állandóan azt a meghasonlást képzeltem el, ami eme berlini, szőröstül-bőröstül németországi török realitás és a nemzetiszocializmus eszményei között fennállt. Olyan volt, mintha egészen kora kisgyerekkoromban teljesen szabadon és minden következmények nélkül az apámmal szegülhettem volna szembe, pedig neki a nemzetiszocializmushoz és Berlinhez nem volt az égvilágon semmi köze. Annál több énhozzám.

Az élvezetem akkora volt, hogy egy ideig nem zavart az a homályos tudat, mennyire anakronisztikus és beteges bennem mindez. Németül is idegen – hát még magyarul. Valami hihetetlen, kínzó kéjt okozott arra gondolni, hogy annak az irtózatossá, emberéleteket semmibe vevő erőfeszítésnek, hogy Németország „fajilag tiszta” állam legyen, az volt az eredménye, hogy néhány évtized múlva Berlinben immár török rádióadó is működik. Akkor még senki sem tudhatta, hogy lehet ennek majd egyszer tényleg végzetes következménye, egész Európában. Ki gondolt akkor a jövő tömeges migrációjára – és a föld alá száműzött archaikus primitivitás láthatatlanított visszatérésére?

Egy hétig kellett volna hivatalosan Kelet-Berlinben maradnom. A harmadik napon úgy éreztem, nem bírom tovább. Valószínűleg önmagam számára is túl sok lettem, nem csak az engem körülvevő NDK-valóság volt sok. Átírtam a szombatira szóló repülőjegyemet, és csütörtök reggel, nem törődve hivatalos – „kommunista” – kísérom és „vendéglátóim” megrökönyödésével, a schönefeldi repülőtéren felszálltam a Budapestre induló repülőgépre. 1977-ben már Magyarország volt a legvidámabb barakk a szocialista táborban; úgy éreztem, hiába igyekeznek majd az itteni feljelentőim (és potenciális gyilkosaim), túl sok bajom

³ Hol sirályok sírnak, tombol a vihar, Ott van az én hazám, ott az otthonom.

Magyarországon nem lesz már belőle. Legfeljebb még jobban megfigyelnek. Majd én magam jelentem föl magamat, ma is.

A távolodó Berlin

Négy évvel később, 1981-ben jutottam el megint Kelet-Berlinbe. Sem a Voßstraßéra, sem a Reichstag romjára nem vettem egyetlen pillantást sem. Akkor már beletnyugodtam abba, hogy az „én” Berlinemet, gyerekkorom és a bűnnel jegyben járó képzeletem Führer-bunkeres városát a második világháború utolsó óráiból a valóságban nem láthatom viszont, és nincsenek olyan föld feletti, eredeti fizikai maradványok, melyek előtt állva lelkem legbelső képeit a valósággal mági-kusan összekapcsolhatnám.

Budapesttel más volt a helyzet. Az 1944–45-ös ostrom emlékei közvetlenül beépültek az életembe, fizikailag is jelentenek valamit, és ha a várost járom, a legváratlanabb pillanatokban ugyan, a legtermészetesebb formában aktualizálódnak. Végzetes hosszan élni – időszerűségét veszített emlékekkel.

Egy ideig még úgy volt, hogy ezzel nem vagyok egyedül. Nagy ritkán, valamelyik közlekedési eszközön utazva előfordult, hogy egy előttem ülő idősebb ember az autóbuszban váratlanul, mint akinek eszébe jutott valami, odafordult a vele együtt utazó szomszédjához, és megszólalt: „Amikor átment rajtunk a front...” Én, mögötte, pontosan tudtam, mi történik. Akkor haladt át a 41-es autóbusz Budaörs felé azon a keskeny sávon, ahol 1944. december végétől február 11-éig megmerevedve húzódott az oroszokkal szemben a német főellenállási vonal. Ott, ahol a Sárbogárdi út keresztezte a Horthy Miklós – ma Bartók Béla – utat. Ő, az előttem ülő már nem emlékezett: csak a nyúltagya.

Ma már ilyen élményem nem lehet. Gyakorlatilag mindenki kihalt. Egyedül lettem a saját nyúltvelőmmel, benne Berlinnel. Egyik szép Európám.

Harmadszor, 1989 tavaszán végre Nyugat-Berlinbe is eljutottam. Akkor, közvetlenül a kommunisták uralta rendszer megszűnése előtt már Magyarországon olyan útlevelet kapott az ember, hogy vele átléphette a városon belüli, fallal szegélyezett határt. Nekem ez azért is teljesen új volt, mert korábban csak nagyon ritkán, sok utánjárással kaptam útlevelet nyugatra. Egykori internáltként „flekkes” voltam és jelentéktelen. Végre testben és lélekben átéltem azt az elégtételt, hogy Nyugat-Berlin eleven cáfolata mindannak, amit Kelet-Berlin képviselt, és ezt a világ legtermészetesebb módján tette: szebb volt nála – s ezzel az érzéki szépséggel szemben a jövőbe vetett mérhetetlen kommunista bizodalom tehetetlen volt.

Az államszocialista Németország hanyatlása évtizedekig tartó folyamat volt. Akik szenvedtek tőle, csak a bukás napjaiban ébredtek rá, hogy születése pillanatától egy hanyatló, nem pedig győzedelmes diktatúra áldozatai voltak. A kommunista rendszer már azelőtt megsemmisült, mielőtt még eljött volna a vég. Nem vissza-, hanem előreesés. Megszületése pillanatától maga volt a bukás, mert a bárgyú önkény formájában valósította meg a jót. Ezért utolsó napjai nem voltak apokaliptikusak, hanem örömteliek. A kommunista megváltásüzenet, az elnyomásmentes világ és a valóság közötti szakadék maga is a politikai rendszer része

volt. Mindenki kivétel nélkül tanúja kellett hogy legyen ennek, a leginkább azok, akik a rendszer hívei voltak.

Ha előfordult, hogy meggyőződéses rasszista szexuális kapcsolatot teremtett egy „alacsonyrendű faj” tagjával, pozitív érzelmeinek e „faj” tagjaival szemben még nem kellett szükségszerűen lenniük. Egy rasszista a közönség közben is megvethette vágyainak tárgyát, sőt, ettől még sokkal nagyobb élvezhetett. A kommunista pártfunkcionáriusok viszont a hatalmon kívül semmire sem áhítoztak jobban, mint a „rothadó” nyugati világ áruira, és meglehetősen nagyra becsülték az értéküket. Amit tehát ideológiailag elátkoztak, azt a tudatuk mélyén határtalanul vágyták. Attól élveztek el, amit a leginkább szerettek. Saját maguk gyalázatától. A fajgyalázás tökéletes ellentététől.

A kommunisták sem tudtak semmit önmagukról. A fasiszták tudnak másokat ámítani. A kommunisták csak magukat ámíthatták, nem az alattvalóikat. Amikor ledőlt Berlinben a fal, nem volt semmi, ami a rendszerüket fenntarthatta volna. Belül, a lelkekben nem tartotta semmi. 1945-ig ezzel szemben a gyűlölet közösségi mámor volt. Rasszistának lenni gyönyörűsége és érzéki (és kiderült, hogy az is maradt). Visszaesés. A legveszélyesebb kísértés, mert önként – és a lélek legmélyéről, nem pedig a gondolkodás elvontságából – fakadt. És láthatóan gyorsan feltámad.

Amikor 1996-ban újra Berlinbe érkeztem, nem csak Kelet-Berlin volt a múlté, én is változni kezdtem. Ameddig a pártállam és jelképe, a fal létezett, a rendszer mértéktelenül ingerelt és abroncsba fogta kedélyemet. De ez a kommunistaellenes ingerültség (hogy ne mondjam: gyűlölet), melynek 1945 után a foglya lettem, kívülről ért; csak addig hatott, ameddig rajtam kívül az inger forrása, a kommunista eszmeiség politikai rendszere, a pártállam létezett. Amikor szinte egyik napról a másikra eltűnt, megszűnt a hatása is. Hatástalanná vált, mert bennem semmi sem maradt belőle. A kommunisták iránti gyűlöletem elpárolgott, csak annak emléke maradt vissza. Legfeljebb valami egészen belülről jövő megrettenést érzek, ha nagy ritkán elém kerül valamilyen demokratikus mázba csomagolt szélsőbaloldali szöveg. A faszizmussal teljesen másképp van az ember. Vesélyesebben.

1996-ban a falnak jóformán a nyomát sem találtam. A Friedrichstraßei volt határátkelő helyén már alig valami hirdette, hogy létezett a megdönthetetlennek látszó szocialista világ. Az egykor kihalt Checkpoint Charlie helyén gyalogosok és autók hullámszórtak, a közeli építkezéseken dübörögtek a gépek. Összevissza járkáltam az egykori határvonalon keresztül, egyre inkább úgy éreztem, hogy elvesztettem valamit, amiben otthonos voltam. Aztán meredten nézni kezdtem az egykori magasított figyelőhely még megmaradt nyomait a közeli ház tűzfalán, és percekig tartó sírás fogott el. Elsirattam magamat. Nem lehet büntetlenül sokáig élni.

De talán ennek köszönhetem, hogy ekkor kezdtem el távolodni saját, külön bejáratú Führer-bunkeremtől is. Ha az örökké való szocialista világ ilyen gyorsan, máról holnapra eltűnhetett, akkor végre azt is kezdtem lassan felfogni, hogy az a nemzetiszocialista bunker ott a lelkem mélyén már réges-régen elenyészett, és én valójában ártatlan vagyok. Megszabadulhatok talán az „utolsó órák” bűvöletétől, mely lelkem legmélyéről jött, és amelynek belülről ugyanúgy

ki voltam szolgáltatva, mint a kommunisták kívülről érkező kihívásának. És aminek ténylegesen semmi köze nem volt mindehhez, mert az ok a születésemből következett.

A nem Berlin

Ahol ártatlanságról van szó, ott bűn is lehetett volna. De miféle bűn, ha nem követtem el semmit? Hacsak a gondolatot nem, melyet egykor gondolhattam? Egy gondolt gondolat nem lehet maga a bűn? Ötven éven keresztül foglalkoztatott, honnan a kötődésem ahhoz a láthatatlanná vált bunkerhez és annak utolsó napjaihoz? Talán csak később szerzett ismereteim és tapasztalataim hatására, egyre inkább arra gondolok, hogy az a bunker és annak végnapjai valahogy, nem kizárólagosan, de az apámmal, az apámmal kapcsolatos gondolataimmal függenek össze.

Nincsen rá semmiféle bizonyítékom. Nincs semmilyen olyan emlékképem apámról, a viselkedéséről, amely egy ilyen borzalmas összefüggésre akár csak érintőlegesen is utalna. Ahogy ma a Voßstraßében sem látni a legkisebb jelét annak, hogy a mélyben egy vastag betonfödémű bunker rejtőzik. Ott, ahol egykor kétoldalt szürke, komor épületek közrefogta szűk utca állt, és valahol a közepe táján a járdában lépcsőlejárát nyílt a Birodalmi Kancellária földalatti pincéjébe, ma gondozott parkban egymástól távol színes panelházak emelkednek, a sétányokon anyák tologatják a gyerek-kocsikat vagy üldögélnek a padokon, körülöttük pedig sietős járókelők haladnak ismeretlen céljaik felé. Semmi nem utal semmire.

Ellenkezőleg. Nagyon bánt, hogy ilyen szörnyűséggel apámat egyáltalán kapcsolatba hozom; ártatlan, valójában szelíd és félnék ember volt. Végzettsége szerint gépszerelő és hűtőtechnikus, akit munkája alapján mérnöknek ismertek el. Aki szinte egész életében, melyet még születésem után eltöltött, többnyire nagyon későn tért csak haza a gyárból, majd a saját üzeméből, a kommunista időkben pedig a tervezőintézetből. Akire nem emlékszem úgy, hogy vele akár a testvérem, akár én valaha is komoly, érdemi beszélgetést folytattunk volna. Netán, hogy valaha is játszott volna velünk. (De, megtörtént, mintha még a szekrénybe is bemászott volna velünk, ahol a játékainkat tartottuk.) Akiról azonban mindig tudtam, hogy szeret, ez mintha következett volna a családunk életének légköréből, de a szeretetére nem tudok semmilyen konkrét, kézzelfogható emléket találni. Holott valójában szelíd is volt, félnék és engedelmes. Ami nem akadályozott meg semmit abból, ami következett.

Lelkiismeret-furdalásom van, amiért mindezt feltételezem, és lehet, hogy egyáltalán nincs igazam, és lehet, hogy rémeket látok. De mintha mégis, néha megtörtént volna, hogy átölelt vagy én átöleltem? Ha most hirtelen itt lenne, elolvasná és meg is értené ezeket a sorokat, talán rettenetes fájdalmat okoznék neki, mert lehet, hogy végtelenül igazságtalannak érezné mindazt, amit most róla írtam. Ennek lehetősége szinte fáj, amikor most megfogalmazom. Mérheterlen szégyent érzek.

Nincs jóformán semmi fogódzóm, és ami kevés talán akad, azt is inkább az olvasmányaim sugallják a lélek mozgatórugóiról, vagy néhány ember elejtett megjegyzése, akikkel minderről szót váltottam.

Egyik emlékem nem is az enyém, hanem anyámé, aki később elmesélte. Kéthárom éves lehettem. Már vége volt a közös reggelinek, apám munkába készült,

előtte még kaptam néhány pofont szokásos engedetlenkedéseim miatt. Mikor elment, megkérdeztem anyámtól: – Warum habe ich eigentlich einen Vater?⁴

Emlékszem néhány verésére, amikor hasra fektetett az ágyon, melyen éjjel ők ketten aludni szoktak, és elfenekelt; nem a fájdalomra emlékszem, mert az nem lehetett nagy, hanem a félelmemre közvetlenül előtte és közben. Ha nagyon akarnám, mintha még ma is fel tudnám idézni a sírásomat (ahogy az ember a hányást is elő tudja idézni), de ekkora felfordulást a lelkemben nem akarok kockáztatni. Természetesnek tartottam a verést, hiszen kétségtelen, hogy rosszat tettem, és ezért büntetés jár. Megérdemeltem. Másképp nem is volna lehetséges a rossz. Tehát rossznak tartottam magam? Ettől ez a nagyon erős emlék? Mindannak ellenére, amit akkori lényemről ma tudok, mégis lehetséges, hogy nagyon mélyen meg lettem volna sértve?

Aminek egy ideig még létezett élő tanúja – a testvérem –, az tízéves korom körül történhetett, tehát jóval később azokhoz az időkhöz képest, amikor egész kis gyerekként megvert. Egyik büntetése miatt olyan tomboló düh támadt bennem (nem, nem harag, hanem elképzeltetlen, csak a pillanat törtérszéig tartó gyűlölet), hogy a testvérem füle hallatára, fojtott hangon, de irtózatossá erővel ki-tört belőlem: – Dögöljön meg az apám! – Négy évvel fiatalabb öcsém megrettenve nézett rám, az ő világa érintetlen volt, és őt mély bizalom töltötte el. Megzavart tekintetéből megértettem, hogy valami rettenetesre vágytam: a legnagyobb bűnre. Mély lelkiismeret-furdalás töltött el.

Nem tudok ma másra gondolni, noha nincs igazi bizonyítékom rá, és lehet, hogy mindez törőlmetszett agyrem. Gyermekként talán tényleg a halálát kívánhattam egykor, amiért időnként büntetésül, hogy annyira önkényes és fegyelmezetlen voltam, megvert.

Nem lehetett könnyű velem: négyéves koromban lementem a harmadik emeleti lakásunkból az utcára, és anyám csak órák múlva talált rám az egyik közeli parkban, ahol a homokban játszottam. Egy másik alkalommal fél órán keresztül kiabáltam le a lépcsőházban a szomszédék nagymamájának, hogy „hülye Dimitrov nyanya” – úgy rémlik, mérhetetlenül ingerelt, hogy annyira komolyan vette a dolgát az unokájával és folyton ügyelt rá, meg kérdezgette, hogy evett-e már. Micsoda hülyeség: hiszen az ember mindig szívesen eszik. Csak a hülye nem, azért meg nem kár. Egy alkalommal pedig levizeltem a negyedik emeletről az udvarra, a házmesterné fejére, emlékszem, ahogy telibe találtam a frizuráját – folyton üvöltözött velünk, gyerekekkel, amiért hangosak voltunk a folyosón. Jól megmaradt az emlékezetemben, hogy mindkét esetben nagyon szorongtam, mert tudtam, hogy lesz érte büntetés, hisz rossz vagyok; mégsem tudtam ellenállni a késztetéseimnek.

Lehet, hogy a tetteim miatt bekövetkező büntetések valóban ilyen félelmetes, rejtett gyűlöletet válthattak ki egykori lényemből?

De ha mindez igaz, akkor a legnagyobb katasztrófa ennek a rettenetes vágyamnak a megvalósulása lett volna. És ha ez a vágy bennem öntudatlan valóság volt, akkor teljesülésének rémületes következményei miért nem sejtettek föl ugyanígy a lelkemben? Ha el tudtam képzelni akár egy pillanatra is, hogy megöljem az apámat, akkor miért ne lett volna bennem elképzeltető (még ha nem is

⁴ Tulajdonképpen miért van apám?

engedtem képzeletemben megvalósulni) ennek a gyilkosságnak a következménye is? A vele járó bukás mélysége?

Lehet, hogy ennek az örökre megvalósíthatatlan vágyamnak a visszfényeként, mintegy a következmények virtuális modelljeként bővöltek el az utolsó napok rémségei abban a berlini vezérbunkerben? Német ügy volt – de hiszen anyámmal is németül beszéltünk otthon! Az én édes, iskolázatlan anyanyelven. Hová lettél, hová levél, oh elérhetetlenül szép irodalmi tökélyed. Csak a meghittséged elveszíthetetlen.

Ha apám nem lett volna, akkor attól kezdve a családon belül már csak németül beszéltünk volna. Ha megölnöm, isten lettem volna (és immár csak németül beszélő isten). A vezérbunkerben egy isten végnapjaira láthattam. Az én lehetséges végnapjaimra, ha megtehettem volna mindazt, amit az indulataim sugalltak?

Akárhogy is volt, ma ugyanúgy nincsen már bennem semmi nyoma, ahogy a Birodalmi Kancellária bunkere sem hagyott semmiféle nyomot a mai Voßstraße felszínén. Spontán gyógyult, talán azért, mert tudtam minderről. Az igazi érdem azonban az időé. 1989-ben eltűntek a kommunisták, mintha nem is lettek volna. Én pedig meglepve tapasztaltam, hogy felszabadultam. Az a Berlin sem volt már sehol. Helyette, amikor megint visszamentem egyszer, csak egy nagy, szép várost találtam.

Berlinben megnéztem a még álló földfelszíni betonbunkerek egyikét, ahol az egykori város utolsó parancsnoka, Weidling tábornok tanyázott, amíg 1945. május 2-án alá nem írta a feltétel nélküli megadást a szovjet Csujkov tábornok előtt. Bementem a Brandenburgi kapu mellett levő hallgatás szobájába, ahol a mindig megismétlődő bűnről hallgat az ember magába merülve: ismerni véltem ezt a bűnt, noha nem követtem el semmit. Már nem hatott rám semmi ugyanúgy, mint korábban. Saját magam tanúja vagyok, történetemnek történetével. Egyértelmű akartam lenni mindig és csakis. Definitív. És megkaptam magamban a kettősséget.

Ami a föld alatt van, bennem már nem kelhet életre. Rajtam kívül azonban új formában itt van körülöttem.

WIR SIND

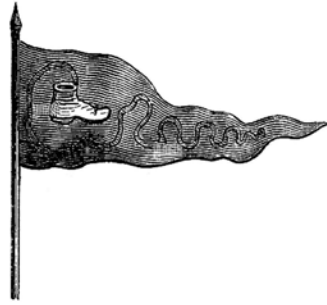
A Geyer Flórián dalának története

Ha egy fiú Hagenben születik, 1902-ben, akkor épp lecsúszik róla, hogy a Nagy Háború harcterein szolgálja hazáját, de fogékony kamaszévei a háborús lelkesedés és csüggedés, az ínség, a kollektív megaláztatás és a gyász jegyében telnek, és felnőttkora egyenesen a kilátástalanságba torkollik. Körülötte a németek tömegei nyomorba süllyednek, miközben irigyen és dühödten figyelik, hogy egyesek a háború alatt mégsem mennek tönkre, hanem még jól meg is gazdagodnak. A harcok be sem fejeződnek, már sokak meggyőződésévé válik a feltevés, miszerint a két jelenség – a tömegek szenvedése és elszegényedése, illetve a kevesek gazdagodása – között ok-okozati kapcsolat rejlik: a háborút éppen azért csinálták, hogy egyesek még jobban kizsákmányolhassák a népet.

A hageni fiú, akárcsak a többi wandervogel, a háborús években és azok után sok korábbi társát kellett, hogy elsirassa. A wandervogelek, vagyis vándormadarak mozgalmát a 19. század második felében azért hozták létre Németországban, hogy a serdülő ifjúságot természetszeretetre és a népi hagyományok tiszteletére neveljék általa.

A vándormadarak köréből szárnyalt fel a 17 éves hageni fiú, Fritz Sotke dala, melyet azonban nem szoktak Fritz Sotke dalaként emlegetni. Magyar kontextusban mindig is *Geyer Flórián dalaként* énekelték és adták tovább. Pedig a vers beszédhelyzete más, mintha Geyer maga szólalna meg; a jó vezér követőit halljuk, a lázadó parasztokat, akik a lándzsahegyre akasztott bocskor zászlaja köré sereglettek, illetve azokat a dühös fiatalokat, akik négy évszázad múltán felidézik az 1525-ös lázadást, és azonosulnak résztvevőivel. Ennél is fontosabb azonban, hogy ha magunk is szánkra vesszük a dalt, és beszállunk a kórusba, azonosulunk az 1919-es fiatalok lázadásával és a német parasztháború felkelő parasztjával, Florian Geyer követőivé válunk: *Wir sind*, vagyis a lázadók *mi vagyunk*.

Richard Dawkins mém-elméletének alapján lehet megérteni a bocskor jelképpé válását. Dawkins és követői szerint ahogyan az élőlények voltaképpen a bennük élő gének gazdatestjei, az emberi lények sem mások, mint a tudatukban megtelepedett kulturális jelenségek hordozói. A beléjük jutott mémek határozzák meg viselkedésüket, gondolkodásukat. Dawkins teóriáját tovább építve Dennett azt mondja, hogy az ember nem más mint mémekkel megfertőzött állat. Nos, először tényleg egy bocskort aggat valaki a lándzsájára, talán mert elszakadt a bocskorszíj, és dühös, hogy mezítláb kell harcolnia. Később hagyományosabb módon vászondarabra festik a lábbelit. A mém a lázadás hevében, két ütközet között pattan ki az egyik paraszt fejéből, és mivel feltüzeli a tömeget, a lázadók megtartják és sokszorosítják. Jelentése könnyen felfogható: a nemesek zászlóira, pajzsaira kerülő jelképek rendszerint fennkölt és távoli vagy nem is létező alakokat idéznek, a dekódolásuk heraldikai szakértelmet igényel – születése pillanatában a bocskorzászló nem egy újabb, sokadik zászló, hanem maga az antizászló. Megjelenésekor a bocskor mint mém erősebb, fertőzőképebb akármely sas vagy sárkány képénél. A pórnépet egyesítő jelkép a porból emelkedik magasra.

Ám ahhoz, hogy ez a mém közel négyszáz évvel Florian Geyer után is virulens maradjon, már kellene a kultúra lombikjai. Az oktatáson kívül művészi alkotások tartják elevenen a parasztháborúk emlékét. Németországban versek és drámák adnak hangot az 1525-ös lázadás parasztjainak. Heinrich von Reder *Az árva Konrádja* 1888-ban íródik, 31 évvel a *Geyer Flórián dala* előtt. A mű második szakaszát idézem, mellékelve Jékely Zoltán fordítását:

Ich bin der arme Kunrad
in Aberacht und Bann,
den Bundschuh trag ich auf der Stang,
hab Helm und Harnisch an.
Der Papst und Kaiser hört mich nicht,
ich halt nun selber das Gericht,
es geht an Schloß, Abtei und Stift,
nichts gilt als wie die Heilige Schrift.
Ich bin der arme Kunrad,
Spieß voran,
drauf und dran!

Vagyok az árva Konrád,
papi átok alatt,
zászlórudam bocskort cipel,
rajtam páncél, sisak.
A császár, pápa mit nekem,
a törvényt már magam teszem,
várát, klostromját döngetem,
csak a Szentírást tisztetem.
Vagyok az árva Konrád,
nyárs, elé,
s hű belé!

Az 1888-as költemény beszélője még egyes szám első személyben szólal meg. Bár a három évtizeddel később született dal erősen támaszkodik rá, jelentős különbség, hogy az már többes szám első személyben mozgósít, eljut az *ich bintől* a *wir sindig*.

Kora egyik legnagyobbra tartott színpadi szerzője, Gerhart Hauptmann 1896-ban adta közre *Florian Geyer* című drámáját. A művet a következő évtizedekben folyamatosan játszották. Szinte lehetetlen lett volna, hogy az ezerkilencszáztíz években egy német fiatal ne legyen átítatva Florian Geyer és a parasztháború történetével, ne ismerné az olyan kulcsmotívumokat, mint a bocskor. Ez a környező országok fiatalságára, így a magyarrá is érvényes, hiszen németül sokan értettek, és Hauptmannnt lelkesen fordították, játszották.

A Bibliára hivatkozva akár az elnyomók oldalán álló egyházat is meg lehet tagadni. A német parasztháború tűzét protestáns prédikátorok, a Dózsa-felkelését ferences szerzetesek szították. De mindennek mélyén egy sokkal régebbi mém hatott. Az 1381-es angol parasztlázadás egy pap, John Ball prédikációja után lobbant be. *When Adam delved and Eve span, who was then the gentleman?*, hangzott John Ball szónoki kérdése, melyet az 1919-es dal kihangsósít:

WHEN ADAM DELVED AND EVE SPAN,
WHO WAS THEN THE GENTLEMAN?

Als Adam grub und Eva spann, Kyrieleis!
Wo war denn da der Edelmann? Kyrieleis!
| : Spieß voran,
Drauf und dran,
Setzt aufs Klosterdach den roten Hahn! : |

A hageni fiú egy az egyben átveszi *Az árva Konrádból* a lándzsával való döfködést, de kiegészíti a gyűjtogatás kezdeményezésével: vörös kakast a kolostorra, vagyis égessük fel a kolostorokat. A szikra egyenesen a Szentírásból pattan ki, hogy elsőnek az isteni rendtől hűtlenül eltávolodó, az elnyomó rendszert ideológiailag megalapozó katolikus egyházat tegye a lángok martalékává. Ezzel a kiegészítéssel radikálisabbá válik a refrén.

A *Geyer Flórián dala* német eredetijének ez csak a második szakasza. Annak, hogy a magyarba az eredeti kezdés egy az egyben nem mehetett át, ugyancsak egy mém az oka:

Wir sind des Geyers schwarzer Haufen, heia hoho
Und wollen mit Tyrannen raufen, heia hoho

Schwarzer Haufen annyit tesz, hogy Fekete Sereg. Ugyanis Florian Geyer

Fekete seregének az élén a forradalom legnagyszerűbb harcait vívja meg a sokkalta erősebb nemesi csapatokkal szemben. Mindenütt ott terem, ahol a legnagyobb veszélyben forognak a fölkelők és hihetetlen ügyességgel és vakmerőséggel küzd a győzelemért

– olvasható a Madzsar József által szerkesztett, 1928-as *Társadalmi Lexikonban*. Csakhogy magyar kontextusban a Fekete Sereg Mátyás király bús hadát jelenti, mely miatt Bécsnek büszke vára 1485-ben nyögni kényszerült. Ebből adódik, hogy a magyar cím sem lehet teljesen azonos a némettel: *Geyers schwarzer Haufen*, amiből az adódna, hogy *Geyer fekete serege*. Ebből a fordítási nehézségből következik, hogy bár a dalt nem a vezér énekli, hanem a sereg, a magyar cím mégis az előbbit sugallja. De nem a pontatlan, hanem a telitalálatokat keresem most, és ilyenek szép számmal találhatók az eredetiben és a magyar változatokban is.

Mi lehet a cél, amit telibe talál a dalszerző? Látható, hogy a népet, a sokaságot beszél-teti, „azokat, akiknek nincsen szavuk”. Nem úgy jár el tehát, mint az *Internacionálé* költője, aki a tömeget megszólító, megmozgatni akaró egyénként, agitátorként szólal meg, hanem úgy, mint a *Marseillaise* alkotója: Allons enfants de la patrie! Mi, a haza gyerekei, mi men-jünk! Abban is a *Marseillaise* mintáját követi, hogy az önmeghatározás után nem késlekedik az ellenséget kijelölni: Contre nous de la tyrannie – Und wollen mit Tyrannen raufen. A zsarnokok ellen megyünk. Ahhoz képest, hogy a *Marseillaise*-ből francia himnusz lett, érdekes, hogy a francia nemzet nincs benne megnevezve, ahogy a *Geyer Flórián dalában* sincs a német. Emiatt működhet a *Marseillaise* nemcsak nemzeti himnuszként, hanem a szabadság dalaként is, és emiatt nem marad német induló a *Geyer Flórián dala*, és válhat az elnyomás ellen lázadók univerzális himnuszává. Mivel nacionalista közegben születik a dal, meglepő ez a nemzetföléltetés, de ha belegondolunk, hogy a háború után, a nemzet oltárán kiontott mérhetetlen mennyiségű vér párájában áll össze, felismerhetjük, hogy nemzeti hovatartozástól függetlenül jelöltetnek ellenségnek a zsarnokok, illetve mai szó-val az elnyomók. Dallamot pedig éppen a nemzetföléltetés társít a szavakhoz, ugyanis Smetana *Moldvája* ismerhető fel a *Geyer-dalban*. Ennek említésével nem plagizátornak állítom be a hageni fiatalembert, hiszen a cseh zeneszerző műve ugyanúgy néhány év-telddel korábban íródott, mint Reder *Konrád*-verse, és ugyanolyan közismert volt, mint Hauptmann drámája – mindezek 1919-ben egyszerűen „benne voltak a levegőben”. Nem is feltétlenül tudatos, hogy a hageni fiú Smetana dallamára ír dalszöveget, elképzelhető, hogy „magától”, az ihlet hevében állt össze benne zene és szöveg. Utóbb aztán ráébredhet-tett akár a szerző, akár valaki más a hasonlóságra, de annak akkor már nem volt jelentő-sége. A *Geyer Flórián dala* olyan szükségszerűen jelent meg a világban, mintha már évszázadokkal korábban ott lett volna. És az is kétségtelen, hogy a hageni fiú nem határozta meg magát zeneszerzőként. Bár a *Moldva* eredhet *A macska bemászott az ablakon* (*Kočka leze dírou*) című cseh népdalból, más vélekedés szerint a dallam előzménye egy svéd népdal, mellyel a komponista skandináviai tartózkodása alatt találkozott. Mivel pedig feltételez-hető, hogy akár a cseh, akár a svéd dallamot énekelték a 16. században, belátható, hogy pusztán a dallam alapján nem tűnik ki, hogy a *Geyer Flórián dala* a 20. században született. Sőt, a zene keletkezhetett akár éppen a 16. század végén, ugyanis Giuseppe Cenci olasz szerző *La Mantovana* című (kezdősora alapján *Fuggi, fuggi, fuggi da questo cielóként*, vagyis *Menekülsz, menekülsz, menekülsz ebből a mennyországbólként* is ismert) dala az egész rene-szánsz Európában elterjedt, különféle nyelveken énekelték, a csehen kívül ismeretes lengyel, szlovén, ukrán és román népdalváltozata – Samuel Cohen, a későbbi izraeli himnusz zeneszerzője Moldáviából vitte magával a dallamot, melyet 1888-ban társított egy tíz év-vel korábban íródott vershez, így született a *Hatikvah*.

Mielőtt arról beszélnek, mit jelent ma a *Geyer Flórián dala*, és mielőtt elmondanám azt a keveset, amit szerzőjéről, a hageni fiúról eddig megtudnom sikerült, a magyar recepciót mutatom be.

Merthogy a magyarok igen hamar felfigyeltek a műre, de nem úgy, mint egy frissen íródott dalra. Nem említenek sem kiadványt, sem szerzőt. Az *Uj Előre* New Yorkban szer-kesztett és az egész világon terjesztett magyar nyelvű kommunista lap volt. Ennek 1926. április 9-ei számában jelent meg Gábor Andor *A kiherélt Dózsa* című cikke egy magyar-orosz szocdem gyűlés apropóján. A kommunista író azt hánytorgatja fel, hogy a rendez-vényen az agrárproletariátus nem képviselthette magát:

De ha a földmunkások megjelentek volna, akkor Dózsa György is megjelent volna a gyülekezett felett, az izzó vason sülő emberhús szaga megtöltötte volna a termet s látomás lett volna a tüzes trón mögött a magyar urakról, akiknek egy tenyérnyi-

vel sincs kevesebb földje, mint amennyi Dózsa György idején volt, s egy körömfeketényivel sincs több lelke sem, mint akkor, amikor a trónt tüzesítették... S ha a magyar úr megjelent volna Dózsa trónja körül, akkor megjelent volna az orosz paraszt is, aki elhajtotta a földesurat és szétszabta a földjeit, s ha az orosz paraszt megjelent volna, akkor a proletárforradalom hatalmas árnyéka is felfutott volna a falra. Mert Dózsa Györgyöt csak a peyeri díszközgyűlésen lehet kiherélni. A valóságban Dózsa György tüzes vason megsütött heréi kemény lázadókat nemzenek a magyar föld kemény rögére s tavaszon őszön, mindig, amikor elvetik a másnak kenyér – neked éhkopp magját, akkor elvetik a magyar parasztforradamét is. A jubiláris közgyűlés a dalárda énekével kezdődött, de a Geyer Flórián dalával fog végződni:

„A földnek kérges népe mink vagyunk! hejjahhahó!

Urát nyakunkon ülni nem hagyunk! hejjahhahó!”

Peyertől Geyerig az út. A magyar földmunkás meg fogja tenni ezt az utat!

A Tanácsköztársaság bukása után a kommunistákhoz hasonlóan a szociáldemokraták is illegálisra szorultak. Bethlen István, aki 1921 tavaszán lett miniszterelnök, a közállapotok konszolidálására törekedett, és ennek jegyében hamar tárgyalóasztalhoz invitálta a szocdemek vezetőjét, Peyer Károlyt. Megállapodásuk szerint a szociáldemokraták a továbbiakban szabadon szervezkedhettek, azzal a korlátozással, hogy bizonyos kulcságazatok dolgozói – közalkalmazottak, vasutasok, postások – nem léphettek be a pártba, és a szociáldemokraták nem hozhattak létre csoportokat az agrárproletárok körében. Mint minden kompromisszum, ez is vitatható. A kommunisták árulásnak állították be, Peyert és szocdem vezetőtársait kezdettől szidalmakkal és gúnyal illették.

Gábor Andor, a tehetséges író és költő vidéken születik ugyan, de nem parasztszaláda: kommunistaként vállalja fel az agrárproletariátus ügyét. A Tanácsköztársaság bukása után börtönbe kerül. Kiszabadulása után Bécsben, azután Párizsban, majd Berlinben él emigránsként, hogy végül Moszkvában kössön ki; csak 1945 után térhet vissza Magyarországra. 1926-ban a szovjet kommunista párt irányvonalát követve támadja a szocdemeket.

A dal fordításakor beleütközik a problémába, hogy a „fekete sereg” szókapcsolat foglalt, amit színvonalas költői fordulattal old meg: „a földnek kérges népe mink vagyunk”.

Ami mindenképpen szép, de két nagy veszteség rejlik benne. Az első az, hogy így kimarad a fekete szín, márpedig a hageni fiú dalának fekete-vörös színpárosítása erős hatást kelt. A másik, hogy a föld kérges népe kifejezetten a parasztszokra utal, míg a német eredeti nem, az csak előzményként hivatkozik a parasztszok négy száz évvel korábbi lázadására, inkább a jelenbeli elnyomottak, a „fekete tömeg” felkeléséről szól. Persze aktuálisan, az *Uj Előre* cikkében Gábor Andornak éppen a szegényparasztszokról kellett beszélnie. Ennek meg is felel a ritmus végett „mi” helyett beiktatott „mink” népiessége is.

A következő évben nem kisebb presztízsű lapban kerül elő a *Geyer Flórián dala*, mint a *Nyugat*. Barta Lajos Ady kuruc versei kapcsán hivatkozik rá, de nem egy nemrég, már Ady halála után íródott dalként, inkább mint a réges-régi parasztháború emlékeként.

Az egyetlen út éneklí magát ebben a sípszó keménységére emlékeztető eltökéltségben; az egyedül lehetséges út, melyet járni kell tűzön? vízen, véren? halálon, rabláncon? bitón keresztül! Mert: – nincs más út! Nemcsak a kuruc tömegeknek ilyen a nótája, de minden parasztszok tömegeké, melyek egy napon mégis csak harcba mennek a túl hatalmas világ ellen és már akkor tudják, hogy csaknem biztosan el kell veszniük a céllal is, az életükkel is! A hit az igazságban, melyért síkraszálltak, a vértanúságra való készülődés, a szent haragnak szabadon való eresztése, robusz-

tusság és ölés mellett a naiv gyermekiség: ez nemcsak a kurucoknak, de a Flórián Geyer lázadó német parasztjainak is az éneke:

Wir sind des Geyers wilde Haufen,
Wir wollen mit Tyrannen raufen!

Az elnyomott tömegek nem tudják sok szálból szövődött szenvedésüket kimondani és annak végső okai el is vannak fedve előttük. Az ő kimondásuk: egy gúnyvers, néhány dallam és a fölkelés ökölcsapása, ökölcsapás és dallam egyszerre születnek; az ökölcsapás dallamában azonban nemcsak a robbanás, egy szavakkal ki nem mondható bölcsekedés is van. És millió és millió ember találkozik a dallamba költött filozófiában, mint valami csodálatos zengő kivonatban. Nincsen-e az ilyen dallamban egy könyvtárra való elmondva arról, hogy az a forradalom jó, igaz és elkerülhetetlen és a jogért folyik, mely eddig nem ott volt, ahol lennie kellett volna! Benne van ez a kuruc ének zenéjében, éppen úgy, mint a Marseillaise-ben! Ezekből az énekekből, mint valamely a többi zengéstől különválaszthatatlan elem, kiált valami fenség, mely addig oly kegyes volt és ott hagyta a jogot, ahol nem volt joga lenni, de aztán eljött a dolgokat helyreigazítani, egyszerűen és magától értetődően, mint valami istenség. Minden forradalomnak örökkévalósági eleme: a kikerülhetetlenség tudata. Ez váltja magát csodálatos kedvvé a forradalmi tömegek minden mindegy hangulatában, mellyel élni vagy halni dobják oda magukat.

Barta Lajos eredetiben idézi a *Geyer Flórián dalának* első sorait, nem tudjuk tehát, ő ismer-e magyar változatot. Ellenben evidenciaként hivatkozik a kurucok és a Geyert követő parasztfelkelők, illetve Ady kuruc versei és a *Geyer Flórián dalának* egy lényegűségére, és közben éles fénnel világít rá a lázadás dalának, magának a lázadásnak lényegi sajátosságaira.

Barta Lajos is vidéken született, habár nem parasztcsaládban: apja kocsmáros volt. Ennek ellenére íróként ő is felvállalta az agrárproletariátus ügyét: első színdarabjának címe *Parasztok*, amit bemutattak, majd a bemutató után betiltottak 1911-ben. Barta is emigráns lett a Tanácsköztársaság bukása után, és ő is negyedszázaddal később, 1945 után léphetett újra magyar földre.

1930-as keltezéssel találtam meg az első olyan fordítást, amely két sornál többet közöl a dalból:

Gejjer Flórián dala

(1525-ből, a nagy német parasztlázadás idejéből.)

A földnek kérges népe mi vagyunk, hejjahahó!
Tovább ülni nyakunkon nem hagyunk, hejjahahó!
| : Rajta hát! Szúrd, tépd, vágd!
Gyűjtsd fel a csuhások hajlékát! : |

A szívünkben nagy kívánság vagyon, hejjahahó!
Hogy bár a pápát verhetnénk agyon, hejjahahó!
Refrén.

Világ teremtésének idején, hejjahahó!
Nem volt még akkor gazdag és szegény, hejjahahó!
Refrén.

A kastély, klostrom és a zárda mind, hejjahahó!
Most porrá kell, hogy égjen sor szerint, hejjahahó!
Refrén.

A harcunk jó vezérnek nincs híján, hejjahahó!
Vezérel minket Gejjer Flórián, hejjahahó!
Refrén.

Volt sok csatánk, sok véres ütközet, hejjahahó!
Hej, mennyi friss legényünk elveszett, hejjahahó!
Refrén.

De mink is öltünk bőven sok herét, hejjahahó!
A baj csak az, hogy nem volt még elég, hejjahahó!
Refrén.

Leverték, elvesztettük nagy csatánk, hejjahahó!
De győzedelmes lesz az unokánk, hejjahahó!
Refrén.

Fordította: Hidas Antal.¹

Ez a szöveg ugyanabban a lapban jelenik meg, amiben négy évvel korábban a cikkbe ékelt két sor. Látható, hogy az első két sor megoldása hasonló. Akár Hidas Antalra hatott Gábor Andor, akár Gábor Andorra Hidas Antal, netán mindkettejükre egy ismeretlen harmadik költő, kétségtelen a kapcsolat a változatok között. Hasonló a fordítók életútja is, Hidas ugyancsak vidéken született, de nem paraszt-, hanem iparoscsaládba. Kommunista lett, a Tanácsköztársaság leverése után emigrált. Élt Csehszlovákiában és Ausztriában, majd rövid ideig Magyarországon, ám hamarosan Moszkvába költözött. A sztálini terror idején börtönbe került. Negyvenöt után jöhetett haza. Versei közül egyesek mozgalmi dalként már korábban megérkeztek: Hidas Antal írta a *Vörös Csepelt*.

Láthatjuk tehát, hogy azt a dalt, ami tematikusan a parasztság témájához kötődik, nem paraszti származású, a népi irányzathoz tartozó költők magyartják, és nem is paraszti közegekben kezdik énekelni. Erre majd 1945 után kerül sor, amikor kinyomtatják, és széles körben terjeszteni kezdik. Így például a *Vásárhely népe* című lap 1945. május elsejei száma már hozza a *Gejjer Flórián dalát*.²

Mire én találkoztam vele, a szöveg két érdekes módosuláson ment át. Mindkét változás az egyházakkal, ahogy akkoriban mondták, a klerikális reakcióval kapcsolatos.

Először is a refrén második sorát – „gyűjtsd fel a csuhások hajlékát” – átírták arra, hogy „vezesd a parasztok rohamát”.

Hidas eleve lemondott a vörös szín megjelenítéséről, igaz, már a feketét is mellőzte. Az átírat pedig elhagyja az egyház, konkrétan a katolikus egyház elleni agitációt. Lehetőséges, a klerikális reakció elleni harc diadalmas befejezése után változott meg a szöveg, amikor a teljesen levert, kifosztott, megfélemlített egyház ellen nem kellett már küzdeni. Csuhasok, azaz szerzetesek például nem is igen voltak már akkor, az egykori kolostorokat a dolgozó nép vette birtokba, a kolostorépületek felgyújtása népellenes cselekedet lett volna.

¹ *Uj Előre*, 1930. július 17.

² Forrásként az időközben kiadott *Föld, kenyér, szabadság* című daloskönyvet adva meg.

Az, hogy „vezesd a parasztok rohamát”, jól hangzik bár, de nem illik az eredeti dal beszédhelyzetébe. Olyan, mintha magát Geyert biztatnánk, hogy vezesse a parasztok rohamát, pedig vezette ő, a mi kései biztatásunk nélkül is.

„A világ teremtésének idején” „A földön ember élte kezdetén”-re változott. Már Hidas eltávolodott a John Balltól eredő Ádám és Éva utalástól, a későbbi szöveg a teremtés fogalmát is eltörli, és az ősközösségre való hivatkozással helyettesíti. Ez megfelel a dialektikus történelmi materializmus nagy elbeszélésének, és ezáltal a kor hivatalos ideológiájának. Csakhogy ily módon a dal múzeumi darabbá válik: volt egyszer egy parasztháború, a nép sorsa nehéz volt, de most már győzött az igazság, minden jóra fordult, sej, haj, hahó.

Ahogy a harmincas, úgy a hatvanas években sem énekeltük a teljes dalt. Ami nem számít csonkításnak: a sok versszakos költeményeknek rendszerint csak töredékét szokás énekelni. Íme, egy kis ízelítő a kihagyott strófákból:

Az úrficskákat várja a Pokol heja hoho
Kedvünk töltjük a kisasszonyokon heja hoho
|: Szúr a vas! Vág a vas!
Kolostorra száll a vörös kakas. :|

Hallja minden kastély és apátság heja hoho
Nem állít meg minket az imádság heja hoho
refrén.

A hageni fiú, Fritz Sotke kereskedelmi iskolai tanár lett, így kapcsolatban maradt az ifjúsággal, a neveléssel. Szabadidejében járta a német vidéket, népdalokat gyűjtött, és újabb saját dalokat szerzett. *Unsere Lieder – Dalaink* címen jelent meg kötete.

Miközben a kommunisták énekelték és sokszorosították, a szerveződő nemzetiszocialisták körében is népszerű lett a *Geyer Flórián dala*. Maga Sotke 1932-ben belépett az NSDAP-ba. Egyidejűleg írt egy Adolf Hitlerre dicsőítő és a mozgalomban ugyancsak felhasznált dalt. Elméleti írásokat is publikált, így például 1932-ben a *Nemzetiszocialista állameszmét*. Szakterülete az ifjúság nevelése volt, a Hitlerjugendben dolgozott. A hatalomátvétel után,

mikor a náciak rátették a kezüket a közszolgálati rádióra, a Hitlerjugend rádióműsorait szerkesztette.

Poétaként a német nemzet nevében szólította meg Adolf Hitlert:

Vigyél be minket.
Ám ne legyen sima az út,
vigyen bár szakadékokon,
kő- és jégsivatagon át,
mi követni fogunk.

Kérd, követeld mindenünket,
megadjuk, mert hiszünk benned.

Húek leszünk, esküszünk.
Senki sem old fel minket alóla –
te magad sem – csupán a halál!
Az lesz létünk beteljesülése.³

Itt a Führer már messze több, mint felkelt parasztok vezére, afféle Mózes ő, aki az Ígéret földjére vezeti népét, vagy még annál is több, maga az Üdvözítő, aki a Paradicsomba viszi az arra méltókat. Letagadhatatlan a bibliai allúzió, és ugyanakkor a párhuzam a kommunista személyi kultusz művészetével. A totális állam vallási alapokon épül, ezért a hagyományos egyházakat nem hagyhatja helyükön. A *Geyer Flórián dala*, bár általában az elnyomás ellen lázít, legelsősorban mégis a katolikus egyházat veszi célba. Ez nemcsak, hogy megfelelt az NSDAP 1933-tól követett politikájának, de valójában megelőlegezte azt. Éppen a Hitlerjugend, az a szervezet, amelyben Sotke dolgozott, törekedett arra, hogy a fiatalok nevelését kiragadja az egyházak, de különösen a katolikus egyház kezéből. Tudva, hogy a hageni fiú dala 1919-től közismert és népszerű volt, arra a belátásra kell jutnunk, hogy a dal és szerzője előkészítette a nácioknak a kereszténység elleni fellépését – közel negyedszázadon át formálta a fiatal nemzedékek gondolkodását, érzéseit. Szisztematikusan náciává nevelte őket.

A nemzetiszocialista vezetést különösen nyugtalanította, hogy a katolikus ifjúsági szervezetek továbbra sem voltak hajlandók felszámolni magukat, ami azt jelentette, hogy a túlnyomórészt katolikus területeken a Hitlerjugend alig tudott terjeszkedni. Márpedig az ifjabb nemzedékek fölötti ellenőrzés döntő fontosságú volt a jövő építéséhez. (...) Az SS az 1934-es hosszú kések éjszakáján berlini irodájában agyonlőtte Erich Klausenert, az Actio Catholica nevű fontos világi szervezet főttitkárát, valamint Adalbert Probsot, a Katolikus Ifjúsági Sportszövetség országos igazgatóját

– írja *A Harmadik Birodalom hatalmon* című művében Richard J. Evans.⁴

A Waffen SS indulóként használta a *Geyer Flórián dalát*, és egyik hadosztályát Florian Geyer után nevezte el. Történetesen ez volt az a hadosztály, melynek 1944–45-ben az a dicsőség jutott, hogy Budapestet védje, és az ostrom során megsemmisüljön.

Fritz Sotke a háború során maga is bezupált az SS-be. Standartenführer lett, ami ezredesi rangnak felel meg.

³ Ford. Halasi Zoltán. Richard J. Evans: *A Harmadik Birodalom hatalmon*. Park Könyvkiadó, Budapest, 2013.

⁴ Uo.

Mint minden olyan esetben, amikor indulóként, tömegdalként használták a *Geyer Flórián dalát*, az SS-legények is csak néhány szakaszát énekelték, így az ellenség gyerekeinek lemészárlására, a lányokra váró nemi erőszakra nem tértek ki. Könnyen lehet, hogy egy fiú, aki 1919-ben születik, ugyanakkor, amikor a dal, és a háború során a Waffen SS tagjaként éneklé a nótát, nem is ismeri ezt a szakaszt. A refrén ellenben konokul ismétli a gyújtogatásra való felszólítást, és tudjuk, hogy a nácik mindig, minden körülmények között szerettek tüzeket gyújtani. Gond nélkül helyezték át a célpontot a kolostorokról a károsnak ítélt könyvekre, a zsidó üzletekre, a zsinagógákra, az idegen városokra és az emberekre.

Az NSDAP zászlójában ugyanúgy a fekete-vörös színpárosítás jelenik meg, mint a hageni fiú dalában.

A Harmadik Birodalom veresége után Fritz Sotke könyvei indexre kerültek, de a *Geyer Flórián dala* nem tűnt el a német kultúrából. A szvasztikát be lehetett tiltani, mert az, ha ősi jelkép is, nem forrt össze a németiséggel, ellenben a *Geyer Flórián daláról* széles körben hitték, hogy többszáz éves kultúrérték. Az NDK-ban mozgalmi dalként használták, az NSZK-ban népdalként énekelték.

A dalszerző időszakában, az NSZK területén hunyt el. Mint sok más kérdés, az is külön kutatást igényelne, hogy vett-e fel szerzői jogdíjat művének előadásai után. Hiszen például a hagyományos német dalok népszerű előadója, Heino rendszeresen énekelt, és lemezre is vette a *Geyer Flórián dalát* – ez a mű abszolút legális felhasználását jelentheti. Mi több, ha Sotkénak vannak örökösei, ők egészen 2040-ig kaphatnak jogdíjat szerzeményei után. Középkori zene előadására szakosodott együttesek is műsorukon tartják a dalt, ami arra utal, hogy ők „eredetinek” tekintik. Egy progresszív rockzenekar pedig egyenesen a „Florian Geyer fekete hordája” néven működött.

A Moszkvából hazatérő Barta Lajosnak, Gábor Andornak és Hidas Antalnak végül is nem kellett tudnia, hogy a Geyer-dalt az SS énekelte, sőt, lehet, hogy a hageni fiúról és életútjáról sem hallottak soha. Mi több, még az is elképzelhető, hogy általában a magyar kommunisták előtt is ismeretlenek maradtak a dal náci vonatkozásai.

A *Fényes szelek* című Jancsó-film 1969-ben készült. A NÉKOSZ (Népi Kollégiumok Országos Szövetsége) korszakát idézi fel. A film eleje felé a nékoszisták betörnek egy egyházi iskolába, hogy a tanítást megszakítva megagítálják a katolikus diákokat.

A mozdulatlan álló katolikusok között fel-alá mozognak a nékoszisták, és kérdések özönét zúdítják rájuk, ami egyrészt egészségesen aktívnak látható, másrészt emlékeztet arra, ahogyan a vallatósiztek mozognak áldozataik körül, újabb és újabb kérdésekkel bombázva őket. „Mi hiszünk a vitában”, mondja egyikük, idézve a baloldali, progresszív értelmiségiektől gyakran hallható frázist. De milyen vita lenne ez? Elképzelhető lenne-e, hogy a katolikus diákok esetleges kiállása esetén az általuk megfogalmazott érvek hatására a nékoszisták belátják, hogy amazoknak van igazuk, és maguk is közéjük állnak, vagy legalább békén hagyják őket, és elvonulnak? Nem, ez a lehetőség eleve ki van zárva. A történelem már meghozta ítéletét, a vita akár végbemegy, akár nem, mindenképpen a nékoszistáknak van igazuk. Percekig tartó körbekiabálás után a nékoszisták úgy emelik magasabb szintre az agitációt, hogy rágyújtanak a *Geyer Flórián dalára*.

A NÉKOSZ valóban a kor meghatározó szervezete volt, és köreiben folyton-folyvást énekelték. A film címe arra utal, hogy az akkori haladó ifjúságot a NÉKOSZ indulójára való utalással a fényes szelek nemzedékének nevezték.⁵

⁵ Nem mellékes párhuzam, hogy a nemzedék névadó dalának költője, Jankovich Ferenc 1945 előtt közel került a náciizmushoz. Erről írtam a *Szép Verseik 1944* című könyvben.

Jancsó Miklós és a forgatókönyvíró Hernádi Gyula maguk is NÉKOSZ-tagok voltak, éveken át vettek részt hasonló agitációs akciókban. Húsz évvel később, érettebben visszatekintve fiatalságukra, és talán már az 1968-ban a nyugati országokban zajló lázadások hatására olyan filmet hoztak létre, amely a forradalmi hevületet és az általa okozott pusztítást egyszerre jeleníti meg. Ezt képtelenség lett volna hagyományos, realista eszközökkel megvalósítani – a próbálkozás át sem ment volna a cenzúrán –, ehhez pontosan az ő modern eszköztárukra volt szükség. Az pedig, hogy a *Geyer Flórián dala* fontos szerepet játszott Hernádi Gyula életében, abból is kitetszik, hogy Geyer utóbbi drámájának hőseként is megjelenik nála.

Habár a fősodratú kultúrpolitika magyarországi művelői előbb múzeumi darabbá változtatták *Geyer Flórián dalát*, majd a raktár mélyére dugták, a szélsőségesek jelenleg is nagy becsben tartják. Így például a kortárs nácik által kultivált Kuruc.info:

Kuruc.info, 2007. augusztus 9.

Ajánlom szeretettel az alábbi videót mindazoknak kik a 21. században is a meg nem történt holokausztból kívánnak megélni! Népeket taszítanak szegénységbe, államokat fosztanak meg vagyonuktól, mindezt csak azért mert ők zsidónak születtek. Újra kihívják maguk ellen a Sorsot. De a következő soah valódi lesz! (Florian Geyer)⁶

A szélsőbal sem hagyja kihunyni a fekete horda lángjait, annál is inkább nem, mert a fekete-vörös színpárosítás az ő szemüknek is kedves:

Anarcho Info, 2014. május 31.

Német lázadó parasztok éneke a 16. századból, amelyet átvettek és népszerűsítettek a nemzetközi munkásmozgalomban. – Geyer Flórián lovag, a frank parasztok egyik hős csapatának, a Fekete Seregnek volt vezére 1525-ben, a nagy német parasztháborúk idején. Gábor Andor adaptációja kizsákmányolásáról szól, és aminek a szakszervezeti mozgalom megerősödése vetett véget. Szerzője vitatott. Általánosan elterjedt, hogy Merle Travis, keserű és kemény bányászdalok szerzője és énekes, de más állítás szerint már a '30-as években George S. Davis, volt Kentucky állambeli szénbányász, népi énekes és dalszerző alkotása. Tennessee Ernie Ford által 1955-ben felvett változatát ismerik világszerte.⁷

A föld teremtésének kezdetén
hol volt még akkor gazdag és szegény?
A földnek kérges népe mi vagyunk,
de tovább nyakunkon ülni nem hagyunk.
Rajta hát, szúrd és vágd,
vezesd a parasztok rohamát!
Gyűjtsd fel hát a csuhás hajlékát!
Csak a fejét üsd, és ne sajnáld!

A harcunk nincsen jó vezér híján,
vezérel minket Geyer Florian.

⁶ Florian Geyer dala 2. *Kuruc.info*, <https://kuruc.info/r/1/15029/>

⁷ Proletnyik: Geyer Flórián dala. *Youtube*, <https://www.youtube.com/watch?v=1ZM2EvVfvSg>

Szívünkben nagy kívánság vagyon,
bár a pápát verhetnénk agyon!
Rajta hát, szúrd és vágd,
vezesd a parasztok rohamát!
Gyűjtsd fel hát a csuhás hajlékát!
Csak a fejét üsd, és ne sajnáld! (...)

A videó alatti kommentekből:

Pesti Harmincas: Jó tudni, hogy ezt a dalt mindkét ördögi rendszer, a náci (=nemzeti szocialisták) és a kommunista (=nemzetközi szocialisták) éppúgy sajátjuknak tekintették.

viragcserepecske 1944: Pesti Harmincas A kapitalizmuson belül sajnos nincs megoldás az emberiség problémáira, tehát azzal, hogy elérték, hogy a különféle „szocializmusokat” összemossd, már sikeresen megakadályoztak a gondolkodásban.

Itt elérkeztünk arra a közös pontra, melyben korunk progresszív mozgalmi talákozások: a kapitalizmus az oka minden bajnak, és aki nem ezt gondolja, az nem is gondolkodik.

Akárcsak a *Geyer Flórián dala*, a vele rokonságban álló dalok is magától értetődő természetességgel terjednek a világban, töltik be az emberek szívét-lelkét. Miközben énekeljük őket, átadhatjuk magunkat nekik, nem kell firtatnunk, hogy a szöveg vett minket birtokba, vagy a zene, illetve hogy a szöveg hordozza-e a zenét, vagy a zene a szöveget. Egy zenész vagy zenetudós akár egyetlen szó kimondása nélkül szörfözhetne végig a dalokon, de bizonyára ő is másképpen adná elő az egyes dalokat attól függően, hogy milyen nyelvi közegből ered, milyen vallási csoportba tartozik, az osztálylétra melyik fokán áll.

Én, aki nem követhetem a dallamot századokon és országokon át, hiába is szeretnék, nem beszélhetek róla másképpen, mint ahogy meghatározottságaim szerint beszélnem lehet, kezdve onnan, hogy az 1960-as, '70-es években a *Geyer Flórián dala* a tananyag részét képezi, és ha az általános iskolában nem vagyok hajlandó elénekelni, az lázadásnak minő-

sül. De miért pont ezt ne énekelném, amikor a szovjet himnuszt is a számra veszem? A *Geyer Flórián dalát* jobb énekelni, mint a szovjet himnuszt. A zenéje nem csak az indulóknál szokásos sodró lendületet hozza, van benne valami zabolátlanság, ami jól illik a szöveghez, a témához, vagyis a lázadáshoz. Énekeltem, tehát éppen a lázadás által nem lázadtam. Alkalmilag feloldódtam a magam hamisságával a nagy közös hamisságban.

Így utólag csak azt sajnálom, hogy mielőtt az énektanár a harmóniumhoz ült, hogy erős baritonján előénekelje nekünk a dalt, nem mesélt a történetéről, érdekes lett volna. És ez nem alaptalan felvetés, mert egyszer-egyszer beavatott minket úttörődalként ismert művek korábbi, cserkésznóta múltjának pikáns titkába. Hogy a titok pikáns, azt csakis a tanár somolygásából lehetett sejteni. De ha tudott is valamit a *Geyer Flórián dalának* históriájából, azt már nem osztotta meg velünk. Pedig ez a nóta is az ifjúsági szervezetek tábor-tüzeinek füstjéből emelkedett ki, hogy elkápráztassa a világot, hogy más tüzek mellett csendüljön fel szerte a világban, és hogy további tüzeket lobbantson.

KUKORELLY ENDRE

Egy úrilány

Szeretet, Halál és Szerencse

*„Az Úr, akié a jóshely Delphoiban, nem mond ki semmit, nem rejt el semmit, hanem jelez”
Hérakleitosz*

*„Wenn aber Das Blau ist ausgelöschet, das Einfaltige, scheint Das Matte.”
De ha kioltva a kékség, az együgyűség, ragyog a fakó.
Hölderlin*

Szeretet, Halál és Szerencse alakítják a színdarab kórusát

Julcsa áll a cselédszoba ajtaja előtt, ide aztán nem lépsz be testtartással. A konyhából nyílik a cselédszoba. Bámul maga elé, nem igazán érti, minek vannak itt. Az istenhátamegett. Ő itt van, mert ezek itt vannak, de ezek miért vannak itt! Mit lehet itt csinálni, mire jó idejönni ezeknek. *Ide*, az egy Zánka nevű falu teheneikkel, *ezek* pedig a Nyuszi, Nyuszi nővére, Lonci, meg a lányok anyja, Ilona. És a Manó úr.

Vagyis a Loncika most nem jött!

Hisztizett egyet reggelinél, lecsapta, ami épp a kezében volt, és elviharzott. Várták egy ideig, aztán indultak nélküle. Otthon maradt. Milyen igaza van!

Ügyes!

Az öregúr, Manó bácsi meg már vissza is autózott a Jánossal Budapestre, neki is igaza van. Ja. És meggpuolt a János!

Három összenyitható szoba, szárnyasajtókkal; tehát bejárat, télikert, bal kézre a konyha, jobb kézre spejz, aztán vécé, fürdőszoba, háznak nagy, villának meg-lehető. Vannak tekintélyesebbek is a településen, nem sok, de a kisebbeket is villának hívja mindenki.

Azokat a házakat, amelyekben nem a helyiek laknak. Hanem a nyaralók.

Urak.

Másfajta téglá, más vakolás, másféle kerítés, egészen másmilyen kert. ((1))

Az előszobából balra nyílóban a két nővér, jobbra a nappali meg a szülők szobája. Az anyjuk, hét végén az *apu* is. Közel a part, vízszag van, ha arról fúj a szél.

Nyár, Balaton, csend, platánfaillat.

Nyuszi a falra ütögeti a teniszlabdát a vadonatúj ütőjével, hogy kezdjen valamit a csenddel, és közben hallja, megy a fejében, ahogy otthon, a Horthy Miklóson, a házuk előtti enyhe kanyarban csikordul a villamos.

((1)) (2000) Nyuszi ma egész nap nézte a kertet. Kávézás közben eszébe jutott, hogy egyszer rendesen megnézi. Szentistvántelep, sokat van itt, eleget látta, de más látni, és más megnézni. Valamikor majd kiül a közepibe, ha nem lesz ennyire hívős. És nézi.

Vagyis hát legyen most!

Áll az ajtó előtt, a lépcsőnél. A fia baseballsapkája van a fején.

Nagyobb lett, gondolja. És a zánkai kertjükre gondol. Nem hasonlít.

Jé, ezt eddig nem vette észre, gondolja valamiről. Egy növény, egész kis délceg. Nem tudja a nevét. Minimum a növényzet felének nem tudja a nevét. Ilyen nagy bokor, ilyen csenevész fa, ez Zánkán is volt. Vagy nem ilyen volt? Csúf is, szép is, nagy virág, kis pajor, elszáradt barackfaág, szomszéd kutya. A szomszédasszonynak nagy a fenéke. A szomszéd pasas hülye. Vagy szomorú.

Vagy öreg vagyok.

Kerek világ, néhol horpadt. Ez a bokor itt, a kerítésnél, úgy húzódik, mint ha örködné. Őrizné a többi növényt. Míntha örökre így akarna maradni. Mozog a levegő, de ez nem minden ágbogot zavar.

Nyuszit levitték. *Le*, az a Balaton, oda lett szállítva, és volt már sokszor ilyen, de ez, *azt hiszem*,

így csak most tűnik fel neki. Tizenöt éves. Tizenöt lesz novemberben. Eddig is minden évben levitték, amikor véget ért a tanév, viszont arra, hogy le lett szállítva, mint valami csomag, most gondol először. Föl sem merül olyasmi, hogy megbeszéljék vele, megkérdézzék, mit szeretne, van-e kedve, mihez van kedve. Van kedved?

Nincs?

Hogyhogy?

Hát akkor?

Van vagy nincs, eddig így volt, most is így van, mit kéne ezen megbeszélni *a gyerekekkel*, vége a tanításnak, itt a nyár, satöbbi. *Apu* közli a családdal vacsora közben, hogy lányok, *ugyebár*, szombat reggel indulunk. Ugyebár, ennyi a megbeszélés. Az anyja bólint. Julcsa hallja az előszobában, és a Jánosra gondol. Lonci felnéz, nem szól. Nyuszi se szól. Nem megyek!

Nem épp gondolja, de ez jut eszébe.

És az is lehet, hogy ha mégis megkérdezik, nem meri azt mondani, hogy nem. Igaz, így se mondja.

Nyuszi nővére Lonci. Manó, az apjuk, az első gyerek után, aki lánynak sikerül, fiúra számított, és tessék, jött Nyuszi, még egy lány! Tudomásul vették. Nyuszi szerint. Mi mást tehettek volna, és persze, hogy nem éreztetik vele, legalábbis nem érzi, hogy éreztetnék. Néha eszébe jut, hogy biztos eszükbe jut.

Hát ez meg miért nem fiú!

Néha ő is eltöpreng ezen. Lánynak lenni butaság, *még egy* lánynak lenni túlzás. Viselkedjen fiúsan?

Kezd fiúsan viselkedni, elgondolja, miként viselkednek a fiúk, és úgy véli, egész jól megy ahhoz képest, csak nincs egy tisztességes, hosszú szárú nadrágja, így nem tudja zsebre vágni a kezét. A fiúk kopaszok.

Nem mind, egyik-másik, mindenesetre ő tavaly még tövig vágatta a haját.

Nyár elején az öreg Manó a Villamosművek autójában Zánkára költözteti a nőket, a feleségét, a két lányát meg Julcsit, a cselédet, és másnap reggel Nyuszit elkíséri az anyja Eugén bácsihoz, a helyi fodrászhoz, aki nullásgéppel levágja a Nyuszi haját. Ez volt *valaha*.

Száz éve.

Nyuszinak nincs kedve belegondolni abba, hogy ez a *valaha most volt*, csak tavaly volt, és inkább úgy emlékszik, ő maga nyíratta le az öreg Jencivel kopaszra, mindenféle anyai segédlet nélkül.

És mit csinált addig a nővére? ((2))

((2)) (1944) Loncinak meg Nyuszinak a rekamié ágyneműtartójába kellett bebújniuk. Lonci huszonhét, Nyuszi huszonhárom. Az öreg Manó valakit mindig kiállított a pincejáróhoz őrködni, megfigyelni, mi van. *Ostrom folyik*. Bejöttek a ruszkek, már Budán vannak, valahol átkeltek a Dunán, ez fix. Fix, mondja Nyuszi a fiának, ha valamiről úgy dönt, hogy fix.

Na, és akkor, ha a ruszkek, egy ruszki vagy három ruszki valamiért lejönne a pincébe, nincs apelláta, *oda* fogtok bebújni, közli Loncival és Nyuszival az apjuk, és mutatja a rekamié ágyneműtartóját. Az epedák alatti falemez fedélen van egy ovális nyílás, lesz elég levegőjük. Aztán hálísten egyszer sem kellett oda bebújnunk, közli a fiával, sokat sejtetően, de a fiának nincs kedve sokat sejtetni.

Nyuszi vékony. Fiús, mondják az olyan lányokra, mint ő, azok, akik még nem láttak fiút.

Akik mintha egész életükben nem láttak volna fiúkat.

Meg lányokat.

Kis mell, szépen kicsi, ügyesen ível fölfelé, mintha tudná, hogy ott fönny lebegnek a fontos dolgok. Képes úgy ülni vagy állni, hogy ne látsszon a melléből semmi. Lehet úgy is ülni egy utcai padon, egy cukrászda teraszán, orvosi rendelőben vagy a pünkösdfürdői strand kerthelyiségében, hogy minden látsszon.

Allni, vonulni, lenni.

Amikor kismellű nők szoptatnak, megtelik a mellük, súlyos lesz, és sokáig úgy marad. Aztán örökre visszakicsisedik minden.

A házban megrekedt a levegő. Ez büdös, morogja Nyuszi, behajigálja a dolgait a szobájába, és kiront a kertbe. Szellőztetnek, kitárnak minden ablakot, majd csak kimegy a szag. Nem büdös, hanem állott, hónapok óta áll benn a levegő, ráadásul valamiképp tetszik is neki, régi dolgokat idéz, régi, szép tavalyit, tavaly előttit, amikor még.

Amikor még alig várta, hogy a Balatonnál lehessen.

Alaposan bevágja a kertkaput, hogy mindenki hallja, és lemegy a partra.

Itt semmi se változik, gondolja.

Belerüg egy kavicsba, telibe találja a Mezeyék kerítését. Dörren a száraz fa.

Már nem is mérges.

Szép. Öreg. Kaporszagú. ((3))

Semmi nem változik, csak ő változik?

Előkotor egy Bosznia-Hercegovinát meg egy gyufát, körülplislant, rágyújt.

((3)) (2021) Giccs. Kaporszag, gondolja Nyuszi. Kaporszag van, mondja a fiának. Annak, aki épp ott van. Ez kaporszag, kérdezi a fia. De milyen a kaporszag?

Nincs itt senki, de senki! Persze megint mi voltunk az elsők, bosszankodik Nyuszi. Senki, az a többi nyaraló, vagyis a nyaralóifjúság, és hirtelen nem tudja eldönteni, hogy ennek a *senkinek* mégis örülni kéne-e, vagy sem. Szemben az emelkedőn egy parasztember *ballag*, szerencsére a másik oldalon, bámulja Nyuszit, hunyorog a naptól meg a rossz szemétől. Megbillenti a kalapját. Aztán az orráig húzza, hogy jobban lásson. Csak nem, mondja maga elé hangosan, hogy megnőtt a Nyuszika! Nyuszi bólint.

Megrántja a vállát.

Ez szerintem a József bácsi volt. Vagy milyen bácsi. József!

A bólintás látszik, a vállrándítás nem, megtanult úgy vállvonogatni, hogy ne lássák. *Mennyire* összemegy itt minden, gondolja.

Legalábbis a József bá.

És véletlenül a Hirschlerék villája felé indul, pedig tudja, hogy azok aztán még biztosan nincsenek ott.

Mindenképp azt reméli.

Remélem. Mondja maga elé. Úgyse hallja a kutya se.

Remélem, eladták a házukat, és elköltöztek Amerikába.

Minimum a Holdra!

Tesz egy kört. Teljes kihaltság, még teheneket se látni. A mosókút kávája hideg, nem baj, a feneke alá teszi a kezét. Aztán felpattan, igyekszik vissza, mert most már érzi, milyen éhes. Jön szembe a sofőr János, lelkesen integet, de jó, hogy megvan, Nyuszika, már azt hittem, átsétált a vízen a túlsó partra! Viccelődik a János. Küldtek, hogy keressen meg! Megkerestem!

Aszítottam, átsétáát, tu'part, küdtek.

János imád beszélni, most pótolja, hogy az egész hosszú úton alig szólt két szót, mert az öreg Manó letiltotta. János, nem beszél vezetés közben, meg se szólal!

Érthető? Aztán *kisvártatva* hozzáteszi, hogy – mert akkor a Nyuszi kiborul!

Pedig Nyuszit egyáltalán nem zavarja a János. Se János maga, sem az, hogy beszél, mert egyszerűen nem jut el hozzá, hogy mit hord össze. Valami ilyenkor mintha hermetikusan becsukódna benne, mint egy kipárnázott automata kapu. Tehát hallja az apja hangját, *érthető*, de aztán semmi, vagy nem sok, az végképp nem, hogy ő ettől vagy attól kiborulna, és most, mikor János *tu'partozik*, nem tud visszaemlékezni rá, hogy egyáltalán mondott-e János valamit útközben, vagy tényleg hallgatott, mint a sügér.

Van már vacsora?

Mondja Nyuszi maga elé, de annyira magának, hogy János önkéntelenül körülpillant, majdnem megfordul, hogy ez most kinek szólt.

Nyuszi képes úgy beszélni veled, hogy a *végére* egészen eltűnsz.

Mint a szárazságtól fölrepedezett talajra öntött pohár víz.

Előbb a víz tűnik el, aztán a nyoma.

Aztán a repedések, egy kiadós eső után.

Aztán az eső stb. És a kiadás.

Az öreg Manó nem öreg. Ötven sincs. A kollégái Manó bácsizzák, a lányai meg Ilona, a felesége apukának hívja. Ilona tizenötlet fiatalabb. Manó, ezt nem!, mondja, ha ez vagy az komolyabbra fordul, és olyankor Manó azt csinálja, amit a felesége akar. Ha Ilona egy fokkal halkabban kezd beszélni, Manó azonnal meghallja, és minden pont úgy lesz, ahogy Ilona akarja. Ez nincs sokszor így.

Mintha Ilona takarékoskodna ezzel, egy mérőműszerféle jelzi benne, hogy mikor éri meg azon a *mindent elérő*, halk hangon beszélni.

Nyuszi nem szerény. Nem is nem-szerény, hanem ilyen is, meg olyan is. Nemtörődöm. Van, amivel törődik, a szerénységgel vagy nem szerénységgel pont nem. Hogy mivel törődik, és mivel nem, erről szól ez a könyv.

A könyv talán tudja. Talán nem. Aki írja, biztos, hogy nem.

Ha megkérdeznénk erről Nyuszit, de nem kérdezzük meg, csak nézne ránk a barna szemével. Szerény?, mondaná, mintha álmából ébresztenénk. Mintha akkor halotta volna először ezt a szót.

Szerénynek lenni munka, és ha kiállsz ebből a munkából, hamar visszánő a nagy arcod, az meg nem jó, ha mások meglátják, nem csak te magad a tükörben. Nézd eleget az arcodat a tükörben. Nyuszi nemigen nézi magát tükörben, mert igazából mit!

Rövidre vágott haj, semmi smink, néha kis rúzs, mi van ezeken néznivaló.

Egyszer *költött* neki a hajfodrász, akihez a Lonci járt, egy túldíszített frizurát, a Lonci egyik gavallérja csinált fényképet is róla, Nyuszi borzalmasnak találta. Viszont a lába jó.

Az szerint is jó és erős, de amikor egy Pista, az, akivel a legutoljára teniszezett, és akit megvert, olyan furán vagy miképp nézte, túl közelről, és a zsebéből előráncigált damaszt zsebkendővel akarta letörölni Nyuszi lábáról a salakot, azt Nyuszi nem hagyta.

Én. Ezzel Nyuszi nem foglalkozik. Nem sokat, mert valamennyire mégis kell foglalkoznia magával. ((4) Ha *foglalkozik*, akkor magával foglalkozik, másokkal nem, de hogy is lehetne másképp. Például belenéz a tükörbe fogmosásnál, mert az ott lóg a fürdőszobafalon, az orra előtt. Belenéz, pófákat vág. Hajaj, mondja, és leül a kád szélére. Nyuszi, hallja az anyja hangját. Sok elnyújtott i.

Iiii.

Mi van, morogja maga elé, olyan halkán, hogy még maga is alig hallja. Mi van, mondja Julcsát utánozva, és önkéntelen elvigyorodik.

Jó.

Nyuszi sok mindent önkéntelenül csinál.

((4) (1936. 1942. 1944. 1951. 1956. 1964. 1972. 1989. 2000. 2021) Érdekes, mondja valamiről. Magáról? Nem eléggé érdekes – ezt nem mondja, vagy *teszi hozzá*, és még csak nem is *gondolja*, hanem. Hanem? Ilyen a Nyuszi. Hogy milyen?

Hideg vacsora, fagyos hangulat. Mindenképp van viszont retek, újhagyma, paradicsom, erőspaprika, friss vaj, hideg aludttej, és Nyuszi nem foglalkozik a fagyos hangulattal, mert van bűdös sajt is, amit imád. Háromféle sajt, bűdös, nem bűdös, illatos. Nézi a szüleit. Illetve nem nézi, hanem látja. Az anyja olyan *milyen*, az apja igyekszik, látszik rajta, hogy *mindent megtesz*, csak az a kérdés, mi ez a minden. Ő ugye *ideteremtette* ezt a villát, *csodálatos* vidék, csend van, nyár, nyaralás, felszerelés. Balaton-part. Igaz, ő vasárnap este már megy is vissza a zajba ezzel a balfék Jánossal, mert dolgozik – de hát ne menjen vissza?

Dolgozni?

Ne dolgozzon? Ne *tartsa el* a családot?

A Főv. Villamosművek főmérnöke, és akkor *maradjon el* a villanyáram az egész világon, mert a nagyságos asszonynak valami nem tetszik?

És konkrétan *mi* nem tetszik?

Látja Nyuszi a szüleit, és persze fogalma sincs arról, hogy az apja lapít, és az anyja dühös, mert *itt van hagyva*. Fogalma sincs, mit lát, mi a baj, mi van, egyáltalán, baj van-e, vagy *elve* van baj, de hogy van mit nézni rajtuk, ha nem is ért semmit, abban biztos.

És *persze* a Lonci nem jött le velük, ez is olyan *milyen*. Lonci sztrájkol.

Mondja az apja, és mosolyog.

Nyuszi nem tudja pontosan, mi a sztrájk.

Kérdezze meg? De kitől?

Apu, mi az a sztrájk!

Gyorsan elalszik. Ivott egy fél pohár bort. Az apja kínálta, az anyja szót se szólt. Szinte egyből felébred, mert zörög a szomszéd szoba; valami ütemesen nekiütődik a falnak. A vaságy, gondolja Nyuszi. Megfordul, a kispárnát a fülére teszi, a nagypárnát a kispárnára, így alig kap levegőt. Irgalmatlan madárcsicsergésre ébred, élesen tűz be a nap a félig-meddig leeresztett redőny lécei között. És észébe jut a *kopogás*.

És föl kell ugrania az ágyból.

Felugrani, kirohanni a kertbe, hogy valamiként *lehagyja* ezt a hangot. Kifussa a fejéből.

Az apja meg az anyja a teraszon ülnek, a lábukig, az asztal lábáig ér a napfény. Van a kalácshoz mézes-vajas, nem jössz, *kislányom?*, hallja az anyja mézes-vajas hangján, és ettől megint visszajön a kopogás, ahogy az ágy pereme újra meg újra a falnak ütődik. Legalább húzták volna el onnan! Legalább ne vágnának hozzám ilyen ártatlan képet!

Van hangja a kertnek. Fának, fűnek, bogárnak, égboltnak, Balatonnak. A biciklije kerekének. Tehénnek. Ember kiabál a tehenével. Vagy a kutyájával. A kerék nyikordul. Azért létezik itt ennyi hang, mert ennyire mély a csönd. Milyen hangja lehet egy őserdőnek elefántokkal? Nem biztos benne, hogy van őserdő meg elefánt együtt, de akár van így együtt, akár nincs, biztos, hogy hangot adnak ki.

Benéz az Ágota néni kertjébe. Tőlük számított nyolcadik ház. Igazából röstelli, amit csinál, mégis csinálja, bekukkant. *Véletlenül* arra sétál, és akkor már benéz a kertbe. Senki. Sokáig áll a kerítésnél, legalábbis ő úgy érzi, fél perc, fél év, nem illik ilyen hosszan bebámulni egy idegen kertbe. Ágota mama a botjára támaszkodva, derékszögben előrehajolva járt, és ha valakivel beszédbe ereszkedett, jobbra felfelé csavart fejjel nézett rá.

Vagy balra felfelé, attól függően, hogy az illető balra állt tőle, vagy jobbra.

Se csirke, se kacska, egy macska se, ablak, ajtó zárva, sehol senki. Látszik egy ablakon, ha már régóta zárva. Meglátszik a kerten, hogy mikor mentek rajta keresztül utoljára. ((5) Minden látszik. Azzal együtt, hogy *minden*, olyan nincs.

axa

((5) (1936. 2021) Halál, igen. És nem. Nyuszi nem foglalkozik ilyesmivel. Tizenöt évesen sem, kilencvennyolc évesen sem. Mások halálával sem, a magáéval végképp semmi. Nem fél? Meghal az apja. Ez a barátnője is, az is, a Rita is, Klári is. A szomszédasszony. A folyosó végén Maci néni, aki a Rózsa utcai nyilvánosházban dolgozott. A férje, az anyja. A kölykök még nem. Majd. *Ugyan*, mondja, de ebből nem derül ki, hogy mi ugyan. Ha előhozod azt, hogy *halál*, csak viccel vele. Hu-hu, mondja, húha, mintha el is nevetné magát, legyint, folytatja tovább, amit épp csinál. Nem gondol rá? Nem gondol *bele*?

Kisfiam, mondja a kisfiának, kisfiam, csináld a dolgot, ne ilyen hülyeségekkel foglalkozzatok. De hát csak ő van ott, meg a kisfia, és akkor mi az, hogy foglalkoztatok!

Reggel már nincs ott az apja. Se az autó, se a János. Fölkeljen? Vegyen föl valami nyárit? Fölkel, felveszi a kedvenc ruháját. Kissé szűk.

Leveszi. ((6))

Short, pulcsi, papucs. Nem jó.

Visszaveszi a ruhát, még mindig úgy érzi, hogy szűk. De nem annyira szűk, mint az előbb. Hallja, ahogy az anyja meg a Julcsa beszélnek valamiről. Hallja, nem érti, mintha más nyelv volna. Bárcsak mindig ezen a *más* nyelven beszélne mindenki, és elnéznék neki, hogy semmit sem ért semmiből.

((6)) (1964) Kinyitja a ruhásszekrényt. Azonnal becsukja. Jé, milyen könnyű lemondani dolgokról. Ruhákról a legkönnyebb. Ezen elcsodálkozik. Cipőről még könnyebb. Nyuszi nem szokott csodálkozni, mert olyankor úgy érzi, hogy nem ér rá. Nincs rá ideje. Nincs kedve. Nincs pénze. Nincs pénzük semmire, kommunizmus van. Aki hozzászokik, hogy azért nincs nála pénz, mert nincs rá szüksége, annak egy idő után kezd végképp nem hiányozni a pénz.

Na, és akkor ez lenne a nyaralás. Tyúkok, kakas. Tehén. Basznak a kutyák, macskák varnyognak. Tavaly leszakadt a harang, elfáradtak a tartókötelek, majdnem összelapította a sekrestyést, ez jut Nyuszi eszébe. Nem tudja, miért van itt. Fekszik az ágyán, behunyja a szemét.

Sem az apja, sem az autó.

Ahelyett, hogy végre már megmondta volna a Jánosnak, hogy körbe akar menni a kocsival a faluban, mutassa meg neki, mi a kuplung, és melyik a fék.

Nyár eleje, kora este. Julcsa meggyújtja a petróleumlámpát.

A lámpabúra körül hemzseg mindenféle.

Miért nincs otthon.

Minek van Zánkán.

Minek van Zánka.

Minek ennyi éjjeli lepke.

Talált egy könyvet az anyja fiókjában. Címe *Nana*. Véletlenül nyitva maradt a fiók, az anyja benne felejtette a kulcsot. A könyv alatt van egy revolver. Kiveszi a könyvet, óvatosan leemeli a revolverről, hátát az ajtónak támasztja, hogy a Julcsi rá ne nyisson, így olvas. Jó, de miért kell itt lenni?

Aztán egy másik könyvet tesz a revolverre, és átviszi *Nanát* magához.

Örök élet meg egy nap

naplórészlet

2024. július 23. – 100,1 kg

A zöldségeshez baktattam a füvet perzselő hőségben, hogy szódát hozzak estére a fröccshöz, mikor a járda szürke betonján egy fehér cetlit pillantottam meg. Azaz az újság széléről letépett kanyarintással. Kissé meghajoltam előtte, hogy az apró betűket olvassam. Az állt rajta, hogy fekete gyík. Rejtélyes, gondoltam. Vajon ki lehet az, aki a környezetemben papírra veti azt a kifejezést, hogy fekete gyík? És persze mit jelent? A betűk kalligráfiájából női írásra tippeltem, de nem voltam benne biztos, lehetett egy kiegyensúlyozott életet élő, mentálisan kerek férfi is. Az író kilétét aztán elhagytam, értelmetlen és hiábavaló kutatni, ellenben a tartalom környezete puhatolható. Gondoltam, a délutáni úszáshoz kellő témát szolgáltat az írás, és az alatt a harminc perc alatt lesz min meditálni. Csakhogy olyannyira fölkeltette az érdeklődésemet, hogy a zöldségestől visszafelé a négy szóddal a kezemben ismét elolvastam, most még közelebb hajoltam. A fekete gyíknak nyomát sem találtam, viszont jól olvashatóan az állt rajta, hogy fokhagyma.

2024. július 25. – 102 kg

Tegnap voltam 61. Betöltöttem. Furcsa szám. Egy dagi meg egy cingárvékony pasi álldogál egymással szemben. És nem mozdulnak. Mi közöm nekem ehhez? A számok pörögnek, tekergünk a Nap körül, az elliptikus fókusz körül, és bámulunk bele a nagy univerzumba, ami nem válaszol. Bizonyosságot csak a saját mértekeinkkel teremtünk, a kilóval, a centivel, a köbméterrel, az Amper már nagyjából fölfoghatatlan. Valami olyasmit akartam csinálni ezen a napon, amit mostanában nem szoktam. Gondolkodtam, mi legyen az. És akkor, mint egy álom, váratlanul megérintett a nagy kékség. A Nap melege, a víz hűvöse, a kartempók. Láttam egy szép medencét Varasd fürdőváros részében, a dombok között. És eszembe jutott a marcali nagy medence. Megnéztem őket a neten, ami tovább fokozta a vágyakozást. A közelség és a kiszámíthatóság okán maradt a marcali medence. Úgy készültem rá, mint valami föllépésre. Menni fog-e újra a sok száz méter az ötvenes medencében, mint régen, amikor 3-4 ezer méter is megvolt. Vajon mennyit változtam az elmúlt tíz év alatt? A test mennyit? Kicsivel múlt dél, mire vízbe érkeztem, a Vasas ifi edzése után. A káprázat megvolt. A víz hűvös, de nem hideg, a napfény csillog a hullámokon és a víz alatt is. És a lebegés. Rányomt a talpamat a csempékre és ellöktem magam a medence közepén kifeszített egyetlen sávkötél mellett. Azt láttam, jól haladok. Megvolt az első hossz, a második. Menni fog ez, meglesz a negyven, vagyis a kétezer méter. Csakhogy az ötödik hossz után elment az erő mindkét karomból. Nehézkesek lettek a mozdula-

tok, az előttem lévő harmincvalahány hossz elérhetetlennek tűnt. Jó, hát akkor ez a 61 év, ez a test, ez ennyit tud. A hatodik hossz után megálltam és lemostam a párát a páramentes szemüvegről. Újra csillogott minden. A feleségemen kívül talán még hárman úsztak. Egy duci kisgyereket fejesre oktatót a duci apja. Dicsérte a zuhanását. A felpálya szélén ült az úszómester, és valamiért azt gondoltam, figyelni, mennyit bír ez a kis főszer. Oké, megvan a tizedik hossz, de hamarosan föladja. Be se melegített. És ahogy dédelgettem magam körül a világot, azt vettem észre, beállt valami meditatív monotonitás. Már nem éreztem fáradtságot, egyik hossz a másik után, sőt, tempót tudtam váltani, ritkább tempó, hosszabb siklás, gyorsítás. Ez az, megvagyok újra. Már csak az idővel futottam versenyt. Egy órát engedélyeztem ekkora kihagyás után. Végül ezerhatnál állt be a mutató, de éreztem, bőven van még bennem. Bár ki tudja, mikor int be a test angyala: elég, apukám, mars ki a vízből! A parton erős szél fúj, fél perc alatt megszáradtam. A feleségem szerint Svájcban volt hasonló érzésünk, mikor a Rhone-völgy gyümölcsös kertjében találtunk egy kis uszodát. Tűzött a nap, a víz csillogott és minden levegővétellel hatalmas hegyekre láttunk. Este helyi saszlát ittunk a szálloda teraszán, és nem vált el élesen, hol húzódnak a lámpák és hol a csillagok. Saillon. Így hívták a helyet, nem messze Martigny városától, melyen keresztül Chamonix felé vettük az irányt, hogy megpillantsuk a Mont Blanc csúcsát. Mindez 19 éve történt. És most újra itt van velünk, előbukkant egy közeli uszodából.

2024. július 27. – 99,7 kg

Új szakkifejezést tanultam: fantomtörlődás. Évekkel ezelőtt történt, mikor az autópályán hajtottunk, és egyik dugóból a másikba keveredtünk. Észrevettem, hogy bizonyos szabályszerűség szerint nő vagy csökken a sorban állók sebessége, ezért megpróbáltam kívülről nézve valamiféle szabályszerűséget tétélezni a mozgásban is. Valami olyasmit, mint amikor a víz hullámoz, és amely mozgásban nem a molekulák mozognak, hanem ezt a bizonyos hullámmozgást, annak az energiáját adják át egymásnak. Az autós példában a hullámmozgás maga az autó, a víz pedig az autó sebessége. Vagyis ha elképzelünk egy dugóból dugóba vándorló, gyorsuló és lassuló kocsisor, akkor a kocsisor egyes útszakaszának egyes helyeire bizonyos sebesség jellemző. Minden autó ugyanazon a helyen gyorsul föl, és ugyanazon a helyen lassul le, ami persze idővel lassan változik, és az autók számának csökkenésével lassan megszűnik a jelenség, a dugó, vagy ahogy fent nevezik, torlődás. Egy jól irányított forgalomban, ha az autósok betartják az előre kiszámított és feltüntetett sebességkorlátozásokat és közlekedési szabályokat, akkor nem alakulnak ki dugók. Viszont az autósok tülekednek, még megnyomják a gázt, hogy egy kocsival előrébb menjenek be az útszűkületbe, és ennek köszönhetően, az útszűkület kisebb áteresztőképessége miatt a bezúduló autók torlődást hoznak létre, ami csak dagadni fog a szabálytalan vezetők miatt. Vagyis ezeken a helyeken szabályosan közlekedve nem alakulna ki torlődás, de az autósok mégis létrehozzák. Ezt nevezik fantomtörlődásnak.

2024. augusztus 2. – 100,8 kg

Nincs borzasztó téma, ha a történet igaz, és a szöveg egyszerű és őszinte. Továbbá ha a bátorságról és a becsületről szól. Soha ne kérd ki egy másik író véleményét.

nyét. Az írók versenyeznek. Ha túl szerény vagy, az nem férfias. Ha író vagy, tartsd magad a legjobbnak. A nők ugyanolyan bátrak, mint a férfiak. Lőttél már támadó oroszlánra?

Ezek a mondatok egy Hemingway nevű embertől származnak egy filmből, és felpezsdítették azt az unalmas véremet. Mert el kell, hogy mondjam, orvosnál jártam. A születésnapú úszós kiruccanás megterhelt. Begyulladt a csonthártyám a bal sípcsontomon végig. Nevetséges. A megterheléstől? Azt mondta az orvos, nem ad beutalót szakrendelésre, mert túl nagy a sorban állás. Menjek fizetős dokihoz. Épp tud is egyet, a haverja. Csak néztem, mint ahogy nem emberre néz az ember.

Ma hajnalban ébredtem, nem tudtam aludni. Feküdtem és néztem az eget. Beborult, aztán esett. Dinnyét ettem, barackot. Később begyúrtam egy nagy kenyeret. Pár napja kérdezték, mikor jön a szakácskönyv. Kitérő választ adtam. Nem akartam leírni, hogy mennyire nincs kedvemre ez a világ. A közönségességével. A mocskos szájával. És a folytonos átbaszósdijával. Itt nincs értelme őszintének lenni, bátornak vagy becsületesnek. Sőt, talán még férfinak sem, drága Hemingway! Szakácskönyv? Az arab srác őszinte volt Londonban: I never cook, only eat.

2024. augusztus 5. – 99,6 kg

Ma volt 80 éves édesanyám. Sütöttünk, főztünk, pezsgőt ittunk, ünnepeltünk, virágoztunk, és ha nem is erre az alkalomra, de sikerült szerezni egy rég áhított minőségi citromreszelőt. Meg akarna ilyenkor az ember valami korrekt szöveggel előállni, de hát az érzelmek felülírják a szónoklatot, és inkább az együttlét sugárzik át mindenben, s ami egy naplóban rögzülhet ebből, hogy édesanyámmal 80 éves korában együtt sütöttünk cukkinipogácsát, s ahogy a fiú határozott mozdulatokkal beindítja a konyhai folyamatot, olyan észrevétlenül kerül át a sütés irányítása az anyai kézbe.

2024. augusztus 11. – 100,9 kg

Tegnap újra tudtam úszni, igaz, csak féltávot. Már nem fáj a sípcsontom. Kedden megyek orvoshoz, mire odaérek, teljesen elmúlik. Holnap M. Jön, együtt jártunk főiskolára. Minden nyáron meglátogat, ha erre jár. Ő az egyetlen, aki megmaradt abból a régműltből. Megmaradt matektanárnak is. Hasonlóan gondolkodunk a dolgok menetéről. Az országról, az emberekről.

Pár napja a családdal a part menti büfében ebédeltünk, mindenki halat rendelt, én a hús nélküli emberek lakomáját, rántott sajtot. Egyszer csak hallom, hogy valaki folyamatosan olvas. Míg vártak az ételre, nagymama mesét olvasott fel az unokának. Milyen helyes dolog! De ahogy hallgatom a szöveget, egyre elviselhetetlenebb lett. Modoros. A kislány már nem is figyelt. Titokban játszott. A fantázia elsöpri az ügyefogyott meseíró.

Tegnap délután meccset néztem. Egy ideig. Mert lehetetlenség. A nyári délutánban meccset nézni olyan idegen tőlem, mint reggel alkoholt inni.

Újra megy a klíma, hőség van. Gyíkok futkároznak a kövek között, zörögnek a bokrok. Játszanak vagy küzdenek, nem tudom, de egymás farkát harapdálják, ami, ugye, kinő. Néha elnézem ezt a hullóformát, és átfutnak rajtam a földtörténeti korok, az evolúció, az ősidők. Hogy itt vannak, miközben sok barátom már

sehol sincs az élők sorában, nyomuk veszett, már csak én tudok róluk, és talán még páran. Az élet maga a fontos, a folytonosság, és nem az, hogy milyen egyedeken át tartja fönn magát. Akár a fű.

2024. augusztus 14. – 101 kg

Megvan a lakás, ahol a jövő év elején egy hónapot tölthetünk Bécsben. Egy kis London lesz megint. Bécszet ismerem, pontosabban úgy húsz éve sokszor jártam ott irodalmi kalandokkal, napidíjjal, fellépéssel. Valahogy mindig télen. Berlinben is mindig tél volt. Kiállításokat fogok nézni. Bejárom a piacokat. De most egyelőre a bizonyosság: a telefonon visszaigazolt lakásfoglalás.

2024. augusztus 15. – 100,8 kg

Az utolsó kánikulai napok. Vasárnap fergeteges eső jön. A fű mindenütt kiszáradt. És a fák a dombon, ahol nincs talajvíz. Két napja orvosnál jártam a bizonyos sípcsontommal. Már akkor le akartam írni, milyen furcsa volt. Szokatlanul korán keltem. Már nyolckor ott álltam az emeleti rendelő teraszán, ami keleti fekvésű, eszelősen tűzött a nap. Leláncoltam a biciklit. De ki akarna biciklit lopni orvosi rendelő elől? Bent megkérdezték, milyen időpontra jöttem. Mondtam, nincs időpontom, a doktornő rendelés előtt fogad. Olyan nincs. De van, mert megbeszéltem vele. Hárman hallgatták a párbeszédet. Ki vagyok én, aki nem tartja a rendet? Egyszer már megtörtént, hogy hasonlóan megbeszélte időpontnál nekem ugrott egy idős asszony, és mint aki disznóvágáson van, rángatni kezdte a karom, a lábam. Félelmetes gyűlölet és indulat szabadul föl a nem rendszerbe illeszthető elemektől. Most is. Aztán jöttek-mentek az emberek, mindenki köszönt mindenkinek, történetmorzsák röpködtek, egy szabályos titkos élet kezdett kirajzolódni előttem, aminek nyilvánvalóan nem voltam része, ugyanakkor mégis benne álltam, és azon kaptam magam, hogy megfeszítve figyelniem kell minden részletre, mert az iménti gyűlöletfutam csak egy időre ült el, mintha vékony hártya fedné, de ezek az emberek nem felejtenek, és szép lassan, általam nem érthető szavakkal szövök tovább a cselekmény hálóját, amelyben, igen, már én is benne vagyok, és ha nem koncentrálok minden idegszálammal, elvesztem, csak egy pillanat és máris bosszút állnak rajtam, hirtelen mentősök érkeznek, akik leszíjznak egy ágyra, és már visznek is. Mindez persze bennem van, én látom bele, de valamiért csak kialakult itt ez az idegenség, és számtalan helyzet sorjázva idézi fel bennem. Sehol máshol nem érzem magam ilyen idegennek, mint az úgynevezett saját hazámban. Aztán végre megjött a doktornő. Rendelés előtt behívtak, de hiába, a sípcsontomban keletkező fájdalom és forróság és vörös bőrfelület továbbra is ufó maradt. Talán ez, talán az. Mindenesetre menjek vérvételeire, majd a labor. Október 17-re kaptam időpontot. Több mint két hónapra. Bizonyára aktuális véreredménye lesz a mostani állapotomnak.

És ez a „semmi nem érted van” élmény átszövi az egész magyar létezést. Várom az esőt. Még három nap. Aztán valahogy hátha másképp folytatódik.

2024. augusztus 21. – 100,4 kg

Nem volt eső. Hajnalban erős szélviharra ébredtem. Meleg volt ez az éjszaka is. Reggeli (alma, barack, szőlő, dinnye) után kinéztem a kertbe, szokatlanul világos

volt. Derékban kicsavarta a szél a kiszáradt vadbarackfát. Ehhez rögzítettem a babfuttató háló végét, legyen még valami dolga, ha már barackot nem terem. Ő volt mindig az utolsó a sorban, már rég hazaértünk a tengerről ősszel, mikorra meghozta a termést. Most végleg elfeküdt. Vele együtt a babháló is, amin igazán most kezdett virágozni a Juliska bab. A szél tovább tombolt. Délutánra maradt a háló visszaállítása. A kiszáradt barackfa csonkját simára fűrészeltem és fűrtam bele egy lyukat, hogy majd abba állítom bele a babkarót. De a babszárak nem engedték odáig húzni. Akkor elővettem egy karót és ferdén a földbe vertem a baltával, hogy egy dróttal hozzákössem és kifeszítsem a babhálót. Ez most sikerült. De abban a pillanatban, mikor a barkácsoló ember elégedett büszkeségének első impulzusai elindultak az agyból, hogy szétáradjanak a testben, és megbizsergessék az összes dehidradált hámsejtet, egy váratlan széllökés a babhálóra nehezedő növényzetet vitorlának használta, és olyan erővel húzta meg a ferdén levert karót, hogy ellenállás nélkül szilánkosra hasadt. Fércmunka. Fércmű. Akkor elővettem a legvastagabb karómat a faházból, amit egy oroslán sem tudna kettéharapni, és bebaltáztam a kitört karó helyére. Ennek úgy másfél órája. A szél azóta is rohamoz, de a babháló áll. Férfi a viharban – belga kalandfilm, ismétlés.

2024. augusztus 22. – 100,2 kg

A feleségem elmondása szerint, ahogy az esti locsolást végezte az utcai növények nagy öröme, megjelent az utca végén egy kisfiú, aki cipő nélkül, egyik lábról a másikra ugrándozott a még forró aszfalton. A zsákutca nyitott vége felé haladva egy kis tollasütővel csapkodta a levegőt. Mesebeli látvány egy ilyen kis ugrándozó alak az esti lámpafényben. Már-már kiért a főútra, ahol forgalom nem volt, és innen szabadon kószálhatott bármerre. Ekkor felbőgött egy autó, és a gyerek nevét kiabálva megjelentek a szülők, s épp az utolsó pillanatban kapták el az elkóborló gyermeket. Így nyaranta ismeretlen emberek tűnnek föl az utcánkban, és ismeretlen történeteket hoznak magukkal otthonról, ők az úgynevezett nyaralók, akik a kiadott házakban, szobákban töltik el balatoni pihenőjüket. Már többször kérdezték tőlünk is, hogy kiadó-e a ház, mert szívesen beköltöznének hozzánk, de a válaszuk mindmáig egy rövid mosoly és a nem szó volt. El nem tudom képzelni, hogy a személyes holmijaim között idegen kezek matassanak, ez felér számomra az elmúlással. A dolgozószobám épp az utcafrontra néz, ahol feltűnnek az egyszer volt emberek. A múltkor hallottam egy nőt, aki életének legszebb napjainak nevezte azokat, amiket itt tölthet, és ebben az évben van még belőle három. Egy álom díszletei vagyunk tehát, a boldogság és öröm kellékei, akik a nyár után is itt maradhatnak a szertárban.

2024. augusztus 26. – 100,8 kg

A fények ma már máshogy dőlnek, a levegő kiegészve mozog, a Balaton elfáradt a sok fürdésben, én pedig a gyógyszerházban fürdugót vásárolok. Tavaly két éjszakan át technopartit toltak ránk a tengerparton. Éreztem, milyen rugalmatlan vagyok. Pedig esküszöm, hogy fiatalodok. Ma új személyit vettem át a kormányablakban, 2030-ig jó. A fotón fiatalabbnak nézek ki, mint a régin. A fotózásra direkt kis hercig bajszot növesztettem, ami valahogy mosolyra húzza az ember száját. Valójában senki nem vette észre, talán a Sigmund Freud feliratú pólóm

lopta el showt. Két hét múlva itt már hűvös lesz, de a tengerparton visszatérünk a nyárba. Három héten át. A leghosszabb idő az Adrián. Tegnap befőztük a paradicsomok végét, napokkal ezelőtt lejött a barack, az alma cirmosodik, már ehető, a szőlő is előrébb van két héttel, bab az idén alig termett, de szeder az kilószám, a padlizsán is csúcsot döntött, a cukkini alulmúlta magát, igaz, a hőség miatt amúgy sem tölthettük meg, hogy a sütőben készre süljön, a datolyaszilva már most érik, fura, mert november az ideje, uborka módjával volt, de lesz pár üveg savanya, a paprika végre beérte magát, igaz, a tv összeívott a csilivel és pizok erős, vége a szezonnak, újra rendesen folyik a csapból a víz. Tegnap már a boltban is alig voltak, mondtam a pénztárosnak, végre van levegő. Dél előtt még sokan voltak, mondta, de aztán mintha leciánozták volna őket. Mi?, kérdeztem magamban. Csak álltam és néztem rá dermedten: miféle brutális univerzum kering ebben a nőben? Szelídség uralkodjon a dinnyeföldeken!

*

Meghalt egy közeli barátunk, D. Három napja. A feleségem fölhívta közös ismerősünket, hogy mi történt. A szív adta föl. Könnyek. Aztán csöndben megebédeltünk. Ledőltem a dolgozószobában. Nem aludtam el, de kikapcsoltam. Zuhanás-szerűen ébredtem. Ettől a naptól kezdve más lett a valóság. Az a pont, ahol D. volt a világban, megszűnt. A háló, amivel magunk köré szervezzük a kapcsolatokat, beszakadt. Üresen lógnak a szálak. Hiátus keletkezett. A háló gyengébb lett, más lett. Megváltozott a valóság. Már nem gondolhatok arra, hogy épp a kapujában áll, és benyit a füves udvarra, ahol a fia és a felesége várja. Nem gondolhatok arra, hogy épp kitalál valamit, és várja, hogy nevéssenek rajta. Már nem gondolhatok arra, hogy épp egy régi történetet mesél. Már nem. Csak alkalmazkodunk és emlékezünk. Oly régen elkezdődött szakadozni a háló, hogy mára minden szakadás a teljes eltűnés felé mutat. Egyetlen szál, ami már nem kapcsolódik sehová. Mert egy idő után nem épül újra a háló, nem nyer és veszít egyenlő pontokat, hanem csak veszít. Az örök élet ígéretével indulsz az egyetlen nap felé. Legyen neki... Most akkor mi legyen?

Feltámadásgyakorlatok

Avagy egy életem és több halálom Szofi Márszóval

regényrészlet

KIRÁLYKAKOPPANÁS

Néha másképp vannak a dolgok, mint ahogy az ember tervezi, szeretné vagy elképzelte. Néha nagyon úgy, ahogy elképzelni se tudta volna. Vagy csupán legrosszabb rémálmaiban. Miről beszélek? A szerelemről. Arról, hogy milyen borzalmasan nehéz megélni azt, hogy a szeretet nem múlik el. Innen tudom, hogy igazi volt. Éppen olyan, mint a gyász, csak nehezebb. Mivel, ami történt, hogy két ember minden szeretete ellenére sem tud együtt élni, és ezért nem élnek többé együtt, mégis élnek, külön, nehezebb, mint amikor az egyik fél kilép az élet nevezetű rendszerből, azt nem lehet visszacsinálni, és valószerű, hogy a szerelmi szakítást sem, az már nem lesz többé ugyanolyan, mindenki tele van sebekkel, azt védi, hogy gyógyuljon, és óvja magát, hogy ne szerezzen újabbakat. Így meg nem érdemes élni. Az élet csupa kockázat és bizonytalanság. Merni kell, legfeljebb újra elbukik az ember. Én. Ha mondjuk a másik fél nem így gondolja, nem akar kockáztatni, biztonsági játszmat játszik. Akkor nem tudod neki elmondani, elmagyarázni, hogy ez így nem jó, ez nem élet. Mert fél. És természetesen nem bízok a Gondviselésben, vagy bárminek nevezzük is. Süt a nap, néha beborul. Látni kell mindkettőt, örülni a fénynek, ha szikrázik, azért, ha fojtódik, árnyalódik, azért. Csupaszok a fák, akár a szívem. Egy-egy levél lengedez még rajtuk. Meg kell próbálnom elfogadni, hogy nem fogom tudni visszavarni vagy visszaragasztani, -csíptetni a lehullott leveleket, bármilyen szépek is. Ki kell várnom, míg lehullik az utolsó is, elalszik a fa, és felébred tavasszal, lassan, nagyon lassan újra leveleket hozok. Na, addig kell kibírni, életben maradni valahogy. És feltámadni, amikor itt az ideje. Mert itt lesz. Megint. Biztonság helyett a bizalomra szavaznék. Ha bárki kérdezné, persze. És etetem a madarakat folyamatosan, minden reggel, hisz újra itt vagyok a hegyi házamban, nem hagyom magukra őket, de azért hadd tegyem hozzá, önös érdekből. Hogy örömet okozzon a látásuk. Nagy örömet okoz.

A hajnali, párás novemberi köd után reggel kisüt a nap, a kedvem is jobb lesz. Sőt. Egyáltalán van kedvem bármihez is. Írni most ezeket a sorokat, oldani valahogy a helyzetet, ami egyáltalán nem könnyű valójában. Meginni három kávét, aztán csak nézni, bambulni ki a fejemből. Várni, hogy hátha felhív, hogy hívjon már fel, és ugyanakkor rettegni és félni attól, hogy beszélni kell velem, mindjárt, hamarosan beszélni fogok velem, hogy úgy csinál-e majd, mintha minden rend-

ben lenne, pedig valójában mindketten tudjuk, sajnos már semmi nincs. Rendben. És hogy meddig tudjuk ezt a kegyetlen játékot játszani, elhal-e idővel valami abból az intenzitásból, ami most még mindig bennem él. Nézem inkább a madarakat, számolom, hány fajta jelenik meg reggeltől délig. Folyamatosan jönnek. Verebek, pintyek, zöldikék, meggyvágók, tengelicék, süvöltők, gerlék, és még a szajkók is bemerészkednek az etetőbe olykor.

Drágámnak és Szívemnek szólít, mint régen, és elköszönésnél csókol. Mint régen mindig. Miközben az összekészített, elhozandó cuccaimról beszélünk. Bele kell-e hálnom ebbe folyton. Kérdés, költői. Nyilván ezért hívják a szakítás utáni időszakot gyász munkának. A szakítás is milyen erős, pontos szó erre a törtézésre. Mindemellett a szeretetemet, szerelmemet jelző reakciókra következetesen nem válaszol. Pedig mindentől, a helyzettől függetlenül csupán jelezni akartam, hogy az van, maradt. Pedig jobb lenne, ha nem így lenne, de úgy tűnik, ezt nem én döntöm el, és főleg nem az okosságom. Mert az eszem persze tudja, tudná, mit hogyan kellene csinálni, de nem ő dönt. És a szívemmel meg nyilván nem tudok a helyzettől függetlenül reagálni bármire is mostanában, főleg felé. Behunyt szemmel nekirepülök a teraszajtó üvegének, mint a kis sárgafejű királyka. Európa legkisebb madara, de elég szép is.

Úgy ülök, mint ő, a királyka a teraszon, bódultan, enyhe agyarázkódással. Ezért úgy érzem, mintha kezdenék kicsit megnyugodni, ugyanazokat a dolgokat, apró elmozdulásokat kezdem figyelni a környezetemben, mint amit jóval korábban, amikor egyedül éltem a hegyi házban, és ezt mindig annyira szerettem. Magamban. Ami mindig megnyugtató, a lassan bemozduló mozdulatlanágót.

A régi életet szeretném visszaszerezni, de ehhez az kell, hogy valaki tegye helyre a kificamodott szárnyacskáimat és pipaszár lábacskáimat, ahogy én tettem a sárgafejű királykával. Ez a gondolat bujkál bennem, de rá kell jönnöm hamar, hogy az nagyon nem fog menni. Egyrészt, mert én magam sem vagyok már a régi, másrészt a nyugalom, a megnyugvás iránti vágy nem ilyen egyszerű. Hogy a teremtő lenyúljon a felhők közül, megsimizze a buksimat, minden rendben lesz. Többször borult az életem, és mindig azt gondoltam, hogy éppen az volt a legrosszabb, ami velem történhetett, és mégsem. Túléltem valahogy mindig, talpra álltam, megnyugodtam, és újrakezdttem. Valami mást, de megerősödve, védőburok nélkül, hegesedve, de élni akarva. Tudva, hogy mennyire sérülékeny vagyok, és mégis hagytam, hogy a sebeim tovább és újra mélyüljenek. Hittem benne, hogy most jól csinálom majd, és hogy ez a lény, lány, nő lesz az igazi, csak azzal nem számoltam, hogy egy színésznő teljesen másképpen működik. Mint nő is, mint ember is. Pedig látszólag, kívülről egészen normálisnak, kedvesnek, helyesnek, tündérinek tűnt. És éppen ezzel vett le a lábamról minden esetben, a kapcsolat elején, de ugyanúgy a végén is. Ez idáig mindez számomra ismeretlen dolog volt, nem tapasztaltam ilyet soha. Hogy ilyen könnyen el lehet varázsolni. Azt hittem, ennél sokkal éberebb, érettebb, okosabb vagyok, de nem. És tegyük hozzá, hogy egyetlen dolog segít mostanában a gyász munkában, hogy mindezt leírom. Próbálok valahogy helyre tenni a szárnyaimat, rendbe hozni pipaszár lábaimat, hogy legalább fel tudjak állni nagy nehezen. Kilencre.

Látomásom volt éjszaka, hogy leesett a hó, az első, vagy majdnem az, az igazi, november közepén, bár egy hete még nyár volt, indián. Mindegy. Gyerekkorom

óta nem alszom, ha esik a hó. Nem a látvány miatt, ami lenyűgöz, és nézem, amíg tudom, hanem mindig megérezem, nyugtalan leszek, és felébredek, ha alszom egyáltalán. És tudom, hogy fölösleges próbálkoznom, úgysem tudok visszaaludni, amíg tart a havazás, így ülök vagy állok a sötét ablak vagy teraszajtó előtt, és bámulom a fehér, puha megtisztulást. Megírtam neki üzenetben, hosszasan, ne értse félre, nagyon, de arra csak utaltam, hogy számomra a hó mindig újrakezdés, tiszta lap, talán nem teljesen érthetetlenül. Aztán kora délelőtt töröltem az üzenetet, nem kellene már ilyesmiről írogatni, meg arról se, hol rontottuk el. Ha lenne esély, kellene, de nincsen, ezt pontosan tudom. Ez fáj legjobban, én nem ilyen vagyok, mindig látok esélyt, de ő nem. Biztonsági játékos, és tudom, hogy magát védi ezzel, ezért nem is válaszolok reggel a kérdésére, mi volt a baj a konkrét helyzetben, nem akarom megbántani. Ha lenne esély folytatni, ha adna még nekünk, megtenném. De nincs, nagyon nem van. Bár kíváncsi volt a törölt üzenetre, ami jó jel, de valójában elég kevés. Nekem legalábbis, mert még mindig várok tőle egy jelre, egy gesztusra, aminek talán semmi értelme nem lenne, ha mégis biztatna, ha látna lehetőséget bennünk. Javíthatatlan reménykedő vagyok, ezt számomra is borzasztó elviselni. Leginkább nevetni szeretnék magamon, jól kiröhögni, hogy milyen hülye vagyok. A hó meg közben elolvadt nagyjából még itt a hegyen is, de tényleg csak nagyjából, a tetőkön és a fűben látszik még egy kicsit, épp úgy, mint amikor kiköltöztem ide tíz éve. Válás után, pontosan ilyen szürke volt minden. Talán annyit fejlődtem az utóbbi tíz évben, hogy pontosabban érzékelem a szürke árnyalatait. És még tetszik is. Talán nem vagyok reménytelen eset, ahogy a szakításos helyzetből kitűnik. Tegnap adtam először enni a madaraknak, és mára leesett a hó. A cinkék megtalálták, folyamatosan rájárnak a magokra. Furcsa, menyire tudok örülni nekik. A harkálynak is, aki reggel rendre gyógyítja betegnek gondolt, ház előtti beton villanyoszlopot, piros hasát mutatva minden alkalommal. Rá kell jönnöm, hogy ez nem rossz, tudok valaminek örülni, mert időnként azért nagyon tudom sajnálni magam. Néhány öntudatlan pillanatra boldog vagyok, és már észre is veszem. Hogy ettől sokkal jobb. A latyak ellenére kiviszem majd a kutyát, az is milyen jó. Föl, egészen az erdőig. Belépek a látomásba, egy örült fazon sétál az olvadó hóban, a hegyen. Mint a sárgafejű királyka, kissé bódultan, de tesz néhány bizonytalan lépést. Öngyógyítja magát. Volt egy kis segítsége, ahogy nekem is, bódulatomban a barátaim és a testvéreim vigyáztak rám, felügyeltek, nehogy idő előtt próbáljak meg újra repülni. Neki az ablaküvegnek.

Bolyongok éjszaka a saját kis házamban, a kertben is, az olvadó és friss hóban, a teraszlámpa megvilágításában figyelem a tulipánfám friss bimbóit. Fejreállt egy kicsit a természet, velem együtt nem tud mit kezdeni a helyzettel. A levelek lehulltak mind pár napja, itt állunk csupaszon, és olyan, mintha hirtelen tél lenne megint, de talán nincsen ez így, vagy ki tudja valójában. Gubbasztok, mint a sárgafejű királyka a teraszon. Figyelek, de nem értek, érzékelek még semmit.

Ahogy öregszem, egyre nehezebben engedem el az emberi lényeket, akiket szeretek. Pedig fiatalabb koromban rengeteg közeli halálesetet kellett átélnem, de valahogy akkor nem volt idő felfogni, csak hagyni, hogy idővel megkopjon az elvesztések okozta fájdalom. Nagyszülők, szülők, barátok. Aztán a válás, amit volt idő egyedül feldolgozni, megemészteni, mégis megviselt nagyon. Az-

tán az újabb kapcsolat, ami ideálisnak tűnt, de valahogy úgy alakultak a dolgok, kicsit tőlünk függetlenül is, hogy nem tudott szépen, rendesen működni tovább. És az új, utolsó nagy szerelem, a francia színésznő, akivel képtelen vagyok magamban lezárni a dolgot, noha ő nem is finoman jelét adta, hogy részéről vége, bolyongok csak jó ideje az életemben, mint egy álomban. Lassan lábra állok, mint a királyka a teraszon, még kótyagos a fejem, lógotom csak, nézek ki belőle a két lyukon. De legalább nem fekszem már mozdulatlanul a hideg teraszkövön kifordult szárnyakkal.

Tegnap este megint hívott a mester, nyilván azonnal tiltakozna, ha tudná, hogy így szólítom, bár magamban mindig így teszem. Mindig tudja, hogy mikor kell jelentkeznie, ezért mester. És azt is, mit kell mondania és meddig, hogy rendesen bejusson kemény kis fejecskémen keresztül a szívembe. Nem nagyon ért rá, de érezte, most van itt az idő. Két és fél órát beszélgettünk. Amikor éppen tíz éve a volt feleségem elköltözött a gyerekekkel, akkor is megjelent váratlanul másnap. Pedig semmit sem tudott az előző nap eseményeiről. Most is megerősített, hogy minden úgy jó, ahogy van, ne szomorkodjak, vidámság, boldogság, ahogy mindig mondani szokta. Nézzem a jó oldalát. Hogy. És igen, segített, megint. A sárgafejű királyka is elkezd mozgatni a fejét, körülnéz, próbálja megérteni, hol van, és mi történt vele. Mi is legyen a következő lépés.

És úgy tűnik, lélekben, szellemben megnyugodva tudok dolgozni a következő napon, és igen, a kedvenc zenéimet is újra akarom hallgatni, viszont. Nem esnek jól, nem úgy hatnak már, mint régen, először azt hiszem, nem jön be az a lemez, amiről azt gondoltam, hogy tuti, aztán kiderül, hogy a másik se, hiába cserélgetem őket. Mi történt? Velem. Régen megvoltak a munkazenéim, a feltöltős és kikapcsolós zenéim, nem bírtam sokáig zene nélkül. Két hete nem hallgattam zenét, ez nagyon durva, és ma, amikor betettem, nem működött. Talán az a megoldás továbbra is, hogy a csendet hallgatom, mesterem bizonyára bólogatna bőszen, hiszen ő zeneszerző amúgy. Elsétálok a terasz széléig, billegve pipaszár lábaimon, és felmérem, hogy esetleg (f)el tudnék-e már reppenni.

Eltelt pár nap, zenével próbálkozom újra, nem az igazi, valamiféle türelmetlenség van bennem, mégis a zene kezd működni, nagyon lassan. Bennem. Egészen el vagyok rajta csodálkozva, azt hittem, ezek az alapzenéim mindig bejönnek. Azt a hangulatot, amibe szerettem volna kerülni, e zenék által mindig is meg tudtam alapozni. És nem tudom, hogy ez a zenékről szól-e valójában, vagy rólam. Vagyis, hogy mégsem voltak annyira inspirálóak, csak korábban működtek. Vagy én nem vagyok elég jó állapotban, hogy nyitogassák bennem a fellejtőket, amit mindig kapásból megtettek. Viszont, nagyon érdekes kísérletnek tartom, és lassan, tényleg lassan, működni is látszik. Direkt nem írok szerzőket és előadókat, de főleg klasszikus zenéről és jazzről van szó. A sárgafejű királyka egészen jól néz már ki, mintha minden rendben lenne, pedig még nagyon nincs.

Elalvás előtt közvetlenül jutott eszembe, hogy mit kéne írnom ma ide, miről szól az egész, és annyira evidensnek tűnt, hogy azt gondoltam, ezt nem kell most leírni, felkelni, felébredni teljesen, nem lehet elfelejteni. Kész mondatok voltak. Reggelre, hajnalra csak annyi maradt, hogy ez tényleg valami nagyon fontos dolog volt, de mi? A törekeny sárgafejű királyka csak mereven néz előre. A semmi-be. Egyelőre azt sem tudja, hol van.

Egy buliban találkozunk újra, nem véletlenül persze. Aggódok, a barátaim zabosak rá kissé. Nehogy fölöslegesen akarjanak védelmezni. És legfőképpen azért izgulok, hogy vajon miattam jön-e el a buliba, mert akkor az egy gesztus, és a mindenfajta érthetlenségből valamit mégis megérthetek, fölfoghatom jelzésnek is. És izgulok azért is, megoldódik-e a konfliktus közöttünk, túl tudunk-e ezen lépni. Nyugodt tudok-e maradni végig. Főként, mert a házigazda barátom azt mondta, ha azért jön, hogy bosszút álljon rajtam, és mondjuk összejön a másik legjobb barátunkkal, akkor kivágja. Így mondta, ilyen indulatosan, én meg emiatt figyelni kezdtem őket, együtt cigiztek az erkélyen, hiába hívtak engem is, nem mentem. Menni akartam, aztán végül mégsem... Benne volt a fejemben a feltételezés. Igyekeztem nem elengedni magam, beborozni, de azért óvatosan iszogattam egy keveset, mert óriási volt bennem a feszültség, még magamnak sem mertem bevallani, csak akkor vettem észre, amikor odahívott maga mellé a kanapéra, és beszélgetés közben oda-odapislantottam sandán a teraszon cigiző barátomra, miközben beszélgetés közben megsimogatom a hátát, véletlenül tűnően, amit már két hónapja nem tehettem meg. Majdnem elájultam a gyönyörtől. Igyekeztem megnyugodni, ami nem ment könnyen, de szerencsére sietnem kellett az utolsó vonathoz, és felajánlotta, hogy jön ő is, és kivisz az állomásra. Másnap mindkét barátom bejelentkezett, a házigazda is, hogy szerencsére nem volt gond, jól alakult minden. Megkérdeztem tőle, hogy honnan vette, hogy épp a cigizős barátunkkal kezdene ki, azt mondta, csak példa volt. Nem mondtam neki, tudom, hogy a szerelmem is nagyon kedveli a cigizős barátunkat. És alighogy lettem, hívott is a cigizős barátom, és tudtam, hogy neki is nagyon tetszik a szerelmem, és hogy végigszurkolta a kapcsolatunk alakulását, és bármennyire részeg lenne is, nem menne bele ilyen játszmába. És az egykori nagy szerelmem pedig sosem csinálna ilyet, nem olyan típus, mégis milyen bonyolult dolog a lélek. Kész Shakespeare-minidráma. A sárgafejű királyka összeszedi minden erejét, bátorságát, és megpróbálja bizonytalanul elhagyni a koppanás helyét. Elbortokál a terasz széléig.

Már megint az foglalkoztat, hogy a csendnek mekkora ereje van. Mennyire lehet belőle töltődni. Mennyi erőt, megnyugvást ad, amire most nekem baromira szükségem van. És csak indirekt módon jövök rá minderre, amikor hajnalban be akarom tenni a reggeli szemlélődős ülémhez a nemrég újra megtalált legkedvesebb meditációs zenémet, és végül, az utolsó pillanatban úgy döntök, hogy most inkább a csendet választom. És furcsa, mert ez folytatódik majd egész délelőtt is, amikor régen, munka közben a leginspirálóbb munkazenéket hallgattam. Most csupán séta közben vagy a kertben ücsörögve a bágyadt téli napfényben hallgatok zenét. Többnyire jazzt. Leheletfinom rezgésűeket. Mégis, érzem, hogy mostanában a legfőbb gyógyír a csend. Lassan nekiindul a sárgafejű királyka, kitarja a szárnyait, és...

Az eddigi életemből csak annyit tanultam, hogy a legnehezebb helyzetekben kell megfordítani a dolgok irányát. Önsajnálattal helyett átgondolni a szituációt, a lehetőséget, és megkérdezni a szívünket, hogy mi is legyen. És most éppen ilyen alkalom van, újra a gödör alján, magánéletben is, és a munkát tekintve is. Egyszer azt nyilatkoztam a válasom után, hogy a gödör aljáról csak felfelé vezet kiút. Ami igaz, de ahhoz tudni kell, hogy ez már valóban a gödör legeslegalsója. És ha

ezt már tudod, túl is vagy rajta. Na, ez van most éppen. Fordíthatóvá válik a helyzet, még nem látszik semmi fény, de már érzem. A szívem tudja az utat, minden racionalitás ellenére. Akkor is, ha megint nem fog működni a dolog, bármelyik szinten. Ki kell mozdítani, és akkor az ember máshonnan fog látni. Szárnyakat kell hozzá használni valahogyan.

Hamar jön a következő hullámvölgy. Túl hamar, egy nap múlva. Éreztem a távolodást, éreztem, hogy megint nem vagyok fontos, ugyanakkor hiába volt neki egyedül jó, minden nap többször hívott, amitől persze nem lehetett mégsem egyedül. Azt mondta két napja, ne hozzam el a cuccomat, csak ha nagyon kell valami. Boldog voltam, újra kiláttam a gödörből. Egy kicsit. Néhány felhőfoszlányt. Aztán jött a felismerés, hogy ismét csak az időt húzza, ami valamiért neki jó, létfontosságú. Nekem meg nagyon nem. Ebben biztos voltam. Ugyanakkor kezdtem jól lenni időközben. Újra tudtam örülni az apróságoknak, a házamban, a kertemben, noha épp az év legsötétebb napjait éltük. Szinte semmit nem aludtam, és nem voltam fáradt, ami megijesztett kissé, de nem csináltam belőle hisztit, tudomásul vettem. Ugyanott tartottam, mint pár évvel ezelőtt. A lány, akivel rövid ideg együtt éltem, és Erdélyben is voltam, visszament Amerikába, én pedig rájöttem, hogy nekem itt lenne szükségem egy társra. Akkor jött ő, a híres francia színész... És most itt fekszem hajnalban az ágyban, csodálom a derengést, és konstatalom a helyzetet. A sárgafejű királyka húlt helyét. Elrepült.

A Maia család

regényrészlet

A lisszaboni házat, amelybe 1875 őszen a Maia család két tagja beköltözött, a São Francisco de Paula utca környékén, de az egész Janelas Verdes negyedben a Bokrétás ház, vagy egyszerűbben a Bokrétás néven ismerték. Űde, vidéki házat idéző neve ellenére a Bokrétás barátságatlan épület volt, zord falaival, az első emeleten sorakozó szűk, vaskorlátos erkélyeivel, amelyek fölött, a tető alatt óvatosan meghúzódva, aprócska ablakok nyíltak; bánatos kinézetével az I. Mária királynő korában épült Egyházi Rezidenciák hangulatát idézte: a tetőn emelkedő tornyocska kis harangjával és keresztjével pedig a jezsuiták kollégiumára emlékeztetett. A Bokrétás nevet föltehetően azért kapta, mert a család nemesi címerének helyét, amely soha nem került föl a homlokzatra, hatalmas napraforgócsokrot ábrázoló kékcsempe burkolat foglalta el; a virágokat összefogó szalagon egy dátum betűit és számait lehetett kivenni.

A Bokrétást hosszú ideig nem lakta senki, a földszinti ablakok rácsait befonták a pókhálók, amittől még romosabbnak tetszett az épület. 1858-ban Monsignore Buccarini, Őzsentsége nunciusa megszemlélte a házat, mert úgy gondolta, beköltözteti oda a Nunciatúrát, megfogta őt az épület komor hangulata és a kerület álmos nyugalma: tetszett neki az épület főúri lakokat idéző belső elrendezése, kazettás mennyezetei, freskókkal borított falai, amelyeken már hervadoztak a virágkoszorúk rózsái és a kupidók arccskái. De a Monsignore gazdag római prelátusként igényelte volna, hogy lakhelyét fákkal és vízfolyásokkal teli elegáns díszkert vegye körül: a Bokrétás téglával kirakott terasza mögött viszont csak egy szegényes, elvadult kert húzódott, ahol gyomok nőttek be mindent a magányos ciprus és cédrus, a kiszáradt kis vízesés, a szeméttel teli vízmedence és az egyik szegletben álló márványszobor körül (Monsignore rögtön felismerte benne a Citerai Vénuszt), amely lassan megfeketedett a fák lombjairól

Egy testvérpár tragikus végű szerelme köré fonódik Eça de Queirós *A Maia család* című regényének cselekménye, amelyben a portugál realista író egy nemesi család utolsó három nemzedékének történetét írja meg. Az író előző regényeinek főbb témáit és motívumait olvassza össze ebben a majd egy évtizeden át írt regényében, bemutatva a hagyományok és az újítás kettősségében vergődő 19. századi Portugáliát, ahol minden jobbító szándék éppúgy beteljesületlen marad és zátonyra fut, mint a család utolsó sarjának vérfertőző szerelme, amely egykor idegenbe szakadt testvérhúga iránt támad föl benne. Ennek a romantikus szerelemnek a háttérben Eça árnyalt és ironikus képet fest kora portugál társadalmáról, a romantikus életeszmény romboló hatásáról, az anyagi érdekeknek kiszolgáltatót politikusok ostobaságáról, a lisszaboni felsőbb körök az operában, a cirkuszban, a lóversenypályán és a hálósobák mélyén zajló társasági életének közepszerűségéről. *(Pál Ferenc fordítói jegyzete.)*

aláhulló nedvességtől. Másfelől meghallva az eltúlzott bérleti díjat, amelyet az öreg Vilaça, a Maia család intézője kért, a Monsignore mosolyogva kérdezte meg, úgy gondolja-e, hogy az egyház még mindig X. Leó korában él, amire Vilaça azt felelte, a nemesség sem él V. János korában. A Bokrétás pedig továbbra is lakatlan maradt.

Ezt a haszontalan düledéket (ahogyan az ifjabb Vilaça nevezte, aki apja halála után lett a Maia-k intézője) csak az 1870-es esztendő vége felé kezdték belakni, amikor átszállították oda a bútorokat és az edényeket a család Benfica-ban lévő palotájából, ebből a már-már történelmi épületből, amelyet jó néhány évi alkudozás után megvásárolt egy brazil földbirtokos. Ezzel egy időben kelt el a Maia-k egy másik ingatlana, a Tojeira, és az a kevés ember, aki Lisszabonban még emlékezett rájuk, és tudta, hogy a Regeneração¹ ideje óta visszavonultan élnek a Douro partján elterülő Santa Olávia-i birtokukon, azt tudakolta Vilaça-tól, hogy anyagi gondjaik vannak-e.

– Jut még nekik egy darabka kenyérre – felelte mosolyogva Vilaça – és vajra is, amivel megkenhetik.

A Maia-knak, ennek a régi, Beira-ból származó családnak, amely soha nem volt túl népes, nem voltak sem oldalágai, sem kiterjedt rokonsága, ekkorra már csak két férfitagja maradt, a ház ura, Afonso da Maia, egy öreg ember, szinte már aggastyán, mert jóval a század kezdete előtt született, és az unokája, Carlos, aki orvosnak tanult Coimbra-ban. Amikor Afonso véglegesen visszavonult Santa Olávia-ba, az udvarház jövedelme már meghaladta ötvenezer cruzado-t: a húszéves vidéki élet megtakarításai is tetemes összegre rúgtak, és ehhez jött az egyik utolsó rokon, az 1930 óta Nápolyban élő Sebastião da Maia öröksége, aki magányos ember volt, és numizmatikával foglalkozott – úgyhogy az intéző magabiztosan mosolyoghatott, amikor a Maia-król és a darabka kenyérükről beszélt.

A Tojeira eladását Vilaça javasolta: de abba soha nem egyezett volna bele, hogy Afonso elkótyavetyélje a Benfica-ban lévő házat, csak azért, mert azok a falak annyi családi tragédia szemtanúi voltak. Ez, Vilaça szerint, minden fallal megtörténik. Ennek eredményeképpen a Maia-knak a lakhatatlan Bokrétáson kívül nem volt más házuk Lisszabonban, és Afonso az idő tájt már mindennél többre becsülte Santa Olávia nyugalalmát – de az unokája, elegáns és nagyvilági fiatal ember, aki Párizsban és Londonban töltötte a szünidőket, tanulmányai végeztével feltehetőleg nem akart eltemetkezni a Douro-t övező meredek sziklafalak vidékén. Ezért aztán néhány hónappal azelőtt, hogy az unoka elhagyta volna Coimbra-t, Afonso közölte a meglepett Vilaça-val, úgy döntött, beköltözik a Bokrétásba. Az intéző rögtön hosszan sorolta a házzal kapcsolatos gondokat: elsősorban a sok javítást és a vele járó költségeket, majd rátért arra, hogy biztosan hiányozni fog a kert annak, aki Santa Olávia dús lombú fái közül jön, végül pedig utalt egy legendára, amely szerint a Bokrétás falai között mindig a végzet leselkedett a Maia-kra, „noha (tette hozzá elgondolkodva) magam is röstellem, hogy ilyen sületlenségeket említek Voltaire, Guizot és más liberális gondolkodók századában...”

¹ Regenerációnak nevezik a portugál alkotmányos monarchia azon időszakát, amely az 1851. május 1-jei katonai felkelést követte, és Costa Cabral meg a Setembristák által felállított kormányok bukásához vezetett.

Afonso ezt hallva harsányan nevetett, és megjegyezte, hogy minden érv tökéletesen helytálló, ennek ellenére ott szeretne élni, ahol az elődei is éltek; ha pedig valamit helyre kell hozni, akkor hozzák helyre, nem számít, mibe kerül; ami pedig a legendákat és a balsejtelmeket illeti, elég kitárni az ablakokat, hogy bejöhessen a napfény.

A kegyelmes úr szava mindent eldöntött – és mivel az a tél elég száraznak ígérkezett, rögtön el is kezdődött a felújítás egy bizonyos Esteves irányítása alatt, aki építész és politikus, s nem utolsósorban Vilaça jó barátja volt. Ez a művészi lelkületű ember díszes lépcső tervével kápráztatta el az intézőt: a feljáró két oldalán Guinea és India meghódítását szimbolizáló alakok álltak volna. Az ebédlőbe pedig egy porcelán vízesést tervezett – de Carlos váratlanul megérkezett Lisszabonba, és magával hozott egy angol lakberendezőt; miután megbeszélte vele néhány díszítményt és a bútorszövetek színét, szabad kezet adott neki a Bokrétásban, hogy jó ízléssel kellemes, józanul elegáns és mértéktartó módon rendezze be a házat.

Vilaça-t mélyen elkeserítette a hazai művész félreállítása; Esteves pedig pártársainak nagy hangon kijelentette, hogy az ország elveszett. Afonso is sajnálkozott, hogy csak úgy elküldték Estevest, határozottan kiállt azért, hogy legalább a kocsiszínt vele terveztessék meg. A művész elfogadta a megbízást – és kinevezték megyei előljárónak.

Egy év múlva, Carlos ezalatt gyakran megfordult Lisszabonban, hogy figyelemmel kísérje a munkálatokat, és „esztétikai útmutatást adjon”, a régi Bokrétásból csak a bánatos homlokzat maradt meg, amelynek átépítéséhez Afonso nem járult hozzá, mert megváltoztatta volna az épület arculatát. Vilaça pedig léptenyomon hirdette, hogy Dzsón Bulli (ezen a néven emlegette az angol férfit) szűkmarkúan bánt a pénzzel, és a Benfica összes régiségét felhasználva „múzeum-má” alakította a Bokrétást.

Az első meglepetést a belső udvar jelentette, amely korábban olyan komor és kopár volt kőzúzalékkal felszórt földjével, most szinte ragyogott fehér és vörös márvánnyal kirakott padlózatával, a mutatós növényekkel, a Quimper cserepekkel és azzal a két hosszú középkori paddal, amelyeket Carlos hozott Spanyolországból: fafaragásaikkal olyan ünnepélyesen hatottak, mint egy székesegyház kórusa. Fönt, az előtérben, amelyet úgy tapétáztak ki, hogy egy keleti sátor belsőjére emlékeztetett, elveszett a léptek zaja: a díványokra perzsa szőtteket terítettek, a hatalmas mór réztányérok fémesen csillogtak, és a sötét színek harmóniáját egy makulátlanul fehér márványszobor törte meg, a fázós leányalak borzongó nevetéssel dugta vízbe a lábcskáját. Innen széles folyosó nyílt, amelyet Benfica értékes régiségei díszítettek, gótikus ládák, indiai kancsók és régi szentképek. Innen lehetett belépni a Bokrétás legelőkelőbb termeibe. A ritkán használt nagyteremben, ahol mindent őszi mohára emlékeztető színű bársonybrokát borított, Constable egy szép festménye, Afonso anyósának, Runa grófnőnek az arcképe függött a falon: tollas háromszögletű kalapot és skarlátszínű angol vadásruhát viselt egy ködbe vesző tájkép előtt állva. Egy mellette lévő, kisebb helyiségnek, amely zeneteremként működött, XVIII. századi hangulatot kölcsönöztek aranycirádás bútorai, ragyogó ágbogakkal ékes selymei; a falakon két farkó, szürkébe hajló gobelin szőttés pásztorai és ligetei látszottak.

Előttük ott állt a biliárdasztal, amelynek modern bőrborítását Dzson Bulli hozta, rajta a kusza, palackzöld ágak között ezüstös gölyák repdestek. A szomszédos dohányzószoba volt a Bokrétás legkényelmesebb helyisége: a hatalmas kerevetek egy ágy puhaságával csábítottak; a skarlát és fekete bútorszövetek hívogatón meleg és kicsit szomorkás hangulatát a régi holland porcelánok élénk színei oldották fel.

A folyosó végén nyílt Afonso dolgozószobája, vörös damasztal volt kitapétázva, mint egy prelátus ódivatú szobája. A fekete fából készült súlyos asztal, az alacsony, faragott tölgyfapalcok, az ünnepélyesen fényűző borítójú könyvek mind valami megfontolt békesség szigorú hangulatát árasztották magukból – ezt még fölerősítette egy Rubensnek tulajdonított festmény – ez a házban régóta ereklyeként tisztelt kép atlétatermetű Krisztust ábrázolt a vöröslő, zavaros alkonnyati ég előtt álló kereszten. Carlos a kandalló mellett kialakított a nagyapjának egy meghitt sarkot egy aranyhímzéses japán spanyolfallal, egy jegesmedve bőrével és egy méltóságteljes karosszékkal, amelynek megfakult selyemhuzatán még látszottak a Maia család címerei.

Afonso szobái második emeleti folyosóról nyíltak, ahol a két falon ott függtek a családi arcképek. Carlos a ház sarokszobáit foglalta el, amelyeknek külön bejárata volt, és ablakai a kertre néztek: a három egymásba nyíló helyiségben, amelyeket nem választott el ajtó, ugyanaz a szőnyeg került a padlóra, és amikor Vilaça megpillantotta a sarkokban elhelyezett párnákat és a selyemmel kitapétázott falakat, megjegyezte, hogy ez a környezet inkább illik egy táncosnőhöz, mint egy orvoshoz.

A felújított ház üresen állt, miközben Carlos, tanulmányai befejeztével, betutazta Európát, mert Afonso csak közvetlenül visszatérése előtt, 1875 csodálatos ószén határozta el, hogy otthagyja Santa Olávia-t és beköltözik a Bokrétásba. Huszonöt éve nem járt Lisszabonban, és alig néhány nap múlva már bevallotta Vilaça-nak, hogy máris visszavágyik Santa Olávia árnyékos fáinak közé. De mit lehet tenni! Szeretett volna unokája közelében maradni; Carlosnak pedig, aki most komolyan elhatározta, hogy gyakorolni fogja a hivatását, mindenképpen Lisszabonban kellett laknia... Amúgy nem volt különösebb kifogása a Bokrétás ellen, még így sem, hogy Carlos a hidegebb vidékek kényelme iránti lelkesedésében túlzásba vitte a faliszőnyegeket, a súlyos ajtószőnyegeket és a bársonyokat. Kedvelte a környéket, a napsütésben szendergő külváros csendes nyugalalmát. Tettszett neki a kis kert is. Ugyan össze sem lehetett hasonlítani Santa Olávia kertjével, de meghitt hangulatot árasztott a terasz lépcsői mellett sorakozó napraforgókkal, a két mélabús barát módjára együtt öregedő ciprussal és cédrussal, meg a Citerai Vénusszal, amely egy parkban álló szoborra emlékeztető világos színével mintha most csöppent volna ide valahonnan a nagy század közepéből... És mivel bőven volt víz, a kis vízesés ott csobogott kagylókból kialakított fészkekben a bukolicus sziklafal három kőfokáról lefelé csorogva, bánatos érzéseket keltve a napsütötte kis kert mélyén, mintha egy házi najád könnyei hulldogálnának cseppenként a márványmedencébe.

Afonso-t eleinte elszomorította a teraszról elébe táruló látvány – korábban ellátott onnan egészen a tengerig. De ezt a csodálatos panorámát az utóbbi években a környéken emelt épületek most elzárták előle. Már csak a víz és a hegyek egy

keskeny csíkja látszott az utca két oldalán emelkedő öteemeletes házak között – mindössze ennyi maradt a Bokrétás előtt megnyíló tájból. Afonso olykor mégis elgyönyörködött benne. Olyan volt, mintha két faragott kő közé helyeztek volna egy tengert ábrázoló festményt, amely ott függött a kék ég alatt, szemben a teraszszal, miközben a színek és fények kavalkádjában felvillantak a folyó nyugalmas életének apró történései: olykor egy Trafaria felől érkező bárka oldalszélben duzzadó vitorlájá; máskor a már pirosba forduló alkonyat gyenge fuvallatában teljes vitorlázattal vánszorgó hajó vagy egy tenger felé haladó hatalmas gőzös mélabúja, amely a felcsapó hullámokkal küzdve, hangtalanul megjelenik egy pillanatra, hogy azután eltűnjön, mintha elnyelte volna a szeszélyes tenger; s olykor napokon át egy angol hadihajó sötét árnya a csendes szieszták aranyfényében... A háttérben pedig mindig ott látszik a sötétzöld hegy egy darabkája, gerincén egy mozduatlan szélmalommal és azzal a folyóparton álló két fehér házzal, amelyek folytonosan változtak – hol sziporkáztak, és fénysugarakat bocsájtottak útjukra parázsló ablakaikból, hol elméláztak délutánonként az alkony gyengéd vörösébe öltözve, mint egy pirosuló emberi arc; az esős napokon pedig valami borzongató szomorúságot árasztottak magányos fehérségükkel tüntetve a rossz időben.

A teraszról három üveges ajtó vezetett a dolgozószobába – Afonso rövid idő múlva ebben a szép, főpapi helyiségben töltötte a napjait, abban a barátságos sarokban, amelyet az unokája olyan szeretettel alakított ki neki a kandalló mellett. A hosszú, Angliában töltött idő alatt hozzászokott ahhoz, hogy elüldögéljen a tűz mellett. Santa Olávia-ban a kandallókban áprilisig égett a tűz, azután virágfűzerekkel díszítették fel őket, mint holmi házi oltárokat – ebben az illatos és friss közegben adta át magát igazán a pipázás, Tacitusa vagy kedves Rabelais-ja élvezetének.

De azt nem lehetett mondani, hogy Afonso, ahogy ő maga is többször megerősítette, elpuhult volna öregségére. Még ebben az életkorban is, akár nyár volt, akár tél, amint felkelt a nap, ő már talpon volt, kiment a kertbe, hogy elvégezze magasztos reggeli áhitatát, azaz alaposan megmosakodjon hideg vízzel. Egész életében babonásan vonzódott a vízhez, és kedves szavajárása volt, hogy a férfiember számára nincs jobb, mint a víz íze, a víz hangja és a víz látványa. Santa Olávia-hoz is leginkább a természetes vizek gazdagsága kötötte őt: a források, a csermelyek, a tavacsák fénylő felszíne, a tovafutó patakok mormolása... A víz életető erejének volt köszönhető, hogy a század elejétől fogva gyötrelmek és betegségek nélkül élte az életét, híuen a család töretlen egészségének hagyományaihoz, erős volt, és ellenállt a megpróbáltatásoknak, ahogy a tovaszálló éveknek is, amelyek éppúgy nyom nélkül múltak el a feje fölött, mint az idő és a viharok Santa Olávia tölgyei fölött.

Afonso az átlagnál kissé alacsonyabb, zömök, vállas és izmos férfi volt; széles arcával és sasorrával, napbarnított, csaknem vörösös bőrével, rövidre nyírt ősz hajával, hosszú, lengő fehér szakállával Carlos szerint a hősi idők olyan merész férfiúira emlékeztetett, mint D. Duarte de Menezes vagy Afonso de Albuquerque. Az öregember erre csak mosolygott, és kedélyesen azt mondta az unokájának, hogy a látszat olykor igen csalóka.

Nem, nem volt sem Menezes, sem Albuquerque, csak egy jóságos öregúr, aki odavolt a könyveiert, a kényelmes karosszékeért és a kandalló előtti whist-

partikért. Mindig azt állította magáról, hogy alapjában véve önző lélek, de soha nem volt olyan szívből jövően nagylelkű, mint most öregkorában. Jövedelmének egy része számolatlanul kifolyt a kezéből, amikor elérzékenyülve jótékonykodott. Egyre nagyobb megértéssel viszonyult a szegényekhez és az elesettekhez. Santa Olávia-ban a gyermekek a házuk kapujából odafutottak hozzá, hogy érezék a kedvességét és türelmét. Minden élőlényre szeretettel tekintett: nem taposott volna bele egy hangyabolyba, és megszánta a szomszéd növényeket.

Vilaça mindig azt mondta, hogy ilyennek képzelte a pátriárkákat, valahányszor meglátta őt derűsen és mosolygósan a kandalló mellett üldögélni kopott pamutbársony házikabátjában, kezében egy könyvvel, lábánál öreg macskájával. Ez a hatalmas, elhízott, sárgával tarkázott fehér bundájú angóramacska volt Afonso hűséges társa (mióta Tobias, a büszke bernáthegeyi kimúlt). Santa Olávia-ban született, és a Bonifácio nevet adták neki: később, amikor már megérett a szerelemre, és elkezdett vadászni, a nemesi hangzású Dom Bonifácio de Calatrava nevet kapta, mostanra pedig a kövér és aluszékony jószág belépett az egyházi méltóságok sorába, és Bonifácio nagytiszteletű úr lett belőle...

Ámde ez a létezés nem mindig folyt ilyen nyugalmasan, mint egy szélesen hömpölygő, tiszta vizű nyári folyó. Ez az aggastyán, aki most gyöngéd tekintettel nézte a rózsáit, és a kandalló mellett élvezettel merült bele kedves Guizot-ja olvasásába, egykor az apja szavai szerint Portugália egyik legvadabb jakobinusa volt! Pedig a szegény fiú forradalmi hevülete kimerült abban, hogy Rousseau, Volney, Helvetius műveit meg az Enciklopédiát olvasta; forró könnyeket ejtett az Alkotmányért, és liberális módra, félrekapott kalappal, magasan megkötött kék nyakendőt viselve szavalta a szabadkőműves páholyokban a Világegyetem Nagy Építőmestere ellen írt csúfondáros ódákat. Ez elég volt ahhoz, hogy feldühítse az apját. Caetano da Maia régi vágású, rendíthetetlen portugál volt, aki keresztet vetett, ha meghallotta Robespierre nevét, és betegesen ájtatos hidalgóként csak egy érzelm parázslott benne – a jakobinusok iránt érzett irtózat és gyűlölet, mert nekik tulajdonította az összes rosszat, ami a hazáját és őt érte, a gyarmatok elvesztésétől kezdve köszvényes rohamaiig. Annak érdekében, hogy eltűnjenek a jakobinusok az országból, teljes szívéből támogatta D. Miguel infánst mint erős kezű Megváltót és a gondviselés küldte Üdvözítőt... Ezért azt, hogy a fia jakobinus volt, leginkább a Jóbot sújtó megpróbáltatásokhoz hasonlította.

Eleinte, amíg még remélte, hogy a fia megváltozik, elegendőnek vélte, ha szigorúan ránéz, és gúnyosan polgártársnak nevezi. De, amikor megtudta, hogy a fia és egyben örököse csatlakozott ahhoz a csőcselékhez, amely az egyik nemzeti ünnep fényárban úszó éjszakáján kövekkel dobálta meg a Szent Szövetség küldöttének, Ausztria legátusának sötét ablakait – Marat-nak nevezte őt, és tajtékzott dühében. Súlyos köszvénye miatt nem tudott felkelni a karosszékéből, hogy jó portugál apa módjára indiai sétabotjával ellássa az ifjú szabadkőműves baját: viszont kiűzte őt az apai házból, apanázs és atyai áldás nélkül, mint egy fattyút. Mert az a renegát nem lehet vér a véreből!

De az anyai könnyek meglágyították a szívét; és még inkább felesége sógor-nőjének az érvei, aki velük élt a Bokrétásban – ez a művelt ír asszony, köztiszteltben álló és gondoskodó bölcs lélek angol nyelvet tanított a fiatalembernek, és úgy szerette, mint a saját gyermekét. Caetano da Maia végül a Santa Olávia-i

birtokra száműzte a fiát; de a benfica-i házban megforduló papok mindegyikének elsírta a bánatát. Ezek a szent emberek vigasztalgatták őt, kijelentve, hogy Isten, Ourique öreg Istene soha nem engedné meg, hogy egy Maia lepaktáljon a Belzebubbal és a forradalommal. Ha pedig az Atyaisten sem segít, forduljon a Fájdalmas Szűzanyához a ház védelmezőjéhez és a gyermek keresztanyjához, hogy tegyen csodát.

Es megtörtént a csoda. Néhány hónap múlva a jakobinus, a Marat némi bűnbánatot mutatva visszatért Santa Olávia-ból, de leginkább azért, mert elege lett a magányból, ahol Sena brigadéros teái még lehangolóbbak voltak, mint Cunhas unokanővéreinek rózsafűzérei. Apja áldását kérte, és néhány ezer cruzado-t, hogy Angliába mehessen, a zöldellő mezők és szőke hajzuhatagok földjére, amelyről Fanny néni annyit mesélt neki. Az apja könnyek között csókolta meg, és lelkesen beleegyezett mindenbe, mert nyilvánvaló volt számára, hogy a Fájdalmas Szűzanya dicsőséges közbenjárása segített. Még gyóntatója, Frei Jerónimo da Conceição is megerősítette abban, hogy legalább olyan csoda történt, mint Carnaxide-ben.

Afonso útnak indult. Tavasz volt, a zöldellő Anglia, az elegáns parkok, a mindenütt tapasztalható kényelem, a nemes szokások mindent átjáró harmóniája és az az annyira komoly és erős emberfaj – elbűvölte őt. Hamar megfeledkezett a Kongregáció bánatos papjai iránt érzett gyűlöletéről, a Romulares téren lévő kávéházban töltött szenvedélyes órákról, amikor Mirabeau-t szavalt, meg akarta alapítani a klasszikus és voltaire-iánus köztársaságot, ahol a Scipiók triumvirátusa uralkodik, és ünnepeket rendeznek a Legfőbb Lény tiszteletére. Az áprilisi forradalom idején éppen az epsomi Derbyn volt, és egy csézára állva, hatalmas álorral az arcán fékevesztetten ordított – nem gondolva szabadkőműves testvéreire, akiket éppen ezekben az órákban üldözött a Bairro Alto szűk utcácskáiban a nemes arabs papipán ülő Infáns.

Apja váratlanul meghalt, ezért vissza kellett térnie Lisszabonba. Ekkor ismer-te meg Dona Maria Eduarda Runa-t, Runa grófjának leányát, egy csinos, törékeny, kissé beteges barna leányt. A gyászév leteltével elvette feleségül. Egy fiuk született, de szeretett volna többet is; és egy ifjú pátriárka szép eszméivel felvértezve elkezdte átformálni a benfica-i palotát, fákkal ültette be a környékét, hogy védelmet és árnyékot biztosítson szeretett utódainak, akik megédesítik majd az öregségét.

De nem feledhette Angliát – és még inkább visszavágyott oda ebből a miguelista Lisszabonból, amelyet olyan zűrzavarosnak látott, mint egy barbár Tuniszt; az egyházi embereknek és bálnavadászoknak ebből az útszéli, apostoli hangzavarából, amely betöltötte a csapszékeket és a kápolnákat; ebből az ájtatos, koszos és elvadult sokadalomból, amelynek útja a szentségimádástól egyenesen a bikák karámjába vezetett, és zajosan kívánta annak a hercegnek a visszatértét, aki olyan tökéletes megtestesülése volt a fogyatékoságainak és szenvedélyeinek...

Ez a közeg lehangolta Afonso da Maia-t, és az alkonyi békesség idején, barátai körében, térdén lovagoltatva a fiát, hangot is adott tisztességes lelkéből fakadó elégedetlenségének. Már egyáltalán nem vágyott arra, mint ifjúkorában, hogy eljőjön a Catók és Mucius Scaevolák Lisszabonja. Már amiatt sem háborgott, hogy a nemesség mindent megtett történelmi előjogainak megtartásáért; de

szerette volna, ha ez a nemesség éppen olyan intelligens és méltóságteljes, mint a tory arisztokrácia (amelyet Anglia iránti rokonszenve ideális színekben festett le előtte), mindenben erkölcsi zsinórmértékül szolgál, befolyással van a szokásokra, ösztönzi az irodalmat, fényűzően él és élvezettel nyilatkozik meg, megtesztíti a legmagasabb eszményeket és például szolgál a hazafias viselkedésre... De Queluz bestiális és alantas világát gyűlölte.

Ahogy elhangzottak ezek a szavak, eljutottak Queluzba is. És amikor a nemzetgyűlés összeült, a rendőrség betört a Bokrétásba, „elrejtett papírokat és lelkeket” keresett.

Afonso da Maia karon ülő fiával és mellette reszkető feleségével tehetetlenül és némán nézte végig a házkutatást, a puskák tusával bezúzott fiókokat, a besúgót, aki mocskos kezével turkált az ágya matracában. A vizsgálóbíró nem talált semmit: elfogadott egy pohár bort, és megjegyezte az intézőnek, hogy „bizony nagyon kemény idők járnak”.

Ettől a naptól fogva a palota ablakai zárva maradtak, a főkapu nem nyílt meg többé, hogy kikocsizzon a ház úrnője, és néhány hét múlva Afonso da Maia a feleségével és a fiával elindult angliai száműzetésébe.

Hosszú időre rendezkedett be, a lehető lelegegánsabb körülményeket biztosítva maguknak London környékén, Richmond mellett, egy hatalmas kert mélyén, Surrey kies és nyugalmas vidékén.

A javait nem kobozták el hála Runa grófjának, aki egykor Dona Carlota Joaquina kegyeltje volt, a jelenben pedig Dom Miguel engesztelhetetlen tanácsnokaként munkálkodott, így aztán Afonso da Maia nagy lábon élhetett.

PÁL FERENC fordítása

Hintáznak nemsokára

*nappalok és éjszakák díszletei
vagy a sziklákon felcsapó hullámok
az évszak a nyári esték tapsai
mintha mindabból ami van
nem lehetne sem elvenni sem hozzátenni
legföljebb alkonyok légtornászaira gondolni
soha ki nem mondott
csupán elképzelt szavakra*

szeretnénk de semmi sem magától értetődő

*még nem akar mozdulni az idő
de majd ágak hintáznak nemsokára
a földéken is válaszok nélküli este lesz
varjak civódnak már-már emberi hangon
s a lassan elmaszatólódó tájban
rekonstruálhatalan emlékek porát hordja a szél*

Hetek óta

*a mezőkön már este van
de gyalázatos a hőség könnyörtelen a nyár
s hogy rejtett erők játékaként
fájdalmak türemkednek ki a tájból
lassan kérdések és nyers zöldek
emlékével lesz teli a sötétség*

*különben hetek óta mintha
nem mozdulna semmi ahogy most sem
vagy mégis?*

Így lesz-e

*valahogy nehezen akart vége lenni az egyre kimerítőbb
nyárnak de ahogy lehullott levelekből patakzik a fény
lassú délutánok gyöngyöznek immár*

*nem kérdezzük vajon mire jó mindez
csak tudomásul véve talán ezer és tízezer évek rendjét
megyünk beszélgetve a parkon át mint annyiszor máskor*

*hogymindig így lesz-e vagy tudtunkon kívüli
változás formálódik hamarosan akár
nincs rá válaszunk mint annyi minden másra sem*

*lehet hogy a földeken már régóta este van
de itt még gyerkőcök visongását hallani s a szökőkút hangjait
a medencébe szakadatlanul visszahulló csillogással*

megint menek

vonaton, bécs felé,
Kukorellynek

*megint menek. igen. ismét és újra.
ahogy régen is. a nyolcvanas évek,
amikor még. s most is még. megint.
megint menekülök. nem párizs. ma
bécs. vonaton. közel. de nem párizs.*

*ez tény. majdnem és mégsem. határ
nincs. nincsenek határőrök. s majd'
mintha szabad. mégsem szabad. jaj.
beülök ott egy starbucks. ahogy itt.
is. és kávé. minden ugyanúgy, ah!*

*az érzés. elmenni-innen-vágy. hova?
de hova? nincsenek válaszok. nem
akarok választokat. megyek, amerre
lehet. soh. soa. visznek. valaki visz?
nem küzdök. minnek. csak szomorú.*

*mindeniütt szomorúság. tudod, mire.
csak dadogok, ahogy egy ideje már.
csak a dadogás maradt. nem maradt
semmi sem. üres minden. jaaajjj!,
kiabálom. hálisten üres deszkaföld.*

*még nem ott. még nélkülem. marad.
minden marad, ahogy. ne kiabálj, te
még olyan fiatal, mondod, és ez is.
annyira fáj. elrontottam. harcunkat
hiába is vívtuk, ott, egykor, sohase.*

töredezett

„azt mondja, pitypalatty”
(Petőfi: Az őrült)

*ezek a szavak itt olyanok, hogy: jaj.
töredezett. igen. akkor már alig! ne!
széttöröm azt, ami van, nem vacakol,
aki nem, épp van, s mindinkább düh.
szétesik!, kiabálok, tartani nem, nem.*

*ki kiabál ki belőlem? ki az, aki erre?
mint valami őrült. aki azt mondogat.
mondogatja: pitypalatty. az mi? Aki
ilyet mond, tudjátok-e, mit is jelent?,
emberi nyelv?, mit tesz, pitypalatty?*

*magamból kiabál az, aki nem én, de!,
s nem őrült, aki még beszél, itt, nem,
de a virág is elhull, meg az iram is el,
s egyre szomorúbb, ami itten, a nyelv
már alig, közölni nem, legfeljebb jel.*

*már nem nyílnak, a kert halott, zenél-
ni nem, semmiképp, halott, ami erre,
te is, én is, mi mindannyian, halottak
serege mindenütt, koponyahegyek és
csontba zárt emlékek – se – még ezek*

*sem sehol, még koponyahegyek sem,
mert ahhoz is valami, valaki, de itten
senki, csak hazug, mindenki hazudik,
én is, te is, mindenki, aki van, csak ez
segít, hogy túl. túl?, minek?, te tudod?*

Találkozás a pornográfiával

*Torokgyulladással fekiüdtem otthon
azon a késő áprilisi napon, amikor
először találkoztam a pornóval.*

*A délelőtti tévéműsorban Maria
Geronazzo és rendezője az egyik
legújabb filmjükről beszélgettek.
Nagyapám kacsanyakból főzött
levest – a riporterek dadogva
kérdettek rá a részletekre.*

*A meghívottak válasz helyett
a stúdió dohányzóasztalára
készített fabábukkal kezdtek
szemléltetni: az egyiket középre
fektették, a másik hetet pedig,
mintha egy közös gyilkosság
helyszíné lenne, a kiválasztott
köré állították. Ekkor papa
belépett a gőzölgő levessel,
és ahelyett, hogy kikapcsolta
volna az adást, megvárta
az elemzés végét, és
jó étvágyat kívánt.*

A vallomásos költészet szerepe korunkban

*Kilenc verset fejeztem be, amíg
odakinn egy barátunk esküvői meghívóival
bíbelődötél. Vagdostad a borítónak szánt
zsákanyagot, és egyesével becsomagoltad
az összeset. Nálam folyt a víz, közben
mániákusan valami nagyobbra gondoltam,
ami majd összetartja jegyzeteim,*

*félkész dolgaim.
Kilenc darab született így,
a pörgő vízóra mellett. Kilenc mi?
Felismerés, levegővétel, vers.
Lehajolni a földig. Megszédülni,
visszaegyenesedni.
Jó esküvő lesz, tudom. A sajátunkra aligha
gondolok, pedig hoztam neked gyűrűt
a Közel-Keletről. A puha fém sokszöggé
deformálódott az ujjadon. Tanítani kellene
olyan elnézőnek lenni, amilyen te vagy.
Nem tudom – valahogy így.*

Barátaim!

*Persze, hogy nem tudok egyetérteni
minden esztétikai döntésekkel.
Noha elfogadom, igazak.
Egy szó, amihez ragaszkodtok.
Egy mondat, ami bár értelmetlen,
szerintetek úgy a jó. Evidenciáink
ágenciák. Pontosvesszőitek rühellem.
Gondolatjeleim – rühellitek.
Ezért amikor találkozunk, már
minden hiába: nem izgat az olvasás
melankóliája, a mélység, amit csak
én nem veszek észre. Inkább
elnémulok, jobb a béke.*

Három vers

mondókák mondókák

mit csinálsz velem ha elkapsz

*Ó, a hatvanas évekbeli,
egekig feltupírozott
hajú nők a filmen,
hosszúkás, áramvonalas
szemüvegek mögött!
Warszawa nie ma,
Nincsen kapcsolásunk.
Ilyen szemüveget, szépet,
áramvonalasat, színeset
hol kaphatnék ma,
ez is de nehéz, amikor
Vihar volt, vihar volt,
nincsen kapcsolásunk,
mondják a nénik (akik
fiatal nők, de a divat stb.
miatt idősebbnek tűnnek,
ahogy a gyerekek régi
gimnáziumi tablón, my god),
és hogy Warszawa nie ma,
ezt is mondják, hogy
nincsen Varsó, nincs, nincs,
elveszik a lengyel utazó
valahol Közép-Európában,
haza akar telefonálni,*

DE NEM TUD.

*(Minden megoldódik
a filmben.)*

*Ha menekülök, és nincsenek velem
a tupírozott hajú, gyönyörű szemüveges
nők, Közép-Európa, mit csinálsz,
mit csinálsz velem, ha elkapsz?
Na futás!*

Pasztorál

Déry Tibor mondatai

*megállt az egyik gyümölcsfa alatt,
s szemügyre vette a tájat.*

*Mint általában a városi emberek, ha
olykor kitevednek a természetbe,
különös honvágy fogta el valami után,
ami soha nem volt a hona,
s amire csak elsatnyuló ösztöneivel
emlékezhetett.*

*Egyet sóhajtott, teleszívta mellét
a tavaszi föld nehéz, nedves szagával,
mely születés és halál,
anyaság és gyermekség
minden diadalmas örömeivel
és fájdalmával viselős.*

*Kihúzta derekát, mert az anyaföld érintése
erőt s nyugalmat ad az embernek, [...]*

*Csend volt, csak valamelyik ház udvarából
hallatszott egy tyúk kárálása,
később egy vékony lányhang énekelni kezdett. [...]*

*A tanár észrevétlenül jobbkedvű lett. [...]
füle fokozatosan ráélesedett
a sokrétű csendre,
egy távoli bokorsor felől
sűrű madárcsicsergést hallott,
mely eddig megbújt
a többi nesz mögött.*

Egy csapat apró csíz röppent fel a bokrokból.

*Ugyanakkor a falu túlsó végén megeredt az eső,
rögtön meg lehetett érezni a víz szagát,
mely a ferdén lefelé dűlő,
napvilágította függönyből
szétáradt a határ fölött.
[...]*

*Mindez oly vidám volt,
hogy a tanárnak újra sóhajtania kellett.*

*Balfelől a napsütés,
jobbfelől a gyorsan távolodó zápor
egykedvű anyagával,
mely látszólag semmit nem akart,
s mégis valamilyen célt szolgált,*

*a fűszeres édes, hatalmas illat,
melyet az eső kioldott a földekből,*

*a túlsó domboldalon szántó paraszt
egyenletes, nyugodt mozdulatai*

*s a fülét csiklandozó édes madárhangok,
melyek mintha ugyanannak a kellemes anyagnak
változatai volnának, [...]*

*mindez egy percre azt az érzést keltette a tanárban,
hogy itt béke,
nyugalom,
tisztaság,
szabadság
van.*

*A nagy táj
csendes kis mozdulataival
azt a tévhitet keltette az idegeiben,
hogy itt
boldogan
lehet élni.*

*Úgy látszott,
mintha az emberek itt
tudnák, hogy mit akarnak,
s beérnék azzal,
amit elérhetnek.*

*Olybá tűnt,
mintha itt
az élet
nagyobb volna
a szenvedésnél.*

a böhöm nagy szar

*Ennek a versnek a címe
volt meg előbb,
akárha Tolnai Ottó-vers lenne,
de őt sosem is utánoznám
– ki, én? –,
a vers csak utána jött,
avagy jönni fog,
azt a böhöm nagy szart ma láttam
az Andrássy úton, biciklin ülve,
a kürtőskalács
thousand forint,
édes bódé, zsíros fahéj,
közben zenét hallgattam, és
akárha láttam is volna
a böhöm nagy szart
– mit is? –,
ott az úton, akárha
kellene, kéne,
láthattam volna előre,
a sárga őszben,
mert az idén sárga,
lehet biciklizni,
az Andrássyn,
de máshol is,
előre láthattam
volna, vagy hátra,
tán ha volna, hátha,
előre, vagy utána,
de nem,
jött, de nem,
valami, de
akárha nem,
aztán
hátra, előre,
s mégse, mintha
igen,
kéne,
megijedtem,
de már
vége.*

THOMAS: TRISZTÁN ÉS IZOLDA – A KÖLCSÖNÖS SZERELMI VALLOMÁS

*Idézzé csak fel szörnyű titkunk,
A bájítalt, mit együtt ittunk,
Varázslatot, mi jött utána,
Ez ital lett kettőnk halála.
Azóta nyugtunk nem lehet:
Halálunk ittuk véle meg.*

(Thomas: *Trisztán és Izolda*, Európa–Helikon, Budapest, 1983, Képes Júlia fordítása, 89.)

A középkori irodalomból egyértelműen Trisztán és Izolda története a legismertebb és a legnépszerűbb. Nevük hallatán még azoknak is az örök szerelem jut eszébe, akik egyetlen sort sem olvastak az egymásért élő és haló szerelmespárról és az általuk együtt megívott végzetes bájitalról. Nálunk a történet valószínűleg legismertebb feldolgozása az 1900-ban született Bédier-féle, Pap Gábor fordításában, mely több kiadásban is megjelent (Szépirodalmi Kiadó, 1962; Móra Kiadó, 1990). Bédier prózában írott *Trisztán és Izoldája* több középkori forráson alapul, köztük két versben írott, 12. századbeli ófrancia töredékén, Béroulén és Thomas-én. Mindkét előbb említett töredék (a „töredék” itt mindkét esetben több ezer verssort jelent) megjelent fordításomban (Thomas: *Trisztán és Izolda*, Európa–Helikon, 1983; Béroul / Thomas: *Trisztán és Izolda*, bővített kiadás, Akkord Kiadó, 2001). Sokaknak a címről elsősorban Wagner operája jut eszébe (Az opera szöveggönyve magyarul Jolsvai Nándor fordításában olvasható: Richard Wagner: *Tristan és / und Isolde*, Typotex Kiadó, 2000), melynek alapja, Gottfried von Strassbourg *Tristanja* szintén megjelent magyarul (középfelnémet eredetiből fordította Márton László, Borda Antikvárium, Zebe-gény, 2012). A részben kelta forrásokon alapuló történetnek az említett legfontosabbakon kívül számos egyéb feldolgozása létezik még, ófrancia és középfelnémeten kívül angol, olasz és más nyelveken is.

A Béroul-, illetve Thomas-féle két verses ófrancia töredék voltaképpen szerencsésen egészíti ki egymást: a Béroul-féle változat fennmaradt része nagyjából a történet első felét tartalmazza, a Thomas-féle töredék pedig a történet végét. A helyzet azért ennél némileg bonyolultabb: a Béroul-féle töredék valójában már inkább a történet közepe táján kezdődik: a fennmaradt rész elején Izolda már Márk király felesége. Eredetileg mindkét változat teljes lehetett, de sajnos csak töredékek maradtak fenn belőlük – így csupán a véletlen műve, hogy a kettő a történet szempontjából ilyen jól kiegészíti egymást. Sokáig úgy tudtuk, hogy ezekben az ófrancia töredékekben a történet első feléből sajnálatos módon semmi nem maradt fenn, de 1995-ben három angol kutató, Ian Short, Michael Benskin és Tony Hunt rábukkant egy 154 verssort tartalmazó papírra a Carlisle melletti cisztercita apátságban – innen a kézirat neve (Carlisle-töredék). Az említett tudósok a szöveg nyelve, stílusa és témája alapján kiderítették, hogy ez a 154 sor Thomas *Trisztán regénye* című művéből való, és a bájital megívását követő kölcsönös szerelmi vallomást tartalmazza – vagyis a történet talán egyik legizgalmasabb részét. Mivel a kétoldalas kéziratba annak idején könyvet kötöttek – egy-egy oldalon két-két oszlopban szerepelt a

kézirat, így az első és az utolsó oszlop sajnos erősen hiányos –, az elsőben (a 40. sorig) a sorok eleje hiányzik, az utolsóban a sorok vége. A középső két oszlop (41–101. sor) szerencsére elég jól olvasható. A szöveget Ian Short egészítette ki, részben a Gottfried, részben pedig a prózában írott norvég *Tristans Saga* szövegének segítségével, mivel mindkettő legfőbb forrása a Thomas-féle *Trisztán* volt. Értelemszerűen a kézirat első oszlopa a leghomályosabb, mivel ott egyrészt a sorok eleje, másrészt több teljes sor is hiányzik. Ian Short felvállalja, hogy a szöveg helyreállítása egyfajta kísérlet – mindenesetre meggyőzőnek tűnik, miként Thomas szerzősége is.

A kölcsönös szerelmi vallomás Izolda rébuszos megnyilatkozásával kezdődik: a lány a Thomas-féle ófrancia változatban a hangzásra azonos alakú, de háromféle jelentésű (tenger, keserű, szerelem) «(l')amer / la mer» szót használja bánatának okaként (a szó meg egyezik a modern franciával). A Gottfried-féle *Tristan* eredetije – amely a Thomas-félen alapul – ebben a jelenetben az ófrancia változatot idéző „lameir” szót használja, amely idegen a középfelnémet szövegben, feltehetően azért, mert nem talált megfelelő megoldást a Thomas-féle feldolgozásban szereplő háromjelentésű kulcsszóra. A Gottfried-*Tristan* fordításában ez a szó értelemszerűen változatlan alakban maradt, így: „A szívemnek lameir a gondja” (11986. sor; Márton László fordítása). Tehát a magyar szövegben is a *lameir* szó van a kérdéses helyeken – vagyis egy idegen szó szerepel vezérmotívumként a magyar fordításban, némi magyarázattal annak különböző jelentéseiről. A Thomas-féle ófrancia szöveg magyarra fordításakor azonban a tripla szójáték eszköze – amelyen eredetileg az egész jelenet alapul – sajnálatos módon nem áll a fordító rendelkezésére. A Gottfried-féle megoldáshoz hasonlóan a többjelentésű eredeti kulcsszó meghagyása a magyar fordításban nem lett volna sem szerencsés, sem pedig indokolt: az eredeti ófrancia mű közönsége számára a jelenet kulcsszava egy saját nyelvű szó volt (ellentétben a középfelnémet nyelvű változattal). Végül úgy oldottam meg a dolgot, hogy Izolda szenvedéseinek rébuszos taglalásába rejtjelesen beleépítettem a ‘szerelem’; szót; ezt az alapszövegtől eltérő tipográfiával jelölöm, így: „E víz tengerszer elemészt”.

Magát a szót tengernek vagy keserűségnek/keservnek fordítottam. Úgy érzem, ezáltal megmaradt Izolda vallomásának rébuszos jellege, amit kiemelten fontosnak tartok: bár kettejük közül ő nyilatkozik meg elsőnek, vallomása mégis megfejtendő rejtvény. Ehhez hasonlóval többször találkozunk a középkori és reneszánsz irodalomban. A két ófrancia *Trisztán*-töredék pedig nem csupán irodalomtörténeti érdekesség: mindkettő máig is magával ragadó olvasmány. Érzésem szerint közelebb érezzük magunkhoz őket, mint a téma későbbi feldolgozásait.

Trisztán regénye – a Carlisle-töredék

A bájtal utáni kölcsönös szerelmi vallomás. Márk és Izolda házassága

Izold azon gondolkodik, (1)
Titkát fel mint is fedheti,
Hogy venné észre ő, aki
Mellette ül vigasztalón,
Amíg utaznak a hajón. (5)
Szól: „Bánt a tenger keserűség,
Csak azt akartam, meg ne sejtsék.
Csoda, hogy meg nem öltelek,
Gyáván nem végeztem veled.
Másképp bátyám megbosszulom, (10)
Ha mit tudok most, már tudom.
Halott ha lennél, engemet
Vajon ki vigasztalna meg?
A szívemben bánat honolt,
Mert bosszulatlan még Morolt. (15)
Ha érte bosszút állhatok,
Bizonytal meggyógyulhatok,
És végre nyugton élhetek.
 [.....]
 [.....]
Ha elmondom mindenkinek
Ami olyan nyilvánvaló, (20)
Halott lennél, ez a való,
És örült vágyam nincs tovább.”
Égő arca sápadtra vált,
Mint minden nőnek, ki szerelmes,
S ettől él át oly sok keserűet, (25)
És Trisztánra támaszkodik,
(Csoda, ha néki jólesik?)
„Isten legyen hozzám kegyelmes,
E tengeri út oly keserűes,

Thomas: Tristan et Yseut. Le fragment inédit de Carlisle. A szöveget helyreállította: Ian Short.
 In: C. Marchello-Nizia et al.: *Tristan et Yseut. Les premières versions européennes*. Bibliothèque de la Pléiade, Gallimard, Paris, 1995, 124–127.

Amíg nem ültem e hajón, (30)
 Hogy sejtettem volna vajon
 Egyszer elemi erejét?
 E víz tengerszer elemészt.
 Ha ezt előre tudtam volna,
 Nem szálltam volna e hajóra. (35)
 Barátom, azt hiszem, tudod:
 Ha nem vagy itt, én sem vagyok,
 [..... ..]
]
 S nem érzem tenger keservét,
 Mely elborít ezerszer elmét.
 A tenger egyszer elemészt, (40)
 Nem félik? fel nem éri ész,
 Mikor az csupa gyötrelem,
 S ha egyszer elemeiben
 Más volna, vissza nem mehetnék
 Innen, akárhogy is szeretnék." (45)
 Trisztán minden szóra figyel,
 Mégis zavarban van, mivel
 Sápád a lány, ha azt idézi:
 A víz tengerszer elemészt,
 Hogy elborít ezerszer elmét, (50)
 De vajon ezen a szerelmét
 Érti, vagy a tenger keservét?
 De mégis kétely fogja el még,
 És nyíltan rákérdezni nem mer:
 Szerelem bántja, vagy a tenger? (55)
 Feléje nyúl, vagy hátralép?
 [..... ..]
]
 Szól Trisztán: „Úgy látom, a bajt
 Már ezerszer elemlegetted:
 Tenger keserv betegített meg.”
 Izolda ekképp válaszol: (60)
 „Tenger keserv, de nem a kór
 Fogja marokra szívemet,
 Ezerszer elemésztetek,
 Mióta a hajóra szálltam.”
 „Szívemben ugyanezt találtam; (65)
 Ha egyszer elemi erő,
 Irányít a tenger felől,
 Tengertől indul az enyészet,
 Hiszen ezerszer elemésztett.
 Érzem jól a tenger keservet, (70)
 Itt éreztem meg a szerelmet.

*Amit most mondtam, épp elég lesz.”
Izold, hallván Trisztán mit érez,
Örömének nincsen határa:
Ezt hallja, végre-valahára! (75)
A szívoik reménnyel telik,
Vágyukat végre felfedik,
Egymást csókolják és becézik,
Brengeveinnnek szólnak, s arra kérik,
Ígérje meg: segítni fog: (80)
Szerelmük maradjon titok,
Míg végül beleegyezik.
Egymásban örömük lelik,
A nap s éj vígsággal telik.
Megannyi öröm és mulatság, (85)
Játszódás és sok-sok vigasság,
Gyönyörűség a gyötrelemből,
Így szoktuk meg a szerelemtől;
Fájdalom, majd vigasztalás is,
Ha tudják, mint érez a másik, (90)
Ki veszni hagyja, csak veszt.
Boldogságban utaznak így,
Angliába a tengeren.
S a part feltűnik hirtelen.
Mindenki csak örvendezik, (95)
Csupán Trisztán sóhajtozik:
Ó, bár mennének másfele,
Csak épp Márk udvarába ne!
Inkább a tengeren szeretné
Izoldát, hogyha megtehetné. (100)
Bár ezt kívánja, mindhiába,
Hisz várják őket Angliába’;
Látják, amint megérkezik,
És azonnal felismerik.
Egy ifjú az, aki elsőnek (105)
A partról megpillantja őket;
A hírt viszi a palotába,
S ahogy csak bírja lova lába
Sebesen vágat Márk királyhoz,
Aki ezt hallván úgy határoz: (110)
Nyomban lovaggá üti őt,
Mert örül annak szerfölött,
Hogy a hajó megérkezett.
Eléjük mennek mindenek,
Amint Izolda partra lép, (115).
Egyszerre ujjong mind a nép,
Az udvarnak apraja-nagyja*

A lányt nagy örömmel fogadja.
Erősen aggódik Izolda,
S Brengveint gyengéden félrevonja, (120),
Hogy hárman ők beszéljenek.
Izoldának könnye pereg,
Úgy kéri Brengveint: éjszakára
Feküdjön a királyi ágyba,
Mivel ő ártatlan maradt, (125)
Amíg Izolda már nem az.
Őt addig-addig kérlelik,
És addig-addig gyözködik.
Míg az bele nem egyezik,
S az egyezséget megkötik. (130)
Brengvein elkészül, hogy meheszen
Királyné-hálóöltözetben,
S úrnője helyett fekszik ágyba,
Izoldán meg Brengvein ruhája.
Márk..... (135)

.....
Trisztán a gyertyákat eloltja,
Márk meg Brengveint magához vonja,
S ártatlanságát elveszi.
Izoldnak majd' esztét veszi (140)
Az aggodalom; azt hiszi:
Hogy Brengvein mindezt élvezi,
S a királynak mindent beárul,
Hogy ott akar maradni mátul,
Aggódva az ajtóban áll. (145)
Mikor már végzett a király,
Brengvein az ágyából kikel,
És a királyné váltja fel.
Előbb Márk megissza a bort,
S nem tűnik fel: más az, ki volt (150)
Vele előbb, és ott feküdt,
S gyönyörben volt vele együtt,
Nagy szerelmet érez vele,
S határtalan az öröme...

KÉPES JÚLIA fordítása

A JELENKOR KORAI TÖRTÉNETÉBŐL

Basch Lóránt és Tüskés Tibor levelezése (1960–1965)

Basch Lóránt és Tüskés Tibor egymásnak írt, jelenleg ismert hatvanegy levelének közlésével az 1960-as évek első fele Babits-kutatásának néhány eseményét szeretnénk közelebb hozni, ráirányítva a figyelmet a *Jelenkor* folyóirat történetének korai szakaszára, a már közgyűjteményekben lévő, kutatható vagy még feltáratlan hagyatékok és az azokat kiegészítő, hagyatékból antikváriumi forgalomba, majd magántulajdonba került dokumentumok segítségével. A levelezés kezdetén Budapesten élő, hetvenöt éves Basch Lóránt (1885–1966) ügyvéd az 1928–1949 között működő Baumgarten Alapítvány jogi kurátora, Babits Mihály életének és munkásságának dokumentumait feltáró és feldolgozó tevékenységet folytat: a költő emlékének ápolására rendezvényeket szorgalmaz, Illyés Gyulával és Keresztury Dezsővel együtt gondozza és felügyeli a Babits-archívumot, és a dokumentumokat feldolgozza tanulmányokban,¹ kurátortársaival együtt szerkeszti Babits novelláskötetét.² A Pécsen élő, a kapcsolat kezdetén harmincéves Tüskés Tibor (1930–2009) gimnáziumi magyartanár, író, kritikus, irodalomtörténész a *Jelenkor* folyóirat szerkesztője, majd főszerkesztője a pécsi irodalmi vonatkozások kutatójaként kiemelten foglalkozik Babits gyermekkorának 1890–1901 közötti pécsi évtizedével. A pécsi irodalmi emlékhelyek felkutatását és iskolai feldolgozását feleségével, a gimnáziumi magyartanár Tüskés Tiborné Szemes Annával közös feladatnak tekintették, és beépítették pedagógiai módszertükbe.³ Tüskést több évtizeden keresztül foglalkoztatták Babits pécsi tartózkodásának dokumentumai, gimnáziumi tanítványait a helyi irodalmi hagyományok ismeretére, ápolására és gyűjtésére buzdította.⁴ Felvette a kapcsolatot más Babits-kutatókkal, így 1960 júniusában írt⁵ az 1951 óta Esztergomban élő Dévényi Iván (1929–1977) tanár, műkritikus, műgyűjtőnek, aki egy második Babits-émlékkönyv szerkesztésén dolgozott.⁶ Az először Babits halálának 20. évfordulójára (1961), majd a költő születésének 80. évfordulójára (1963), végül halálának 25. évfordulójára (1966) kiadni tervezett könyv előkészítésében Tüskés aktívan részt vett, de az nem valósult meg. Tüskés Babits-kutatásainak eredmé-

¹ Basch Lóránt: *A Baumgarten Alapítvány történetéből. Tanulmányok, cikkek*. Szerk. Téglás János, Argumentum, Budapest, 2004. Ezúton is köszönjük Kelevéz Ágnesnek a tanulmány és a szövegközlés első változatához fűzött megjegyzéseit. (T. A.)

² Babits Mihály: *Novellák*. Szerk. Basch Lóránt – Illyés Gyula – Keresztury Dezső, Európa – Szépirodalmi, Budapest, 1964. (T. A.)

³ Tüskés Tibor *Irodalmi nevelés a tanórán kívül* című tanári kézikönyvébe és *Kortárs irodalom a középiskolában. Az élő magyar irodalom tanításának módszertani kérdései* című oktatásmódszertani könyvébe az ő tapasztalatai is beépültek. (T. A.)

⁴ Tüskés Tibor: *Hogyan eredtek a szerző tanítványai Babits Mihály pécsi diákéveinek a nyomába?* In: *Uő.: Irodalmi nevelés a tanórán kívül*. A tanítás problémái 4. Tankönyvkiadó, Budapest, 1969, 36–49. (T. A.)

⁵ Tüskés Tibor Dévényi Ivánnak, 1960. jún. 8., 1 f. gépirat aut. aláírással Jelenkor bélyegzős papíron, PIM Kézirattár Dévényi Iván-hagyatéka V. 4745/75/1. (T. A.)

⁶ Zsalus-Zajovits Ferenc: *Levelek Babitsról*. Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár 10. Komárom megyei Tanács, Tatabánya, 1983.; Zsalus-Zajovits Ferenc: *A második Babits emlékkönyv sorsa, avagy egy igaz vállalkozás fiaskója. Esztergom Évtapjái* 1983, 98–118. (T. A.)

nyei végül önálló könyvvé formálódtak, amely 1984-ben a Baranya megyei Könyvtár kiadásában jelent meg.⁷ *Erős vár* című, az 1983-as Babits-évfordulóra készített írását a *Főhajtás Babits Mihály centenáriumán* című mappa közölte faksimilében.⁸

A Tüskés és Basch közti levelezés kiindulópontját Tüskés *Babits Mihály Pécssett* címmel a *Jelenkor* 1959/6. számában közölt forrásközlő és elemző tanulmánya jelentette, melynek kapcsán Basch az első levélben néhány ponton helyesbíti Tüskés állításait a rendelkezésére álló dokumentumok alapján. A levelezés központi témája Babits élete és munkássága: Tüskés többször tanulmányt kér Baschtól a *Jelenkor* számára, de a kapott írásokból nem mind egyiket fogadja el közlésre a szerkesztőség. Basch biztatja és segíti Tüskést az 1956-tól tartó Babits-kutatásában,⁹ többször megírja véleményét a *Jelenkorban* közölt írásokról, s több szerzőre felhívja Tüskés figyelmét, köztük Bohuniczky Szefire, Éder Zoltánra, Füst Milánra, Horgas Bélára és Ungvári Tamásra, akiknek kiadatlan kéziratái közül válogathat a *Jelenkor*.

A fennmaradt hatvanegy levél időbeli eloszlása egyenetlen. Két levelét Basch rosszul datálta, ami a levelek tartalmával és a postabélyegzővel egyaránt bizonyítható: 1961. január 6-án és 7-én (12., 13. levél) tévesen még az előző évet, 1960-at írta a keltezésbe. Ennek figyelembevételével 1960-ban tizenegy, 1961-ben tizenöt, 1962-ben tizennégy, 1963-ban kilenc, 1964-ben tizenegy, 1965-ben egy levél dokumentálja kapcsolatukat. Az utolsó előtti és az utolsó levél között több mint egy év telt el. Feltételezhető, hogy egyes levelek elvesztek vagy jelenleg nem ismertek.¹⁰ A levelezés három szakaszra osztható, ezek középpontjában egy-egy Basch-írás *Jelenkor*beli közlése áll.

1. 1960. február 2. – 1961. január 7.: az első kapcsolatfelvétel után Tüskés tanulmányt kér Baschtól a *Jelenkor* dokumentumrovata számára. Basch Babits utolsó éveiről ad írást, amely a folyóirat 1960/5. számában lát napvilágot.¹¹ Együtt olvasva a levelezés első szakaszát más forrásokkal, például Tüskésnek legjobb barátjával, a Budapesten élő, nála egy évvel idősebb Fodor András költővel folytatott levelezésével, árnyaltabbá válik a Basch–Tüskés kapcsolat kezdete. Fodor jóval korábbról ismerte Bascht – akinek egyetemista korában Domokos Mátyással együtt albérlője volt –, így közvetlenebb módon érintkeztek. Fodor így jellemzi Bascht Tüskésnek 1960 májusában, amikor arra biztatja, hogy mielőbb válaszoljon neki: „Tudod, ő vallásos kultuszt csinál Babits emlékéből. Most B. öregkoráról írja memoárját – s adott esetben Neked szívesen adna belőle részleteket”.¹²

2. 1961. január 13. – 1962. augusztus 14.: Babits halálának huszadik évfordulója alkalmából Basch javasolja Tüskésnek, közöljön tanulmányt a *Jelenkorban*, és szervezzen ünnepséget a pécsi irodalmi színpadon. A *Balázsolás története* című, elsőként küldött írást Tüskés nem tudja közölni, bár nem fogalmazza meg, de nyilvánvalóan a vers és az ehhez kapcsolódó Basch-írás vallásos tartalmának politikai következményeitől fél: „Kicsit legyen erősebb a lap itthoni híre, azt hiszem, lesz bátorságunk még közölni.” A javasolt ünnepség sem valósul meg 1961 őszén. Ezután a korábban a második Babits-emlékkönyv-

⁷ Tüskés Tibor: *Babits és Pécs. Vallomások, dokumentumok, emlékek*. Vál. és összeáll. Tüskés Tibor, Baranya megyei Könyvtár, Pécs, 1984. Reprint kiadása: Budapest: Panderma Kft.–László Károly, 1998; (t. t.), Irodalmi séták [Babits pécsi diákéveiről], *Dunántúli Napló* 1957. okt. 13., 3. (T. A.)

⁸ *Főhajtás Babits Mihály centenáriumán*. Szerk. Bodri Ferenc – Csányi László – Tüskés Tibor, Esztergom Város Tanácsa – Tolna Megyei Könyvtár, Esztergom, 1983. Az eredeti kézirat magántulajdonban. (T. A.)

⁹ Babits Mihály nyomában Pécssett. Irodalmi Napló melléklet, *Dunántúli Napló*, 1956. febr. 5., 4.; Babits Mihályra emlékezünk. *Dunántúli Napló*, 1956. máj. 20., 5. (T. A.)

¹⁰ Például Basch 1964. január 4-i levelében (50.) említett, de ma nem ismert 1963. december 22-i Tüskés-levél. (T. A.)

¹¹ Basch Lóránt: „Indulás az öregkorba”. Emlékezés Babits Mihály utolsó életszakaszára, *Jelenkor*, 1960/5, 97–104. (T. A.)

¹² Fodor András és Tüskés Tibor levelezése I. 1959–1966. S. a. r. Tüskés Anna, Pro Pannonia, Pécs, 2008, 21. (T. A.)

be szánt, „A halál pitvarában” című írását ajánlja fel Basch, ami a *Jelenkor* 1962-es első számában lát napvilágot.¹³ Érdemes megjegyezni, hogy Basch a „szerkesztők réme”, mivel az utolsó pillanatig csiszolgatva szövegét rengeteg korrektúrát kér több fordulóban. Miután Tüskés 1962. szeptember 10-i levelében jelzi, hogy várja Basch írását, az rögtön meg is érkezik a szerkesztőségbe, s Basch szeptember 19-én már korrektúrát kér (20. levél). Október 24-i levelében azt állítja, hogy a „végleges kéziratot” küldi (21. levél), azonban november 1-jén újabb, jelentős mennyiségű javítást eszközöl (22. levél). E közlemény megjelenése után Basch ismét megpróbálja elérni *A Balázsolás történetének* közlését, de Tüskés a szerkesztőbizottság véleményére hivatkozva továbbra sem tudja kiadni azt.

3. 1963. október 7. – 1964. április 17.: a Basch ösztönzésére, Tüskés szervezésében 1963. november 30-án és december 1-jén Babits 80. születésnapja alkalmából tartott pécsi Babits-ünnepségsorozaton¹⁴ elmondott, *Emlékezés Babits Mihályra* című Basch-beszéd és a beszéd rövidített változatának közlése a *Jelenkor* 1964/3. számában jelenti a kapcsolat legintenzívebb időszakát.¹⁵ A november 30-án, szombati napon a Városi Művelődési Házban tartott irodalmi esten Basch egykori barátként és munkatársként emlékezett Babitsra: költői munkásságából kiemelte – többek között – Dante *Isteni színjátékának* fordítását, s elmondta ismeretségük és későbbi barátságuk történetét. Ez – mint ismert – Baumgarten Ferenc kritikusnak volt köszönhető, aki őt jelölte meg Babits mellé közvetlen munkatársként végrendeletében a Baumgarten Alapítvány jogi kurátoraként. Az emlékező beszéd után a közönség Babits verseit hallgatta meg saját hangján felvételről. A műsor első részében kortárs költők – Szabó Lőrinc, József Attila, Weöres Sándor – Babitscsal kapcsolatos verseit, majd Babits-verseket és a költő megzenésített műveit adták elő a Pécsi Nemzeti Színház művészei – Koós Olga, Labancz Borbála, Bánffy György, Dobák Lajos, Illés Éva – és a Pécsi Kamarakórus tagjai. Másnap, december 1-jén, vasárnap megkoszorúzták a Zrínyi utcai emléktáblát a költő pécsi diákszobájának falán, majd új emléktáblát avattak a volt ciszterci, 1948-tól állami Nagy Lajos Gimnázium falán, ahol Babits tanult. Ezt követően megnyitották az Egyetemi Könyvtárban az Országos Széchényi Könyvtárból küldött eredeti és faksimile dokumentumokból rendezett Babits-emlékkiállítását, ahol Pákolitz István költő mondott megnyitóbeszédet. Basch és Tüskés kapcsolata a levelezés tanúsága szerint ezután meglazul, mindössze egy levél maradt fenn 1965 augusztusából, amelyben rövid mondat utal arra, hogy már nem Tüskés a *Jelenkor* főszerkesztője („Bizony a *Jelenkor* – a múlté.”), de Basch továbbra is figyelemmel követi Tüskés publikációs tevékenységét.

Basch mindhárom publikációja után jelentős mennyiségű (10–20) tiszteletpéldányt igényel leveleiben, azon felül is vásárol az adott folyóiratszámából, és érdeklődik különnyomat készíttetésének lehetőségéről. A példányokat barátainak (például Bóka László, Gellért Oszkár, Gyergyai Albert, Illyés Gyula, Kardos László, Keresztury Dezső, Komlós Aladár, Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona, Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnes, Németh László, Pilinszky János, Pogány Ö. Gábor, Sárközi Márta, Trencsényi-Waldapfel Imre, Vas István, Weöres Sándor) és intézményeknek (az esztergomi Babits Mihály Emlékház, Babits-archívum az Országos Széchényi Könyvtárban, Magyar Rádió) szánja, mondván, a *Jelenkor* nehezen szerezhető Budapesten.

A Basch 1960. február 2-án írt soraival kezdődő és 1965. augusztus 12-éig tartó levelezés darabjainak túlnyomó többségét, negyvenhetet Basch írta Tüskésnek, míg Tüskés Baschnak tizennygyet. Basch néha egyetlen napon vagy két egymást követő napon kétszer

¹³ Basch Lóránt: „A halál pitvarában” Emlékezéseimből Babits Mihály utolsó éveire. *Jelenkor*, 1962/1, 90–99. (T. A.)

¹⁴ A Babits-évforduló ünneplése Pécsen. *Élet és Irodalom*, 1963. november 30., 10; Tüskés Tibor: A literátor. *Dunántúli Napló*, 1963. december 1., 5.; Irodalmi est Babits Mihályról. *Dunántúli Napló*, 1963. december 1., 2. (T. A.)

¹⁵ Basch Lóránt: Emlékezés Babits Mihályra. *Jelenkor*, 1964/3, 242–248. (T. A.)

is írt Tüskésnek. Tüskés leveleiből bizonyosan elveszett néhány, vagy lappang. A levelezés három forrásból ismerhető meg. Basch negyvenhét levele egy gépiratos levél (36.) kivételével mind kéziratos. A negyvenhat kéziratos levél és az egy gépiratos első példány a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának Tüskés Tibor-hagyatékában található. A gépiratos levél másodpéldánya a Kézirattár Basch Lóránt-hagyatékában maradt fenn. Basch leveleiből nyolc már korábban megjelent a *Tüskés Tibor levelesládájából* című kötetben 2014-ben, amit a kéziratlírás végén jelzünk.¹⁶

Tüskés mindig írógéppel írt leveleinek első példánya (9 darab) a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának Basch Lóránt-hagyatékában maradt fenn. A gépelt levelek Tüskés által megőrzött másodpéldánya (12 darab) a Dr. Nagy Annánál maradt Tüskés Tibor-hagyatékából antikvár kereskedelembe, majd magántulajdonba került. Noha a két formában és két őrzőhelyen fennmaradt Tüskés-levelek között jelentős az átfedés (2., 15., 19., 25., 35., 37., 43.), mindkét gyűjtemény tartalmaz olyan leveleket, amelyek a másik helyen és formában hiányoznak: van öt olyan másodpéldányú gépirat magántulajdonban (4., 5., 7., 10., 28.), amelynek nincs meg az első példánya a Kézirattárban, és van két olyan első példányú gépirat a Kézirattárban (42., 49.), amelynek nincs meg a másodpéldánya a magántulajdonban. Az első példányú gépiratok néhány esetben jelentős eltérést mutatnak a másodpéldányhoz képest, mert vagy a levélíró (Tüskés) kéziratos javítást eszközölt rajta (2., 37., 43.), vagy Basch írt rá jegyzeteket (32.).

Lényeges ez a levelezés egyrészt azért, mert bepillantást enged Babits viszontagságos fogadtatástörténetének részleteibe. Hiszen a hatvanas évek eleje az az időszak, amikor az ötvenes évek irodalompolitikai nyomása után lassan megkezdődött az eltorzított Babits-kép korrekciója, a sokáig tiltott költő egyre inkább a túrt kategóriába sorolódott át, több fórumon és formában érdemben kezdtek foglalkozni életművével, harcoltak a méltó értékelés ügyéért. Legjellemzőbb példa, hogy összes versei Török Sophie 1945-ben sajtó alá rendezett kötete után, csak másfél évtized múlva, 1961-ben kerülhetett sor összegyűjtött verseinek kiadására Rozgonyi Iván sajtó alá rendezésében. Ezek között a körülmények között figyel fel Basch Lóránt Tüskés Tibor Babitsról írt tartalmas és korrekt adatokat tartalmazó, az akkor még ritkaságnak számító, tárgyilagosan elemző és nem támadó tanulmányára, s ezért veszi fel a kapcsolatot vele.

Fontos ez a levelezés másrészt azért is, mert éppen abban az időszakban követhetjük nyomon a szerkesztés munkáját, amikor a *Jelenkor* Tüskés Tibor vezetése nyomán e korszakban párját ritkító módon kezdi feszegetni a politikailag kijelölt határokat, egy-két év alatt országos ismertségre tesz szert, magára vonja a felsőbb, hivatalos szervek figyelmét is. Az eredmény közismert, Tüskés Tibort 1964-ben menesztik felelős szerkesztői állásából.

Irodalompolitikai szempontból bátor cselekedet Tüskés részéről Basch közlése, a Babits-hagyomány érdemi ápolásának elkezdése: „Végtelenül örülnék, ha Babits Mihály nemes hagyományainak ápolását az Ön cikkével szolgálhatnánk a lap következő számában” – írja Tüskés. Emblematikus Basch biztató mondata is: „Nem volna nehéz a Jelenkorból a legjobb magyar irodalmi folyóiratot csinálni – persze óvatosan. De ezt nem kell Önnek mondani.” Tüskés ars poetica mondata: „A Jelenkor feladatának tartja, hogy a magyar irodalom legjobb hagyományainak méltó ápolója legyen, így Babits Mihályról is szívesen közlünk cikket”. Sokat elmond a helyzetről Basch összegző mondata 1961. december 23-án: „Pedig írói körökben a közvélemény: hogy ma a Jelenkor a legjobb irodalmi revű”.

Tüskés visszalépését a *Balázsolás*-ról szóló Basch-tanulmány közlésétől 1961 januárjában a vers és Basch elemzésének vallásos tartalma miatti óvatosság indokolta: „Kicsit legyen erősebb a lap itthoni híre, azt hiszem, lesz bátorságunk még közölni.” Nem véletlen, hogy a Vigilia majd épp ezt (Babits gyónását) emeli ki később Basch tanulmányával kap-

¹⁶ *Tüskés Tibor levelesládájából*. Vál., szerk., jegyz. Tüskés Tibor, s.a.r. Simon Zsuzsanna, Universitas – MTA BTK, Budapest, 2014. (T. A.)

csolatban. Tehát Tüskés pontosan érzi, hogy mennyire veszélyes ennyire elmenni az ideológiai határokig, hogy Babits újraértelmezése mennyire aláaknázott terep. Tudja, hogy sokat veszíthet, ha egyszerre túl sokat vállal.

Basch aktív szerepet vitt abban, hogy kapcsolatait felhasználva, az általa értékesnek tartott szerzőket közvetítse a Jelenkor felé, valamint, hogy minden módon támogassa Tüskés Babitsal kapcsolatos kutatómunkáját. Az 1963 végén és '64 elején a levelezésben tematizálódó Mészöly-ügy, vagyis az úgynevezett *Ablakmosó* botrány – amikor Pándi Pál támadó kritikát ír a lapban megjelent színdarabról és a hozzá tartozó jegyzetről (Basch 1963. december 9-i levele) – döntő fontosságú a folyóirat története szempontjából,¹⁷ jellemzi a kort, hiszen a folyóirat épp ezek között a körülmények között vállalja a Babits-életmű vagy a Nyugat költőinek (pl. Füst Milán meghívása) az újraértelmezését is. A Basch-émlékezéseknek, vagy másképp a Babits-újraértékelésnek a politikai veszélyességéről a következő mondat sokat elárul: „nagyon köszönöm levelét, örülök, hogy a beszéd közlése jó visszhangot keltett, bizony hozzám holmi hivatalos morgolódás is eljutott, sőt határozott véleményként is megfogalmazták azon a beszélgetésen, ahol a Jelenkor idei első három számát tették mérlegre a napokban. No, most már mindegy. A kifogás az, hogy a Jelenkor a Nyugat-nak és írónak valami megemelt tisztelettel adózik, értékeit túlbecsüli, nem elég kritikával adózik.” (1964. április 10.) A Nyugat írónak „túlbecsülése”, és ebbe beleértendő Babits maga is, Tüskés bűnlajstromának része lett, ez is hozzájárult ahhoz, hogy távoznia kellett a *Jelenkor* éléről.

A levelezés nemcsak a *Jelenkor* vagy Babits rehabilitálásának története szempontjából nyújt értékes adatokat, hanem Basch levelei és a tervezett tanulmányok tematikus összefoglalásainak filológiai hozadécai miatt is, hiszen új összefüggéseket világítanak meg. Innen ismerhetjük meg Basch tervezett, de befejezetlenül maradt tanulmányainak tematikáját, innen tudhatjuk meg többek közt, hogy a *Vasárnapi impresszió, autón* című vers a Basch-kúriára való utazás élménye alapján született,¹⁸ vagy azt, hogy Hintz tanársegéd alakját Török Sophie Schill Imréről, Babits orvosáról mintázta.¹⁹

A levelezés jelentőségét növeli, hogy rámutat a köz- és magángyűjteményekben fennmaradt kéziratos források minél teljesebb áttekintésének és a kutatásba történő bevonásának szükségességére, miközben fényt vet a *Jelenkor* szerkesztésének mechanizmusaira, és betekintést enged a folyóirat önmagán messze túlmutató irodalomközvetítő, oktató, nevelő tevékenységébe az 1960-as évek első felében. A forráskiadás hozzájárulhat a 20. század harmadik negyede folyóirat-, oktatás-, nevelés-, irodalom- és művelődéstörténetének jobb megértéséhez, ösztönözheti az irodalomtörténeti kánon megújítására – főként Babits Mihály vonatkozásában – irányuló törekvéseket, és serkentheti a két levelezőtárs hagyatékának további módszeres feldolgozását.

*

A szövegközlés az MTA I. Osztálya Textológiai Munkabizottsága kritikai kiadásokra vonatkozó ajánlását követi. A közlés teljes, azaz az eredeti, autográf kéziratos javításokat tartalmazó gépiratnak vagy kéziratnak megfelelően tartalmazza a szöveget. Ha egy gépiratos levélből első és másodpéldány is fennmaradt, akkor az első példányt és az azon

¹⁷ Tüskés Tibor: *A Jelenkor indulása (1958–1964)*. Új forrás könyvek 23. Komárom–Esztergom Megyei Önkormányzat – József Attila Megyei Könyvtár – Új Forrás, Tatabánya, 1995; Tüskés Tibor: *Az ablakmosó és a többiek. Tanulmányok, esszék, dokumentumok Mészöly Miklósról*. Pro Pannonia, Pécs, 2010. (T. A.)

¹⁸ Gál István: Babits és Illyés a Tiszánál. Egy-egy versük háttere. *Jászkunság*, 1972/2, 59–62. (T. A.)

¹⁹ Kenéz János: Schill Imre, a fizikális vizsgálatok mestere. *Orvosi Hetilap*, 1979. május 6., 1092–1094. (T. A.)

található kéziratos javításokat, rájegyzéseket közöljük. A szerzői törléseket, beszúrásokat a szokásos módon jeleztük. Formailag a szöveg egységesített, megtartja az eredeti bekezdéseket, de sorkizárt szedéssel. A közlés betűhű, az aláhúzásokra és egyéb jelölésekre is kiterjedően. A gépírási szövegben az írógépen hiányzó hosszú ékezeteket jelöletlenül hosszúra cseréltük, az elütések javításai jelöletlenek maradtak. Az eredeti központosítást megtartottuk, de a helyenként értelemzavarónak ítélt vesszőhiányt néhány esetben jelölés nélkül pótoltuk.

A szövegközlésben alkalmazott jelek feloldása: < > áthúzás(ok)/törlés(ek), az áthúzott szöveg a csúcsos zárójelben található; < ... > olvashatatlan áthúzás(ok)/törlés(ek); |: :| beillesztés a szöveg bármely részén, a szöveg a kettőspontok között olvasható; [?] a kérdőjel előtt levő szövegrész bizonytalan olvasata; [!] a felkiáltójel előtt levő szövegrész biztos olvasata; [...] a sajtó alá rendező értelmező megjegyzés(ei), kiegészítés(ei)

Rövidítések: **alak.** – alakuló; **B.** – Babits; **B. M.** – Babits Mihály; **BL** – Basch Lóránt; **c.** – című; **egyet.** – egyetemi; **F. Bandi** – Fodor András; **It** – Irodalomtörténet című folyóirat; **ker.** – kerületi; **M. M.** – Mészöly Miklós; **M. Miklós** – Mészöly Miklós; **Pann.** – Pannonius; **Sz. L.** – Szabó Lőrinc; **társ.** – társaság; **Tükrök között, 2014** – *Tükrök között: Tüskés Tibor levelesládájából.* Vál., szerk., jegyz. Tüskés Tibor, s.a.r. Simon Zsuzsanna, Universitas – MTA BTK, Budapest, 2014.; **W. Sándor** – Weöres Sándor

BASCH LÓRÁNT ÉS TÜSKÉS TIBOR LEVELEZÉSE (1960–1965)

(I. rész)

1. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1960. február 2.

Tisztelt Tanár Úr,

nagy örömmel és sok tanulsággal olvastam közleményét a Jelenkorban B. M. pécsi éveiről.¹ Volna néhány észrevételem.

Valószínűnek tartom feltevést, hogy Babits édesapja már 1890-ben Pécsre költözött, ahová a táblák decentralizálásakor (1890. XV. tc.)² Budapestről, ahol a táblán kiegészítő bíró volt, áthelyezték. Tudtommal is B. M. csak egy évet járt Pesten elemibe, – akkor a Stáció utcában laktak (Szilágyi Dezsővel³ egy házban), így bizonyára egy VIII. ker. közeli iskolába járhatott.⁴

Az Assisiből küldött képeslap nem 1931-ből való, ha egyáltalán a Babits testvérek üdvözlét tartalmazza. 1931-ben Babits már nő volt, csak felesége társaságában utazott, abban az évben nem is járt Itáliában.⁵ Nővére akkor már (1927) férjnél volt.⁶ Dr. Babits István⁷ nem tud arról, hogy testvérei valaha is együtt utaztak volna Olaszországban. De ha, ez csak ifjúságuk éveiben lehetett, a Babits levéltárból kiténik a szoros testvéri viszony ebben az időben.

Brisits Frigyes⁸ (aki most Vácott él) látta még a Cisztereknél az önképzőkör jegyzőkönyveiben B. fiatalkori egy-két versét. (Ezt közvetett tudomásból írom.) Helyesen véli, hogy B. soha nem semmisítette meg azokat; ő múltjának minden emlékét megőrizte.

A levéltár tartalmaz dokumentumot Surányi Miklós⁹ és B. M. diákkori kapcsolatáról. A pécsi vonatkozásokról bizonyára még más adat is található.

B. M.-nak van még más gyerekkori képe, közös nővérkéjével.

Kapásból ezekre kívántam figyelmét felhívni. Akik B. irodalmi hagyatékát gondozzuk,¹⁰ szívesen látunk és támogatunk minden törekvést, amely életrajza adatainak feltárásához vezet.

Tiszteletem kifejezésével

Basch Lóránt

¹ Tüskés Tibor: Babits Mihály Pécssett. *Jelenkor*, 1959/6, 79–91. (T. A.)

² Ez a törvény az addigi két Királyi Ítéltábla helyett 11 Királyi ítéltáblát állított fel. (S. Zs.)

³ Szilágyi Dezső (1840–1901) jogász, politikus, igazságügy-miniszter, országgyűlési képviselő, egyetemi tanár. (S. Zs.)

⁴ Babits 1898. szeptember közepétől 1891 áprilisáig a budapesti Mária utcai elemi iskolába járt. (T. A.)

⁵ Basch helyesen kifogásolja a levél datálását. Babits abban az évben nem járt Itáliában, Tüskés a következő levelében helyesbít is. (T. A.)

⁶ Babits Angyalka férje 1927-től Kiss István. (T. A.)

⁷ Babits István (1895–1983) Babits Mihály testvére. (T. A.)

⁸ Brisits Frigyes Ervin OCist (1890–1969) ciszterci szerzetes, gimnáziumi tanár, igazgató, irodalomtörténész, Vörösmarty-kutató. (S. Zs.)

⁹ Surányi Miklós (1882–1936) újságíró, író. A pécsi ciszterci gimnáziumban tanult, egy évvel előbb érettségizett, mint az ugyanoda járó Babits Mihály. (S. Zs.)

¹⁰ Basch Lóránt Keresztury Dezsővel és Illyés Gyulával együtt hármashban gondozta a Babits-hagyaték anyagát az OSZK-ban. (T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor tanár részére a Jelenkor szerkesztőségében Pécs, Széchenyi tér 16.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 47–48.

2. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1960. július 6.

Igen Tisztelt Uram,

Végtelenül röstellem, hogy mindezeideig késett ez a levél: hogy megköszönjem kitüntető, szíves sorait s cikkemhez fűzött észrevételeit. Levelét elintézetlen dolgaim között tartottam számon, s a válaszom azért késett, mert csak most sikerült megszereznem azt a szóban forgó lapot, mely Babits Mihály állítólagos 1931-es itáliai tartózkodásával kapcsolatos. Amikor a lap először kezemben volt, elstetett másolatot készítettem róla. Most újból visszakértem az eredetét a birtokostól, Halász Béla¹¹ orgonaművésztől, de sajnos csak a napokban kaptam kézhez. Hát valóban, a postabélyegzőn ez állt: 31.7.12 s mivel egy olasz keltezéssel (s nem a levélíró magyar kéztől származó keltezéssel) van dolgunk, a helyes olvasás: 1912. július 31.¹² – Igen köszönöm figyelmeztetését, sokat tanultam az apró esetből is. Ha idővel bővebb publikációban tenném közzé Babits Mihály pécsi kapcsolataira vonatkozó adataimat, föltétlen helyesbíteném cikkemet. Ugyanis arra gondoltam, hogy a meglevő anyagot följánlanám kiadásra az Irodalomtörténeti Füzetek nevezetű sorozatnak, látván, hogy a közelmúltban itt jelent meg pl. Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák c. dolgozat is.¹³ Írtam is ez ügyben Bessenyei György¹⁴ kollégámnak, az Irodalomtörténet szerkesztőségébe, sajnos választ nem kaptam. Így aztán marad ez a Jelenkor cikk, s az anyag többi része, pl. a még élő néhány osztálytárs visszaemlékezése, elkallódik...¹⁵

Mint a Jelenkor egyik szerkesztője szeretném megkérni, hogy ha közlésre szánt írása, cikke, tanulmánya lenne, szíveskedjék a lap rendelkezésére bocsátani, igen nagy örömmel adnánk helyet <neki>. A lapnak állandó dokumentum rovata van.

Ismételten szíves elnézését kérem. Levelét hálásan köszönöm. S kéziratát várva tisztelettel köszönti:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással és tintaírású javításokkal

2. 1 f. gépirat másodpéldány, Tüskés Tibor rájegyzése a bal felső sarokban: Basch Lóránt

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/1; 2. magántulajdon

¹¹ Halász Béla (1908–1991) orgonaművész, zenetanár. (S. Zs.)

¹² Babits valóban ekkor jár Assisiben, több képeslapot is küld innen ismerőseinek. Más adat nincs arra vonatkozóan, hogy ott találkozott volna Babits Angyalkával, csak ez az egy aláírás. (T. A.)

¹³ Rejtő István: Mikszáth Kálmán, a rimaszombati diák Irodalomtörténeti füzetek 27. Budapest, 1959. (T. A.)

¹⁴ Bessenyei György (1928–1987) irodalomtörténész. (S. Zs.)

¹⁵ Végül nem az Irodalomtörténeti Füzetek sorozatban jelent meg, hanem huszonöt évvel később a Baranya megyei Könyvtár kiadásában. *Babits és Pécs. Vallomások, dokumentumok, emlékek.* Vál. és összeáll. Tüskés Tibor, Baranya megyei Könyvtár, Pécs, 1984. (T. A.)

Kedves tanár úr,

érdeklődéssel olvastam hatodiki levelét. Alkalmat ad arra, hogy a múltkor írottakat helyesbítsem. Közben utána néztem a Rendeletek tárának 1891-es folyamában. A táblák decentralizációja 1891 áprilisában lett végrehajtva,¹⁶ – kétheti költözködési idővel. Így id. Babits Mihály 1891. május 1-re költözött le Pécsre, és ettől fogva folytatta ott fiacskája a Pesten megkezdett (II.?) osztályt. A kérdés eldöntöttnek tekinthető. A pécsi diákévekhez még szolgálhatok adatokkal a Babits archívumból. Weöres Sándornak egy levelére ráírt édesanyja Blaskovich táblabíró leánya,¹⁷ Angyalka barátnője és emlékezik. W. Sándor emlékezésében (Magyar Csillag 1943. II. 715.o.) is található utalás.¹⁸ Nem érdektelenek Surányi Miklós leveleiben foglalt emlékezések (egy osztállyal járt fölötte.) Sok írásában, versben is van adat a pécsi évekhez. Így a M. Cs.¹⁹ 1943. I. 1-i számában publikált levelezésből kitűnik, hogy az Amor Sanctus 45-ik himnuszát (a mulandóságról) ciszterdiák korában ismerte meg B. és így került a gyűjteménybe.²⁰ És még sok más is eszembe jutna. Szerintem az irodalomtörténeti közléseknek mindenre, elsősorban a műben foglalt utalásokra, ki kell terjedniök. Ami a múltban (a Dunántúlban²¹ és egyebütt) B-ról megjelent, a mű, és az irodalom ismeretének hiányosságai folytán prekár²² értékű. Erről oldalakat tudnék mesélni. – Nagyon örvendetes volna, ha a „B. Pécsen” az It füzetekben megjelenhetnék. Ez Szauderre;²³ tartozik; ha az anyagot kimerítő tanulmányról lesz szó, azt hiszem a publikációt elő tudnók mozdítani.

Szíves hívását a közlésre köszönöm és élni fogok azzal. Van egy mostohabácsinak indult, (de más fontosabbnál fogva abbahagyott) tanulmányom a B.–Schöpflin²⁴ barátságáról. A kialakulásig (1913-ig) nagyjából meg is van. Egyszer külön kidolgoztam a publikált levelezés kiértékelésével Juhász Gyula szerepét abban, hogy B. a Nyugathoz került. Ebből, és B. inventálásának [?] mellékágaiból (B. – Ignótus, B. – Osvát, – érintve a „két literátor”-ban, It 1958.)²⁵ tudnék valami egészet fabrikálni, a Jelenkor számára. Azt hiszem egy hónap múlva erre sor kerülhetne.

¹⁶ A Babits-kronológia szerint: „1891. február 28. Az (id.) Babits Mihályt a pécsi királyi ítélőtáblához bírónév kinevező okirat kelte. Április közepén Babits édesapja Budapestről egyedül utazik Pécsre; felesége a gyermekekkel pedig Szekszárdra megy, mert pécsi lakásuk még nem készült el. Lehetőséges, hogy a gyermek Babitsot még év közben Budapesten levizsgáztatják, de nem elképzelhetetlen, hogy végül Szekszárdon fejezi be az elemi iskola második évét. Majd rövidesen Pécsre költöznek, a nyarat már ott töltik. 1891 szeptemberében Babits az elemi iskola harmadik osztályát már a pécsi belvárosi fiúiskolában kezdi.” Róna Judit: *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája 1883–1908.* Balassi, Budapest, 2011, 72–75.

¹⁷ Blaskovich Mária (1888–1951) nagyszabeni polgárcsaládból származott. (T. A.)

¹⁸ Weöres Sándor: Emlékezés Babits Mihályra. *Magyar Csillag*, 1943/24, 715–716. (T. A.)

¹⁹ A *Magyar Csillag* (1941. október 1. – 1944. április 1.) irodalmi és kritikai folyóirat, a *Nyugat* utódja a II. világháború alatt. (S. Zs.)

²⁰ Balogh József: „Amor sanctus” Babits, a himnusz-fordító. *Magyar Csillag*, 1943/1, 15–25.

²¹ A Magyar Írók Szövetsége pécsi csoportja által 1949-ben indított irodalmi és kritikai folyóirat, amelyet 1956 év végi száma miatt betiltottak, s a *Jelenkor* lép az örökébe 1958 őszén. Elődje az 1941-ben indult *Sorsunk* folyóirat. (S. Zs. – T. A.)

²² kétes (német) (S. Zs.)

²³ Szauder József (1917–1975) irodalomtörténész, 1955 és 1963 között az Irodalomtörténeti Füzetek sorozat szerkesztője. (S. Zs.)

²⁴ Babits Mihály – Schöpflin Aladár. Schöpflin Aladár (1872–1950) kritikus, irodalomtörténész, író, műfordító. Ez a tanulmány végül nem jelent meg. (S. Zs. – T. A.)

²⁵ Basch Lóránt: A két literátor (Osvát és Babits). *Irodalomtörténet*, 1958/2, 233–242. (S. Zs.)

Ha Pesten jár, és ráérvő ideje van, szívesen látom (tel. 150-522).
Szíves köszöntéssel

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely
2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár úrnak Pécs József u. 18.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 50–52.

4. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1960. augusztus 1.

Kedves Doktor Úr,

hálásan köszönöm értékes észrevételeit, megjegyzéseit, kiegészítéseit, melyeket Babits-dolgozatommal kapcsolatban tett. Alkalmadtán föl is használnám őket, ha publikációra készíteném elő a „Babits pécsi diákévei”-t. A kéziratot természetesen Önnek is megmutatnám.

Tanulmányát a Babits–Schöpflin barátságról szívesen várom és olvasom.

Tisztelettel köszönti:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat másodpéldány Dunántúl Irodalmi folyóirat Szerkesztősége fejléces papíron,
Tüskés Tibor rájegyzése a bal felső sarokban: Basch Lóránt

Lelőhely: magántulajdon

5. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1960. augusztus 29.

Kedves Doktor Úr,

Kérem, ne vegye zaklatásnak, hogy bizonyára sok gondja-baja közepette ismét levéllel keresem föl. Én itt a Jelenkorban bejelentettem és biztosítottam a helyet tanulmánya számára, s most elérkezett az új szám lapzártájának ideje, s engem elővettek. Arra kérem, legyen szíves egy lapon értesíteni, hogy kb. mikorra kaphatnánk meg a dolgot, addig én tartom a hátam. A nyomdával valami szerződés született s igen görcsösen ragaszkodnak hozzá, hogy időben átadjuk a kéziratot.

Ismételten elnézését kérem, s őszinte tisztelettel köszöntöm

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat másodpéldány a Dunántúl Irodalmi folyóirat Szerkesztősége fejléces papírján,
Tüskés Tibor rájegyzése a bal felső sarokban: Basch L.

Lelőhely: magántulajdon

6. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1960. augusztus 31.

Kedves Tüskés Szerkesztő,

nem gondoltam, hogy már helyet is biztosított a Jelenkornak szánt tanulmány részére, és ezért az anyagot még elő se vettem, – annyira el voltam mélyedve Babits utolsó életrajzáról (1932–41) készülő munkámnak egyik fejezetébe. Nem tudom, hogy mennyi idő

alatt kell a kéziratot benyújtanom? Mi volna végső terminus? De ha oly rövid volna, hogy nem merném vállalni, nem akarnám cserbenhagyni és átadnék az említett dolgozatomból egy nyomdakész részt, amelyet egyébként önállóan nem publikáltam volna. Ez az ötvenedik életév története, memoár és irodalomtörténet egyvelege, 30 fleck terjedelemben.²⁶

Ezt gyorsan leküldhetném, csak le kellene még egyszer gépeltetnem. Korrektúrához ragaszkodom. Facsimilét hoznának? Talán megmutatnám Bandinak²⁷ előbb, hogy alkalmasnak tartja-e a Jelenkor számára. Helyesli?

Válaszát várva, igaz becsüléssel híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő „Jelenkor” szerkesztősége Pécs, Széchenyi tér 16.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

7. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1960. szeptember 5.

Igen tisztelt Basch Lóránt Úr,

Az októberi Jelenkorba a szeptember közepén-végén érkező kéziratot még bele tudnánk szorítani. Dokumentum-anyagunk még nincs ehhez a számhoz, azért lenne fontos, ha hozhatnánk valamit az Ön Babits-dolgozatából, akár részletet is egy nagyobb munkából. Hasonmást eddig is szoktunk és tudunk közölni, a fotómásolatot kérjük a cikkhez mellékelni. Végtelenül örülnék, ha Babits Mihály nemes hagyományainak ápolását az Ön cikkével szolgálhatnánk a lap következő számában. (Az eztán következőbe Dévényi Iván ígért anyagot Babits esztergomi emlékeiből.²⁸)

Kéziratát várva tisztelettel köszönti

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat másodpéldány a Dunántúl Irodalmi folyóirat Szerkesztősége fejléces papírján

Lelőhely: magántulajdon

8. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1960. szeptember 8.

Kedves Tüskés Szerkesztőm,

bár levelemre még nem érkezett válasz, Bandival folytatott megbeszélés után, kiszakítottam egy részt a mű kész fejezetéből, amelynek több vonatkozása is van az előd „Dunántúl”-lal. Az érthetőségre és a kerekiségre tekintettel voltam. Bandi tanácsára, amit jegyzetbe szántam, a szövegbe vettem fel zárójelben. Ha a szerkesztő helyesebbnek tartja a 13. old. és a 14. old. hosszabb zárójeles passzusai átvihetők a jegyzetbe. Kérnék választ a Botozgató facsimiléjére. A fejezetcímek erre az alkalomra szólnak csak, tagoltság okán. A Babits-Schöpflin barátságáról szóló dokumentált tanulmányt csak a jövő évben tudnám összehozni; nem akarnám most félbeszakítani az emlékezést, mely eltér a megszokottól, mert az emlékező önmagáról nem beszél, csak tanúságot tesz és reagál. Kihagytam ezúttal a pole-

²⁶ Basch Lóránt: „Indulás az öregkorba”. Emlékezés Babits Mihály utolsó életszakaszára. *Jelenkor*, 1960/5, 97–104. (T. A.)

²⁷ Fodor András (1929–1997) költő, műfordító, író. (S. Zs.)

²⁸ Dévényi Iván (1929–1977) pedagógus, műkritikus, műgyűjtő. Dévényi Iván: Babits Mihály Esztergomban. *Jelenkor*, 1960/6, 83–93. (S. Zs. – T. A.)

mikus észrevételeimet is, melyek csak az irodalomtörténészt érdeklik. De azért azt hiszem, mint a dinnyét egy szeletből, megíthatja majd az olvasó a részletből a mű[ve]t.

Szívesen köszönti

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár részére Pécs, Ifjúság u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

9. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1960. szeptember 11.

Kedves Tüskés Szerkesztőm,

5-iki levele tegnap érkezett, így leveleink kereszteződtek. Helyeslem, hogy a „dokumentum” rovatban jöjjön az írásom, mert az, és nem szépirodalom akar lenni. Csak azt szeretném, ha a legjobb tipográfiával jönne. Ezt megtette az It. is, a „Két literátor” c. cik-kemmel. A facsimilét a hét végén küldöm. Kefelevonatot mindenképp kérnék, (24 órán belül visszaküldöm), mert a kézirat gépelésében nem egy hibát találtam már. A kéziron a következő változtatásokat kérném:

Az 1. oldalon: a 14. sorban, „összeforrt” után: (Erre a megbeszélésre Gellért²⁹ a Kortársaim írásakor nem emlékezett”).

A 6. oldalon, a 9. sorban, nem „Babits emberi alakja”, hanem „Babitsban a rendkívüli ember”.

A 7. oldalon, a 15. sorban, nem „írta Fenyőnek”,³⁰ hanem „írta az imént idézett levelében Fenyőnek”. (A szöveg félreérthető volt, hogy ki írta?)

A 10. oldalon a 2. sorban a törölt „olvasmányaihoz” marad, tehát; „olvasmányaihoz, könyvélményeihez”.

Örülök, hogy a dunántúliak magukénak tartják Babitsot. Hisz Esztergom is – Dunántúl. Ezért is szerette úgy. A Móricz–Babits részletet³¹ megmutattam a Dunántúl ma élő nagy költőjének, Illyésnek, – ő se tudta volna „különben megfogni”.³² Ha hozzá, Weöres Sándorhoz, Kereszturyhoz fordulna versért, nem kétlem, hogy szívesen adnának szűkebb páttriájuk folyóiratának.³³ A „Dunántúl” is a legjobb volt a maga idejében.

Szíves köszöntéssel híve

Basch Lóránt

²⁹ Gellért Oszkár (1882–1957) Baumgarten-díjas (1933, 1934), Kossuth-díjas (1949) költő. Gellért Oszkár *Kortársaim* című könyvéről van szó. Gellért az 1954-ben megjelenő kötetben a kor ideológiai elvárásainak megfelelően sokszor csúsztat Babits kárára. Gellért Oszkár: *Kortársaim*. Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1954. Basch, ahol csak lehet, javítja és vitatkozik állításaival. (S. Zs. – T. A.)

³⁰ Fenyő Miksa (1877–1972) esszéíró, kritikus, politikai és közgazdasági író, a *Nyugat* című folyóirat egyik alapítója. (S. Zs.)

³¹ A tanulmány kezdő fejezetében Basch arról ír, hogy Osvát Ernő halála után 1929. november vége és 1933 februárja közt hogyan szerkesztette együtt Babits és Móricz a *Nyugat* folyóiratot. (T. A.)

³² A kontextus szempontjából fontos, hogy 1937-től Babits Mihály mellett Illyés a *Nyugat* társszerkesztője lett. (T. A.)

³³ Keresztury Dezső (1904–1996) író, költő, irodalomtörténész, kritikus, műfordító. Hamarosan publikáltak is a folyóiratban: Keresztury Dezső: Kelenvölgy–Kereszthegy (vers), *Jelenkor*, 1960/6, 1–4.; Weöres Sándor versei, *Jelenkor*, 1961/1, 17–18. (S. Zs. – T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII., Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs, József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

10. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1960. szeptember 12.

Igen Tisztelt Uram,

gondolom, levelem és az Ön küldeménye a postán keresztezték egymást, s most már csak megköszönhetem nagy szívességét és kedvességét, hogy elküldte a tanulmányt. A három apró részlet mikrokozmoszában is az olvasó előtt áll Babits Mihály nemes alakja, különösen tetszett – az egész dolgozat nagyszerű befejezése – a Botozgató ihletett elemzése és értelmezése. Közlése nagyban emeli majd folyóiratunk színvonalát.

Tisztelettel köszönti:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat másodpéldány, Tüskés Tibor rájegyzése a bal felső sarokban: Basch L.

Lelőhely: magántulajdon

11. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

Budapest, 1960. december 23.

Kedves Szerkesztőm,

mai postáival befutott a Jelenkor. A korrektúrákat örömmre keresztülvezették. Sajnálom, hogy a kézirat facsimile ily kicsinyítve jelent meg, alig olvasható, pedig a cél az volt, hogy magát a verset is megismerje az olvasó. Oly szíves volt megígérni, hogy 5-10 példányt küldetne. Arra kérném, hogy egyet Illyés Gyulának (Bp., II. Józsefhegyi út 9.), egyet Németh Lászlónak (Bp., II., Szilágyi Erzsébet fasor 17.) szíveskednék küldetni, a többit az én címemre.

Hallottam a TV-ben [sic!] hangulatos összekötő szövegét B. pécsi éveiről.³⁴ A szavaltok elég gyengék voltak, – az összekötő szöveget jól mondták. Az „Utca estefelé”-t, sajtóhibákkal. Ugyanis még a B. által rendezett 1937-es kiadásban a „kis” szócska kimaradt a „Babits Misi” előtt. Ez a hiba átment a Török Sophie kiadásába, a Gyöngyszemek-válogatásba (Belia!), és így érthető a szavalt hibája is.³⁵ Jövő karácsonyra megjelenik, ha igaz lesz, az Európa Szépirodalmi Sorozatban a nagy verskötet.³⁶ Ez fogja minden vonatkozásban az irányadó szöveget tartalmazni. Köszönöm szíves fáradozásait, és boldog újévet kívánok, elsősorban szerkesztői sikereket.

Öszinte híve

BL

³⁴ 1960. december 5. Petőfi-Rádió: 18.05: Babits Mihály nyomában. A pécsi stúdió műsora.

³⁵ Török Sophie (1895–1955) Baumgarten-díjas költő, Babits Mihály felesége. (S. Zs.) *Babits Mihály összes művei*. Sajtó alá rend. Török Sophie, Franklin, Budapest, 1945; *Babits Mihály válogatott versei*. Vál. Illyés Gyula, sajtó alá rend. és jegyz. ell. Belia György, A magyar költészet gyöngyszemei, Móra, Budapest, 1957. (T. A.)

³⁶ *Babits Mihály összegyűjtött versei*. Sajtó alá rend. Rozgonyi Iván, bev. Szauder József, Babits Mihály művei, Európa – Szépirodalmi, Budapest, 1961. (T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár Pécs, József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

12. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1960. [helyesen 1961] január 6.

Kedves Tüskés Szerkesztőm,

Két hét előtt írott soraimra választ nem kaptam, – lappeldányokat sem. – Szeretném tudni, hogy kérésem teljesíthető-e, vagy magamnak kell megoldást keresnem.

Sükösd novelláját (nyilván Jefra Sundra gondolt) igen erősnek, ökonomikusan megírtak találtam.³⁷ Gyurkóé³⁸ is helyénvaló volt. De a versek!

Füst Milán barátom szívesen bocsátana rendelkezésére kéziratot. Sok kiadatlanja van. Általam invitálja, hogy ha feljön látogassa őt meg (II. Hankóczy u. 17.) és válasszon belőlük.

Volna kedve és mersze ezt³⁹ közölni? Egyelőre kérem vissza. A három közül, melyiknek volt írásomról a legjobb visszhangja?⁴⁰

Barátilag köszönti

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal, postabélyegző: 61.I.7.

Feladó: B.L. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 57.

13. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1960. [helyesen 1961] január 7.

Kedves Szerkesztő Uram,

levelem és a küldemény keresztezték egymást. Nagyon köszönöm.

Szíves köszöntéssel

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat levelezőlapon, postabélyegző: 61.I.7.

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs, József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

³⁷ Sükösd Mihály (1933–2000) író, kritikus, újságíró. Sükösd Mihály: Jefra Sund bukása. *Jelenkor*, 1960/5, 1–8. (S. Zs.)

³⁸ Gyurkó László (1930–2007) író, újságíró. Gyurkó László: Esik. *Jelenkor*, 1960/5, 71–75. (S. Zs.)

³⁹ Feltehetően Basch „*Indulás az öregkorba*” című írására vonatkozik, ami megjelent: *Jelenkor*, 1960/5, 97–104. (T. A.)

⁴⁰ Basch „*Indulás az öregkorba*” című írása három részből áll: Közös szerkesztés Móriczsal, Egyedül, a Nyugatban, A „Botozgató”. (T. A.)

14. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. január 13.

Kedves Szerkesztő Uram,

Bohuniczky Szefitől fog kapni egy kéziratot, emlékezést Pap Károlyra, – én biztattam fel, hogy beküldje.⁴¹ Nem kétlem, hogy az írás tetszeni fog, és azt hiszem helyén való lesz a Jelenkorban, hisz a második nemzedéknek még frissebb emlékezetben élő, egyik legérdekesebb írójáról szól, és az emlékező ízig-vérig dunántúli íróalkat.

Bizonyára emlékszik az ő Szabó Dezső nagyszabású portréjára, a Móricz-részletre (a Kortársból).⁴² Az It-nél jelenik meg Schöpflinről legközelebb.⁴³

Úgy látom, az Esztergomi emlékkönyvből mégis valóság lesz,⁴⁴ – a „Bal. tört.” jobb helyen lesz ott eldugva.⁴⁵ De szívesen közölnék valamint az idei év vége fele történő megjelenésre, a 20 éves halálzási forduló⁴⁶ alkalmából a Jelenkorban is. Szép volna, ennek megünneplése a pécsi irodalmi színpadon.

Egy-két 5. szám elküldését még megköszöném. Ez a szám itt gyorsan elfogyott, de úgy látom, nem került mindazok kezébe, akiket érdekelt volna.

Szíves üdvözlettel őszinte híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

15. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1961. január 15.

Kedves Doktor Úr,

az ünnepeket nem Pécssett töltöttük, csak január első hetében intézkedhettem a tiszteletpéldányok elküldése ügyében. Szíves elnézését kérem, hogy megkésve adták postára. Ha még példányokra lenne szüksége Doktor Úrnak, azt hiszem, küldhetnék.

Érdeklődéssel és élvezettel olvastam a Balázsolás történetét. Talán az egyik legszebb Babits-vers titkait nyitja meg a kitűnő értelmezés. Kicsit legyen erősebb a lap itthoni híre, azt hiszem, lesz bátorságunk még közölni.⁴⁷ Örömet, hogy olvashattam Doktor Úr nagysze-

⁴¹ Bohuniczky Szefi (1894–1969) Baumgarten-díjas (1938, 1942) író. Pap Károly (1897–1944) novella- és regényíró. (S. Zs.) Bohuniczky Szefi: Arcképvázlat Pap Károlyról. *Jelenkor*, 1961/3, 256–262. (T. A.)

⁴² Bohuniczky Szefi: Emlékezés Szabó Dezsőre. *Irodalomtörténet*, 1958/1, 77–107. Bohuniczky Szefi: Két vacsora, Emlékezés Móricz Zsigmondra. *Kortárs*, 1959/8, 223–232. (T. A.)

⁴³ Bohuniczky Szefi: Schöpflin Aladár és baráti körünk. *Irodalomtörténet*, 1962/1, 103–119. (T. A.)

⁴⁴ A Babits halála 20. évfordulójára (1961), majd később Babits születésének 80. évfordulójára (1963) kiadni tervezett emlékkönyv nem valósult meg, sorsáról ld. a Dévényi Iván – Tüskés Tibor levelezés idevágó részeinek részletes elemzésével: Zsalus-Zajovits Ferenc: *Levelek Babitsról*. Komárom Megyei Honismereti Kiskönyvtár 10, Komárom megyei Tanács, Tatabánya, 1983, 46.; Zsalus-Zajovits Ferenc: A második Babits emlékkönyv sorsa, avagy egy igaz vállalkozás fiaszkója. *Esztergom Évlapjai* 1983, 98–118. (T. A.)

⁴⁵ A *Balázsolás története* című saját, tervezett tanulmányára utal, melyet a *Jelenkor* nem akart közölni, évek múlva jelenik meg a *Látóhatár*-ban. Basch Lóránt: A Balázsolás története. *Látóhatár*, 1965/5, 938–941. (S. Zs.)

⁴⁶ Babits halálzási évfordulójáról van szó.

⁴⁷ Nem fogalmazza meg Tüskés, de nyilvánvalóan a vers és az ehhez kapcsolódó Basch-írás vallásos tartalmának politikai következményeitől tart.

rú írását a Balázsolásról, az aznap éppen Pécssett járt Gyergyai Alberttal⁴⁸ is siettem megosztani, amikor a beszélgetés véletlenül Babits Mihály betegségére fordult éppen. Köszönöm, hogy elolvashattam a tanulmányt. Sajnálom, hogy vissza kell küldenem. A Jelenkorban megjelent három közül is a legnagyobb figyelmet – láthatóan – a Botozgató értelmezése keltett. Kár, hogy a hasonmás oly ügyetlenül sikerült.

Ami a Jelenkorban még gyengeség, a jó kéziratokkal szoríthatjuk ki. A most megjelenő szám a versek dolgában, azt hiszem, igényesebb lesz. De jó prózát is közlünk. Éppen Mészöly Miklóstól.⁴⁹ – Füst Milánt nagy-nagy örömmel közölnénk. Egy éven át figyelmesen hallgattam a pesti egyetemen, 1950 körül. Éppen akkor fordította a Lear királyt, s ahogy hétről-hétre haladt a munkában, úgy beszélte meg velünk afféle műhely-tanulmányként a fordítás és a mű problémáit. Emlékszem, milyen finoman és aprólékosan elemezte – egy tétele illusztrálásaként – e pár sor rejtett költőiségét: „Jó álmokat, – páros szép csókokat. – Ha nincs kívül: a dunya csücskivel!” – Január végén talán sikerül Pestre jutnom s személyesen fölkeresnem.

Hálásan köszönöm, hogy a Rádióban szíves volt meghallgatni kis Babits-műsoromat. Bizony az előadók gyengécskén szerepeltek.

Őszinte tisztelettel köszönti:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással, a versón az aláírás alatt Jelenkor bélyegzővel
2. 1 f. gépirat másodpéldány, Tüskés Tibor rájegyzése a bal felső sarokban: Basch Lóránt Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/2; 2. magántulajdon

16. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. január 21.

Kedves Tanár Úr,

levelét köszönöm, elismerése ezúttal különösen jól esett, mert ebbe az írásomba, úgy érzem többet tettem be magamból, mint a korábbiakba. Arra gondolok, hogy az Esztergomi Babits emlékkönyvben, amelyet Dévényi szerkeszt, publikálnám. Ha létrejön, és nem lát-szik ott eltemetve lenni. Különben szívesen adom át a Jelenkornak. De ha ezt nem, egy más részletet, az Ősz és tavasz között-ről – az utolsó szekszárdi úttal, – a betegség felismeréséig.

Füst Milánnak felolvastam rá vonatkozó sorait. „Ha még örülni tudna – ennek örül-ne.” Szeretettel várja.

Ungvári Tamás⁵⁰ is említette nekem, hogy szívesen adna kéziratot, – egy Vas István-tanulmányt említett. Nem volna nehéz a Jelenkorból a legjobb magyar irodalmi folyóira-tot csinálni – persze óvatosan. De ezt nem kell Önnek mondani.

Bohuniczky Szeffi – vérbeli dunántúli író, – neki is van sok kiadatlan kézírata, ami be-ilellene a lapba.

Valóban néhány íróbarátomnak, – akikhez nem jut el a lap, – még elküldeném az 5. számot, ha nem okozna nehézséget.

Remélem, ha Pestre jön, engem se kerül el.

Baráti üdvözléssel

Basch Lóránt

⁴⁸ Gyergyai Albert (1893–1981) irodalomtörténész, egyetemi tanár, író, műfordító. 1961. január 9-én járt Pécssett, hogy bevezetőt mondjon a *Nagyvilág* folyóirat estjén a Művelődési Házban. Hatodik évfolyamba lépett a „Nagyvilág”. Hétfőn este Nagyvilág irodalmi est Pécssett. *Dunántúli Napló*, 1961. január 8., 5. (T. A.)

⁴⁹ Mészöly Miklós: Az atléta halála. Regényrészlet. *Jelenkor*, 1960/6, 19–35. (T. A.)

⁵⁰ Ungvári Tamás (1930–2019) író, műfordító, irodalomtörténész. (S. Zs.)

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés gimn. tanár Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 59.

17. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. július 16.

Kedves Főszerkesztőm,

Tervbe vettem, hogy egy somogyi látogatásomat összekapcsolnám Péccsel, – ahol rég nem jártam már. Szeretném, ha ott találkozhatnánk, és együtt kiválaszthatnók azt a részt, a „kilenc év történetéből” – amely kiszakítva is érdekelné a Jelenkor olvasóit. E hónap második felében, valamely hétvég táján – gondolnám. Otthon lesz-e – és mikor?

B. Szefi írását,⁵¹ akik olvasták, elragadtatással emlegették.

Pilinszky János⁵² barátom, ha felszólítaná, szívesen járulna hozzá verssel, (ez az én véleményem, nem az övé) – a szerkesztő jól megérdemelt dicsőségéhez.

Őszinte híve

Basch L.

P. J. címe: az „Új Ember”-nél!⁵³

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: B.L. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

Közölve: Tükrök között, 2014, 69.

18. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. augusztus 31.

Kedves tanár úr,

talán hat hét előtt írott levelem nem tudom elérte-e? Közbejött betegségem miatt a pécsi út elmaradt. Szeretném mégis tudni, dolgozzam-e át a Jelenkor részére azt a fejezetet, amelyet a 20. évforduló emlékére írtam Cím: „A halál pitvarában”,⁵⁴ (alcímek: Kosztol. temetése napján,⁵⁵ a Hatholdas rózsakert, – Ősz és tavasz között, – Búcsú a szekszárdi szőlőtől – A betegség felismerése,⁵⁶ – az összművek kiadása).⁵⁷ Talán kétszer akkora terjedelmű lenne, mint a múltkori, és mikorra jelenhetne meg? Pilinszky várja a felszólítást.

Szíves üdvözlettel őszinte tisztelője

BL

⁵¹ Bohuniczky Szefi: Arcképvázlat Pap Károlyról. *Jelenkor*, 1961/3, 256–262. (S. Zs.)

⁵² Pilinszky János 1962–1963 során három recenziót írt a *Jelenkornak*. (S. Zs.)

⁵³ Az *Új Ember* című katolikus hetilapnál. (S. Zs.)

⁵⁴ Basch Lóránt: „A halál pitvarában”. Emlékezéseimből Babits Mihály utolsó éveire. *Jelenkor*, 1962/1, 90–99. (S. Zs.)

⁵⁵ Kosztolányi Dezső temetése 1936. november 5-én volt. (S. Zs.)

⁵⁶ 1937 áprilisában állapítják meg, hogy Babits gégeszűkületét daganat okozza. (T. A.)

⁵⁷ *Babits Mihály összegyűjtött munkái* című sorozat 1937–1939 között jelenik meg az Athenaeum kiadásában. (S. Zs.)

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat levelezőlapon

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár, főszerkesztő úrnak Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

19. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

Pécs, 1961. szeptember 10.

Kedves Doktor Úr,

egyszerre kaptam meg és olvastam el kedves levelét és a lapot. Hosszú heteket egy ormánsági faluban töltöttem, Kémesen, anyagot gyűjtöttem egy készülő szociográfiai íráshoz. Az isten háta mögött éltem, szinte semmi sem kötött össze a várossal. Még a postát se küldtettem utánam, így mindent egyszerre kaptam meg, most, amikor az iskola miatt végre vissza kellett jönnöm. Kérem szíves elnézését, íme, mihelyt papírhoz, géphez és időhöz jutok, azonnal írok. – A Jelenkor feladatának tartja, hogy a magyar irodalom legjobb hagyományainak méltó ápolója legyen, így Babits Mihályról is szívesen közlünk cikket. Az a múltkori is Hagyomány rovatumk egyik legjobb írása volt. Az októberi számot már szedik, benne Réz Pál érdekes publikációját közöljük: Gelléri Andor Endre leveleit.⁵⁸ Ez évi tartozásunk még megemlékezni Egry Józsefről.⁵⁹ Így leghamarabb a decemberi számban tudnánk hozni az új Babits-cikket (az emlékév is ezt kívánná), de lehet, hogy anyagtorlódás miatt csak valamelyik jövő évi első számunkban közölhetjük. Mindenképp számítunk rá és érdeklődéssel várom. Pilinszky Jánosnak is most írok, nagyon köszönöm, hogy szíves volt fölhívni figyelmét ránk.

Még egy kérést szeretnék ebbe a levélbe rejteni. Egészen pontosan segítő közreműködését szeretném kérni. A pécsi városi művelődési ház érdekes irodalmi estek sorozatát tervezte el a 61/62-es évadra. Lorca, Magyar balladák, Capek, Régi magyar remekművek, A „Nyugat” költői stb. címmel. Az előadásokon közreműködnek fővárosi művészek és a Pécsi Nemzeti Színház tagjai. A bevezetőt András László, Csorba Győző, Mátrai Betegh Béla, Szabó Ede és mások mondják.⁶⁰ A művelődési ház A Nyugat költői c. előadás bevezetőjének elmondására Füst Milánt szeretné megkérni.⁶¹ Arra kérem Doktor Urat, szíveskedjék Füst Milán jóindulatú figyelmébe ajánlani az ügyet, hogy amikor a művelődési ház hivatalos fölkérése megérkezne számára, ne legyen ismeretlen előtte. A művelődési ház nevében is nagyon köszönöm segítségét.

Őszinte tisztelettel és szeretettel köszönti

Tüskés Tibor

^x Az előadást januárra tervezték.

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással és kéziratos utóírással Jelenkor fejléces papíron

⁵⁸ Gelléri Andor Endre ismeretlen levelei Mikes Lajoshoz. *Jelenkor*, 1961/5, 567–574.

⁵⁹ Az októberi számban valóban megjelentek írások Egryről.

⁶⁰ András László (1919–1988) író, műfordító, szerkesztő. Mátrai Betegh Béla (1914–1981) újságíró, kritikus. Szabó Ede (1925–1985) irodalomtörténész, műfordító. (S. Zs.)

⁶¹ A *Dunántúli Napló* 1962. január 12-én így hirdeti az eseményt: „Nyugat költői címmel irodalmi estet rendez, január 22-én a városi Művelődési Ház. Bevezetőt mond: Füst Milán. A verseket a Pécsi Nemzeti Színház művészei Bánffy György, Dobák Lajos, Koós Olga és Szabó Ottó tolmácsolják.” A január 22-i számban beszámolnak az estről, melyen Füst Milán betegség miatt nem tudott részt venni. (-s -c), A „Nyugat” költői Pécs város Művelődési Házának negyedik irodalmi estje. *Dunántúli Napló*, 1962. január 23., 2.

2. 1 f. gépirat másodpéldány a Magyar Írók Szövetsége Pécsi Csoportja Lektorátus fejléces papírján
Címzett: dr. Basch Lóránt úrnak Budapest, XII. Városmajor u. 48.
Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/3; 2. magántulajdon

20. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

[1961.] szeptember 19.

2. oldalon felülről a 9. sorban: „egészen nyárspolgári” helyébe: „filiszter”
3. oldalon alulról az 5. sorban a „a titkos tartalék”-ot
7. oldalon
felülről a 4. sorban viszont törlendő és helyébe jön: – bár maga is akarnok <...> –, ugyane
sorban „intézése” után beszúrandó „inkább”
felülről a 7. sorban a végén „mint” törlendő
felülről a 10. sorban „tapasztalnia” helyett „észlelnie”
9. oldalon felülről 6. sorban „elvonásával” után beszúrandó: „stiláris”
13. oldalon
felülről 4. sorban „erről” nagybetűvel!
felülről a 9. sorban „április” elé beszúrandó „1933”
felülről a 13. sorban a végén az „e verset” törlendő, a 14. sorban a „mondotta” után
beszúrandó „azt”
14. oldalon
felülről az 5. sorban: „jelentette” helyett „jelenthette”
felülről 14. sorban „Németh Lászlót” törlendő, helyette „öt”
felülről 15. sorban „cikk után” beszúrandó: „Németh László”
felülről 18. sorban „záró szakaszában is írója” helyett: „zárószakasza is”
felülről 23. sorban „nyilván” törlendő, „vonatkozik” helyébe: „vonatkozhatott”
felülről 24. sorban: „De úgy látom<” helyébe> a Botozgató” – helyébe „A Botozgató”
– úgy látom ma” –
felülről 25. sorban „mint tudjuk” törlendő.

BL

1. Nagybetűs tipográfia!
2. Kefelevonat
3. 25 különlenyomat

Kéziratleírás, leelőhely

1 f. kézirat, a dátum évének meghatározása a tartalom alapján

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

21. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. október 24.

Kedves Szerkesztőm,

küldöm a végleges kéziratot. A javítások, törlések remélem nem teszik szükségessé az újból gépelést. Örömmel hallom, hogy a példányszám 4000-re emelkedett; remélem, hogy ez kihat a honoráriumra is, hogy legalább kiadásaim (a gépelések) megtérüljenek. Bizony szerettem volna, ha az emlékémben jelennék meg. A fényképeket és a kézirat fotót külön küldöm majd, – a műmelléklet céljára. Mi lenne egy különlenyomat költsége – és hány példányban? Érdemes?

Igaz híve és tisztelője

Basch Lóránt

U.i.: A mottót⁶² nem fordítanám le, mert csak magyarázó fordítást adhatnék (ezért törltem is). Értse, aki érti.

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt Bp., XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő „Jelenkor” Pécs, Széchenyi tér 16.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

22. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. november 1.

A kéziraton átvezetendő javítások:

5. o. felülről 18. sor: „a II.” helyett „a második”

7. o. 7. sor: „Ortutay és Halász Gábor” helyett „fiatal írók”

8. o. 3. sor: „halálfélelem” helyett „halálos szorongás”

8. o. 18. sor: felvette elé beszúrandó „mégis”

9. o. a 10. sor a végén hozzájön: „Hogy mikor, ma már meg nem állapítható.”

10. o. 16. sor: „a költő érzelmes ragaszkodását szülővárosához” helyett: „a költő érzelmességét, mellyel szülővárosához <...> hű maradt”

14. o. 14. sor: „akarnok is” helyébe: „konok”

14. o. 21. sor: a F jelölt beszúrást törlendő.

14. o. 24. sor: „ezt” (ezt mondta nekem előtt) törlendő

15. o. 6-7: „a köszönet és bizalom szavai mögött” törlendő. A mondat így szól: „nekem viszont <nekem> olykor eszembe jutott az, amit”

15. o. a 19. sorban: „elhalt” helyébe „elhúnyt”

16. o. a 6. sorban: „most” helyébe „évek múltán”

17. o. a 11. sorban: „elő” helyébe „előre”

18. o. a 13. sorban: „Babitsot” helyébe „Babitsék”

18. o. a 25. sorban: „arról győzött meg” helyébe „meggyőzött”

20. o. a 16. sorban: „függően” után beszúrandó: „bizonytalan időre”

21. o. a 6. sorban: „Annak rendezetlen volta, látva egészséges <fokozódó> romlását nem hagyott nyugton”

a 23. o.: Az első bekezdés végén a zárójelbe foglalt mondat törlendő.

Kedves főszerkesztő Uram,

nagyon kérem a fenti kis javítások, törlések keresztülvitelét a kéziratban, amelynek 24. lapját a csatolttal kérem kicserélni. A dunántúli vonatkozásokat még inkább érzékeltetik a Szőlőhegyről készült felvételek. Ezek feliratait a fényképek hátlapjára írtam. Azt hiszem kitöltik a műmelléklet egyik oldalát, a másik oldalra „A hazám” c. vers első szakaszát szántam (a szöveg illusztrációjául), és az „Ősz és tavasz között”-ből amennyi ott elfér. (A kéziratból nincs meg az utolsó két szakasz.) Az összes fényképet⁶³ és a múltkori Botozgató-ét (ha még megvan) kérem vissza. Korrektúrát kérek. Fodor Bandi szerint érdemes volna különlenyomatot készíttetni. Attól teszem függővé, hogy mibe kerülne és milyen papíron?

⁶² A mottó szövege: „Alle Erinnerung ist Gegenwart.” Novalis (1772–1801).

⁶³ A megjelölt fényképek: Babits Mihály *A hazám* című vers első szakaszának fogalmazványa; az *Ősz és tavasz között* első kézírata; Babits családjával a szőlőben; Cenci néni keresztje; a prэшáz kívülről; az évszám nagy kád.

Mielőbbi híreit várva őszinte becsüléssel üdvözetekkel

BL

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő „Jelenkor” szerkesztő Pécs Széchenyi tér

Feladó: dr. Basch Lóránt XII. Városmajor utca 48.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

23. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. november 11.

Kedves Szerkesztőm,

F. Bandi figyelmeztetett először, hogy az utolsó részlet adatszerűsége és dokumentáló hangja ront a történet feszültségén. Megkíséreltem ezeket a részeket átdolgozni és összehangolni a többivel. Elnézést kérek a sok javításért, de legalább látja, a faragcsálás és csi-szolgáltatás műhelytitkait is. Csak arra szorítkoztam, ami Babits képéhez adhat egy-egy vonást.

Várom értesítését baráti üdvözetekkel

BL

U.i.: Hogy tetszik az Összegyűjtött versek kötete?⁶⁴ Egy szöveghiba bent maradt, az „Anyám nagybátyja régi pap”-ban, – „Kananok” helyett a kanonok! Ez a sajtó alá rendező önkénye. Bosszantó!

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő „Jelenkor” Pécs Széchenyi tér

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

24. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. december 9.

Kedves Szerkesztő uram,

annak idején F. Bandi útján küldött üzenetét megkaptam. Azt hiszem most már a közeljövőben esedékes lehet a kefelevonat és nem szeretném, ha beérkeztekor nem találna Pesten. Bár a szövegen változtatni nem fogok, – egy-egy szón néha módosítani szoktam, ha nyomtatásban látom. A különlenyomat dolgában is szeretnék tisztán látni, bár hajlok afelé, hogy nem éppen indokolt, hacsak azért nem, mert itt a fővárosban nehezen hozzáférhető. Az utcai árusok ma is még csak egy-két példányt kapnak, elkésvé azt is, és az átlag olvasó nem figyel fel rá, mint például a Nagyvilágra, amely percek alatt elfogy. Talán gazdaságosabb lesz, ha megveszem a 10-15 példányt barátaim számára. Baráti üdvözetlet és jókívánságokkal az elkövetkező ünnepekre híve

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat levelezőlapon

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor utca 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

⁶⁴ A Rozgonyi Iván által sajtó alá rendezett kötetéről van szó. Lásd a 36. jegyzetet. (T. A.)

25. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1961. december 21.

Kedves Doktor Úr,

amikor a nagyszerű Babits-tanulmány kéziratát megkaptam, decemberi számunk nyomdai munkálatai már javában folytak. Így én már akkor is csak a februári számra gondolhattam, de teljes bizonyossággal.⁶⁵ Megnyugtatóan írom, hogy a kézirat nyomdában van, s mihelyst szedés lesz, korrektúrárt küldünk. A képeket önálló műmellékletben fogjuk hozni. Ha Doktor Úr úgy látja, hogy a különlenyomatnál előnyösebb és főként elegendő lenne egy nagyobb mennyiségű tiszteletpéldány, akkor a kívánt számban azt küldünk. A közben érkezett javításokat természetesen átveztük a kézira, korrektúrárt persze így is küldünk.

Az itteni karácsonyi könyvvásár nagy „száma” a gyönyörű Babits-kötet.⁶⁶ Csak a jobb vevők és pult alól kaphatják meg.

Ismételt elnézését kérem a kissé késedelmes válaszáért. Igen jól esne, ha megértené, nem lustaság, hanem szorult, kényszerítő helyzetünk teszi nehezkessé a postajárást. Nehéz egy lapot úgy szerkeszteni, hogy mellette egy másik állást is teljes értékkel ellásson az ember.

Nagy tisztelettel köszönti:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással Jelenkor fejléces papíron

2. 1 f. gépirat másodpéldány indigós aláírással a Magyar Írók Szövetsége Pécsi Csoportja Lektorátus fejléces papírján

Címzett: dr. Basch Lóránt úrnak Budapest

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/4; 2. magántulajdon

26. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1961. december 23.

Kedves Szerkesztőm,

dehogyan neheztelenek, sőt bámulom a kettős officium teljesítményét. Azt hiszem, inkább hasábos korrektúrárt kérnék, ha lehet, annak nyomán a belső korrektor a tördeltet elvégezheti.

Vagy 35 barátomnak szeretném a kezébe adni, várják is. Ez vajon megoldható-e különlenyomat nélkül? Hány tiszteletpéldányra számíthatnék, – ettől függ. És mibe kerülne egy különlenyomat? A B. összegyűjtött versek terjesztése dolgában ajánlanám, hogy az ottani vezető könyvkereskedő forduljon az ÁKhoz⁶⁷ sürgősen még néhány 100 példány nyom-bani elküldéséért, mert itt is erősen fogy, és tartalékért majd csak a kis vidéki helyeken el nem adott példányok maradnak. Mi itt figyelmébe ajánljuk az ÁKnak Pécsét.

A Jelenkor terjesztése itt igen gyatra. Az utcai árusok 1-2 példányt kapnak csak, egy havi késedelemmel, és így véletlen, ha valaki hozzájuthat. Pedig írói körökben a közvélemény: hogy ma a Jelenkor a legjobb irodalmi revű. Ami legyünk őszinték – nem jelent sokat. A legnagyobb érdeklődés a „Nagyvilág” körül mutatkozik.⁶⁸

Szíves újévi üdvözetekkel őszinte híve

Basch Lóránt

⁶⁵ 1962 végéig kéthavonta, 1963 januárjától havonta hat íven jelent meg a *Jelenkor*. (T. A.)

⁶⁶ A Rozgonyi Iván által sajtó alá rendezett kötetről van szó. Lásd a 36. jegyzetet. (T. A.)

⁶⁷ Állami Könyvterjesztő Vállalat (S. Zs.)

⁶⁸ A *Nagyvilág* a Magyar Írók Szövetségének kiadásában megjelenő, a világirodalom kortárs alkotásait bemutató havilap, első száma 1956 októberében látott napvilágot. Publikációi a bezártság éveit követően nyitást jelentettek a határon túli, az európai és az amerikai kultúra irányába. (T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor utca 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

27. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. január 18.

Kedves Szerkesztőm,

lehet, hogy kórházba kell mennem kivizsgálásra, de a kefelevonatot szeretném bevárni! Ez éppenséggel nem sürgetés, csak tájékoztatásomra kérem.

A különlenyomat költségösszegét is szeretném tudni, mert úgy látszik, ezt a modalitást kell választanom. Szíves válaszát várom és egyben köszönöm az újévi emlékezőt.

Őszinte becsüléssel, üdvözlettel híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor szerkesztő Pécs József utca 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

28. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1962. január 21.

Kedves Doktor Úr,

a napokban küldjük a korrektúrát, talán már holnap, szíves javításra. A nyomda alighanem sok hibát vétett, mert a kéziratot állítólag nehezen tudták olvasni. A képeket finomabb papíron, műmellékletként hozzuk. – A nyomdában érdeklődtem a különlenyomat dolgában. Sajnos ilyen természetű munkát csak hosszú, féléves határidővel vállalnak, akkor sem szívesen, mint mondták. Úgy gondolom, hogy egyszerűbb és célravezetőbb, ha több tiszteletpéldányt küldene a kiadóhivatalunk, s a dolog így még olcsóbb is lenne.

Nagyon várjuk a februári szám megjelenését, hisszük a korábbinál is értékesebb, jobb, izgalmasabb anyagot nyújthatunk át olvasóinknak. Nagyon számítunk a szép Babits-írás sikerére. (Valamelyik következő számban dr. Fodor Ilona szép és méltó Babits-tanulmányának közlését kezdjük meg.)⁶⁹

Tisztelettel és szeretettel köszönti

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. gépirat másodpéldány a Magyar Írók Szövetsége Pécsi Csoportja Lektorátus fejléces papírján

Címzett: dr. Basch Lóránt Budapest

Lelőhely: magántulajdon

⁶⁹ Fodor Ilona: „Az istenek halnak, az ember él...”. *Jelenkor*, 1962/2, 157–166. (T. A.)

29. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. január 24.

A Jelenkor Főszerkesztőjének

Csatoltan visszaszámaztatom a kéziratot és a kefelevonatot. Remélem az, hogy egy-két helyen javítottam a szövegen, nem okoz nehézséget. (Ha a 45. oldalon φ -gal jelölt változtatás komplikációt okozna, – maradhat a régi szöveg). Várom értesítésüket a különlenyomat költségének kérdésében.

Igaz tisztelettel

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Dr. Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: A „Jelenkor” szerkesztőségének Pécs Széchenyi tér 16.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

30. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. január 31.

Kedves Szerkesztőm,

köszönöm szíves sorait, amelyeket a kijavított kefelevonot postára adása után (már a kórházban) kaptam kézhez. Bizony ezúttal gyors korrektúrára volt szükség, nem a kéziratot javítások okán, hanem a gépirásos részekben szórakozottságból eredt hibákért (péld.: a belőle épült helyett „a temetőbe (!) épült stb.) Remélem, hogy minden korrigálva lesz (kérem is ennek kontrollját), mert azt hiszem, laikusok (pl. orvosok is) érdeklődéssel fogják olvasni (hisz ismert orvosokról esik benne szó).

Ami mármmost a különlenyomatot illeti, – valóban nem akarnék a nyomdának ezzel még gondot okozni, és köszönettel veszem ajánlatát. (20 példányt, ha a tiszteletpéldányokon felül kp. megveszek, fedezni fogja a szükségletet, és bizonyára kevesebbe kerül.)

Örülök, hogy jó írások között jelenik meg ez a részlet, – amely ha nem is az irodalomtörténészeknek, de az irodalom értőinek, és különösen a Babits híveknek érdeklődését keltheti fel.

A februári számot kíváncsian várva és az azt következőket is, őszinte becsüléssel hívük

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Dr. Basch Lóránt Budapest XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő „Jelenkor” szerkesztősége Pécs Széchenyi tér 16.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

31. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. február 19.

Kedves Szerkesztőm,

a mai postával megkaptam a februári számot. Még nem olvastam, de az új külalakhoz gratulálnom kell, – „Kleider machen Leute”⁷⁰ – mindenre áll, és azt hiszem, a pesti újság-árusoknál új alakjában fel fogja kelteni az egyébként lagymatag érdeklődést a még mindig kevésbé ismert revű iránt. A műmellékletek nagyon szépek. És nincs is sok sajtóhiba, érte-

⁷⁰ A ruha teszi az embert. (német) Utalás Gottfried Keller azonos című novellájára. (T. A.)

lemzavaró csak egy. Mármost ami a tiszteletpéldányokat illeti, nem tudom, hányat szánt nekem a kiadó. 5-öt a magam címére kérnék elküldetni és ezen kívül író barátaim közül közvetlenül: Illyés Gyulának (II. Józsefhegyi út 9.), Weöres Sándornak (II. Törökveszi út 3.c.), Bóka Lászlónak (XX. századi irodalmi tanszék V. Pesti Barnabás u. 1.), Németh Lászlónak (II. Szilágyi Erzsébet fasor 17.), Kardos Lászlónak (Világirodalmi tanszék V. Pesti Barnabás u. 1.) és ha még futja, Trencsényi-Waldapfel Imrének (Latin filológiai tanszék V. Pesti Barnabás u. 1.), Pilinszky Jánosnak (Új Ember Szerkesztősége. V. Egyetem u. 4-8.), Lengyel Balázs és Nemes Nagy Ágnesnek (XII. Királyhágó u. 5/b), Vas Istvánnak (Európa könyvkiadó VII. Lenin körút 7-9.) és Gellért Oszkárnak (XIII. Sziget u. 19/a). Ezek közül bizonyára többen lesznek, akiknek a kiadó szívesen küldi el mutatványul is ezt a számot. Arra kérném a kiadót, hogy tegyen be egy gépírt cédulát az egyes számokba: Basch Lóránt kérésére. – Ezen kívül 15 példányt megrendelek és annak befizetéséhez csekklap elküldését kérem. A jövő hét elején két hétre elutazom, szeretném, ha a nékem küldendő példányokat mielőbb megkapnám.

Nagyon köszönöm szívességét és várom válaszat, hogy levelem mennyiben nyert elintéztést, vagyis, hogy kiknek mentek tiszteletpéldányok.

Külön is köszönöm szép bírálatát a múlt számban Illyés kötetéről.⁷¹

Őszinte becsüléssel, szeretettel híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat borítékkal

Feladó: Dr. Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

32. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1962. március 10.

Igen Tisztelt Doktor Úr,

legutóbbi szíves levele tárgyában sajnos csak most tudtam intézkedni. Egy ideig távol voltam Pécestől, aztán egy hétig az ágyat nyomtam. A legutóbbi szám egyik fénypontja volt a gyönyörű Babits-cikk,⁷² sokan és igen melegen gratuláltak nálunk. Természetesen kérésének a legmesszebb menőig eleget teszünk. Intézkedtem, hogy kiadóhivatalunk teljesítse a példányok szétküldését. Mind a tíz címre postáztattam a számból egy-egy példányt, s külön elküldik az 5+15 példányt Doktor Úr címére. Nagyon örülnénk, ha a közeljövőben ismét közölhetnénk Doktor Úr írását.

Tisztelettel és meleg szeretettel köszönti:

Tüskés Tibor

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással Jelenkor fejléces papíron, a lap alján Basch Lóránt tintaírású rájegyzéseivel: Tüskés Tibor aláírása alatt két oszlopban személy- és intézménynevek, feltehetően a tiszteletpéldányok tervezett birtokosai:

Lacika, Babits emlékmúzeum, Széchenyi archívum, Hódvái, Noszkay, B. Tibor, Rádió, Farkas Zoltán, PÖG., Halmos, Sárköziné, Kosztolányiné, <Komlós, Gyergyai>, 2 sajtá⁷³

⁷¹ Tüskés Tibor: Illyés Gyula: Új versek, kritika. *Jelenkor*, 1961/6, 752–757. (T. A.)

⁷² Basch Lóránt: „A halál pitvarában”. Emlékezéseimből Babits Mihály utolsó éveire, *Jelenkor*, 1962/1, 90–99. (S. Zs.)

⁷³ A beazonosítható nevek a következők: Babits emlékmúzeum: 1961. augusztus 6-án nyitották meg az esztergomi előhegyen a Babits-házat. Széchenyi archívum: utalás az OSZK Babits-gyűjteményére, melynek anyaga 1961. január 1-ig zárt letétként működött, később is korlátozott volt a

Dátum alatt: 7 <Z> 158

2. 1 f. gépirat másodpéldány

Címzett: Basch Lóránt dr. Budapest

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/5; 2. magántulajdon

33. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. március 12.

Kedves jó Szerkesztő Uram,

Kétheti távollét után, – sajnálattal nélkülözöm választát február 20-a körül írott levelemre és a kilátásba helyezett példányokat.⁷⁴ Mint jeleztem, egy szűkebb baráti körhöz valamilyen formában el szeretném juttatni ezt az emlékezésemet. Az itteni terjesztés úgy látszik nincs kellőképp irányítva, csak egyetlen példányt tudtam felhajtani. Ezért nagyon kérem, közölje velem, hogy a felsoroltak közül kiknek küldte el a kiadóhivatal ezt a számot, hogy számot vethessek, kiknek a részére kell a kiadóhivatalnál ellenérték mellett megrendelnem a kívánt példányokat. Nagyon kérem tehát mielőbbi választát és intézkedését.

A számot átnéztem; jónak találok, (Rajnaít⁷⁵ különösen), csak a novellaanyagot – hasonlóan a többi folyóiratainkéhoz – kevésbé. Különösen nem tetszett Barsi⁷⁶ novellája, erősen kigondolt, szinte parabolikus, – a megírása se gondos, és nagyon emlékeztet Nagy Sándornak, a 40-es évek végén a Forrásban megjelent „Kiskirály” elbeszélésére,⁷⁷ – amely ugyan nem a vendéglátóiparban játszódott, – (ami akkor még nem volt), – de tendenciában és a főhős jellemében erősen hasonlatos.

Ezeket azért merem megjegyezni, mert úgy éreztem, hogy az exponált hely, amelyen a novella szerepelt, – ellenkező vélemény folyománya lehetett.

Engem viszont érdekelne, hogy volt-e visszhangja az én emlékezésemnek, – szélesebb körökben. Hogy a B. hívek között, azt nem kétlem, így írók érdeklődését felkelthette gondolom, – de, hogy az olvasók szélesebb rétegeire tett-e hatást, – kellett-e fájdalmas együttérzést, – amelyből ez az írás fakad?

Őszinte megbecsüléssel és szíves üdvözetekkel, köszönettel fáradozásáért, híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, leelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Basch Lóránt XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor a „Jelenkor” főszerkesztője Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

hozzáférés. Az egyik kurátora Basch Lóránt volt. PÖG = Pogány Ö. Gábor (1916–1998) művészettörténész, 1957–1980 között a Magyar Nemzeti Galéria főigazgatója. Sárközi Márta (1907–1966) szerkesztő, író, műfordító. Kosztolányi Dezsőné Harmos Ilona (1885–1967) színésznő, író. Komlós Aladár (1892–1980) író, költő, műfordító, irodalomtörténész. Gyergyai Albert (1893–1981) irodalomtörténész, egyetemi tanár, író, műfordító. (T. A.)

⁷⁴ tiszteletpéldányokat (T. A.)

⁷⁵ Rajnai László: Németh László. Változatok egy témára. *Jelenkor*, 1962/1, 113–116. (S. Zs.)

⁷⁶ Barsi Dénes: A beteljesülés perce. Elbeszélés. *Jelenkor*, 1962/1, 3–12. (T. A.)

⁷⁷ Nagy Sándor: Kiskirály. *Szabad Szó* (Budapest), 1945. szeptember 1. Újraközzölve: *Magyar Jövő* (New York), 1945. nov. 2., 6.

34. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

[1962.] március 16.

Kedves jó Szerkesztőm,

Leveleink keresztezték egymást, így utolsó levelem tárgytalanná vált. Köszönöm szíves intézkedését és sietek viszonzni azzal, – teljesítve felszólítását, hogy felajánlom közlésre a „Balázsolás történetét”, – amelyet kezdetleges alakjából ismer, – de az idecsatolt szövegben rá nem ismer.

Én ezt az esztergomi emlékkönyvnek szántam. De Dévényi terve dugába dőlt. (Halva született!)

A kéziratot átdolgoztam a Jelenkor olvasói számára, akik a bevezetést már ismerik a „halál pitvará”-ból. A cím alá apróbb betűkkel ez jöhetne: „Emlékezéseimnek ez a részlete szorosan kapcsolódik e folyóirat ezévi 1. számában <emlékezéseimmel> a „A halál pitvarában” címen olvasható fejezethez, amely végső kihangsúlyában már utalt e nagy vers keletkezésére).

Jó volna, ha az ezévi második számban helyet tudna szorítani, – amikor az előzmények még élénkebb emlékezetben élnek.

Ha ez nem volna lehetséges, meggondolandó, hogy a bevezetés mellőzhető-e teljesen, és hogy ez esetben nem más fórumot kellene-e keresnem.

Mindenképp a nagyobb betűtípust kívánnám ennek az írásomnak, amelyet barátaim különösen értékelnek.

Szíves válaszát várva, baráti üdvözlettel híve

BL

U.i.: Több újságárus panaszkodott, hogy nem kapott példányt, mert a régebbieket nem tudta eladni. Tessék intézkedni illő terjesztés érdekében.

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: Dr. Basch Lóránt Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor főszerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

35. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1962. március 29.

Kedves Doktor Úr,

ezúttal hamar – bár nem kedvező hírrel – válaszolok szíves levelére. Köszönettel megkaptuk a küldeményt, az általam már korábban is ismert A Balázsolás történetét. Sajnos korábbi kötelezettségeink miatt a következő számban nem tudnánk közölni, aztán a Babits-vers nyilvánvaló gondolati tartalma⁷⁸ is problematikussá tenné a közlést, de |:ami:| miatt elsősorban el kell tekintenünk közlésétől: az írás sajátos műfaji jellege. Az önmagában kitűnő dolgozat olyan alaposággal és részletességgel mondja el egyetlen Babits-vers keletkezésének körülményeit, hogy talán mégis inkább valamelyik irodalomtörténeti szaklapban kellene megjelennie. Igen érdekes és szép írás, de a szerkesztőbizottságnak az volt a véleménye, hogy le kell mondanunk róla.

Áprilisi számunkban egyébként Fodor Ilona terjedelmes Babits-tanulmányából⁷⁹ közlünk két részletet, nagyon örülnék, ha Doktor úr majd elmondaná, megírná róla véleményét.

Tisztelettel és szeretettel köszönti

Tüskés Tibor

⁷⁸ Azaz vallásossága. (T. A.)

⁷⁹ Lásd 28. sz. levél. (T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat Jelenkor fejléces papíron aut. aláírással és beszúrással

2. 1 f. gépirat másodpéldány

Címzett: dr. Basch Lóránt Budapest

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/6; 2. magántulajdon

36. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

Budapest, 1962. április 2.

Kedves jó Szerkesztőm!

Köszönöm a kézirat gyors visszaküldését. Ha az áprilisi számba bele nem szorítják, magam kértém volna vissza. Nem a Jelenkor olvasói körére gondolva írtam, hanem a Babits iránt különösen érdeklődők szűk körének. A műfaji sajátosság, mely ennél a darabnál különösen érvényesül: történelem, memoár, biográfiai verselemzés és pszichologizáló jellemzés, amiből minden írásomban van valami, nem az én felfedezésem. Tacitusból tanultam. Ami pedig az „egyetlen” kitéltetlét illeti, valóban az, – számomra a legnagyobb, mert a legemberibb és legemberfölöttibb. (Goethei nagyság.)

Bizonyára eljutott Önhöz az Új Ember felém irányított elismerése, ami megrovást válthat ki.⁸⁰ Én ezt a körülményt nem hallgathattam el, mert a történet szempontjából és a Balázsolás megértéséhez is lényegesnek tartottam. De távolról sem jelentette számomra azt, amit az „Új Ember” szeretne. A Balázsolásról írott emlékezésemből ez kitűnik. A Jelenkor szempontjából is örülök, hogy ott megjelent tanulmányomnak, a mérvadó írónál kedvező visszhangja volt.

Igaz tisztelettel köszönti híve:

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

1. 2 f. gépirat aut. aláírással és javításokkal, borítékkal

Feladó: dr. Basch Lóránt, Bpest, XII. Városmajor u.

Címzett: Tüskés Tibor, a Jelenkor főszerkesztőjének Pécs Széchenyi tér 16.

2. 2 f. gépirat másodpéldány

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték; 2. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/11

Közölve: Tükrök között, 2014, 79.

37. Tüskés Tibor Basch Lórántnak

1962. április 14.

Kedves Doktor Úr,

nagyon örülök, hogy megérti kényszerű helyzetünket, s nem neheztel, hogy a tanulmányt kénytelenek voltunk visszaküldeni. – Az Új Ember cikke miatt nem ért bennünket megrovás, azt hiszem, a < ő > | :saját: | belátásuk szerint kell majd dönteniök a levél közlése dolgában. Számunkra mindenestre megnyugtató, hogy birtokunkban van ez a másolat, bár – ismétlem – mindeztideig nem ért[e] szó a ház elejét.

Újabban ismét arról hallottam, hogy mégis csak meglesz az esztergomi Babits emlékönyv, legalábbis a pécsi Várkonyi Nándor cikkét Dévényiék visszatartották.

Jó egészséget kívánok. Őszinte tisztelettel és szeretettel köszönti:

Tüskés Tibor

⁸⁰ Az *Új Ember* azt a részt emeli ki Basch írásából, melyben külön hangsúlyozza, hogy Babits gyónt a mütétje előtt. Katolikus szemmel. *Új Ember*, 1962. április 1., 2. (T. A.)

Kéziratleírás, lelőhely

1. 1 f. gépirat aut. aláírással és javítással

2. 1 f. gépirat másodpéldány

Címzett: dr. Basch Lóránt Budapest

Lelőhely: 1. Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Basch Lóránt-hagyaték V.3820/14/7; 2. magántulajdon

38. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. április 30.

Kedves Szerkesztő uram,

– csak azt akarom jelezni, hogy az Ú. E. ápr. 15-i számában leveletem kommentár nélkül leköszölt,⁸¹ és figyelmét felhívni, ha elkerülte volna, hogy a Vigilia ápr. számában, B. pécsi diákveiről eddig ismeretlen adatokat közölt a 60. éves érettségire emlékezve.⁸² Dévényi csak azoknak küldte vissza a kéziratot, akik kérték, de a tervezett emlékkönyv ezúttal elmaradt. Nem vezetné el a diákjait egyszer Esztergomba, – szívesen kalauzolnám az Emlékházban. A meghívót megköszönve, őszinte üdvözléssel híve:

BL

Kéziratleírás, lelőhely

1 f. kézirat levelezőlap

Feladó: BL. XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár, szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

39. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. május 6.

Kedves jó Szerkesztőm,

eleget akarok tenni felszólításának. Fodor Ilona tanulmányáról nincs, ily kiszakított részletekből nem is lehet, kialakult véleményem.⁸³ Igényes színvonalún iskolás ízű. Lehet, hogy a maguk helyén hitelesebben hatnának. Kétségkívül a Babits mű és irodalom gondos tanulmányozása után készült, de kevéssel járult hozzá az azok ismerőiben már kialakult képhez. Számomra minden írásban a szerkezet a legfontosabb kellék, valami belső rend, a gondolkodás egyéni és természetes folyamata, amit ezen a dolgozaton nem éreztem meg. A Tímár Virgilnek a Th. Mann novellához kapcsolása egyenest megütöztet, kettős félreértést mutat. Mi az a „pederázia”⁸⁴ – ilyen szó nincs és azzal, hogy a görög szóhangzást mitigálta F. I. félreértésének lényegén nem változtatott. És mit értett Vitányi perverzítésán? És ha már a „Város” címkéje alatt írt róla: nélkülöztem a Vágnerék lakta külvárosi nyomortanya – számomra B. elbeszélő prózájában a legnagyobb szerű részletek egyikének leírására – az utalást. B. egyébként nemcsak „addig”, soha nem járt Párisban.⁸⁵

⁸¹ Nem fegyvertárs – csak tanú. *Új Ember*, 1962. április 15., 2. (T. A.)

⁸² Uhl Antal: Babits Mihály érettségi jubileuma. *Vigilia*, 1962/4, 252–253. (T. A.)

⁸³ Fodor Ilona: „Az istenek halnak, az ember él...”. *Jelenkor*, 1962/2, 157–166. (T. A.)

⁸⁴ Ezt a szót maga Babits használja a *Tímár Virgil fiúban*, Fodor Ilona csak idézi: „Tímárban megvolt a nagy tudósoknak, a celibátus embereinek szent és aszkétikus pederáziája, mely Goethe szerint a nevelés tulajdonképeni ösztöne, a lélek fajfentartásának ösztöne.” [pederasztia] (T. A.)

⁸⁵ Basch Lóránt téved. Babits fogarasi tanártársaival, Fridrich Andrásval, Kontesveller Károllyal 1910 nyarán egy nagy, francia körutazást téve jártak Párisban is.

A 2. szám egyébként igazán szépen sikerült, színes, sokoldalú, tanulságos. Bertha Bulcsu regény kezdete sokat ígér.⁸⁶ De kimagaslik a Kiss Géza emlékezés.⁸⁷ Íróján egy szó sem árulja el a nőt – (talán még a rokonom ő). Tárgyi tényszerűségében megrendítő. Tudatos, mértéktartó, ízléses, csak a lényegre adó írás. Szépen egészíti ki az Ön szociográfiai felvételét.⁸⁸ – De az előttem ismeretlen fiataloktól is sok örömdeteset olvastam ebben a számban. Őszinte rokonszenvvel üdvözli híve

BL

U.i.: Rónay Györgynek az Olvasónaplója c. kritikai írásait szokta-e látni a Vigiliában? Érdemes volna őt a Jelenkornak megnyerni, amelyről tudom, hogy jó a véleménye.⁸⁹

BL

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Feladó: BL XII. Városmajor u. 48.

Címzett: Tüskés Tibor gimn. tanár, Szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

40. Basch Lóránt Tüskés Tibornak

1962. augusztus 14.

Kedves Tüskés Szerkesztőm,

engedje meg, hogy új munkatársul beajánljam Éder Zoltán⁹⁰ barátomat, aki több év óta foglalkozik Babits életrajzával a század második évtizedében telt szakaszával, és életművével. Az a dolgozat, amelyet átnyújtani bátorodom, és amelynek anyaga, talán sohase került volna, felkutatója nélkül felszínre, tanáremberek számára, kétszeresen érdekes lehet, de elgondolkodtató a ma-tanulók részére is. Azért ajánltam megjelenési fórumul a Jelenkort, – mert azt tekintem a Babits kultuszt gátlástalanul propagáló „organum”-nak.⁹¹ Egy irodalomtörténeti szakfolyóirat temetőjébe is – bizonyára szívesen közölnék – csak évek késedelemével kerülhetne. Viszont fontosnak érzem, hogy Babits tanári mivoltára is fény derüljön, – mert ő minden egyéb mellett, – mivel mint a két háború közti időszak magyar nevelője is, az elsőők között említendő és emlékezést kívánó.⁹²

Ezért is reményelem, hogy a cikket nemsokára nyomtatásban fogjuk az Ön folyóiratában olvashatni.

Baráti üdvözlettel jó híve

Basch Lóránt

Kéziratleírás, lelőhely

2 f. kézirat borítékkal

Címzett: Tüskés Tibor tanár, szerkesztő Pécs József u. 13.

Lelőhely: Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattár Tüskés Tibor-hagyaték

(A levelezés második részét lapunk szeptemberi száma közli.)

⁸⁶ Bertha Bulcsu: A Hétöles tó. *Jelenkor*, 1962/2, 133–144. (T. A.)

⁸⁷ Achl Károlyné: Kiss Géza (1891–1947). *Jelenkor*, 1962/2, 224–235. (T. A.)

⁸⁸ Tüskés Tibor: Kamasz falu. *Jelenkor*, 1962/2, 213–223. (T. A.)

⁸⁹ Rónay György állandó rovata a *Vigiliában*: *Az olvasó naplója*. Rónay György 1961 áprilisától (1961/2.) publikált a *Jelenkorban*. (T. A.)

⁹⁰ Éder Zoltán (1931–2020) Babits-kutató, italianista, hungarológus, nyelvtudomány-történész, bibliográfus. (T. A.)

⁹¹ Éder Zoltánnak nem jelent meg tanulmánya a *Jelenkorban*. (T. A.)

⁹² A témát Éder Zoltán *Babits a katedrán* című könyvében írta meg és adta közre (Budapest, Szépirodalmi, 1966). (T. A.)

AZ IDILL HALÁLA ÉS HALHATATLANSÁGA

A XIX. század második felére az irodalomtörténeti közfelfogás szerint az idill mint önálló műfaj megszűnt, s csak elszigetelt epizódként vagy oppozíciós viszonyban jelent meg, a természeti eszmény és a történelmi-társadalmi tapasztalat kibékíthetetlen vagy nosztalgiaiával átszőtt ellentétében. A problémát már jóval korábban látni lehetett: „Mivel [az idillek] csak minden műviség (Kunst) megszüntetésével és az emberi természet leegyszerűsítésével érik el céljukat, ezért a *szívnek* a legmagasabb rendű tartalmat nyújtják ugyan, ám túlságosan keveset adnak a *szellemnek*, s mindig egyforma körök túl gyorsan kimerül”.¹ Ezzel a szívhez szóló leegyszerűsítéssel kerül közel az idill az ez időben megjelenő giccshez, amelynek vádjá meg a *Hermann és Dorothea*t sem kerülte el. S ha az értelmzés maga is leegyszerűsíti az emberi természetet – mondván, hogy örök alapja nem az egyén, hanem a család, legfőbb értéke a rend, a férfi és női feladatok világosan megkülönböztetettek, s ennek az állítólag klasszikus (valójában csak konzervatív) szemléletnek volna Goethe műve a remeke –, akkor a kommentár kiszolgáltatja a szöveget a giccses átértelmezés lehetőségének.²

Ez a lehetőség többé soha nem hagyja el az idillt. Mindenütt, ahol valamilyen természeti rend vagy ennek alapján elképzelt életforma válaszol a társadalmi konfliktusra, jelen van a természetet leegyszerűsítő giccs kísértete.

A polgári idill életformamodellje (amelyet megkülönböztettek az idillikus epizódtól) különbözik tradíciójától, nevezetesen középpontjában nem a boldog munkátlanság, hanem a derekas munka, nem a szerelem, hanem a házasság, a család, s ha jelentősége meg is marad, nem a külső természet, a *locus amoenus* (nyájas hely), hanem a saját otthon, a „*gute Stube*” (tisztaszoba, nappali, szalon) áll.

Az egyik utolsó olyan regény, amely sikerrel – bár nem minden sterilitás nélkül – került el az idillt fenyegető veszélyeket, Adalbert Stifter *Nyárutója* (1857). Ennek feltétele volt, hogy olyan varázslatos elszigetelt világot idézzen föl, melyet véletlenül fedez fel a főhős kalandozásai során. Autarch mintagazdaság, középpontjában a ház rózsákkal bevont falával és a rózsasövényvel. Fenntartása és működtetése a természet fürkészésével áll szoros kapcsolatban. Gazdáját, von Risach bárót, aki kilépett a magas állami szolgálatból, a társadalmi-történelmi környezet már nem érinti. Az ellentét is, amely a regény központjában van, tisztán magánéleti: az idősebb párnak, von Risachnak és Mathildének nem adatott meg az egész életet kitöltő házasság lehetősége, a főhős viszont – gondos természettudományi, művészeti, és nem utolsósorban morális nevelődés után – Mathilde lá-

Az alábbi tanulmány egy nagyobb terjedelmű – az idillről szóló – esszé befejező, 3. fejezete. Az 1. fejezet címe *A pasztorál és az idill: szemben a történelemmel*, s megjelent 2025-ben a *Kellék* 72. számában (21–45.). A 2. fejezet – Goethe *Hermann és Dorothea*jának elemzése – kiadatlan.

¹ Friedrich Schiller: A naiv és a szentimentális költészetéről [1795]. Ford. Papp Zoltán. In: *Uő: Művészet- és történelemfilozófiai írások*. Atlantisz, Budapest, 2005, 316.

² Vö. H. A. Korff *Hermann és Dorothea*-értelmezésével. Hermann August Korff: *Geist der Goethezeit. Versuch einer ideellen Entwicklung der klassisch-romantischen Literaturgeschichte*. Második rész. *Klassik* [1930]. Koehler & Amelang, Leipzig, 1954, 341–352.

nyával révbe ér. Mathilde fia, a gyermek „Gustav már Goethe műveit olvasta. Nevelőapja [Risach] a Hermann és Dorotheát választotta ki neki, mondván: olyan pontosan és gondosan olvassa el a könyvet, hogy minden sort tökéletesen értsen, s ha valami homályos neki, kérdezzen rá az illető helyre”.³

Az idillikus *epizód* fogalma maga is utal arra, hogy az idill a modernitásban gyakran elveszíti életforma-feltételét vagy igényét, s gyakran nem más, mint egy boldog óra, egy boldog nap, egy rövid boldog tartam tudatos vagy tudattalan kiszakítása az életáramból, egyfajta felfüggesztés, amely, mint ilyen, mindig is hozzátartozik az élethez, és a lírai költészet megszüntethetetlen forrása.

Flaubert *Érzelmek iskolájának* (1869) fontainebleau-i idillje is a történelemmel van szembeállítva, az 1848. júniusi felkeléssel, amely nem is háttére a szép napoknak, hanem a főhős, Frédéric és félvilági szeretője, Rosanette egyenesen kiszakítja magát az eseményekből. Az alig hatvan kilométeres távolság elcsöndesíti a történelmi zajt és fölérősíti a természetét. „Néhanapján messziről dobpergés ért a fülükbe. A falvakban felkelést hirdettek a főváros védelmére. – Nini! Még mindig a forradalom! – szólta Frédéric megvető szájalommal, mert hisz az egész mozgalom olyan kicsiségnek látszott szerelmük és a változatlan természet mellett.”⁴ Am ezzel az állítással szemben a néhány napos csodálatos idillnek semmilyen önfenntartó ereje nincs. Frédéric az első hírre, hogy barátja megsebesült, visszamegy a történelembe. Goethe Hermannja még – ha nem is teljesen problémátlanul – személyétől különálló külső kényszernek tekinthette a történelem „szörnyű mozgalmát”, Frédéric azonban már nem függetleníthette magát azoktól a történelmi-társadalmi viszonyoktól, amelyekben élt, s a rájuk való reakciói személyisége lényegéhez tartoztak.⁵ Hermann idillikus perspektívája jegyesére, családjára, közösségére is kiterjedt, Frédéric idillje tökéletesen individuális, elszigetelt és következmény nélküli.

*

Elbúcsúzom a tisztán szubjektívizálódó idillikus epizódoktól, s az alábbiakban csak olyan idillikus formákról beszélek, amelyek fenntartanak valamiféle életforma-normativitást. A szó szűkebb értelmében tulajdonképpen csak ezeket nevezhetjük idillnek. Legismertebb példája a hosszú hagyományú – az antik Rómaig, s talán még tovább visszavezethető – város és vidék közti ellentét; a romlott várossal szembeállított ártatlan, természeti és idilli vidék. Ez – ebben a megfogalmazásban – a természet leegyszerűsítésének segítségével elviselhetetlenül banális közhellyé vált, amelynek direkt kifejtése önmagában minősíti a művet. De a kialakuló nagyváros fiziognómiájának fölfedezése és leírása mögött gyakran fölmerül és mérlegre kerül valamilyen ellentéte, amely a vidék, a falu, a kisváros létformáiban ölt testet, s része annak a kultúrkritikának, amely mögött a modernitás sokkja áll.

A város képe dominánssá vált a realista irodalomban (Balzac, Dickens, Dosztojevszkij, Tolsztoj), s egyre növekvő mértékben uralta az emberi létforma mint olyan képzetkörét. „A város társadalmi karaktere – múltkonysága, váratlansága, lényegi és izgalmas elszigeteltsége, az emberek és események hömpölygése – az emberi élet realitásának tűnt.”⁶ Az iménti felsorolás szintjén egy fontos szerző hiányzik: Baudelaire. Walter Benjamin az ő

³ Adalbert Stifter: *Nyárutó*. Ford. Adamik Lajos. Kalligram, Pozsony, 2011, 229.

⁴ Gustave Flaubert: *Érzelmek iskolája*. Ford. Gyergyai Albert. In: *Uő.: Művei*. II. köt. Európa, Budapest, 1966, 335.

⁵ Vö. Wolfgang Preisendanz: *Reduktionsformen des Idyllischen im Roman des 19. Jahrhunderts* (Flaubert, Fontane). In: Hans Ulrich Seeber – Paul Gerhard Klusmann (szerk.): *Idylle und Modernisierung in der europäischen Literatur des 19. Jahrhunderts*. Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn, 1986, 89.

⁶ Raymond Williams: *The Country and the City*. Oxford University Press, New York, 1973, 234.

radikálisan urbánus poétikáját rekonstruálva vázolta fel a nagyvárosi tömeg fenomenáját, és az ebben a tömegben céltalanul kószáló ember, a *flâneur* jelentőségét. Figyelemre méltó, hogy nem merül föl, mint másutt majdnem mindenütt, a város és a vidék ellentéte. Albert Thibaudet – idézi Benjamin – egyenesen összefüggést látott a városi élet nagy korszakai és a városból kiszoruló költészet között. Így említi az Alexandriában és Syracusában, majd Rómában megjelenő pásztori természetköltészetet, amely a XVIII. században, „a párizsi élet legragyogóbb pillanatában” visszatért.⁷ Az anti-rousseau-iánus Baudelaire szerint azonban a természet luxusa a bűn, s ebből ered a mesterséges, a művi iránti szenvedélyes érdeklődése.⁸ De azért Benjamin nagy Párizs-tanulmányába ez a szempont is belopakodott: „A városlakó, akinek politikai fölénye a vidékkel szemben az évszázad folyamán számtalanszor megmutatkozik, kísérletet tesz arra, hogy a vidéket behozza a városba. A város a panorámában éppen úgy tájjá szélesedik ki, mint később, szubtilisabb módon a csatangoló (*flâneur*) számára”.⁹ „A tömeg az a fátyol, amelyen keresztül nézve a csatangolóknak fantazmagóriaként látszik a megszokott város. Ebben az ábrándképben hol táj, hol szoba.”¹⁰ Továbbá: „A tömeg lebegő fátyol – rajta keresztül szemléli Párizst Baudelaire”.¹¹

Georg Simmel 1903-as cikkében mély ellentétet állapított meg a nagyvároshoz, illetve a kisvároshoz és a vidékhez tartozó érzéki benyomások között. Az egyik oldalon a változó képek gyors és váratlan összezsúfolódnása, a másikon a lassabb, megszokottabb, egyöntetűbben folyó érzékelés.¹² Raymond Williams végiggereblyezte a brit irodalmat a város és a vidék ellentétének témakörében, s az ellentétet a következőképpen fogalmazta meg: „A vidék sugallta a természeti létforma eszméjét: békét, ártatlanságot, egyszerű erényt. A város fogalma a tudást, a kommunikációt, a világosságot. De erőteljes ellenséges képzetek is társultak hozzájuk: a városhoz a zaj, a világiasság és a becsvágy, a vidékhez a viszaradottság, a tudatlanság, a korlátoltság”.¹³

Ezekhez a jól ismert ellentétekhez számtalan illusztrációt lehet válogatni. Én két magyar példát választok – száz év különbséggel. Az első Fáy András (1786–1864) 1824-es beszélye, az *Érzékelés és világs folyása*. Sem szüzésének (két barát szerencsés, illetve balszerencsés szerelmének), sem szentimentalizmus-kritikai mondanójának lényege nem vág a város-vidék ellentétbe, de azért abból az alkalomból, hogy egy vidéki nemesifjú Pestre megy, jóbarátja pedig otthon marad, elhangzanak a már akkor is közhelyszerű állítások – egy pro és egy kontra a vidékre is, a városra is. „Ez tehát azon város, gondoltam magamban, melyből míveltség, udvariság, ipari és művészi ízlés áradoznak szét a hazára...” „[E]lfajzik az ember a falusi magányban, és hosszas távolban az emberektől. Elveszti lelki ruganyosságát, el tehetségeinek munkás szeszét, miként erejét az állott lópor, és elzsihbadoznak a

⁷ Albert Thibaudet: *Intérieurs Paris* [1924]. Idézi Walter Benjamin: *Das Passagen-Werk*. I. kötet, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1983, 325.

⁸ Vö. Benjamin: i.m., 313.

⁹ Walter Benjamin: Párizs, a XIX. század fővárosa. Ford. Széll Jenő. In: Uő.: *Kommentár és prófécia*. Gondolat, Budapest, 1969, 80.

¹⁰ Uo., 87.

¹¹ Walter Benjamin: Motívumok Baudelaire költészetében. Ford. Bizám Lenke. In: Uő.: *Kommentár és prófécia*, 244.

¹² V.ö. Georg Simmel: *Die Großstädte und das Geistesleben* [1903]. In: Uő.: *Aufsätze und Abhandlungen 1901–1908*. I. kötet. Szerk. Rüdiger Kramme – Angela Rammstedt – Otthein Rammstedt, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995, 116–131.

¹³ Williams: i. m., 1. Williams könyvének írása idejében az angolszász tudományosság még alig vett tudomást Walter Benjaminról. A *Passagen-Werke*t csak 1982-ben adták ki németül, 1999-ben angolul (*The Arcades Project*). Meglepőbb, hogy Thackeray nevét sem említi. Recens értékeléséhez vö. Jedediah Britton-Purdy: Raymond Williams’s Resources for Hope. *Dissent*, 2024/1. Itt köszönöm meg John Fekete barátomnak, Williams tanítványának felvilágosításait.

gondolatok, miként hosszas veszteglésben a testtagok; eltesped az elme és a tetterő, miként elrozsdásodnak a hosszasan nem nyitott ajtó sarkai.” „Hobbéz [Hobbes] kis világa zsi bong itt Pesten körültem. Itt láthatod: mily hatalmas, mily egyedüli két rúgó toll az emberi társas életben az öröminger és a haszonvágy. Nagy város a zsi bpiaca mindkettőnek; örömet és hasznot kapkodni el egymás elől, ez itt az élet problémája; de a nyájas és udvarias míveltség mily csinos leplet bír vetni erre! Más zsebéből a magáéba varázsolni a kincset, köz törekvés itten, de a törvény kezessége s illedék korláti, bátor ótalmat s békés nyugalmat biztosítanak a birtokosra nézve. Ama két inger embertömegeket hullámoztat szüntelen Pestnek utczáin, örök zsurlódást hoz elő köztök, és tehetségeket ébresztve, szüli az életkönnyítő mesterségeket. A kitűnés vágya és fénylés dühe számtalan bohót idéz elő, kiknek sokalakú álarczaik mulattatják a bölcset.” „Nézd: a természet, mely körültem, alattam és felettem munkálkodik, miként fon, sző, köt, alkot közelemben, a nagy világban szüntelen új kis világokat teremt, s azokban csodáztatja magát. Ti városiak gyáván utanozzátok őt s fennláltok a néha szerencsés kísérlettel. Nekünk a természet önkezeből adja adományit; ti meghamisítjátok azokat! Minket egyszerű fiait szűkkörű vágyakkal kielégít, míg titeket a fény szomja örök szűkülésre kárhoztat s vonva tartja arczotokon a kétszín feszítő álarczáját. Nekünk a természet nyújtja ártatlan örömeinket, ti pénzen vásároljátok azokat, s így az élet legszebb örömei, miknek közlés ad fűszert és becset, veszendőbe mennek nálatok. Előli városon ezeket az önzés, miszerint ott kiki csak önszemélykéje örömeire zslugorgat, s zajgó nép közt is önmaga világa magának.”¹⁴

A másik példa Wass Albert (1908–1998) ismert verse, a *Szent a falu* (1930) – végsőikig kisajtolt közhelyek igénytelen gyűjteménye: igazi giccs, Babits *Esti kérdésének* távoli emlékével. „Két emberfajta él, az egyik / önmaga elől elmenekszik, / a másikhoz nem ér a láрма, / mert elrejtőzik önmagába. // Az egyik élete malom: / Mindent felőrlő izgalom. / Rohan, s az élet fut vele, / pénzcőrgető kacér zene / kíséri éjjelét, nappalát, / s agyába őrlő vad dalát. / Izzítja egyre a kohót, / és épít felhőkarcólót, / és épít büszke tornyokat, / és szédít messze ormokat / (telefon, autó, lift, vonat). / S az élet mégis elrohant: / mit ér a szikratávíró, / mit ér a tőzsde, rádió, / a gép-órjások mind mit érnek? / Az ércstraverzek ébig érnek, / a reklámfények ébig érnek, / a villanydrótok ébig érnek, / az Istenig föl mégsem érnek / s a gyertyák mégis tövig égnek. // A másik élete: falu. / Nádfelelű. Meszelt falú. / A két szeme két tiszta ablak: / reggeltől-estig nyitva vannak. / Vagy felnéznek a fényes égre, / vagy mindkettő a rétre néz le; / s körös-körül oly halk a béke / mint messzi csermelyek zenéje. / S bárhogy forogjon a világ: / a réten mindig lesz virág, / és harsoghat a dáridó, / s épülhet sok száz emelet: / itt él tovább a szeretet / és Isten jár a kert alatt. // A falu mindig megmarad, / a falu mindig egy marad: / a falu mindig szent marad!”

Ezek a példák, amelyek szembeállítják a vidék természetességét a város műviségével (társadalmiságával, történetiségével), visszavezetnek bennünket az idillhez, amely, ha sokáig nincs is műfaji megfelelője (utólag általában a tematikusan meghatározott pasztorállal azonosították), s mindig is problematikus műfaj maradt, de mint beállítottóság, ősinek mondható. Alighanem irodalmi értelemben Mihail Bahtyin megközelítése a legterméke nyebb, aki *kronotoposz*ként, az elbeszélés egy sajtáságos tér-idejeként jellemezte az idillt.¹⁵

¹⁴ Fáy András: *Érzélgés és világ folyása. Beszély levelekben* [1824]. Franklin, Budapest, 1882, 6., 7., 7.k., 12. Vö. Zentai Mária: A város szerepe a kora reformkori magyar irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1999/3–4.

¹⁵ A kronotoposz Bahtyin műszava. A kronotoposzok a tér és az idő egymáshoz rendelt és egymást kölcsönösen meghatározó fogalmának változatos, tartalmukat és hierarchikus helyüket nézve is heterogén irodalmi típusai: a találkozás, az út, a kastély, a kisváros, a küszöb, a válság, a fordulat, a rejtély, a karnevál, a táj, a kapu, a tetthely, a vándorlás stb. Az íróknak, költőknek megvannak a rájuk jellemző kronotopozsaik, s ha ugyanannak több írónál is jelentősége van – például a sza-

„A szerelmi motívumokat (első találkozás, hirtelen szerelem, szerelmi bánat, első csók) az alexandriai költészetben elsősorban a bukolikus – pásztori idilli – kronotoposzban dolgozták ki. Ez a nem túl tágas, nagyon konkrét és koncentrált lírai-epikai kronotoposz az egész világirodalomban jelentős szerepet játszott. Az idő itt sajátosan ciklizált (de nem tisztán ciklikus) idillikus idő, melyben a természeti (ciklikus) idő a konvencionális pásztori – sok esetben ennél tágabb, paraszti – életforma mindennapi idejével fonódik össze. Az idő itt bizonyos félig ciklikus ritmus szerint múlik, és összecsendül egy finom részletességgel kidolgozott, sajátosan idilli tájrajzzal. Az apró szerelmi jelenetek és lírai áradozások sűrű, nehéz, mézillatú ideje ez, amely átítatja a természeti tér szigorú határokkal elkülönített, befelé zárt és minden részletében stilizált darabkáját...”¹⁶

Bahtyin úgy fogta fel az idillt, mint a modern narráció rendelkezésre álló motívumainak szűkösségében is hatalmas gyűjtőtartályát. Három alaptípusának, a szerelmi idillnek, a (paraszti vagy kézműves) munka idilljének és a családi idillnek, valamint ezek keverékeinek közös jellegzetessége a tér rögzített azonossága (itt éltek az ősök és itt fognak élni az utódok is – más tér nem ismeretes), az idő természetileg meghatározott ciklikussága (nap-palok és éjszakák, a négy évszak) és az emberi élet összekapcsolása a természet életével, a munka-idillekben reális, a szerelmi idillekben metaforikus módon. Az idill nem ismeri a mindennapi élet triviális részleteit; csak az élet alapelemeire – szerelemre, születésre, halálra, házasságra, ételre, italra, a növekedés állomásaira – korlátozódik.¹⁷ Ebben az értelemben elvont, de ugyanakkor őrzi a közvetlenséget a tárgyi világ alapvető komponenseivel. Ezt tartotta Hegel az eposzi világ jellegzetességének. „A bor szorosan összetartozik természetésének és termelésének folyamatával, és az ivás elválaszthatatlan az ünnepnapoktól, amelyek viszont a földművelési ciklusokhoz kapcsolódnak.”¹⁸

Bahtyin a modern regény öt típusát különböztette meg, amelyre hatott az idill: 1. vidéki regények (a németes – és franciás – kultúrájú szerző a *Dorfgeschichtere* és a *Heimatliteraturra* gondolt, Jeremias Gotthelfre, Karl Immermannra, Gottfried Kellerre); 2. az idill destruktívja, például a fejlődési, nevelődési regényekben; 3. a rousseau-i típusú szentimentális regények; 4. család- és nemzedékregények; 5. más kategóriák – köztük a népből való embert ábrázoló regények.¹⁹ Ám mit is jelent ez a hatás? Valószínűleg minden kronotoposz meghatározott előfeltevéseket tartalmaz, s ezzel olvasói várakozásokat generál, amelyeket az elbeszélés vagy beteljesít, vagy nem. Az idill bizonyosan rengeteg kulturális asszociációt gerjesztő sémát és klisé állít elő. Az említett típusok közül az idill destruktívjának, a sémák és klisék megroppantásának van a legnagyobb jelentősége.

Az idill opozíciós szerkezete már a történet elején, Vergilius *Első eklogájában* megjelent a száműzött Meliboeus és a „sátras bükk hűvösén heverésző” idillikus dalnok, Tityrus ellentétében. De minőségi változáson ment keresztül, amikor „az idő problémája számos XVIII. századi idillben a filozófia szintjére emelkedett. Az idillikus élet valóságos,

lónak Balzacnál, Stendhálnál, Flaubert-nél, Tolsztojnál vagy legfőképp a Bahtyin kánonába még nem tartozó Proustnál –, a kronotoposz jellegzetessége íróról íróra változik.

¹⁶ Mihail Bahtyin: A tér és idő a regényben [1937–1938]. In: Uő.: *A szó esztétikája (Válogatott tanulmányok)*. Vál., ford. Könczöl Csaba. Gondolat, Budapest, 1976, 272.k.

¹⁷ Vö. Mikhail Bakhtin: Forms of Time and of the Chronotope in the Novel. Notes for a Historical Poetics. In: Uő.: *The Dialogic Imagination. Four Essays*. Szerk. Michael Holquist. University of Texas Press, Austin – London, 1981, 225.kk. Ez a tanulmány azonos az előbbi magyarul idézett írással, de a magyar kiadásban a második részt (az utolsó, X. fejezet kivételével) Könczöl Csaba nem publikálta. Ld. a IX. fejezetet: „The Idyllic Chronotope in the Novel”, i. m. 224–242.

¹⁸ Uo., 227. Fordította Caryl Emerson and Michael Holquist.

¹⁹ Vö. uo., 228.k.

organikus idejével szemben megjelent a városi élet frivol, töredezett ideje, vagy éppen séggel a történelmi idő.”²⁰ S itt Bahtyin Johann Peter Hebel (1760–1826) csodálatos történetére, Walter Benjamin kedvencére utal, a *Nem remélt viszontlátásra*.

Ez a kalendáriumi történet valóban idillikusan kezdődik egy bányászvároskában, ahol egy ifjú bányász esküvőjére készül. „»Szent Luca napján a pap áldását adja szerelmünkre. Akkor férj és feleség leszünk, és megépítjük a magunk kicsi fészket.« – »Ahol békesség és szeretet lakozik majd« – mondta a szép menyasszony bájos mosollyal.”²¹ Ám iszonyú szerencsétlenség történik: a fiú az egyik nap nem tér vissza a bányából. Ötven év telik el, mire 1809-ben kiássák tetemét, melyet a rézgalic mumifikált, s az ötven éve gyászoló lány, immár anyóka, viszontlátja ifjú szerelmét. Ezt a félszáz évet Hebel a következőképpen jellemzi (valószínűleg ez a legtöbbször idézett szöveg írásából): „Ezenközben Lisszabon városát földrengés rombolta le, véget ért a hétéves háború, meghalt I. Ferenc császár, feloszlatták a jezsuita rendet, felosztották Lengyelországot, meghalt Mária Terézia császárnő, kivégezték Struenseet, Amerika elnyerte függetlenségét, s az egyesült spanyol–francia haderő sem tudta bevenni Gibraltárt. Magyarországon, a Veteráni-barlangban a törökök körülvárták Stein tábornokot, és meghalt József császár is. Gusztáv svéd király visszafoglalta az oroszoktól Finnországot, kezdetét vette a francia forradalom és vele a hosszú háborúskodás, majd II. Lipót császár is megtért őseihez. Napóleon meghódította Poroszországot, az angolok szétlőtték Koppenhágát, a földművesek pedig vetettek és arattak. A molnár örölt, a kovácsok verték a vasat, a bányászok meg a sziklákat vésvé ércerek után kutattak föld alatti műhelyükben.”²²

„Soha mélyebben történetmondó nem ágyazta bele a természet történetébe elbeszélést, mint Hebel e kronológia révén. Csak figyelmesen kell olvasnunk: a halál olyan rendszerességgel tűnik fel benne, mint a Kaszás a körmenetekben, amelyek délben megkerülik a székesegyház toronyóráját” – írta Walter Benjamin.²³ Ám alighanem tévedett. Ez a fenséges leírás egyáltalában nem természeti haláltánc, noha a történelem eseményeihez hozzatartozik, hogy uralkodók rendre meghaljanak. Két idő áll egymással szemben: az idillikus elvárásnak megfelelő munkaidill lassú, sorsszerű, természeti-organikus ideje – a földművesé, a molnáré, a kovácsé, a bányászé – és a történelem fél évszázadának gyors, sorsfordító véletlenekkel telített ideje. Ez az ellentét az, amit talán soha mélyebben nem mutatott be történetmondó. Az idillhez tartalmilag nehezen illeszthető a katasztrófa, amely elrabol egy ifjú életet. (Létezik idillikus halál is, leghíresebb példája Tolsztoj *Három halál* című novellájában található, amelynek azonban feltétele a kitelt élet.) Egy magasabb szinten azonban visszatér az idill, amennyiben a – mindennek ellenére – boldogító viszontlátásban értelmet nyer fél évszázad gyással töltött ideje, és a megbékélés jegyében a szerelmesek a halálban egyesülnek. Hasonló értelemben beszélhetünk az idillt megpropantó, de végső értelemben mégsem megszüntető *katasztrófáról* Bernardin de Saint-Pierre *Paul és Virginie*-jében (1788), míg Gottfried Keller *Falusi Romeó és Júliájában* (1856) az apák tragikus vétsége nyomán kibontakozó *tragédia* lehetetlenné teszi az idillt. A természeti csapást és az ember okozta balsorsot meg kell különböztetni.

Charles Dickens *Bleak House* című regényében (1852–53; magyar fordításban *Örökösök*) Londont fekete színekkel ábrázolta. A sárt, a piszkot, a bűzt, az áporodott és fertőző leve-

²⁰ Uo., 228.

²¹ Johann Peter Hebel: „Nem remélt viszontlátás” [1811]. In: Uő.: *Kincsesládikó. Válogatott történetek a Rajna-vidéki Házibarád Kalendáriumának évfolyamaiból*. Vál., ford. Halasi Zoltán. Magvető, Budapest, 1997, 187.

²² Uo., 187.k.

²³ Walter Benjamin: A történetmondó. Gondolatok Nyikolaj Leszkovról. In: Uő.: *A műalkotás a technikai reprodukció korában. Művészetelméleti és kultúrpolitikai írások*. Ford. Bizám Lenke, átdolg. Tóth Károly, Open Books, Budapest, 2024, 282.

gőt, az élődi férgeket, a romházak környékét, a minden kialakuló nagyvárosra jellemző tömeges elnyomorodást, a pauperizálódást örökítette meg, s az ezzel mit sem törődő főúri palotákat, a ködöt mint a város baljós titokzatosságának metaforáját, a hivatalok embertelenségét, a jogszolgáltatás korruptségát és értelmetlenségét, „szégyenletes tanúbizonyságnak eljövendő korok számára, hogy milyen karóltve járt ezen a büszke (*boastful*: kérkedő) szigeten a polgári műveltség és a barbárság”.²⁴ London lakói vagy állatiasan nyomorognak (mint a kis Jo), vagy gonoszok és pénzéhesek (mint Mr. Tulkinghorn, az ügyvéd vagy Joshua Smallweed, az uzsorás), vagy gyöngék (mint Mr. Snagsby, a papírkereskedő vagy az idős Miss Flite, a Kancellária – fellebbviteli bíróság – megszállottja). A makulátlanok, a hófehérek (Esther Summerson, a regény főhőse, John Jarndyce, Esther gyámapja, Allan Woodcourt, Esther szerelme) vidéken élnek vagy kiköltöznek oda.

Közismert Dickens hajlama a jó–rossz tulajdonságok szélsőséges kiosztására; ez alól legtöbbször csak a nem kevés remek komikus, excentrikus figura menekül meg. Úgy tűnik, a *Bleak House*-ban erre némiképp önironikusan reflektál is az író, aki Mr. Buckettel, a detektívvel mondatja ki Estherről, hogy „[m]ég soha életemben nem találkoztam ilyen fiatal lánnyal, semmilyen rendűvel és rangúval [...], pedig sok igen előkelővel találkoztam már [...], aki így viselkedett volna, mint ahogyan maga... Maga igazi mintakislány (*you're a pattern*), elhiszi-e nekem? – mondta Mr. Bucket lelkesen. – Igazi mintakislány”.²⁵ Máskor pedig ugyanő a regény két rokonszenves mellékszereplőjéről, Mr. George-ról és Mrs. Rouncewellről mondja, hogy „remek egy ember, és ön is remek egy öreg hölgy; anya is, fia is, mind a kettő egy pár, olyan mintaemberek, hogy a cirkuszban mutogathatnák kettejüket”.²⁶

Ez a mértéktelen mintaszerűség, megtetézve a boldog véggel, indít arra, hogy a regény egy szálát idillinek minősítem.²⁷ Két elbeszélő működik a szövegben: a saját élettörténetét Esther meséli el, s azokról a körülményekről, amelyekről nem tudhat, a mindentudó névtelen elbeszélő számol be. Két szálon fut a cselekmény is. Az egyik a Jarndyce kontra Jarndyce-ügy, egy végeláthatatlan per, melyet egy gazdag örökhagyó számos, egymásnak ellentmondó végrendelete robbantott ki, s amely hosszú idő alatt a vagyon minden parányát fölmorzsolta. John Jarndyce minden módon távol akarja tartani magát a jogvitától, nem így az egy ideig nála lakó ellenérdekeltségű, nemes lelkű, de ingatag jellemű unokaöccse és gyámfia, Richard, aki beleőrül a perbe, magával rántva szerelmét, John másik unokahúgát és gyámleányát, Adát is. A másik szál Esther születésének rejtélye: kalandos módon kiderül, hogy Lady Dedlock, Sir Leicester Dedlock, Baronet felesége az édesanyja, akinek egy korábbi eljegyzéséből született, s ez sokáig féltve őrzött titka volt, de Mr. Tulkinghorn, férje ügyvédje kifürkészi, és az asszonyt a markában tartja. Tulkinghornt meggyilkolják, s ezzel ez a történetiszál az egyik első detektívregénybe torkollik. A Lady is gyanúba kerül, noha nem ő a tettes, de titka lelepleződik, elmenekül otthonából és meghal, anélkül, hogy tudná: férje megbocsátott neki. Vladimir Nabokov regényértelmezésében még egy harmadik szálát is elkülönít, a nehéz sorsú gyermekekét. Ám mindegyik nyomasztó, és végül jó vagy rossz véget érő gyermektörténet szorosan összefügg Esther történetével, akinek magának is rettenetes volt a gyermekkora.²⁸ A kis Jo halála, a regény legmegrendítőbb jelenete, maga az antiidill.

²⁴ Charles Dickens: *Örökösök*. I. kötet, ford. Ottlik Géza. Európa, Budapest, 1972, 184.

²⁵ Uo., II. kötet, 475.

²⁶ Uo., II. kötet, 428.

²⁷ Létezik olyan elemzés is, amely Empson széles értelemben vett pasztorál fogalma alapján az egész regényt pasztorálnak minősíti. Vö. Rae Greiner: *Bleak House: Pastoral*. *Critical Quarterly*, 2013/1, 76–93.

²⁸ Vö. Vladimir Nabokov: Charles Dickens: *Bleak House*. In: Uő: *Lectures on Literature*. Szerk. Fredson Bowers, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1980, 69., 91–94.

Esther elbeszélése szerénységével, gyanútlanágával, önlekcisnylésével csak növeli mintaszerűségét. A regény poétikai paradoxona, hogy noha múlt időben mondja el történetét, sehol nem veti előre, nem is sejteti a kibontakozás módját. Ettől minden jelen időbe kerül, de kétségtelenül némileg korlátozottá, naivvá teszi Esther idilli alakját.

Szinte minden gonosztett, nyomorúság, balsors – kivéve néhány éhező munkáscsalád falusi viskóját és Dedlockék vidéki kastélyát – Londonban történik. A regény főlkészít arra, s befolyásolja az olvasói várakozást, hogy a nagyvárosban, s a nagyvárosba menve kedvezőtlen fordulat, részvétet keltő tragédia, bosszantó galiba történik. Ezzel szemben nem a vidék van eszményítve, hanem néhány ember, aki – ha lehet – távol tartja magát Londontól. A vidéket persze jó levegő és szép természet jellemzi, de fő jellegzetessége, hogy *nem* a nagyváros. Az idill fundamentuma a *jó ember* lehetősége. Ez a lehetőség Londonban is megjelenik, de végtelen akadályokba ütközik. Mr. George, a kiszolgált katona igazán jó ember, de kilátástalan helyzetbe hozva megszarolják, s ha nem akarja kezese és bajtársa, s annak családja végromlását, engednie kell. A jó ember idillje olyan, a város zajától elzárt vidéki helyen bontakozhat ki, mint amilyen – nevével ellentétben – a Bleak House, ahol a ködös Londonnal szemben a napsütés uralkodik.

*

A város és vidék ellentéte mellett másik példám az idillre jóval problematikusabb: a proletár irodalom, a termelési regény. A termelési regény így definiálható: küzdelem azért, hogy létrejöjjön a munkaidill, amely elválaszthatatlan a családi idilltől is. Az idill itt nem adott, mint a pasztorál némely változatában, hanem elérendő cél; látszólag tehát beteljesíti Schiller követelményét a jövőre irányuló felnőtt idillről. Mint ahogy a *Bleak House* ideális triója is minden lépésével formálja magát jó emberré, és ez az önformálás végtelen feladat. Az idill minden korlátozottsága és (soha el nem érhető) statikus végcélja ellenére a modernitásban dinamizálódik.

William Empson 1935-ben azt a mehökkentő megállapítást tette, hogy a jó proletár irodalom általában burkolt pasztorál.²⁹ Empson végtelenül leegyszerűsített és általánosított formulája a pasztorálra a komplex egyszerűvé tétele.³⁰ (Ebben az értelemben maga ez a definíció is pasztorál.) E meghatározás mindkét tagja vizsgálatra méltó, a szimplifikációból vissza kell következtetni a komplexre. A régi pásztori költészet bizonyos értelemben kiegyenlítette a szegény és gazdag ellentétét, amennyiben ugyanazon a nyelven beszéltette őket. Továbbá a pásztor mint a juhok uralkodója – megfordítva és a heroikus konvencióval érintkezve – osztársadalmi hőssé válhatott; kockáztatva persze a valószínűtlenséget és az abszurd mesterkéeltséget. Ugyanígy a szerelmi pásztori konvenció – a trubadúrköltészetből örökölt – alapvető magatartása, az alázat is szerepet játszott. Mindenütt az egyszerűség dicsérete volt a döntő. A faragatlan ember közelebb áll a természethez és nagyobb belátással rendelkezik, mint a fölötte álló. Empson úgy látta, hogy a proletár propaganda Munkássa megfelel az imént jellemzett mitikus kultuszfigurának.³¹

Raymond Williams vitatta ezt. „Azt állítják, hogy a pasztorál az az egyszerű anyag, amelyben az általános igazságok rejlenek vagy megtestesülnek. Ebben az értelemben még egy proletár ipari regény is pasztorál lehet! De míg az értelmezésnek ez a kritikai eljárása megfelel mondjuk Spensernek, kiterjesztése abszurd...”³² Így ugyanis megsemmisül a pasztorál történetisége, s pusztá álrühára és allegóriára redukálódik.

²⁹ Vö. William Empson: *Some Versions of Pastoral* [1935]. Chatto & Windus, London, 1979, 6.

³⁰ „Putting the complex into the simple.” Vö. *uo.*, 22.

³¹ Vö. *uo.*, 11–15.

³² Williams: *i. m.*, 21.

A munka idillje Vergilius *Georgicájától* Hebelig és tovább mindig csak az alacsony társadalmi rétegekre terjedt ki, a parasztokra, kézművesekre, munkásokra, bányászokra, halászokra, cselédet nem tartó háziasszonyokra, akiknek „keze alatt ég a munka”. Véletlenül éppen a *Bleak House* az egyik első mű, amelyben megjelenik egy, a munkátlan arisztokráciát megvető feltörekvő burzsoá vagyárosnak a munkát és munkásait megbecsülő rokonszenves alakja. (Két évvel később, a *Nehéz időkben* már föltűnik a kíméletlen utilitarista, Mr. Gradgrind.) John Jarnyce ugyanakkor – akit Nabokov a regényirodalomban valaha is megformált egyik legjobb és legkedvesebb (egyszersmind Don Quijote-i vonásokkal rendelkező) emberi lénynek nevezett³³ – vagyonából él és nem dolgozik.

Schiller éles kritikusa volt a munkának – a munkamegosztással összefüggésben. „[A]z élvezet elvált a munkától, az eszköz a céltól, az erőfeszítés a jutalomtól. Örökre hozzáláncolva az egésznek egyetlen kis töredékéhez, az ember maga is csak mint töredék műveli ki magát; örökké csak az általa hajtott kerék monoton zaját hallva, sohasem fejleszti ki lényének harmóniáját, s ahelyett, hogy az emberiséget juttatná kifejezésre természetében, pusztán foglalkozásának, tudományának lenyomatává lesz.”³⁴ Az „emberi természet szép egészét... bármilyen munkavégzés megszünteti időlegesen, a munkás élet pedig tartósan tönkreteszi”, szolgasággá változtatja. Schiller normája egy olyan elképzelt embercsoport, amely „anélkül tevékeny, hogy dolgoznék”.³⁵ Ezzel szemben évszázadok óta készülődött, méghozzá a protestáns vallások terepén, egy ezzel szögesen ellentétes gondolat. A lutheránus születésű, ám aufklérista Schillerre azonban a hitnek legföljebb csak egy deista változata volt jellemző; távol állt minden aszketizmustól, költői-gondolkodói mélysége pedig a vallási zsenialitástól.

Az automatizálással, robotizálással és a munkalehetőségek ebből következő radikális csökkenésével, a prekariátus növekedésével Schiller gondolatai ma újra aktualizálódnak. De a maguk utókorában „a kapitalizmus szellemével”, a munka önértékké és öncéllá – hivatássá és erkölcsi értéké – változásával, és az ennek megfelelő életstílus megjelenésével és elterjedésével érvénytelenné váltak. Max Weber feltárta a munka mint hivatás (*Beruf, calling*) fogalmi felértékelésének, s ezzel a hétköznapi munka vallási jelentőségének eredetét Luthernél, majd az e világi, racionalizmuson alapuló aszkézis jelentőségét Kálvinnál és más protestáns irányzatoknál. Weber nem levezetni akarta a reformációból a gazdasági rendszert, hanem bizonyította e nagy vallási harcok és irányzatok nevelő befolyását a kapitalizmus szellemére. „[Cs]ak azt követően bontakoztatták ki teljes gazdasági hatásukat, hogy maguk mögött hagyták a *tisztán* vallási lelkesültség fémjelezte virágkorukat, Isten országának görcsös keresése fokozatosan józan hivatáserénnyé kezdett oldódni, és miután lassan elhalt a vallási gyökér, helyet biztosítva az utilitárius evilágiságnak; vagyis akkor, amikor [...] a közkeletű fantáziában »Robinson Crusoe«, az *elszigetelt* – melleslegesen térítő tevékenységet is végző – *homo oeconomicus* lépett a Bunyan-féle, a lelkileg magányosan »a hiúság vásárán« keresztül a mennyei királyság felé igyekvő »zarándok« helyére.”³⁶

Weber egy ponton érintkezett Schiller gondolatával. „Az, hogy a szakmai munkára szorítókozás, illetve belőle fakadóan az emberi mivolt fausti teljességéről való lemondás a mai világban általában az értékes cselekvés előfeltétele, hogy tehát »tett« és »lemondás« ma elkerülhetetlenül feltételezik egymást: a polgári életstílusnak – ha egyáltalán stílus és

³³ Vö. Nabokov: Charles Dickens: *Bleak House*, 90., 70., 106.

³⁴ Friedrich Schiller: *Levelek az ember esztétikai neveléséről*. Ford. Papp Zoltán. In: *Uő.: Művészet- és történelemfilozófiai írások*, 170.

³⁵ Friedrich Schiller: *A naiv és a szentimentális költészetéről*, 338. Ilyen embercsoport volt az antik athéni polgárok közössége.

³⁶ Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* [1904]. Ford. Ábrahám Zoltán. L'Harmattan, Budapest, 2018, 180.

nem stílusnélküliség akar lenni – ezt az aszketikus alapmotívumát akarta Goethe is meg-
tanítani nekünk az életbölcseége zenitjén írott *Vándorévekben* és élete – *Faustjának* aján-
dékolt – zárószakaszában. Ez a felismerés számára a lemondó elbúcsúzást jelentette a
teljes és szép embervolt olyan korszakától, amely éppúgy nem fog felbukkanni még egy-
szer kultúrfejlődésünk során, ahogyan Athén virágkora sem ismétlődött meg a régiség-
ben. A puritán még hivatásember *akart* lenni, nekünk annak *kell* lennünk.”³⁷

A kapitalista szellem spirituális előzményeiről szóló nagy műben a kizsákmányolás
szó – marxi nyelven az értéköbbllet kisajátítása a tőkefelhalmozás végett – egyszer jelenik
meg. A vállalkozó polgári hivatásethosza és a munkás hivatáshűsége kiegészítette egy-
másat, de a munka lelki köteleességként, hivatásként való felfogásával szemben annak ki-
zsákmányolása is legalizálódott, amennyiben a vállalkozó pénzszerzése is munka, hiva-
tás.³⁸ Ez volt az az ellentét, amely a vallási gyökér és a feudális kötöttségek elhalásával
szabad kizsákmányolóként és szabad kizsákmányoltként állította szembe a feleket, s az
ipari forradalommal, a gyárrendszerrel, a népességrobbanással, a munkások heterogén
hagyományos csoportjaiból ki-kitörő szórványos ellenállással és egyéb tényezőkkel létre-
hozta a munkásosztályt.³⁹ A gazdasági kizsákmányolás gyakran politikai elnyomással
párosult, a munka kényszerre vált.

Marx volt az a nagy gondolkodó, aki az emberi lét paradigmájává a munkát tette –
ahogy más nagy gondolkodók az általános öntudatot, a nyelvet, a kommunikációt, az
időbeliséget és végességet stb. Az ember lényegét a munka alkotja, s ebből vezethető le
történelmi viszonya a természethez, társadalmi-közösségi volta, tudata, történelmisége. En-
nek a teleologikus, önteremtő aktivitásnak a felismerése nem volt elképzelhető a vallás
univerzális kötőerejének, az ember vitathatatlan teremtménységének korában. Ráadásul
a *vita activa* és a *vita contemplativa* ellentétében egészen a reneszánszig az utóbbi volt a
vezető érték. Lehetséges, hogy Marxnál a munka hegeli felfogásának befolyása és kritiká-
ja mellett⁴⁰ jelen volt a protestáns (és zsidó) munkaethosz hatása is.

A bökkenőt azonban az jelenti, hogy mindezt ex negativo, az ellentétéből kellett re-
konstruálni, a jelenkori (XIX. századi), kizsákmányoláson alapuló, elidegenedett munká-
ból, amikor a munka által megtermelt tárgy idegen hatalomként lép fel a munkással
szemben, és maga a termelőtevékenység, a munka is elidegenedik tőle, amennyiben nem
tartozik a lényegéhez. Az ember lényegét jelentő munka tehát aktuális formájában az
egy ember számára éppen e lényeg ellentétévé válik.⁴¹ Márkus György posztmarxista
korszakában a termelés és a munka megkülönböztetésével operált az arisztotelészi *praxis*

³⁷ Uo., 185. A fordításon kis módosítást hajtottam végre.

³⁸ Vö. uo., 182.k. A téma másik klasszikusa, R. H. Tawney a hivatás fogalma mellett hangsúlyozta a társadalmi hierarchiát, s az alávetettek vallásilag motivált engedelmességét. *Religion and the Rise of Capitalism* [1926].

³⁹ Ld. ehhez E. P. Thompson: *Az angol munkásosztály születése* [1963]. Ford. Andor Mihály. Osiris, Budapest, 2007.

⁴⁰ Hegel Marx szerint csak a munka pozitív oldalát látta, és ezt az elvont szellemi munkában ismer-
te fel. Vö. Karl Marx: *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-ből*. Kossuth, Budapest, 1977, 194.

⁴¹ E rekonstrukciót a legkövetkezőekben, még apologetikus marxista, bár a hivatalos marxizmus
szempontjából revizionista álláspontból Márkus György végezte el a maga idejében nemzetközi
hatást is kiváltó korai kis könyvében. Márkus elsősorban Marx *Gazdasági-filozófiai kéziratok 1844-
ből* című szövegének elszórt megjegyzéseit gyűjtötte össze, amelyek arra a kérdésre válaszolnak,
hogy miképpen kell elképelnünk a nem elidegenült munkát. Ám világosan kell látni, hogy
Marx életfeladatának nem ezt, hanem az elidegenült munka kritikáját tartotta. Vö. Márkus
György: *Marxizmus és „antropológia”. Az emberi lényeg fogalma Marx filozófiájában*. Akadémiai, Bu-
dapest, 1966.

(cselekvés) és *poiészisz* (készítés) értelmében, s úgy vélte, hogy ez a megkülönböztetés a kései Marxnál megtörtént.⁴²

Mindenesetre Marx a kommunizmus perspektívájáról így írt: „A szabadság birodalma valójában ott kezdődik, ahol megszűnik a munka, melyet a nyomor és a külső célszerűség határoz meg; ez a birodalom tehát a dolog természeténél fogva túll van a tulajdonképpeni anyagi termelés szféráján. Miként a vadembernek küzdenie kell a természettel, hogy szükségleteit kielégítse, ugyanúgy kell küzdenie a civilizált embernek is, s ezt kell tennie minden társadalmi formában és minden lehetséges termelési módban. Az ember fejlődésével együtt bővül a természeti szükségszerűség e birodalma, mert bővülnek a szükségletek; de ugyanakkor gyarapodnak a termelőerők is, melyek e szükségleteket kielégítik. A szabadság ezen a területen csak abban állhat, hogy a társadalmassult ember, a társult termelők észszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett, hogy mint a vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erőfelhasználással, az emberi természethez legmúltóbb és legmegfelelőbb feltételek között hajtják végre. De ez még mindig a szükségszerűség birodalma. Ezen túl kezdődhet az az emberi erő kifejtés, amely öncél, a szabadság igazi birodalma, amely azonban csak a szükségszerűség e birodalmán mint bázison virágozhat ki. Az alapfeltétel a munkanap megrövidítése.”⁴³

A korai *Német ideológia* tele van a munka megszüntetésének ígéretével. Például „a kommunista forradalom a tevékenység eddigi *módja* ellen irányul, a *munkát* kiküszöböli”.⁴⁴ Fölfoghatjuk ezt úgy is, hogy az elidegenedett munkáról van szó, a külső célszerűségről, melyet felvált a belső célszerűség, de a szabadidő rendkívüli jelentősége itt is, és a későbbi Marxnál is a képességeit munkakényszer nélkül kibontakoztató, erő kifejtésében öncélt látó, mindenoldalú ember utópikus eszményére utal. A schilleri klasszikus intenció Marxhoz és Engelshez is eljutott.

Mindez a munkásmozgalom három eszmei irányából – pragmatikus-szakszervezeti, reformista-kereszténydemokrata, forradalmi osztályharcos – az utóbbira hatott, méghozzá közismerten vulgarizált módon, moralizálva a kizsákmányolást, semmittevőként jellemezve a tőkés iparkapitányt (ez utóbbiban Marx, mindkettőben Engels sem volt teljesen vértlen) stb. Ennek következménye egyrészt a munkásnyomor, s az ebből következő erkölcsi állapotok a lehető legsötétebb színekkel való ábrázolása (amelyekben a napi 12, de akár 14-16 órás, hatnapos munkahét és a hatéves kortól kezdődő gyermekmunka korában semmi túlzás nem volt), másrészt a fizikai munka (különösen, amit tömegesen végeznek: a gyári munka, az építőipari munka, a bányászat s hasonló) heroizálása, s minden munkafajta között a hierarchia élére állítása. A kettőt – az ember úgy gondolná – lehetetlen összekapcsolni; mégis ez vált tradícióvá. József Attilánál is e hagyomány szellemében olvassuk: „Újságpapír az asztalon kenyérrel / s az újságban, hogy szabadok vagyunk – / poloskát úzunk lámpával s a kéjjel / s két deci fröccsel becsüljük magunk’. // Elvtárs és spicli jár a csöndben erre, / részeg botlik, legény bordélyba lóg, / mert hasal az éj s pörse-néses melle, / mint szennyes ingből, füst alól kilóg. / Igy élünk mi. Horkolva alszunk s törten, / egymás hátán, mint odvas farakás / s hazánk határát penész jelzi körben / a

⁴² Vö. Márkus György: *A praxisz és poiészisz dichotómiáján túl*. In: Uő.: *Kultúra, tudomány, társadalom*. Atlantisz, Budapest, 2017, 66–71.

⁴³ Karl Marx: *A tőke. A politikai gazdaságtan bírálata*. III. kötet. *A tőkés termelés összefolyamata*. Ford. Rudas László. Kossuth, Budapest, 1974, 772.k.

⁴⁴ Karl Marx és Friedrich Engels: *A német ideológia – a legújabb német filozófia kritikája képviselőinek: Feuerbachnak, B. Bauernak és Stirnernek személyében és a német szocializmus kritikája különböző prófé-táinak személyében* [1845–1846]. Ford. Kislégi Nagy Dénes. Kossuth, Budapest, 1976, 41.

málló falon; nedves a lakás. // De – elvtársaim! – ez az a munkásság, / mely osztályharcban vasba öltözött. / Kiállunk érte, mint a kémény: lássák! / És búvunk érte, mint az üldözött. / A történelem futószallagára / szerelve igény készül a világ, / hol a munkásság majd a sötét gyárra / szegzi az Ember öntött csillagát!” (*Munkások*, 1931.)

Ez a hagyomány határozta meg a termelési regényt is – jóval kevesebb költői erővel. A szabadság birodalmának utópiájában van valami, ami vulgarizálva könnyen idillizálható, s a termelési regények láthatatlan határt tűznek ki a történelem szükségyszerűségek szabta birodalmának küzdelmei és a szabadságnak (valójában csak a társult termelők öngazgatási illúziójának vagy csaló ideológiájának) az idillje között.

A termelési regényeket – amelyeknek típusdarabjait 1925-től 1953-ig (Sztálin haláláig) a Szovjetunióban termelték⁴⁵ – áthatja a fizikai munka kultusza és az idill ígérete. „Ez a munkás Oroszország, ez vagyunk mi; ez az új planéta, amelynek megalkotásáról évszázadokon át ábrándozott az emberiség.” „Tulajdon kezünkkel építjük meg a magunk világát. Lenin nevével, a végtelen boldogságba vetett hittel megtízszerezük erőnket, hogy meghódítsuk a jövődőt...”⁴⁶ A repülőgépről látható építkezési terület „csupa szétszórtság, szétdobáltság. De Szerosevszkij tudja, hogy ez még csak a hevenyészett vázlat... Az építkezésből üzem lesz”.⁴⁷ „Kondrat már rég nem hisz az Istenben, hanem a kommunista pártban hisz, amely a felszabadulás, az égszínkéék jövő felé vezet az egész világ dolgozóit.”⁴⁸ „Ellenállhatatlan erővel tört ki belőle a munka, a küzdelem után... és megértette, hogy ez az élet beteljesülése, amit boldogságnak neveznek.” „Barátaim, nem ígérhetek nektek könnyű és nyugodt életet. Minden erőtetket megfeszítve kell dolgoznotok, sokat kell túrnötök. Biztosíthatlak, ez az igazi élet! Mi, szovjet emberek, nem a nyárspolgár könnyű életére áhítozunk, aki mindig csak a maga élvezetére gondol! Mi a ragyogó jövő érdekében a nehéz és fáradságos életet választjuk.”⁴⁹

A huszonegy év, amelyben ezek a regények keletkeztek, tükrözik a történelmi változásokat is. A *Cement*ben a hazatérő polgárháborús hős, Gleb Csumakov szinte egymagában fog hozzá a Fekete-tenger partján a (fiktív) egykori kapitalista cementgyár szocialista újjáépítéséhez, a lezüllő munkások összefogásához és föllelkesítéséhez, a bürokrácia (részben pártbürokrácia) akadályainak elhárításához. „Mi cementgyártók vagyunk. A cement – szilárd kötőanyag. A cement – mi vagyunk elvtársaim, mi, a munkásosztály.”⁵⁰ Ezenközben magával is meg kell küzdenie, hogy újra – immár az egyenlőség alapján – rendezze időközben öntudatos kommunista funkcionáriussá nevelődő feleségével, Dával való viszonyát.

⁴⁵ Vö. Eric de Gier: Socialist-realist industrial novels in the Leninist and Stalinist Soviet Union in the 1920s and 1930s. In: *Uő.: Documentary Industrial Novels and the Sociology of Work in the Twentieth Century. The United States, the Soviet Union and Western Europe*. Amsterdam University Press, Amsterdam, 2023, 59–86. Köszönöm Hetényi Zsuzsának, hogy erre a könyvre (és Katerina Clark munkáira) felhívta a figyelmemet, továbbította is nekem e forrásokat, valamint jó tanácsokkal szolgált.

⁴⁶ Fjodor Vasziljevics Gladkov: *Cement* [1925]. Ford. Makai Imre; Kozmosz, Budapest, 1977, 36., 150.

⁴⁷ Valentyin Katajev: *Hajrá!* [1932]. Ford. Határ Győző; Európa, Budapest, 1972, 413. (Eredeti címe, Majakovszkij verse alapján: *Idő, előre!*)

⁴⁸ Mihail Alexandrovics Solohov: *Feltört ugar*. Ford. Makai Imre; Európa, Budapest, 1971, 176. (Első része 1932, második része 1960-ban jelent meg. A korábbi magyar kiadásokban, a második rész megjelenése előtt az első résznek *Új barázdát szánt az eke* a címe.)

⁴⁹ Vaszilij Nyikolajevics Azsajev: *Távol Moszkvától* [1948]. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1951, 371., 471. (A „teljesen átdolgozott új kiadás” Kassai Margit és Benedek Marcell munkája.)

⁵⁰ Gladkov: i. m., 67.

A termelési regényben az ipari központ, a gyár társadalmi és kulturális központtá is válik, s egyben új esztétikai térré.⁵¹ Az első öt éves terv hatalmas magnitogorszki építkezéseiről mesélő Katajev-regény a rohambrigádok munkaversenyéről szól, a versenyszellemet spontánnak állítva be. Nehezen hárítható el az olvasó érzése a szédítő cementöntési tempó hihetetlen számaint látva az egész törekvés roppant öncélúságáról. A sztahanovista mozgalom 1935-ben indult, és az utána keletkező termelési regényekben (például Panforov: *Aratás*; Krimov: *A Derbent-tankhajó*) központi szerepe van.⁵²

Azsajev regénye egy szibériai kőolajvezeték építésének hőskölteménye 1941–42-ből, a Nagy Honvédő Háború idején, ahol már a hősiesség, találmányosság, hihetetlen erőfeszítés, önfeláldozás mind a központi utasítás maradéktalan, kétely nélküli teljesítésének szolgálatában áll.⁵³ A regény szépséghibája, hogy írója tapasztalatai nagy részét fegyencként szerezte, de ez nem akadályozza meg, hogy könyvét öntudatos, szabad munkások egész galériájával népesítse be, és csak a permén ábrázoljon egy gonoszságában megátalkodott és egy megjavult volt fegyencet. Holott az iparosítás integráns része volt a Gulág szigetvilág ingyen munkaereje. A Sztálin nevét viselő Fehér-tenger–Balti-tenger-csatornát száz-ezer fogoly rabmunkájával építették. A rabtartók dicsőítéséről, a kényszermunka jótékony, átnevelő hatásának propagálásáról írói termelő kollektíva gondoskodott, élén Gorkijjal, s tagjai közt sajnos Sklovskijjal, Katajevvel, Alekszej Tolsztojjal és másokkal.⁵⁴

A *Cementben* egy, a régi gyárból ittragadt, polgári mérnök átállása segíti a főhőst, a *Hajrában* egy szkeptikus és egy optimista mérnök, a negatív és a pozitív hős párharca zajlik a munkások feje fölött, a *Távol Moszkvától*nak a főhősei az értelmiségiek, a munkaszervező főnök, a főmérnök és helyettese (valamint a párttitkár). „Úgy állnak ott, mint három óriás. Fehér, szíjjal övezett bekecsükben és sisakszerű sapkájukban valóban mesebeli vitézekre emlékeztettek: a magas és izmos Batmanov, az erős, feketeszakállú Beridze és Kovsov, az ifjú erő megtestesítője.”⁵⁵ Egyik regényből sem hiányzik a célzatos és propagandisztikus előítélet, az elsőben a munkásokkal szembeállított „ápolat testű szakemberek”-kel,⁵⁶ a másodikban az elsőgenerációs, írástudatlan parasztokból átnevelkedett munkások közé befészkelődött ádáz kulákfival, a harmadikban a külföldi szaktekintélyek előtt hajbókoló, a három évre tervezett munka egy évre való központi lerövidítése ellen érvelő mérnökkel szemben. Katajevtől tudjuk, hogy a hősök mezítláb jártak dolgozni, s jó munkájuk jutalma gyakran egy pár cipő volt.

A termelési regényekben megjelenik a pártonkívüli bolsevik fontos típusa. Ott van már a *Cementben*, az első termelési regényben, Szergej, az „értelmiségi” személyében, akit ezért – és ez nem teljesen kritikátlan ábrázolás – egy tisztogatás alkalmával kizárnak a pártból (könyvtáros apja lakását és tárgyait kisajátították és apját deportálták). A kizárást a maga „politikai halálának” fogja fel. De lassan megnyugodva az alábbi, a maga nemé-

⁵¹ Vö. Karen A. McCauley: Production Literature and the Industrial Imagination. *The Slavic and East European Journal*, 1998/3, 447.kk. „A XX. század elejétől a gyár fokozatosan olyan tekintélyre tett szert a proletariátus számára, mint a múzeum a burzsoázia számára.” Uo., 449.

⁵² Fjodor Ivanovics Panforov: *Aratás* [1937. Eredeti címe *Bruszki IV.*]. Ford. Makai Imre. Szikra, Budapest, 1950; Jurij Szolomonics Krimov: *A Derbent tankhajó* [1938]. Ford. Márkus Gyula. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1963 [1951, 1954].

⁵³ Vö. Katerina Clark: Working-Class Literature and/or Proletarian Literature. Polemics of the Russian and Soviet Literary Left. In: John Lennon – Magnus Nilsson (szerk.): *Working-Class Literature(s). Historical and International Perspectives*. Stockholm University Press, Stockholm, 2017.

⁵⁴ Vö. Alekszandr Szolzsenyicin: *A Gulág szigetvilág*. Ford. Sente Imre. II. kötet, Európa, Budapest, 1993, 89–118. Vö. továbbá Clark: *Working-Class Literature...*, 18.k.

⁵⁵ Azsajev: i. m., 506.k. A szerző valószínűleg Viktor Vasznycov XIX. század végi híres festményére, a *Hősökre* utal.

⁵⁶ Gladkov: i. m., 281.

ben rettenetes gondolatmenettel nyugtatja magát: „Hát nem mindegy, hogy mi lesz az apjával? Az élet csálhatatlan érzékkel rostálja meg az embereket, és a kiválogatásnak ez a folyamata elkerülhetetlen. Hol van az ő – Szergej – helye a történelemnek ebben a nagy-nagy munkájában? [...] Dolgozni! Csak dolgozni! Ha hétköznapok, hát legyenek hétköznapok. Hiszen a hétköznapok nem mások, mint a kitartó munkafegyelemre fogott ábrándok. Visszaveszik-e a pártba vagy sem, ez nem lényeges: ez mit sem változtat a sorsán. Dolgoznia kell, csak dolgoznia! Elszakíthatatlan szálak fűzik az egész világhoz, az egész emberiséghez.”⁵⁷ Viszont elszakítható szálak fűzik apjához.

Azsajev regényében két évtizeddel később több pártonkívüli bolsevik is van, akik a történet folyamán rendre belépnek a Pártba. Noha a munkához a gyanakvó éberség is hozzátartozik, de a regény azt sugallja, hogy a Szovjetunióban már a szovjetemberek dominálnak, akik között a kiválóak mellett lehetnek tévedékenyebbek, gyarlóbbak, de szándékos gonosztevők, szabotőrök, bomlasztók, gyáva frontkerülő, tehát nem szovjetemberek nagyon kevesen. A regény alakjainak nagy panorámájában, ha jól számolom, csak négy ilyen találtatik. Még a maradi mérnök és a korábbi munkavezető is elismeri tévedését, és korábbi intrikái után jó útra tér. Nem így egy hosszú termelési regényfolyam 1937-ben, a Nagy Terror egyik – a forradalom saját gyermekeit, a hadsereg vezetőit stb. megsemmisítő – csúcspontján megjelent utolsó kötete, az *Aratás*, Fjodor Ivanovics Panfjorov műve, amelyben lelepleződik egy trockista–zinovjevista–buharinista (!) komplot. Az éhínségről s a tömegével hulló emberekről is szó esik, mint az összeesküvők és a kulákok bűnééről.⁵⁸

A természet a termelési regényekben általában csak munkatárgy, illetve legyőzendő ellenfél. Panfjorov egyik alakja megjegyzi, hogy a hegyeknek senki sem veszi hasznát, mert nem lehet rajtuk szántani–vetni.⁵⁹ A fiatal és heves Kovsov csak a leigázandó ellenlábast látja az őserdőben és a folyóban, de az érett és művészi hajlamú Batmanov a szépséget is. A felsőbbéssgnél azonban megint megjelenik az előző gondolat: valaki a legfőbb helyi vezetők közül mondja, hogy a múlt században egy író úgy vélte, „hogy a Tajszin sziget északi részét sohasem hódíthatják meg az emberek... vagyis, hogy ez a sziget a földgömb egy értéktelen foltja”.⁶⁰ A nagy kivétel, mint néhány más tekintetben is, Solohov *Feltört ugarja*, csodálatos természeti képeivel és tájleírásaival.

Solohov regénye azért is érdekes, mert első és második részének megjelenése között huszonnyolc év telt el (1932–1960), s az utóbbi már a termelési irodalom kötelezettsége után íródott. Feltűnő is antiidillikus törekvése: a regény végén a leleplezett kozák fehérgárdista összeesküvés áldozatává válik a főhős, Davidov, egykori matróz, a Putyilov-gyár munkása, annak a 25 000 ipari munkásnak egyike, aki a kolhozosítást vezette szerte az országban az első ötéves terv idején.

Miképpen jelenhet meg az idill a termelési regény világában, amely a polgárháborútól az Első Ötéves Terven keresztül a Nagy Honvédő Háborúig, Lenintől Sztálinig (akire sűrűn hull a dicsfény a *Távol Moszkvától* lapjain)⁶¹ csupa történelmi eseményt tárgyal (és hamisít meg)? A válasz a ritualizált *perspektívában* keresendő, amelyet a kommunista irodalomkritika mindig hiányolt a polgári irodalomban. Ez a perspektíva a marxi fogalom, „az előtörténet vége”, amely egyben a történelem vége is, a „jó vég”, amely éppen elkép-

⁵⁷ Uo., 298.

⁵⁸ A Nagy Tisztogatásnak nagy írók, Iszaak Babel, Borisz Pilnyak is áldozatul estek. Pilnyak maga is írt termelési regényt (*A Volga a Kaszpi-tengerbe folyik*, 1931), amit csak hírből ismerek.

⁵⁹ Vö. Panfjorov: i. m., 151.

⁶⁰ Azsajev: i. m., 518.

⁶¹ Panfjorov regényében a főhősöket személyesen igazítja el a jóságos és bölcs Sztálin, akinek szavaiba bujtatott idézetek vegyülnek (például az Antaeus-hasonlat a bolsevikokra). Panfjorov: i. m., 16–25.

zelhetetlensége miatt banalizálódik utópisztikus idillé, *happy enddé*.⁶² Ez minden termelési regény elérendő célja, vagy akár távolba merülő reménye, amelyet a hipermotivált munkások aszketikus munka-hőstetteikkel jelenítenek meg a kötelező optimizmus szellemében.⁶³ Déry Tibor *A befejezetlen mondat*ban elképzelt egy proletár író, aki a börtönben mozgalmi regényt ír. „[N]aiv mítoszteremtő erejével benépesítette a magyar mozgalmat hat láb magas, vállas, stramm fiúkkal és csengő hangú, nagy mellű szép lányokkal, akik halálmegvető bátorsággal és naivitással mozogtak Angyalföld, Újpest, Pestszenterzsébet és Csepel idillikus harcoktól gőzölgő berkeiben.”⁶⁴ A Szovjetunió – majd a II. világháború után a szovjet befolyás alá kerülő szocialista országok – munkásait a proletárdiktatúra ideológiája „korunk hőségé” stilizálta, szinte egy új vérségi arisztokráciává. Az egyetemi felvételik is így szelektáltak. „[O]rszágunkban nagy megtiszteltetés, ha elmondhatja valaki magáról: »Vérbeli munkás vagyok!« Ez azt jelenti: az ország gazdájának, a munkásszótálynak fia vagyok, minden út nyitva előttem, bármilyen hivatást választhatok magamnak. A nagy szabadságnak ez az érzése már önmagában is arra készíti, hogy figyelemmel, érdeklődéssel tekintsen atyja és anyja hivatására, tiszteletet érezzen e foglalkozás iránt, és kedve legyen tovább folytatni ezt a hivatást” – írta a korántsem vérbeli munkás, hanem nagy műveltségű, polgári származású Marietta Saginyan, maga is (a húszas évek avantgardista kísérletei, majd Lenin-regények, Goethe-könyv mellett) termelési regényíró (*Hydrocentrál*, 1932) és termelési riporter – minden jel szerint a sztálini korszak emlékezetes, bonyolult figurája.⁶⁵

A termelési regényben meg van különböztetve a közélet (a munka, a munkaszervezés, a politikai munka, a párttagság) és a magánélet. Az utóbbi teljesen alárendelődik az előbbinek. „A gép iránti vágy erősebb a szerelmi váagnál...”⁶⁶ A *Cement*ben meghal Gleb és Dása kislánya, nem utolsósorban anyja közéleti felelősségével járó magánéleti felelőtlen-sége miatt. Pártmunkája érdekében egy nyomorúságos nevelőintézetbe adta kislányát, amelynek élelmezését nem tudták megoldani. Mindazonáltal a gyászt és az önvádat a közéleti lelkesedés korlátozza. A *Távol Moszkvában* lapjain Batmanov kislánya hal meg, munkások pusztulnak el az erőltetett munkaharcban, Kovsov fiatal feleségéről úgy tudják, hogy elesett a fronton, de a mély gyász nem bonthatja meg a munkafegyelmet, az érzelmeket leleplezni kell, és a munka áldozata a „kommunista aszketizmus” szellemében elsődleges. Mindazonáltal a családi idill perspektívája sem maradhat el: a *Cement*ben nemcsak a gyárat építik föl, hanem Dása is visszatér Glebhez, a *Hajrában* Marguliesz mérnök megtalálja a boldogságot a propagandista és a munkaversenyt serkentő karikatúrista

⁶² Ld. Eduard Bernstein mély kritikáját a forradalom „előtt” és „után” közötti szakadékról, s ebből következő híres reformista mondását: „Amit mindközönségesen a szocializmus végcéljának neveznek, számomra semmi – a mozgalom minden.” Eduard Bernstein: *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie* [1899]. <https://www.marxists.org/deutsch/referenz/berstein/1899/voraus/schluss.html>

⁶³ Ld. ehhez „The Stalinist Novel as Pastoral” című alfejezetet. Katerina Clark: *The Soviet Novel. History as Ritual*. The University of Chicago Press, Chicago – London, 1981, 106–113. Clark itt Empson ötletét próbálta hasznosítani.

⁶⁴ Déry Tibor: *A befejezetlen mondat* [1933–34, megjelent 1947-ben]. Szépirodalmi, Budapest, 1980, 176. Idézi Szolláth Dávid kitűnő könyvében: *A kommunista aszketizmus esztétikája*. Balassi, Budapest, 2011, 127.

⁶⁵ Marietta Saginyan: *Korunk hőse*. Ford. Bakos Ferenc. In: Uő.: *Az öt éves terv útjain*. Új Magyar Könyvkiadó, Budapest, 1951, 195. Saginyan 1929-ben a *Lityerturnaja Gazetában* megtámadta a *Cementet*, mondván, hogy a spontán gyárrekonstrukcióval a regény anarchista módon magát a központi tervezést bírálja. Vö. Katerina Clark: *Little Heroes and Big Deeds*. Literature Responds to the First Five-Year Plan. In: Sheila Fitzpatrick (szerk.): *Cultural Revolution in Russia, 1928–1931*. Indiana University Press, Bloomington, 1978.

⁶⁶ Gladkov: i. m., 120.

lánnyal, Azsajev regényében Beridze főmérnök nagy szerelme bontakozik ki a hős komoszomolista híradós mérnökkel, Tányá Vaszilcsenkóval, remény van arra, hogy Batmanov frigye rendbe jön, a párttitkár jó házasságban él, Kovsov pedig a baljós hír után mégis visszakapja imádott ifjú feleségét.

A termelési regények, riportok, filmek és termelési tárgyú képzőművészeti alkotások a II. világháború után szovjet mintára elterjedtek azokban az országokban, amelyek a szovjet érdekszférába kerültek és a szocializmust építették (egypártrendszer, proletárdiktatúra, terror). Ipari, gyári munkatárgyú regények korábban is születtek, de termelési regények csak ott, ahol a hatalom – ideológiája szerint – proletárdiktatúra volt. Így Magyarországon is.⁶⁷ Ám kevésbé ezek az érdekesek (hiszen apologetikus ideáltípusaik ott voltak a szovjet irodalomban, s ezek a magyarokkal egy időben fürge fordításokban zömmel megjelentek nálunk is), hanem a műfaj szatírijátékai két évtizeddel később, a hetvenes években.⁶⁸ Hiába adták ugyanis át e műveket szovjet társaikkal együtt nem sokkal megjelenésük után az egerek rágcsáló bírálóinak, s szerzőik többsége hiába akarta akkor látni őket, amikor a háta közepét, a termelési művek konvenciója fennmaradt a kulturális emlékezetben, s ezért a szatíra, a paródia céljából néha elegendő volt csak újra megjeleníteni az új kontextusban.

*

Lakner László 1972-es, *Gyapotszedők Kazahsztánban* című munkája kettős mű. A nagyobb vásznon az *Ogonyok* című szovjet hetilap egy 1972. decemberi számából vett színes fénykép felnagyított, hiperrealista megfestése látható, a kisebbiken a lap impresszuma.⁶⁹ Az eredeti kép még mindig a jellegzetes termelési fotó, amelyen a fehér gyapothalmok között pihenő, kissé katonás ellenzős bőrsapkás, de színes inges, mosolygó fiatal kazah férfiak láthatók, akik immár nem Sztálin elvtársnak köszönik a boldog életet, a napfényes munkát, a nemzetiségi békét. Laknert ezekben az években nemcsak ezen a pompás képen foglalkoztatta a hurraóptimista termelésnek és ünneplésnek idillje, hanem egy koncepciótális fotósorozaton is, amelyen a Képzőművészeti Főiskola egykori modellje, Károly –

⁶⁷ Noha a tematikusan is forszírozott szocialista realizmus korszaka a Szovjetunió majd' három évtizedével szemben nálunk alig több mint egy fél évtized volt, mégis egész csinos listát lehet összeállítani több-kévesebb tematikus termelési művek íróiból: Barabás Tibor, Cseres Tibor, Galgóczi Erzsébet, Gergely Márta, Gergely Sándor, Hámos György, Karinthy Ferenc, Mándi Éva, Mesterházi Lajos, Örkény István, Sarkadi Imre, Soós Magda, Sótér István, Seberényi Lehel, Tardos Tibor, Urbán Ernő és így tovább.

⁶⁸ Az orosz irodalomban is végbement a termelési regények kritikai recepciója, de erről kellő ismeretek híján nem írhatok. Vaszilij Grosszman (1905–1964), aki maga is írt termelési regényt (*Sztyepan Kolcsugin*, 1937–1940), jelentős művében, az *Élet és sorsban* (első változat: 1954, könyvformában 1980-ban jelent meg Svájcban, majd 1988-ban Oroszországban) „a termelési regény módszereit alkalmazza a haláltáborok pontos leírásában, ahol a termelés ellentéte folyik. Evvel hátborzongató negatív travesztiát valósít meg, amelyben nemcsak a szocialista realizmus nemlétező irányzatának mégiscsak létező műfaját számolja fel, hanem a Ráció bukását is megfogalmazza azzal, ahogy részletesen ábrázolja az ember gépesített megsemmisítésének szerveztségét.” Hetényi Zsuzsa: „Míről is szólnak azok a könyvek?” *Értelmezési kulcsok az irodalomelmzéshez a 20. századi orosz próza szövegintáin*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2020, 318. A képzőművészeti példa, amit ismerek, Vitalij Komar és Alexander Melamid „nosztalgikus” szocialista realizmusa, például a *Mi a teendő?* című 1982–83-as olajfestménye. Ld. Julia Tulovsky (kurátor): *Komar and Melamid. A Lesson in History*. Zimmerli Art Museum, Rutgers. Hirmer, München, 2023, 51.

⁶⁹ Olaj, vászon, 190x140 cm; szita, akril, vászon 60x60 cm. <https://www.ludwigmuseum.hu/mutargy/gyapotszedok-kazahsztanban> Az *Ogonyok* eredeti címlapját ld. https://www.ozon.ru/product/zhurnal-ogonek-vypusk-49-dekabr-1972-god-900979423/?oos_search=false

aki számos termelési festmény-diplomamunkán szerepelt az ötvenes évek első felében – „a május elsejei ünnepekre készülők munkásként jelenik meg – hol zászlóval, hol szájharmonikával, hol a párttitkárral kezét fogva”.⁷⁰ A diplomamunkák alkotói közül nem kevesen (például Konok Tamás) már akkor is kényszernek érezték a kötelező témát, húsz évvel később pedig minden kétséget kizárt annak alsága. Mégis, a hatalom a „hibák” ellenére fenntartotta az ideológiai kontinuitást, és a Kádár-kornak ez a soha föl nem oldódó kognitív disszonanciája alapozta meg e paródiák társadalomkritikai tartalmát.⁷¹

Az *Állami áruház* című zenés vígjátékot 1952-ben mutatták be az Operettszínházban, majd hamarosan filmet is készítettek belőle.⁷² Legsikeresebb példája volt a termelési operett meghonosításának (*Aranycsillag*, 1950; *Boci-boci tarka*, 1953). A filmnek hat és fél millió nézője volt.⁷³ Témája nem a szokásos ipari építkezés, gyári munka, tévesztés, kuláktalanítás, hanem a szocialista kereskedelem volt, de a tartalma ezen a területen is a munkaverseny, a szabotázs (rémhírterjesztés, feketézés) elleni küzdelem, az osztályharc, az ingadozók megnyerése, az ellenség legyőzése, s a boldog vég idillje, a boldog munka és boldog szerelmi házasság volt. Már az eredeti művet is kikezdte – mint a termelési alkotásokat nemritkán – „a realizmus diadala”: ha nem lett volna hiánygazdaság, nem lett volna felváltási pánik sem, ha nem lett volna protekcionizmus, nem vették volna biztosra a munkatársak, hogy a főszereplő bonviván elvágta a karrierjét, mivel az utolsó kabátot nem a minisztériumi osztályvezetőnőnek, hanem az előbb érkező proli lánynak adta el.⁷⁴

Negyed évszázad múltán, 1976-ban Ascher Tamás rendezésében újra bemutatták Kaposváron. A paródiát nem a változatlan színrevitel biztosította. Keverte a színdarab és a film szövegét, a rendezés pedig megváltoztatta az arányokat és irányokat. Nemcsak a komikus hármás (a táncoskomikus Dániel, a szomorú bohóc Klinkó és Boriska, a szubrett) gondoskodott a mulatságról, hanem a főhős szerelmespár végtelenül komolyan vett jövőáhitata is, és a primadonna – kishitű botlása után – megszilárdult bizalma a Pártban. A minisztériumi elvtársnő egyszerre királyi hírnök és néptribun szerepe teljesen ironikus-sá vált. Az eredetiben nem szereplő módon tette explicitté az ávéhások jelenlétét és az

⁷⁰ Egy munkásember életéből. Készülődés a május 1-ei felvonulásra (Károly) [1972–73]. Fehér Dávid: *Avantgarde-Arrièregarde. Történetiség, képesség, referencialitás Lakner László művészetében*. Doktori disszertáció, ELTE, Budapest, 2018, 316. A tanulmány közölte Lakner kísérő szövegét, amelynek egy részét én is idézem: „Az új beállítások egy új kor szelét hozták, s Károlyt ez új szerephez juttatta. Versengtek érte a művészek, az esti rajzkörök, az akadémiai professzorok: akadémiai főfoglalkozását (a növénydekek modelljeként) alig győzte ellátni. Ő volt a leghitelesebb

a.) munkás a 30-as évekből, aki táskában röplapokkal lép ki az illegális nyomdából.

b.) zászlóvivő a tüntetők élén („Május 1-je”, „November 7-e”, és „Az 1930-as munkássztrájk” című kompozíciókban).

c.) bányász, aki sztahanovista diplomát vesz át a kormány elnökétől.

d.) fogságból hazatért katona, aki családjá körében szájharmonikán játszik.

e.) tsz-elnök, aki a ma harcaiból, nélkülözéseiből a szebb jövő, a kommunista holnap felé mutat.

f.) öreg esztergályos, aki szakszervezeti üdülőben barátaival sakkozik stb.” Uo., 317.

⁷¹ Miközben az olyan művek, amelyek azt sugallták, hogy a „hibákat” kijavították, és nevetve lehet megválni a koncepciók perek tragédiáitól – Bacsó Péter *A tanú* című filmje [1969] –, akkor is apologetikusok voltak, ha történetesen betiltották őket.

⁷² Barabás Tibor – Gádor Béla: *Állami áruház. Zenés vígjáték 3 felvonásban, 5 képben*. Zene: Kerekes János; versek: Darvas Szilárd. Népszava, Budapest, 1954. A filmet Gertler Viktor rendezte.

⁷³ Vö. Kiss Gabriella: Az állam áruháza. In: Jákfalvi Magdolna – Kékesi Kun Árpád (szerk.): *SzocOper. Az operett újjáépítése 1949–1956 között*. Rózsavölgyi és Társa – Theatron Műhely Alapítvány, Budapest, 2021, 214.

⁷⁴ Hasonló következtetésre jut Bujdosó Dezső: Az *Állami áruház* című film ideológiája. In: Regös János (szerk.): *„Állami áruház”. Egy téma több arca. Tanulmányok*. Művelődéskutató Intézet, Budapest, 1986. 141–147.

ellenség letartóztatását (a tapsrend alatt végig baljósan figyelik a közönséget), sőt a Duna-parti csónakház jelenetében „egy kapatosan bóklászó csavargót durván összever, meg-rugdos egy víkendhez vetközött rendőr”.⁷⁵ A tömegjelenetek eksztatikus örömnépből a munka hadának dobogó – már-már fenyegető – lépésébe fordultak. A rendezői változtatásokat szolgálta Pauer Gyula díszlete, aranyozott Sztálin-, Rákosi-, Lenin-mellszobrai-val és festményeivel, fotóival, jelszavaival, az ávéhások begördülő Pobjedájával, a „mily gyönyörű ez a város” panorámájával, egy hatalmas, polisztirol habból készült munkás-ököl = vasököl színi megjelenítésével, nem feledkezve meg arról, hogy a korabeli lózung szerint a munkásosztály ökle az államvédelem. Egyedül a nagy sláger, Glauziusz bácsi dala maradt változatlan (bár az ismétléskor az unoka poszterméretű fényképével): a szentimentális ott önmagától fordult komikusba.

Az operettbírálat Karl Kraus óta elterjedt módja a hülyeség kritikája vagy apoteózisa. Az 1948 és 1953 közötti nagy magyar operett-alkalmazkodási és átmentési program átpolitizálta ezt az apolitikus szórakoztató műfajt.⁷⁶ Ennek legfőbb manipulatív következménye lett „a közélet és magánélet, az ünnepi és mindennapi élet egysége”.⁷⁷ Az operett-kritikus operettfelújítások ezekben az esetekben nemcsak az idiotizmust mutathatták föl, hanem politikai kritikát is gyakorolhattak remek előadásaikban.

*

Esterházy Péter *Termelési regény – kisszregény* [1979] című könyve megszüntette a közélet és magánélet egységét, visszavette és elkülönítette a magánéletet mint az idill kizárólagos területét. Szempontunkból közömbös, hogy a privát és a publikus elválaszthatósága valójában jóval komplikáltabb, és egymásba hatolásuk Esterházy anyagán is kimutatható. A sokrétegű paródiának ez az ága nyilvánvalóan a kádári alku figurázta ki, a helyet, ahol vagyunk, a magánéleti szabadság (és szerény jólét) növekedésének kínálatát a közéleti tilalmak rendszerének konszenzuális fenntartásával. Ez az alku évtizedes gyakorlatában plasztikus-sá tette, hogy hol és miképp vonhatók meg a köz- és a magánélet határai.

A könyv két részből áll, a termelési regényből, s azokból a fikatív vagy valóságos kommentárokból, amelyekre jegyzetszámok utalnak, s feltárják az első rész írójának magánéletét, önálló szöveggként olvashatók, s terjedelmük a „főrész” több mint két és félszerese.

Maga a termelési regény egy közelebből meg nem határozott, sőt szándékosan szétfelé határozott szocialista üzem életéről szól, amelynek munkásai többnyire számítástechnikusok (olyiknak már a felmenői is azok voltak, s gyermekeikből is számítástechnikusokat akarnak csinálni); alaposan elrajzolt, karikatúrisztikus-sematikus figurák, az utolsó fejezetben érintkezve a termelési daljáték műfajával, hiszen a „felszabadult, hazáját építő nép megtanult és szeret énekelni”.⁷⁸ Nehezen vitatható, hogy az első rész szervező közepének a mintája, ahonnan a szöveg sokfelé elrugaszkodik, a termelési regény, de jelenlegi ismereteink szerint a műfaji előzmények közül csak az igazolható, hogy Esterházy olvasta Azsajev *Távol Moszkvátólját*.⁷⁹

⁷⁵ B. Vörös Gabriella: Tükör a tükörben. Az *Állami Áruház* két feldolgozása és a nézők. In: Regös János (szerk.): i. m., 175.

⁷⁶ Az 1954-es *Csárdáskirálynő*-reprízben már nyoma sem volt a „párttörténeti operettnak”, vagy bármilyen politikai kritikának. Vö. Bán Zoltán [András]: A hivatal védte ízléstelenség. A magyar operett útja 1948-tól 1953-ig. *Mozgó Világ*, 1980/6, 42–52.

⁷⁷ Bán Zoltán [András] – Szemere Anna: Állami áruház. *Medvetánc*, 1984/4–1985/1, 80.

⁷⁸ Esterházy Péter: *Termelési regény (kisszregény)*. Magvető, Budapest, 1979, 89.

⁷⁹ Bónus Tibornak, a készülő kritikai kiadás szerkesztőjének köszönettel vett szíves levélbeli közlése.

A dolgozók jellemzésével már az első oldalakon találkozunk. „Megfontoltan elfordulunk az ablaktól: humánusak vagyunk, osztályharcosak vagyunk, öntudatosak vagyunk, a nap minden percében gondolunk a fogyasztók igényeire, a népgazdaság igényeire, a devizamérlegre és a KGST-re, a nemzetközi szocializmus problémáira és eredményeire, a hatékonyságot ösztönző törekvésekre és ezzel mintegy szemben a munkások érdekeire, és külön kell gondolnunk »a munkások érdekeire«, gondolunk a vállalati nyereségre és nem vagyunk nyereségcentrikusak, gondolunk a presztízsünkre, a hiúságunkra, önmegvalósítási törekvéseinkre, a szerepre, amit játszunk, amit kiválasztunk és ami minket kiválaszt, oh és gondolunk a területi pártvezetőségre, reájuk mindenképpen gondolunk, és gondolunk mindazon társadalmi rétegeknek, csoportoknak, szervezeteknek a hatására, melyekből származunk, melyeknek tagja vagyunk, melyekbe bejutni szeretnénk vagy melyeknek véleményét fontosnak tudni hinnünk érdemes, és utoljára, de nem utolsósorban, gondolunk arra is, hogy a lánchengerszerelésnél az azonos termékek egyforma gépre kerüljenek, miáltal – itt a belépő, rémült arcú titkárnőre pillantunk – a fűzési idő, a lánconfalaknak a nyüstön és a lamellákon való átvezetése, csökken.”⁸⁰ Ám ily eszményi körülmények sem mentesek a hibáktól, s így lehet helye a „hős”-nek („ejtsd: hős; jelentése: hős”⁸¹), Tomcsányi Imrének és az igazság győzelmének. A harc egy újító tanulmány elfektetése vagy megvalósítása körül zajlik.

Nemcsak a komoly, hithű, a szocializmust apologizáló szavakban tombol az irónia, hanem az egész termelési regény, a termelési folyamat hatalmas karnevállá, retorikai kavalkáddá válik. A vezérigazgató hármassiker, az osztályvezető, Gregory Peck nevű, 5 centiméter. A munkahelyi viták és intrikák áttűnnek a gaz török ostromává. A fontos üzenetet hozó postagalambot vadászsólyom fenyegeti. A gazdasági tanácsadók (aranyhörcsögök) a „Ha én főnök lennék” kezdetű bravúrduettel töltik ki az V. fejezetet. (Innen származik a mára agyonnyútt „bizonyos szint felett” kezdetű gnóma.) Az üzembe beoldalog gróf Apponyi Albert, majd a könyv olvasóit időcsapdán keresztül átszállítja a mikszáthi Magyarország mikszáthi Parlamentjébe, ahol a szubsztanciális magyar műfaj, a semmire sem kötelező anekdot, a cinikus bonmot uralog. Aztán az országgyűlési szócséplés hirtelen jelenkori termelési értekezletté vedlik át, Tisza Kálmán szónoklata Rákosi Mátyásévé: „Elolvastam Bortkevicznek, a Sztálin-díjas ifjúmunkás gyorsvágó vasesztergályosnak történetét. Amikor az ő gyárunkba új esztergapad érkezett, a fiatal munkások csillogó szemmel állták körül és úgy nézték, mint a művész az új hangszert, amelyből új hangokat és új dalamokat fog kicsalni... Mikor Bortkevics első gyorsvágási sikereit elérte, rögtön segítségére jöttek gyárának legjobb mérnökei. Segítettek neki megállapítani, hogy milyen szög alatt állítsa be a kést, tanácsokat adtak a köszöriülésre, kikeresték számára a megfelelő szakirodalmat, bevonták a tanácskozásba a leningrádi műegyetem tanárait. Ők maguk is tanulnak tőle.”⁸² Továbbá papír-ár önti el a bányává transzmutálódó irodát, az elvtársak életveszélybe kerülnek. A veszedelem rókavadászatba úszik át, de még időben visszatérünk, hogy tanúi legyünk a papírok apadásának s a hős életmentő hőstettének, aki időközben megtalálja a választottját, de hősi halált is hal, miután a kontyos ellennel vívott csetepatéban már elvesztette (majd visszanyerte?) félszemét. „[R]jeméljük, Tomcsányi barátunk új helyzetében megállja a helyét is.”⁸³

⁸⁰ Esterházy: i. m., 8.

⁸¹ Uo., 11.

⁸² Uo., 83. Idézet. Ld. Rákosi Mátyás: A sztahanovista mozgalom az egész szocializmust építő dolgozó nép mozgalma. In: Uő.: *A békéért és a szocializmus építéséért*. Szikra, Budapest, 1951.

⁸³ Esterházy: i. m., 123. Talán az „új helyzetében is megállja a helyét” változata. A könyv egy értelmezési szempontból döntő helyén, hasonló – bár a beszélő nyelvét is jellemezhető – változtatás történik: „Várjál csak. Nem is az, hogy nem értettem, Pepe, persze nem értettem is, hanem, hogy magamat nem értettem.” Uo., 423.

Itt az idill – ha megjelenik – csakis *mock-idyll*, travesztia lehet. „Megládd, Marilyn, majd a kedves édesanyám mellett, a szeretet légkörében, mellyel a család körülvesz, a szakmai dicsőség és hírnév légkörében, melyet a falra függesztett oklevelek, szocialista-brigád kitüntetések garmadája, valamint boldogult apám mártír-igazolványa mutat, megládd boldog leszel. Ez az élet: szép.”⁸⁴ A „létező” szocializmust direktben éltető mondatokat a hatalom képviselői soha nem vonták vissza, de a könyv megjelenése idején már nem is hangzottatták ünnepi szónoklatokon kívül. Irodalomtörténeti ténynek tűnik, hogy parodisztikus újrhangoztatásuk végleges visszavételüket, elkomolytalanításukat jelentette.

De miképp áll a helyzet a magánéleti részben? A regényben nemcsak a „grammatikai tér”, hanem a referenciális tér is működik, azaz erős és föltárára méltó realista vonatkozásai vannak,⁸⁵ amelyek harsány közéleti paródiával állítják szembe mindazt, ami az életben privátnak tekinthető, és mint ilyen, védhető. A szövegek önreflexív és reflexív, önmagukra, illetve egymásra utalása állandóan ezzel a mimetikus döntéssel játszik, váltakozik.

Ez a játék mindjárt az író történelmi nevével elkezdődik. Hőse a szerző, Esterházy Péter, a mester, akinek szavait – merő irónia – E. P. (Johann Peter Eckermann) jegyzi le; Goethére utal (s némiképp *A Mester és Margaritára*, mely akkor már egy évtizede ismeretes volt magyarul). Az „író” dialogikusan megkettőződik. Ha volna ilyen poétikai kategória, az üdítő szemtelenség szervezi a művet az alapötlettől a kivitelezés részleteiig. Ez azt jelenti, hogy az író az uralkodó cenzurális és más konszenzusok tudatában rúgja fel azokat, s nemcsak politikai értelemben, hanem a regény mibenlétéről szóló közfelfogás, a magánélet intimitása, s olykor – mindannyiszor önironikusan jelezve – az ízlés értelmében is. E gesztusoknak nem tulajdonít jelentőséget, tehát nem „küzd” a cenzúra és a közfelfogás ellen („Dehát a mester se bátor, se nem-bátor nem akart lenni”⁸⁶), hanem magától értetődő könnyedséggel él velük, illetve él vele a szöveg. Az alaphangulatot ebben a tekintetben a fesztelenség, a nemtörődömség, a *nonchalance* jellemzi.

Ha a magánélet köreit hierarchikus sorrendbe állítjuk, akkor az első helyen a nukleáris család áll; feleség, gyerekek. A következő az írói munka, a tradíció (Mikszáth, Joyce), ars poetica sorozatok, a mű készülésének (az „önmagát író regénynek”), az irodalom intézményeinek (kiadónak, folyóiratoknak, előadókörutaknak), személyes irodalmi kapcsolatoknak, s kis – de fontos – részben egy-egy befogadási tapasztalatnak a mozzanatai. A harmadik a nagycsalád; szülők, testvérek, távolabbi rokonok, a gyermekkor emlékei. A negyedik a családi-történelmi emlékezet, elsősorban a kitelepítés, és utalások formájában az arisztokrata, grófi múlt, s ehhez illeszkedő képzelgés (a „szegről-végről rokon” angol királynő légyfogsásra oktatása). Az ötödik a katolikus hit és rítusai. (Mélyértelmű – egy könyvben, amely egyáltalán nem akar mélyértelmű lenni –, hogy a vallás, mint ez általános a modern világban, a magánélet részeként jelenik meg. Ugyanakkor a legfontosabb metafizikai tartalom, az ismeretlen félkegyelmű fiúval való kirobbanó együttérzés a misén – „Kicsi öcsém, kicsi öcsém, kicsi öcsém”⁸⁷ –, ebben a keretben jelenik meg.) Végül az utolsó a „hobby”, az amatőr labdarúgás. Ez tölti ki a második rész legtöbb lapját; a versengés éles helyzetében modellezi a legszélesebb értelemben vett privát emberi kapcsolatokat.

Három morális súlypont van a magánéleti részben, amely bizonyos mértékig kivonja magát a szövegjáték ironikus stilizációjából, ahol „kicsit fakóbb az esterházy irónia”,⁸⁸ s

⁸⁴ Uo., 93.

⁸⁵ Ld. Balassa Péter egykorú jelentős elemzései mellett most Reichert Gábor: A Termelési-regény és a realista hagyomány. *Új Forrás*, 2018/3, 30–39.

⁸⁶ Esterházy: i. m., 307.

⁸⁷ Uo., 193.

⁸⁸ Uo., 305.

kicsit nagyobb a mimetikus elkötelezettség. Az első kettő munkaerkölcs. Az egyik maximuma ez lehetne: csak munkáért fogadunk el pénzt. A mester visszautasít egy előnyös, semmilyen munkakötelezettséggel nem járó NB III-as futballista állást. A másik ellen-maximája a Mikszáth Kálmánnak tulajdonított mondat: „A szó nem tör csontot”.⁸⁹ Ezzel szemben áll a radikális érzékenység a szóval való cinikus visszaélésre. „Jóllakottan üdegelni és hazudni, barátom, a legrosszabb verzió.”⁹⁰ Figyelemre méltó a mikszáthi anekdotizmus elsajátítása és kritikája. A különös és jelentőségeltjes események elbeszélése átfordul a mindennapi, polifonikus, alogikus, jelentéktelen anekdotizmusba, az anekdota travesztijába. A harmadik család-, házasság- vagy ha tetszik szexuálerekölcs, monogámia-maxima. „Így hát csendesesen azt mondta a kocsma-bejáróban. »Én feleség-párti vagyok.« »Na nem kell ez a rossz дума« – mondta a Beállós. »Ez van, haver« – mondotta ő szerényen.”⁹¹

A szükségképp parciális, de nem korlátlan, másrészt viszont perspektívájában nem is belátható értelmezési lehetőségek közül az idillel foglalkozom, mert meggyőződésem, hogy rendkívüli jelentősége van a műben.⁹² Természetesen nem várhatjuk el az idill minden katalogizált jellemzőjét. A külső természetnek például szinte semmi szerepe nincs a *Termelési regény*ben, mint ahogy a város-vidék ellentétnek sem. A házias, családi élet kis közösségének, az általános jóindulatnak és emberszeretetnek, a „bearanyozott mindennapoknak”, az egyszerű erényeknek, az antiheroizmusnak, a morál és a lelkiakat harmóniájának, a költészet gyakorlásának annál inkább.

Az alábbi rész a könyv csúcspontjának tekinthető: „Ő meghatódottan nézett körül, a lányka trónolt, Frau Gitti édesdeden szuszogott. »Tudja, barátom, ekkor odaléptem az ablakhoz, nekinyomtam a homlokomat az üveghez, nyomot hagytam, és az jutott az eszembe, hogy emlékezek majd mindig erre az időre, merthogy ekkor... – szemérmes harakólassal téblábolt picikét – ... ekkor boldog voltam.« Hej!”⁹³ [A három pontok nem szövegkihagyást jelölnek.] Az utolsó egyszavas mondat nyilvánvalóan a könyv alaphangjának megfelelően ironikus keretbe helyezi a megelőző vallomást, de ez itt nem húzd meg-ereszd meg típusú visszavonás és a visszavonás visszavonása, hanem fölerősítés. Világossá válik, hogy minden, a nukleáris családöt megidéző szöveg – perpatvaraival, évdéseivel, amelyek fölött azért mindig a házibéke napja sugárzik – ezt előlegezi meg, s megfordítva, minden ilyen szöveget utólag ez világít meg. A szenvedélynek egy bizonyos erkölcsi fékezettsége van. Továbbá az a fogás is jelentős, hogy a szöveg a jelenről, előrevetítve a jövőbe, mint múltból beszél. Olyan egzisztenciális tudást közvetít ez az időmúlásról (az ifjúság elmúlásáról) és a boldogság pillanatkarakteréről, amelynek ritkán van nyoma ebben az antimelankolikus könyvben. (Később az elmúló idill, az elmúló ifjúság melankolikus kidolgozása lesz a *Függő*.)

1980-ban a regényről írott kritikámban így vontam meg morálját: „olyan világban élsz, »kelet-európai Faust«, amelyben alig tehetsz valamit boldogságodért. Nem akarhatod, nem artikulálhatod szükségleteidet, nem tervezheted meg, és nem küzdhetsz érte. Ha sze-

⁸⁹ Uo., 306.

⁹⁰ Uo. Vö. a VI. fejezet e részével: „És az egész Ház apraja-nagyja, mind jól tudja, hogy hazugság... de azért megszavazta. És nem pirult el senki... senki. Mit tehetünk? Tegyük le a tollat.” Uo., 78.

⁹¹ Uo., 441.

⁹² A regény újabbán egyre növekvő irodalma, amennyire be tudom látni, nem foglalkozik ezzel a szemponttal. Noha áttekintettem, és okultam belőle, nem tartom feladatommak szemlészését. A gondolat sajátos módon egy regényben jelenik meg, az egyik szereplő olvasmányélményeképpen, aki éppen egy „püspöklila borítóú regényt” olvas: „nemcsak ábrázolható, hanem ezek szerint létezik is a családi idill”. Závada Pál: *A fényképész utókora*. Magvető, Budapest, 2018, 328.

⁹³ Esterházy: i. m., 413.

rencséd van, boldog leszel, ha nem, boldogtalan”.⁹⁴ Mai értelmezésem szerint az idillt mint adottságot, mint a történelemből kizárt, mozdulatlan, egyszerre időtlen és pillanatkarakterű helyzetet jellemeztem. A *Termelési regény* sokféleképpen idézi fel a történelmet, az emlékezet történetiségétől a közélet történetiségéig, de eszménye – legalábbis az adott „társági” történelmi körülmények és tapasztalatok között, amelyeknek történeti jellegzetességét az adja, hogy „buzerál a felsőbbség”⁹⁵ – a történelemtől való távolságtartás, amelyben az ember csak irodalmat és sportlapot olvas. (Legföljebb – a fenti okokból? takarékoságból? fukarságból? – ideiglenesen kicseni a napilapot a szomszéd fahjából, és beleolvas.)

Tityrus történelem nélküli, történelem alatti, a történelemtől nem elzárkózó, hanem elzárt életformája – amely nem Vergiliusé, hanem hőséé – nem ismételhető meg. A modern Tityrus valamiféle történelem (politika) fölötti, attól elzárkózó életformát *választ* magának, amelyet kitölt a házastársi szerelem, a családi boldogság, a költészet, a játék, a *pax hominibus bonæ voluntatis*, a jóakarátú emberek békéjének lehetősége.⁹⁶

Az idill szükségszerűen megőrző, konzervatív, még a harcba boldog jövőért menő klasszikus termelési regényekben is. Esterházy konzervatív világnézetű és – az oakshotte-i értelemben – konzervatív diszpozíciójú ember volt,⁹⁷ ami persze nem keverendő össze írói-művészi megformáló, újító kreativitásával. 1980-ban ezt kritikai éllel nyugtáztam a *Termelési regényben*, most leíró szándékkal idézem (noha mellékesen mindig csodálkozom, hogy a feminista kritika nem pécézte ki magának): „Esterházy Péter rejtve s nem föltétlenül tudatosan egy közfelfogás evidenciáit vette igénybe, amelyet konzervatívnak neveznék, mert a Rend bizonyos formáit, jelesül a családi köteleket, a házasság szentségét a megbonthatatlan hűség jegyében *eleve* értéként kezeli”.⁹⁸ „Felhangosítva a regény egy nagyon is halk, aligha gondolt, de nem is kiküszöbölt”⁹⁹ eszméjét: a férfi *azért* állhatja meg a

⁹⁴ Radnóti Sándor: „Lösz vögösz”? Tandori Dezső: A meghívás fennáll; Esterházy Péter: Termelési regény [1980]. In: Uő.: *Mi az, hogy beszélgetés? Bírálólatok*. Magvető, Budapest, 1988, 254. Aki ismeri munkáimat, tudja, hogy nagyon ritkán hivatkozom saját írásaimra. Ez most kivétel: találkozás egy negyvenöt évvel ezelőtti kritikussal.

⁹⁵ „[M]i, kelet-európai Faust, arra a pillanatra mondjuk: »Maradj még!«, amikor épp nem buzerál a felsőbbség.” Esterházy: i. m., 254.

⁹⁶ A teológiai probléma, amelyet a latin fordítás tévedéseként azonosítottak, s az emberi jóakaratot Isten minden emberre kiterjedő jóakarataként korrigálták, itt irreleváns; én a tradicionális értelemben használom a *Glória* szavait.

⁹⁷ Vö. Michael Oakeshott: Konzervatívnak lenni [1956]. In: Uő.: *Politikai racionalizmus*. Szerk. Molnár Attila Károly, Új Mandátum, Budapest, 2001, 431–453. A filozófus nagyon tartalmasan és mélyen megkülönböztette a konzervatív világnézetet és beállítottságot, s noha gyakran tartotta együttes megjelenését, de nem zárta ki ellentétbe kerülését sem. Ennek példája a mélyen vallásos, templomjáró Esterházynál a politikai kereszténység maró bírálata: „Istenhazacsalád nincs. Nem létezik. Politikai blöff. Van Isten, van haza és van család” (*Mercedes Benz*, 2016). A diszpozíció híres oakshotte-i körülírása: „Konzervatív tehát az, aki inkább választja az ismerőst, mint az ismeretlent, többre tartja a kipróbáltat a kipróbálatlannál, a tényt a misztériumnál, a ténylegest a lehetségesnél, az elegendőt a bőségesnél, a megfelelőt a tökéletesnél, a mai nevetést az utópisztikus elragadtatásnál. A konzervatív beállítottságú ember többre tartja a családi köteleket és a hűséget, mint az előnyösebb kapcsolatok csábítását; az ő szemében a szerzésnél és a gyarapodásnál fontosabb a megőrzés, a megművelés és az élvezet; a veszteség fölött érzett fájdalom erősebb, mint az újdonság vagy lehetőség fölött érzett izgalma.” Oakeshott: i. m., 432. Kállai Tibor és/vagy Szentmiklósi Tamás fordítását (nincs külön jelölve) kiegészítettem és javítottam.

⁹⁸ Radnóti: i. m., 252.

⁹⁹ Ma – komplikáltabban – így mondanám: de egyedi igazságának és hitelességének normatív általánosíthatóságát nem is kiküszöbölő eszméjét...

helyét az élet viharában, *mert* a családi tűzhelynél melegedve nője szelíd keze elsimítja a gond ráncait homlokán.”¹⁰⁰

Végül figyelemre méltó, hogy a *Termelési regény* jegyzettként, aperçukként, történetdarabokként, „vaudeville”-ekként, éberálmokként, „pajkként” (családi, nem is mindig finom ugratásokként; legjobb közülük, amikor a mester alvó, hírneves profi középcsatár öccse szobájába beosonván „nagy körütekintéssel, »nehogy szálka menjen a kezébe«, megsimította a Marci úr sípcsontját, elérékenyülve suttogva: »Édes falábúm!«”¹⁰¹) stb. leírható elemei majdnem soha nem lépik át a mindennapi élet határait. Mindezek a jellemzők nem terjesztik ki az idill fogalmát a második rész szövegének teljes matériájára, de értelmezésem szerint e fogalom annak szétsugárzó centrumában áll.

*

Az idill narratíváját csak félbeszakítani lehet, lezárni nem. A történet folytatódik, még-hozzá nemcsak az emberi életből kiiktathatatlan boldog és ártatlan – idillikus – pillanatok felidézésének értelmében, hanem a normatív életstílus, életmód értelmében is. Ezeknek a műveknek a zöme szükségképp silány, s nemritkán alantas lesz, mert primitív eszméken, megrögzült babonákon, előítéleteken, az ellen-felvilágosodás baljós ideológiáin, világnézeti kényszereken, gyakran nem is tudatosított közhelyszerű beszédformákon alapul, s triviális művészetként, giccsként működik. De soha nem zárható ki az olyan esztétikai siker, mint Esterházy Péter átütő fiatalkori műve.

¹⁰⁰ Uo., 253.

¹⁰¹ Esterházy: i. m., 450.

„...CSALÓK, AKIK ÖNMAGUKAT IS MEGCSALJÁK”

József Attila hazugságtraktátusa

1

A költő összes tanulmányainak és cikkeinek kritikai kiadásában (ÖTC 2018) van egy meglepő hangvételű rövid följegyzés a hazugságról. Címe nincs, de le van gépelve, az első közlő, Miklós Tamás (1986/1987: 145.) leírása szerint ez „fekete gépirat” – azaz formai szempontból több, mint gyorskezü, alkalmi ötlettrögzés. Az ÖTC kommentárja szerint „zárt egész”, akár közzétételére is gondolhatott a szerző.

A följegyzés szövege (ÖTC 2018. II. 889.) oly rövid, hogy itt is egészben idézhetjük.

Jóhiszemű tévedés nincs, csak vannak csalók, akik önmagukat is megcsalják.

A hazugságnak hősei és vértanúi vannak; önfeláldozó szélhámosai, kik hinni akarnak a tetszetős és kényelmes szölamokban; fanatikus harcosai, kik „a jövőre függesztik szemüket”, vagyis néhány évvel előre számítva törtetnek.

Az igazságnak, amely rideg és kényelmetlen, csak fizetett szószólói akadnak. Az igazság szolgálatához több elszántságra, kérlelhetetlenségre, fortélyra és cinizmusra van szükség, mint a hazugságéra. Az a hazugság győzhet a maga behízelt erejével, az igazság csak logikával, pénzzel és csellel.

A szöveg keletkezési ideje a közreadók szerint „bizonytalan”, „talán 1935 első fele” (ÖTC 2018. II. 889. skk.). Sajnos ez a datálás sejtésszerű, bizonyítatlan. A szöveget nyomtatásban először megjelentető Miklós Tamás (1986/1987: 145.) is hasonlóképpen sejtésszerűen fogalmazott. Szerinte a szöveg „1933 előtti”, mert „naiv”. Az ő datálási kísérlete azonban egyértelműen téves. A följegyzés egyáltalán nem „naiv”, határozott, radikális elképzelés vezérli és rendszerszerű érvelés bontakozik ki benne. Tapasztalati anyaga is olyan összetett, hogy ennek az anyagnak a költőben való fölhalmozódását 1933 előttre helyezni mérészség. Inkább 1933-ra, vagy még későbbre utal az anyag. Ha a kézirat (papírja, gépirás-képe stb.) tanulmányozható lenne, a kézirat anyagi jellemzői segíthetnék a datálást, a gépirat azonban jelenleg „lappang”. (Ha szerencsénk van, akkor a kézirat a közelmúltban elhunyt gyűjtő, Kiss Ferenc hagyatéki anyagában rejtőzik, s onnan előbb-utóbb előkerül. E pillanatban azonban hozzáférhetetlen.)

A datálás lehetőségét ma csak a szöveg maga adhatja meg.

2

Mit árul el magáról a szöveg? A szerző konvenciótagadó, végletes álláspontot foglal el. Már első szavaival fölűgja a konvenciót, és tagadja a jóhiszemű tévedés lehetőségét. A hétköznapi értelmezési gyakorlat viszont megkülönbözteti a „jóhiszemű tévedést” (korláto-

zott tudáson alapuló tévedést, butaságot stb.) a szándékolt, tudatos hazugságtól, amely a konvenció szerint is csalás, megtévesztés. Az előbbi csak kognitív hiba, az utóbbi viszont morális véték is, *bűn*. József Attila tagadja a tévedés jóhiszeműségét, „csalást” lát benne. Ő csak annyit ismer el, hogy a csaló ilyenkor önmagát is megcsalja.

Mi ez? Olvasópukkasztás? Provokatív retorika? Bizonyos, hogy ott van mögötte a konvencióval való szembe fordulás gesztusa is, de észre kell venni, e tézisnek a háttérben elméleti megfontolás áll. A gyanú freudi hermeneutikája jelenik meg itt, amely nem ismer el „ártatlan tévedést”, s a *szimptomában* a tudattalan impulzusok érvényesülését keresi és találja meg. Azaz a tudatos ént tudattalanja irányítja, „vezeti meg”, saját érdekeit érvényesíti. Csakugyan csalásról van tehát szó, csak nem a tudatos én, hanem a tudattalannak a csalásáról. A József Attila fogalmazta szöveg csak abban tér el a freudi értelmezéstől, hogy morális összefüggésbe helyezi azt, ami Freudnál a lelki háztartás természetes működésmódja. A freudi értelmezés kognitív szerkezetében is ott van persze implicita a morális szempont lehetősége, de Freud nagyon tudatosan kerüli ennek a lehetőségnek a magyarázatban való fölhasználását. Antropológiai sajátosságnak tartja.

Hogy a mélylélektan ujjmutatása ott van József Attila szövegének megképződésében, azt olyan momentumok is tudunkra adják, mint hogy az igazság „rideg és kényelmetlen”, a hazugság viszont a „maga behízelt erejével” könnyen győzhet stb. A hazugság/igazság kognitív kérdése azonban a szövegben érzelmörténetivé válik, tárgyi kérdésből morális kérdéssé értelmeződik át.

A följegyzés döntő ponton az analitikus gondolkodás jelenlétét mutatja. Ez azonban önmagában még nem elég a pontos datáláshoz. Az analitikus megfontolások ugyanis 1932-től a költő haláláig folyamatosan jelen voltak gondolkodásában, sőt erősödtek.

A keletkezés időpontjához vezető kérdés így inkább az, mi volt, mi lehetett az az erőteljes impulzus az életrajz eseménytörténetében, amely az erkölcsi dimenziót bekapcsolta a gyanú hermeneutikájába. Ami elég érzékenyen érintette a költőt ahhoz, hogy tramájára ilyen véglegesnek tetsző módon keressen magyarázatot.

Itt, tetszik, nem tetszik, a válaszáért vissza kell térnünk a szöveg áttételesen kifejeződő tapasztalati anyagának faggatásához. Ami föltűnő, a szöveg a hazugság/igazság dichotómiájában mozog, ám figyelmét elsősorban a „hazugság” hazugságként való megnevezésére fordítja. A hazugság megértése és leírása foglalkoztatja, és ez az érdekeltsége tapasztalatilag is megjelenik a szöveg megfogalmazásában.

Mi az, ami kiváltotta ezt a föltűnő érzékenységet a hazugság képviselője ellen?

A hazugság képviselője a följegyzésben szinte mindazokat az attribútumokat megkapja, amit a „jó ügyek” képviselője szokott kapni. A hazugságnak itt „hősei és vértanúi” vannak, és „önfeláldozó” hívei mellett „fanatikus harcosai” is. A hazugság képviselői „hinni akarnak”, maguk a hazugságok pedig „tetszetős és kényelmes szövegekben” jelennek meg. És a hazugság könnyebben is győzedelmeskedik, mint az igazság.

Úgy látszik, itt valami inverzió zajlott le, a szerző csalódása tört fölszínre.

A szöveg föntiekben fölvillantott jegyei elég markánsak, de: kire vagy mire utalnak? Kérdéses, hogy közéleti szereplők és intézmények nevei nélkül azonosíthatók-e az inverzió kiváltói.

Úgy vélem, a följegyzés magatartása megfelel annak az érzelmörténeti szituációnak, amely – bizonyos előzmények, viták után – 1933 tavaszától 1934 nyaráig-őszéig egyre mélyebb és súlyosabb válságba sodorta a költőt, s amelynek főbb epizódjai jól megfoghatók az életrajz eseménytörténetében. A kommunista párttal való konfliktusa, majd szakítása (1933), a Rátz Kálmán inspirálta („nemzeti szocialista”) jobbralépés (1933), a Czermann Antal „önméltóságával” való pragmatikus együttműködés (1933), a nehéz és kínos számvetésre kényszerülés és önvizsgálat (amelynek a *Vigasz*, majd a *Számvetés* volt az eredménye), majd a sebeket föltépő moszkvai írókongresszus (1934) okozta újabb csalódás, amely heves

reakciókra készítette és megíratta vele a *Miért nem én?* című pamfletjét. Ez 1933 elejétől 1934 nyaráig-végéig összefüggő csalódástörténet, centrumában a „moszkvai” vonalas kommunista párt állt. A szereplők, maga a költő (!) is, a költő nézőpontjából itt egy komplikált hazugságtörténet szereplőivé váltak. Olyan történet szereplőivé, amely – morális nézőpontból – kiváltotta a „jóhiszemű tévedés nincs” tézisét, amelyben a kritika és az önkritika bontatlan egészet alkotva jelenik meg.

A költő megcsalatozásának élménye élesen exponálódik a két hivatkozott versben. „Ne tékozzd bizalmadat” – olvashatjuk az önmagának szóló intést a *Vigaszban* (ÖV 2005. II. 220.). „Ettem ittam fekete, undok / mocskot és csípős trágyalevet, / ember vakmerőbb nem lehet” – olvashatjuk beismerését a *Számvetésben*, amely azt is kimondja: „Engem sunyiságra oktat az erkölcs. / (Rólad is ezt hiszem.) / Huszonnyolc éve éhezem. / Rajtam már csak a fegyver foghat” (ÖV 2005. II. 222.).

A konfliktussorozat érzelmi amplitúdója, legszélsőbb kilengése minden jel szerint a moszkvai írókongresszus, illetve a *Miért nem én?* megírásának idejére esik. Megítélésem szerint a főtebbiekben jellemzett hazugságraktátus ez utóbbival összefüggésben született meg. Vagy a pamflet előkészítőjeként, vagy /és részeként. Esetleg közvetlen „utózmányként”.

3

A moszkvai írókongresszus 1934. augusztus 17-e és szeptember 1-je között zajlott le; Magyarországon az első beszámoló a kongresszusról augusztus 23-án jelent meg (ÖTC 2018. II. 756.). Előzetesen, már július 1-jén megjelent egy fals híradás is. József Attila erről már tudott.

A kongresszusról írott pamflet, a *Miért nem én?* megsemmisült vagy esetleg lappang. De e szöveg mellett legalább három olyan töredék is ismert, amely ezzel a kongresszussal összefüggésben született meg. (Szövegüket lásd ÖTC 2018. II. 755., 760., 768–769.) Ezek a fogalmazványok alighanem viszonylagos ártatlanságuknak köszönhetik megmaradásukat, úgy látszik, nem voltak elég veszélyesek, bár közülük az egyik explicit alakban is hivatkozik a kongresszusra.

József Attila reagálásának leginformatívabb, bár szükségképpen néhány ponton lyukas összefoglaló áttekintése a közreadók (N. Horváth Béla és Sárközi Éva) keletkezéstörténeti „jegyzete”: ÖTC 2018. II. 761–765. Ennek fontos eredménye a kortársak egyidejű reagálásának számbavétele, idézése. (Szegedi Boris, Nagy Lajos, Gergely Sándor és mások megjegyzéseire kell itt gondolnunk.) Ezek néhány időpont és összefüggés rögzítésén túl plasztikusan mutatják a pamflet fogadtatásának légkörét, elutasítását. Néhány dolog így kétségtelen. Az egyik: József Attila erős fölindulása. Szegedi Boris (Nagy Lajos korlátozott és rosszmájú írófélésége) például azt írta: „József Attila egy köz- és önveszélyes őrült. Főleg önveszélyes. Hogy ez miket beszél össze” (ÖTC 2018. II. 762.). S nem véletlen, mondja, hogy „senki sem pártolja” a pamflet megjelenését. A másik: a moszkvaiak éles kritikája ellenére a költő önmagát változatlanul „kommunistának” tartotta. Ahogy a pamfletet elsüllyesztő Sándor Pál meg is fogalmazta a pamflet tartalmát ismertetve: „azt taglalta, hogy ha ő nem is kell a kommunistáknak, mégis ő az igazi kommunista, nem azok, akik pálnak törnek fölöttes”. A harmadik: a József Attilát „tisztára elmebajosnak” minősítő Szegedi Boris véleményével ellentétben mások éppen hogy *minőségi* kritikusnak tartották. Lázár Vilmos például a pamflet „mesteri tartalmáról” beszélt, és még Sándor Pál is azt állította, hogy a cikk „ragyogó elmeéllel” volt megírva.

Még a megmaradt töredékekből is kirajzolódik a költő alapviszonya a folyamatokhoz. A kongresszuson, írta, „elhelyezkedtek hadállásaikban a kipróbált és elhasznált bolsevisták, s a propaganda kiürtösei is elfújták mondókáikat” (ÖTC 2018. II. 760.). Voltaképpen a hazug-

ságtraktátus is erre a magatartásra reagál, csak ebben a *negyedik* kongresszusi töredékben már az elvont kognitív szerkezetet vázolta föl a költő. Azt is mondhatjuk, a következtetéseket vont le.

4

Néhány összefüggés elég erőteljes. A motívumokban megjelenő hazugságattribútumok egyértelműen a „pártra”, illetve tagjaira utalnak. A párt minősül a költő szempontjából a hazugság képviselőjének, a hazugság mibenlétét azonban a traktátus nem nevezi meg, nem kognitív, hanem morális okfejtést ad. Számára a hazugság mibenléte nyilván evidens volt, nem erre, hanem magára a hazugság képviselőjére fókuszált.

A szakítás azonban, azt kell mondanunk, nem a munkásság emancipációjának programjával, hanem „csak” a program aktuális politikai képviselőjével történt. Az a vehemencia, amellyel a költő reagált, arra vall, maga az emancipáció ügye nagyon is fontos és érzékeny terület volt számára. Vagy úgy is fogalmazhatunk, továbbra is a munkásosztály költőjének „tudta magát” – ám képviselői stratégiáját meg kellett változtatnia. Az „igazság” másféle képviselőjére kellett vállalkoznia. Méghozzá önkritikusan, a „jóhiszemű tévedés” lehetőségének kizárásával.

5

Hogy felfogásában az „igazság” képviselője a továbbiakban hogyan képzelhető el, arra a traktátus, ha szűkszavúan is, de utal.

Az igazság, mondja, „rideg és kényelmetlen”, szolgálatához „több elszántságra, kéréstetlenségre, fortélyra és cinizmusra” van szükség, mint amennyi a hazugság érvényesítéséhez kell. Az „igazság csak *logikával, pénzzel és csellel* képviselhető eredményesen”. (A logika és a pénz szerepe evidensnek látszik, a csel azonban lehet, hogy a hegeli „ész cselére” utal, de lehet, hogy a csel itt hétköznapiabb technikát fed.)

Úgy vélem, a kései József Attila gyakorlati lépéseit ez az elképzelés vezérelte. Ennek nyomait lehet fölfedezni már a *Medvetánc* című kötet (1934) kiadásának hátterében és megszervezésében, az olyan közlések esetében, mint a *Levegőt!* (amely, mint ismeretes, a Bethlen István érdekkörébe tartozó *8 Órai Újság*ban jelent meg [1935]), a *Szép Szó* gründolásának (1935/1936) okos és ügyes diplomáciájában, majd ennek kudarcra lesz a *Hegel – Marx – Freud* kiadásának „barátai” általi megpuccsolása (1937).

A hazugságtraktátus gondolkodástörténeti következményei azonban igazában költészetének tematikájában és érvelésmódjában jelennek meg. A bűn problematikájában.

A bűn problematikája verseiben tartósan szerepet kapott. Két-három kései versében ez oly tiszta formában jelentkezik, hogy külön magyarázat nélkül is jó demonstrációs anyagot adnak a főntiekhez. Az egyik ilyen vers a *Bűn*, amelyet a kritikai kiadás három változatban is regisztrál – a legtisztább képlet a III. (ÖV 2005. II. 294–297.) E változat, amely a *Nagyon fáj* című kötetben (1936) is helyet kapott, egyebek közt leszögezi: „Hogy bűnös vagyok, nem vitás. / De bármit gondolok, / az én bűnöm valami más, / tán együgyű dolog” (II. 296.). E formulázás tételezi a bűnt, ám nem magát mentegeti, hanem – önmagát is mintegy a csalók közé helyezve – az okot keresi. A bűnhöz vezető csalást akarja megtalálni. Az erkölcsi posztulátum, amelyet a traktátusban mások ellen érvényesített, itt saját maga, saját tudattalanja ellen fordul. Az erkölcsi-lélektani probléma kognitív feladvánnyá lesz, világértelmezéssé – és a probléma éppen az, hogy ezt a feladatot, bár igyekszik, nem tudja megoldani.

A másik ilyen, tiszta demonstrációs anyaggal szolgáló vers a *Tudod, hogy nincs bocsánat* (ÖV 2005. II. 470–471.). Ez már nem magát a bűnt keresi, hanem következményeit, a konzekvenciákat mondja ki. Két részletét érdemes ebben az összefüggésben is idéznünk. Az egyik a vers első strófája, a felütés: „Tudod, hogy nincs bocsánat, / hiába hát a bánat. / Légy, ami lennél, férfi. / A fű kinő utánad”. Itt a keresést már az ítélet váltja föl, amely elég egyértelmű: „A fű kinő utánad”. A másik részlet mintegy ehhez szolgáló magatartáskód: „Maradj fölöslegesnek, / a titkokat ne lesd meg. / És ezt az emberiséget, / hisz ember vagy, ne vesd meg”. Klasszikus formulázású szöveg ez (aligha véletlen, hogy utóbb olyan költő is, mint Petri György, saját magatartását ismeri föl benne), de a vers fogalmazványai tanúsítják, e formulázásért a költőnek nagyon meg kellett dolgoznia. A vers teljesítménye mélységesen paradox. Az erkölcsi nézőpontot tartja fönt, de nem purifikál; a vád és az önvád helyét olyan magatartás váltja föl, amely belső feszültségeket sűrít össze.

A traktátus hazugságértelmezése („jóhiszemű tévedés nincs”) előföltevésként ott van a kései versek hátterében. Erejét az adja, hogy ez az előföltevés folyamatos birkózásra készíti a költőt.

S alighanem ide nyúlik le a gyökere a Kafka-atmoszférával való, olykor erőteljes analógiának is. Kafka nemcsak hatott rá, de József Attila maga is sok mindent párhuzamosan gondolt el.

Nem árt leszögezni, ezek nem a betegség versei, nem a túlhajtott, túlfeszített gondolkodás tünetei, hanem egy nagyon érzékeny, és az ellentmondásokat adott szerkezetükben végletes pontossággal kifejező elme művei.

Irodalom

ÖTC 2018. I–II. = *József Attila összes tanulmányai és cikkei 1930–1937*. Kritikai kiadás. Szerk.

Tverdota György és Veres András, Budapest.

ÖV 2005 I–III. = *József Attila összes versei I–III*. Kritikai kiadás. Közzéteszi Stoll Béla, Budapest.

Miklós Tamás 1986–1987: József Attila-tanulmányok szövegének és keletkezési idejének helyreállítása. *Medvetánc*, 1986/4–1987/1, 143–182.

Lengyel Andrásnak kiadásra váró *Minerva baglya II.* című kötetének több, ide vonatkozó fejezete.

EGY NEOAVANTGÁRD MŰVÉSZI SZUBJEKTUM GENEZISE

A börtöntapasztatat elfedése és integrálása Hajas Tibor életművében

R. D. Sz.-nek, egy tartalomjegyzék aljára

1.

Írásom korábbi kutatásom folytatása.¹ Akkor az úgynevezett Belvárosi galeri 1966-os pérelével foglalkoztam. A Belvárosi galeri alkalmi ifjúsági baráti társaság volt, amelynek tagjai jellemzően deklasszált, Budapest belvárosában élő tinédzserek voltak. A per sajátosságát az adta, hogy a vádlottak között volt az a 19 éves Frankl Tibor, aki később Hajas Tibor néven a magyar neoavantgárd művészet egyik kitüntetett képviselőjévé vált. Hajast akkor antiszemitizmussal és fasiszta izgatással vádolták, a vádat pedig részben a baráti társaságában többször előadott verseire alapozták. Az akkori kutatásomban az állambiztonsági levéltárban fellelhető ügynökjelentésekre és kihallgatási jegyzőkönyvekre is támaszkodva arra jutottam, hogy az antiszemita, fasiszta beszédmód, amely valóban része volt e társaság közösségi gyakorlatainak, levezethető a Kádár-korszak huligánképéből. Úgy is mondhatnám, hogy e belvárosi fiatalokból álló társaság közösségi rituáléiban a fasiszmus imitálása – ma is meghökkenítőnek tűnő – szerepjátékként értelmezhető, amelynek résztvevői önmagukat az állammal szembenálló összeesküvőknek és gyilkosoknak akarták láttatni; szerencsétlenségükre ez olyan jól sikerült, hogy az államhatalom szemében valóban összeesküvők és potenciális gyilkosokká váltak. Az állam ellen szövetkező, összeesküvő szerep a hetvenes évek neoavantgárd, underground kultúrájában sem ismeretlen, gondoljunk csak Molnár Gergely és a Spions működésére, amely identitása kulcsfontosságú részévé tette a militarizmust és a mindenféle romantikától mentes kémkultuszt.² Fontos azonban jelezni, hogy Frankl (Hajas) esetében, 1966-ban, még nem egy neoavantgárdból származó magatartásról van szó, sokkal inkább a korabeli ifjúsági szubkultúra gyakorlataiból eredő, szerencsétlen végkimenetelű szerepkeresésről. Frankl (Hajas) Tibor egy év, nyolc hónap börtönbüntetést kapott, végül 1966 decemberében szabadult időkedvezményel.³ Ami mindebből a mostani írás szempontjából releváns, hogy a fiú szabadulása után Hajas Tibor néven kezdte meg pályáját költőként, e pályakezdés esetében pedig feltűnő, hogy az akkori verseiben látszólag nincs nyoma a börtöntapasztatatnak. A hetvenes évek második felében azonban immár a neoavantgárd akcióművészet egyik kitün-

¹ Fenyő Dániel: „Halljátok szózatom! Belátom igazatok.” Hajas Tibor fiatalkori versei a Belvárosi galeri kontextusában. *Literatura*, 2021/4, 465–478.

² Havasréti József: Anna Frank és a Nagy Testvér. A társadalom ellen folytatott háború kérdése a Spions és az URH szövegeiben. In: *Uő: Széteső dichotómiák. Színterek és diskurzusok a magyar neoavantgárdban*. Budapest – Pécs, Gondolat – Artpool – PTE Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, 2009, 121–141.

³ A dokumentumokat feldolgozta még: Szőnyi Tamás: *Titkos írás II. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*. Budapest, Noran, 2012, 42–49.

tett alakjaként Hajas művészeti tevékenységéből és egyéb megnyilatkozásából is kitérnek az a szándék, hogy börtöntapasztalatait integrálja pályaképeinek elbeszélésébe.⁴ A hetvenes évek második felében tehát Hajas Tibor a börtöntapasztalatát utólagosan konstruált narratív keretbe helyezte, amely narratíva a neoavantgárd alkotói szubjektum geneziseként funkcionált.

Az irodalmi nyilvánosságba való belépés körülményeinek feltárása, a szerzői én megmutatkozásának nyomon követése a szabadulás utáni versekben, illetve annak vizsgálata, hogy később Hajas milyen reflexiókat fűzött a neoavantgárd alkotói szubjektum kialakulásához, alkalmas lehet azoknak a kereteknek az érzékeltetésére, amelyek között egy alapvetően irodalmi, első nyilvánosságban induló pályafutás végül inkább a szubkulturális közösségekben bontakozott ki. A pályakép alakulásának vizsgálata tehát nem az önmagában álló személyes élettörténet pozitívista elbeszélését jelenti, hanem kulturális hálózatok, intézményrendszerek, alrendszerek és kánonok működésének árnyaltabb megközelítését is.⁵ Ráadásul a neoavantgárd művészek pályafutásának vizsgálata, amelyben voltaképpen a kulturális rendszerek közötti váltásról van szó, segíthet abban, hogy rétegzettebb képet kaphassunk a neoavantgárd kulturális közeg természetéről: ezáltal nem egyszerűen a föld alá húzódó, a saját törvényei szerint működő autonóm kultúráként látszana, hanem a korabeli nyilvánossághoz összetett módon kapcsolódó, annak intézményrendszerével és alakjaival különféle módokon érintkező közegként. Írásomban Hajas pályakezdésének körülményeit vizsgálom, különös hangsúlyt téve a verseiben megmutató szerzői én, alkotói szubjektum formálási módjára, amelyet az 1979-ben, neoavantgárd művészként készített *Szövegképrázat* című írásának alkotói énrre vonatkozó reflexiójával vetek össze.

Előzetesen azonban még szükségesnek látok néhány megjegyzést tenni arról, hogy miképp közelíthetők meg általánosságban a neoavantgárd alkotók pályaképei. Müllner Andrásához kötődik az a találó gondolat, miszerint a budapesti neoavantgárd alkotók pályaképét az esztétikából az etikába való átmenetként értékelhetjük.⁶ Müllner kiválóan ráérezett arra, hogy a budapesti neoavantgárd művészek legtöbbje saját pályáját a korabeli irodalmi nyilvánosság keretein belül kezdte, először jellemzően költőként publikáltak. Ezek a szerzők aztán később feladták szépirodalmi ambícióikat, helyette az akcióművészetek és a film felé orientálódtak. Minthogy a magyar neoavantgárd művészet a kultúrpolitika korlátozásai miatt nehezen volt hozzáférhető, a neoavantgárd alkotók emlékezete elsősorban nem művészi produkcióikban, hanem a körjük font, e művészeti alkotások helyébe lépő anekdotákban és legendákban élt tovább. Ennek megfelelően a neoavantgárd művészeknek a pályaképét is a saját szubkulturális közegükben forgalmazott, legendásított narratívák keretezték. Szolláth Dávid *A kommunista aszketizmus esztétikája* című könyvében fejtette ki, hogy a huszadik században a kommunistává válás különféle önnevelődési rítusok (szavalókorusok) és megpróbáltatások (börtönviseltség) elbeszélésén keresztül valósult meg.⁷ Ez analógiaként alkalmazható a neoavantgárd alkotókra is. Ahogy például

⁴ Turai Tamás 2020-ban kezdeményezte Hajas fiatalkori börtöntapasztalatának és a későbbi neoavantgárd munkáinak együttes elemzését. Turai Tamás: Posztumusz jelenlét. A hipnotikus jelleg dramaturgiai hatáslehetőségének vizsgálata Hajas Tibor rádió-performansza alapján. *Theatron*, 2020/3, 78–88.

⁵ Szilágyi Zsófia: A pályakezdés: mítosz vagy konstrukció? Változó feltételek, változó mintázatok a 20. századi magyar irodalomban. In: Biró Annamária – Boka László (szerk.): *Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálóok, írócsoportosulások*. Nagyvárad – Budapest, Partium – reciti, 2014, 305–317.

⁶ Müllner András: *Tükör a sötétséghez. Erdély Miklós kollapszus orv. című kötetéről*. Budapest, Ráció, 2016.

⁷ Szolláth Dávid: *A kommunista aszketizmus esztétikája. A huszadik századi magyar irodalom néhány munkásmozgalom-történeti vonatkozása*. Budapest, Balassi, 2011.

a huszadik században a kommunista sem valamiféle eleve adott identitásforma volt, úgy a neoavantgárd művész alakja is formálódás eredménye: mégpedig olyan narratíva által létrehozott konstrukció, amely jellemzően tartalmazza a nyilvános művészet teréből való kizárás vagy kilépés fordulópontjait. Ilyen fordulópont például, hogy Balaskó Jenőnél 1965-ben többek között a *Dózsa halála* című verse miatt házkutatást tartottak, kéziratait pedig elkobozták; egy évre rá Erdély Miklós „avantgárdistává ütötte”.⁸ Balaskó nem tartotta magát szorosan a neoavantgárd művészeti közegezh tartozónak, ahogyan a költészetéből kirajzolódó hagyományválasztás is eltért a neoavantgárd alkotók többségétől,⁹ ugyanakkor a hatalom általi vegzálás, valamint Erdély Miklós beavató gesztusa megalapozza a neoavantgárd művész mítoszát. Hasonló Szentjóbý Tamás helyzete is, akinek esetében az állammal és mindenféle autoritással szembeni ellenállás egyfelől személyes veszteségélményhez kötődik,¹⁰ de a neoavantgárd művészi identitás további elemeként értékelhető az irodalmi nyilvánosságtól való eltávolodás elbeszélése: 1966-ban Pilinszkynek címezve megírta utolsó versét, majd még ugyanebben az évben résztvevője volt az első magyarországi happeningnek.¹¹ Ebben az esetben a hagyományos, „metafizikus” költészeti modelltől való látványos elfordulás, a pop art és az intermediális művészet felé közeledés,¹² illetve a mentorok és irodalmi apák megtagadásának gesztusa válik a neoavantgárd művész alakjának meghatározójává. Neoavantgárd alkotóknál tehát gyakori, hogy a művészi szubjektumot olyan legendásított narratíva hozza létre, amelyben kiemelt helyet kap mind a hatalommal, mind a hagyományos művészeti formákkal való szembenállás.

Hajas esetében szintén a neoavantgárd művész egyik tipikus pályaképe rajzolódik ki. Ahogy azt Tábor Ádám Hajas-nekrológiájában írta: „Gimnazistaként olyan érett verseket írt, amilyeneket kortársai közül csak kevesen. Újabb és újabb korszakait úgy vetette le, mint más a régi ruhát. Sorra elégette előző periódusa verseit, többnyire csak a publikáltak maradtak meg. De aki az antológiákban közölt műveit elolvassa, kihallhatja belőlük az eredeti költő hangját”.¹³ Ő is költőként indult tehát, később azonban – a korábbi anyagok elégetésének, megtagadásának gesztusával kísérve – akcióművészete és performanszai váltak az életmű meghatározó részévé. Hajas pályaképét elsőként Dékei Kriszta, a művész posztumusz megjelent, *Szövegek* című gyűjteményes kötetének közreadója készítette

⁸ Tábor Ádám: Hatvanas évek: A folytatás és a Kezdet. In: *Uő: A váratlan kultúra. Esszék a magyar neoavantgárd irodalomról és művészetéről*. Budapest, Balassi, 1997, 15–35., 29.

⁹ Tábor Ádám: Kezdetek Balaskó Jenő költészetéről. *Parnasszus*, 2012/3, 67–75.

¹⁰ „apámnak, miután összeomlott az 56-os forradalom, összeomlott az immunrendszere, és 1960-ban, nem sokkal azután, hogy kiszabadult Márianosztráról, a politikai börtönből, ahol [...] másfél évig azért ült, mert egy szondázó spiclikkel zsúfolt kocsmában megsúgta a barátjának, hogy »ez a Kádár elbaszta a rendszert«, meghalt – s én azonnal bosszút esküdtem. [...] Abbahagytam a rímes versek írását, és áttértem a szabadversre, a klasszikus zongorázásról áttértem a jazz-zongorázásra, és trombozni is kezdtem, ami jó hangos – reméltem, hogy összeomlanak a falak”. St. Turba Tamás: *Fika (Fiatal Művészek Klubja). Interjú St. Auby Tamással*, 2006. Budapest, Ludwig Múzeum, 2013, 1.

¹¹ Kürti Emese: *Glissando és hűrtépés. Kortárs zene és neoavantgárd művészet az underground magánterekben, 1958–1970*. Budapest, L’Harmattan, 2018, 108.

¹² „a különböző szövegegyenek összeállítása közben megvilágosodott számomra a Pop art értelme. Újra a régi, édes otthonomban találtam magam, a valóságban, nem a metafizikaiban, hanem a szubrealisban, a pop undergroundban. És a szemantikai probléma elpárolgott. És nem volt többé metafizikai mozdulatlanság, de volt médium és intermédium mint ok és okozat, globális tömegisméltetés mint történelem, és dominó-hatás és láncreakció mint száguldás a forradalomba.” Hegyi Dóra – László Zsuzsa: *Interjú St. Auby Tamással*, 2009. In: László Zsuzsa – St. Turba Tamás (szerk.): *Az ebéd. In memoriam Batu Kán*. Budapest, tranzit.hu, 2011, 16.

¹³ Tábor Ádám: Hajas Tibor halott. In: *Uő: A váratlan kultúra*, 125–127., 126.

el. Dékei írásában nem említi a börtönbüntetést, a pályakezdést 1967-re, tehát a Hajas szabadulása utáni időszakra teszi.¹⁴ Ekkortól publikált rendszeresebben, köztük olyan reprezentatív antológiákban is megjelent, mint a Takács Zsuzsa, Tandori Dezső és Váradny Szabolcs verseit is közlő *Első ének* (1968) vagy az 1974-es *Ne mondj le semmiről* (Kemenczky Judit, Spiró György és Szilágyi Ákos írásai mellett), ahol a szerző versei elé Örkény István írt ajánlót.

Hajas írásaira és úgy általában művészetére jellemző az önmagára való fokozott reflexivitás. Müllner András Hajas Tibor önéletrajzi jellegű írásait vizsgálva az önéletrajz és a művészet szoros összefüggéseire irányította a figyelmet: „a jeleknek és a jelek által közvetített valóságnak a totalitás magasabb szempontjából történő fiktívvé tétele olyannyira általánosan uralkodik a Hajas-szövegeken, hogy nem tudni, mikor kell önéletrajziként olvasnunk egy verset, és mikor költői megnyilatkozásként egy önéletrajzot vagy egy interjút”.¹⁵ Müllner a *Szövegek* című kötetben önéletrajzokként jelölt írásait Hajas esztétikai ideológiájának plasztikus példáiként értékelte. A Hajas művészeti gondolkodásában kulcsfontosságú manőken fogalma Müllner szerint arra mutat rá, hogy az önéletrajz nem egyszerűen deskriptív felület, hanem performatívum is: „az, aki eddig azt gondolta, hogy például önéletrajzát magáról mintázta, most azzal kénytelen szembesülni, hogy ő maga alkalmazkodik folyamatosan önnön életrajzához, ami pedig egyfajta önhirdetésként jár előtte, reklámozva és szabályozva őt”.¹⁶ A média általi megelőzőtség tapasztalata mellett fontos azt is észrevenni, hogy a média manipulálásával a szubjektum kiszolgáltatottságának színrevitele mellett e szubjektum megkonstruálása is elvégezhető. Hajas művészi szubjektumának formálódása tekintetében az egyes művészeti produktumok – legyenek azok akciók vagy irodalmi szövegek – az önmagáról alkotott kép közvetítésének eszközeiként is funkcionálnak. Ahogy a történeti avantgárd is a művészet és a mindennapi élet területei közti határ áthágásával kísérletezett, úgy a neoavantgárd alkotók esetében művészetük az alkotói szubjektum formálásának és mediatisálásának a feladatát is ellátta.¹⁷ Hajas műveiben azonban kezdettől fogva, a neoavantgárd művészethez való közeledése előtt is fontos szempont a szerzői én és a versben megszólaló hang azonosításának kérdése, emiatt börtönbüntetése után írt verseire is úgy tekintek, mint amelyek az alkotói én önreprezentációs kellékeként is szolgálnak. Fontos jelezni, hogy itt nem az életrajz által adott szerzői én áll a vizsgálat középpontjában, hanem a művészeti alkotás és a köré épülő diskurzus által közvetített szerzői szubjektum megalkotásának folyamata.¹⁸ A következőkben ennek az önreprezentációnak, a művészi produktum által előhívott szerzői alaknak a változatait mutatom be.

¹⁴ Dékei Kriszta: Hajas Tibor (1946–1980) szövegei. *Művészettörténeti értesítő*, 1999/1–4, 59–69.

¹⁵ Müllner András: Hajas Tibor önéletrajzai Philippe Lejeune elméletének tükrében és fordítva. In: *Uő: Neoavantgárd mozaik*. Budapest, Magyar Műhely, 2023, 111–119., 115–116.

¹⁶ *Uo.*, 115.

¹⁷ A neoavantgárd Lebenskunstwerk felőli megközelítéséről, valamint a művészet és alkotói szerep kölcsönhatásáról ír Havasréti József: „A neoavantgárd kultúrában számos művész saját életét, személyiségét, gesztusait, stílusát igyekezett műalkotássá formálni, tehát a szerep, a személyiség és az életstílus bizonyos fokú mediatisálása ment végbe.” Havasréti József: *Alternatív regiszterek. A kulturális ellenállás formái a magyar neoavantgárdban*. Budapest, Typotex, 2006, 106.

¹⁸ A szerzőség nyelvi fordulatot követő újraértékeléséhez lásd. Z. Varga Zoltán: Szerző az irodalomtudományban – egy probléma vázlata. *Helikon Irodalomtudományi Szemle*, 2010/4, 535–555. Mekis D. János: Auctor ante portas. Szerzőfogalmak a kortárs irodalmi, kulturális diskurzusban. *Uo.*, 556–576.

2.

Néhány szöveggel foglalkozom, amelyek Hajas pályájának két végpontján keletkeztek. Elsőként egyes korai, a szabadulás után készült írásait vizsgálom, köztük a *Megszületésem adósság* című verset, amely 1967-ben jelent meg, Hajas Tibor első közlése a börtönbüntetés után.¹⁹ A vers a korabeli irodalmi nyilvánosság egyik kitüntetett fórumában, az *Élet és Irodalom*-ban, ráadásul „tíz fiatal költő” darabjai között jelent meg – voltaképpen az irodalmi nyilvánosságban való bemutatkozás pillanataként értékelhető. Hajas pályája az 1980-ban történt halálos autóbalesettel ért véget. Utolsó szövegei között található az 1979-ben készült *Szövegképrázat* című próza, amely kézirat formában a neoavantgárd közeg egyik kultikus műve lett²⁰ – ennek csupán egy, írásom témaválasztása szempontjából releváns szakaszával foglalkozom. A szövegek vizsgálatakor az érdekel, hogy a bennük foglalt önreflexiók miként hozzák létre a művész alakját, valamint hogy ebben a szubjektum-konstrukcióban milyen nyomai lelhetők fel a fiatalkori bebörtönzés tapasztalatának.

A *Megszületésem adósság* a megjelenésének előélete, valamint ars poetikus jellege miatt a nyilvánosságnak szánt apologetikus magánbeszédként értékelhető:

Megszületésem adósság, mellyel tartozom én még
– akkor is, hogyha a teljes pályafutásomat végképp
elkönyvelve a tartozik és követel rovatokba,
úgy érzem, hiba nincsen; megcselekedtem a részem
minden rám kijutó feladatból – majd a halálnak.

Megszületésem az útvelem befelé a világba,
ez jogosít fel a létre, de nem pusztán vegetálni;
több, amit adnom kell, és több, amit kapni jogom van.

Dékei Kriszta a verset a spártai hősök sírfeliratához hasonlította.²¹ Szimonidész epigrammája és Hajas verse között feltételezhetően a kötelesség teljesítésének kérdéskörén keresztül lehet párhuzamot vonni, de a vers hexameter sorai szintén az epigrammaköltészethez való közeledésre hívják fel a figyelmet. A *Megszületésem adósság*ra tekinthetünk a sírfelirat sajátos megvalósulásaként is. A sírfelirat jellemzője, hogy a szubjektum síron túlról jövő hangon keresztül közvetítődik, amely már végérvényesen elmúltat tesz jelenvalóvá az olvasó megszólításával.²² A vers sajátossága, hogy megfordítja a sírfelirat szokásos időrendjét, a halál a homályos jövőbe transzponálódik, a beszélő a születés pillanata felől szólal meg. A versbéli hang egy öntudatos, sorsát a saját kezébe vevő személy alakját körvonalazza, aki „pályafutását végképp elkönyvelve” már nem tartozik kötelességgel az őt körülvevő közösség felé. Ezzel párhuzamosan érzékelhető egyfajta erőteljes, még ha célját nem is találó küldetés-tudat. A beszélő függetleníti magát mindenféle társadalmi kötöttségtől azáltal, hogy cselekedeteinek etikai megítélését immár nem egy közösség, hanem a halál mint valamiféle transzcendens autoritás hatáskörébe helyezi. A vers retrospektív számvetés és anticipáló ars poetica. Egyszerre jeleníti meg a múlt totális lezárását és egy új küldetés

¹⁹ Hajas Tibor: *Megszületésem adósság. Élet és Irodalom*, 1967. 12. 16., 6. Újraközli: Hajas Tibor: *Szövegek*, Budapest, Enciklopédia, 2005, 51.

²⁰ Hajas Tibor: *Szövegképrázat*. In: Uő: *Szövegek*, 144–173. A szöveg befogadásának kontextusához és Hajas életművén belüli helyéhez lásd: Havasréti József: *Az Agy-rém. Hajas Tibor írásairól*. In: Uő: *Széteső dichotómiák*, 143–166.

²¹ Dékei: i. m., 59.

²² Vö. Paul de Man: *Az önéletrajz mint arcrongálás*. Ford. Fogarasi György. *Pompeji*, 1997/2–3, 93–107. Jonathan Culler: *Aposztrophé*. Ford. Széles Csongor. *Helikon*, 2000/3, 370–389.

téstudat létrejöttét. A megjelenés körülményeire kitekintve, tehát hogy ez a vers az első, amely Hajas szabadulása után jelent meg, ráadásul az első vers, amelyet Hajas Tibor néven jegyzett, nem nehéz ezt a szöveget a művészi pályára vonatkozó reflexióként, a művészi szubjektum megalapozásaként is olvasni: a *Megszületésem adósság* a múltat teljes mértékben lezártnak tekinti, hogy aztán annak terhéől megszabadulva egy új szerzői név alatti új pálya irányvonalait jelölje ki.

Annak ellenére azonban, hogy Hajas a művészi pálya újraindulását artikulálja, valójában a szabadulása utáni publikációinak poétikája nem különbözik lényegesen a perbe bevont szövegeinek poétikájától. A *Jogos erőszak balladája*²³ egyike volt azoknak a verseknek, amelyekért Hajast elítélték, a *DNFF-harcos dala* pedig 1968-ban jelent meg az *Élet és Irodalomban*.²⁴ Mindkettő alapját az erőszak imperatívusza adja, vagyis a beszélő az elnyomó hatalom kapcsán legitim ellenállási formaként jeleníti meg az erőszak alkalmazását. Emellett mindkét szöveg egyfajta szerepjátékként értékelhető. A *Jogos erőszak balladája*ban a vers beszélője a Villon-féle *törvényen kívüli* alakjaként konstruálódik: „Mert ki vagyok szolgáltatva / Állatoknak, embereknek / S mert az éhes gólya láttán / Okos békák nem brekegnek / vagy iszapba bújok én is / (ne látszon más, csak a szemem) / s ott figyeljem mások vesztét / vagy fegyverrel védekezem.” A *DNFF-harcos dalának* beszélője pedig a Dél-Vietnami Nemzeti Felszabadítási Front tagjaként, vietkongként jelenik meg:

Az este lágy, de én kemény vagyok,
hogy szinte ellazítva fáj,
mert oltalmaz, ha ellenséggel is,
anyám koporsója, a táj.

Körém zárkóznak hősök és hegyek,
útjuk átgondolt félelem.
Nehéz munkám van, győzni kell,
amíg puskám van és eszméletem.

A két szöveg között vannak olyan különbségek, amelyek magyarázatként szolgálnak arra, hogy az egyik miért válhatott kriminalizált írássá, míg a másik egy fontos irodalmi lap oldalán kapott helyet. A *Jogos erőszak balladája* erőteljesebben nyit az allegorikus olvashatóság felé: Hajas egy bizonyos, a tárgyalás tanulsága szerint fiktív Farkas őrnagynak ajánlotta a verset, ez a paratextus mint referenciálisnak vélhető utalás alkalmas volt arra, hogy a bíróság a fegyveres erőszak alkalmazásának lehetőségét, amelyet e vers felvet, fenyegetésként érzékelje. A *DNFF-harcos dala* folytatja ezt a szubverzív poétikát a törvényen kívüli szubjektum megkonstruálásával, mindezt azonban a vietnami háború kontextusába helyezi. A korábbi allegorikusan is olvasható versben megjelenő cselekvésforma itt a Dél-Vietnam felszabadítása mellett protestáló versben íródik újra, a referenciális keret módosulása okán pedig ehhez a vershez már az államhatalom is afirmatíván viszonyulhatott.

A vietnami háború mint irodalmi téma a hatvanas évek végén egyébként is egyfajta bemutatkozási lehetőséget adott pályakezdők számára. 1969-ben az Országos Béketanács egy vers- és prózaíró pályázat lezárásaként adta ki a *Fiatalok Vietnamból* című irodalmi antológiát, benne egy Hajas Tibortól szereplő verssel, amelyért különdíjjal jutalmazták.²⁵ Az *Improvizatív jazz zongorára és napalmbombára* című szöveg a fiatalkori eszmélés színre-

²³ Szövegek, 47.

²⁴ Hajas Tibor: DNFF-harcos dala. *Élet és Irodalom*, 1968. 09. 14., 4. Újra: Szövegek, 52.

²⁵ N. n.: Az Országos Béketanács, a Művelődési Minisztérium, a KISZ vietnami vers- és novellapályázatának nyertesei. *Magyar Nemzet*, 1969. február 5., 7.

vitelének enigmatikus verse.²⁶ Figyelemre érdemes, hogy a címben szereplő napalmbombán kívül, amely a hidegháború időszakában az államszocializmus keretein belül a nyugati imperializmus/fasizmus egyik fontos szimbóluma volt, semmi nem utal a vietnami háborúra, helyette egy a beatirodalmon és József Attila hatásán átszűrődő hang formálódik benne. A szöveg két ellentétező szerkezet köré épül. A versbeli én önmagára négerként hivatkozik („mert négerebb lettem mint bárki más / fehér bőröm csak áltatás”), e szubjektum ellentéte pedig a – korabeli kontextusban a fasizmust jelölő – „még fehérebb öntudat”. A vele való találkozás a versbeli én eszmélésének kiindulási pontjaként jelenik meg, amely a felnőtté válás narratíváján keresztül artikulálódik: a rajta kívül álló erőknek kitett és tehetetlen gyerekből kemény, törhetetlenségét csak önmaga által felszámolni képes, autonóm szubjektum formálódik („– kuksolva nőtem estelig / mint tölgyek pontos-hangtalan / és most olyan kemény vagyok, hogy szinte eltöröm magam”). Ebben az esetben is megfigyelhető egyfajta domesztikáció, az irodalmi nyilvánosság kereteihez való igazodás. A beszélő négerként való megjelenítésének előképe Norman Mailer *A fehér néger* című esszéjében található meg. Mailer a négert a hipster előképeként gondolta el, aki „a totalitarizmus és a demokrácia határmezsgyéjén” élve tapasztalta meg az én kiszolgáltatottságát és az állandó fenyegetettséget, és amelynek kultúrája az általános társadalmi felszabadulás kiindulási pontjává válhat.²⁷ Hajas versének fontos eleme a kiszolgáltatottsággal való leszámolás, ugyanakkor egészen más perspektívába helyezve, ahogyan az Mailernél olvasható. Mailer a néger és a hipster alakjához a hatvanas évek nyugati újbaloldali mozgalmainak megfelelően a társadalmi konszenzusok radikális áthágását, a szexuális szabadosságot, a vágyak és ösztönök gátlások nélküli megélését, az erőszak alkalmazásának lehetőségét, valamint a pszichopátiát rendelte, amelyeket érvényes ellenállási módként értékelt az állammal szemben. Hajasnál ilyesféle szubverzivitással nem találkozunk, a kiszolgáltatottság felfüggesztésének folyamata a humanista univerzalizmus keretében zajlik le, az egyén morális kiállásának homályos megjelenítésén keresztül, amely a korabeli magyar irodalmi nyilvánosság elfogadott beszédmódjai közé tartozott.

A *Fiatalok Vietnammról* szerkesztője, Hubay Miklós a kötet előszavában írta, hogy „örülnek, bár nem is nagyon lepődnek meg, ha pár év múlva a még akkor is ifjú költőket és prózaírókat bemutató életrajzokban itt-ott azt olvashatom: »...feltűnt a vietnami vers és novella-pályázaton.«”²⁸ Hubay ilyesminek aligha örülhetett Hajas esetében. Mégis, a Hajas verseit is megjelentető egyes antológiák beavató gesztusai jelzik azokat a körülményeket és elvárásokat, amelyek között egy-egy fiatal szerző elindulhatott. Hajas a hatvanas évek végén, éppen a gazdasági és kulturális enyhülés időszakában kezdett publikálni az irodalmi nyilvánosságban. Az irodalmi antológiák elsősorban generációs alapon működtek, amelyekkel a kor növekvő számú fiatal szépirodát juttatták megjelenéshez, önálló kötet híján. Természetesen a korabeli antológiailrodalom nem minden szerzője lett ismert alakja a későbbi irodalmi nyilvánosságnak, az mégis jelzésértékű, hogy Hajas a korszak reprezentatívabb gyűjteményeiben is megjelent, amelyek a beavatás tágas repertoárját

²⁶ „Az eszmélet az ujjamig futott / cikázva fény és árny között / hiába volt a hallgatás / egy szó a torkomba süttött // mert négerebb lettem mint bárki más / fehér bőröm csak áltatás / ma reggel is hanyattlökött / egy még fehérebb öntudat / s meglátva azt hogy még kölyök / vagyok ki sublódban kutat / és sír akkor ha megverik / – kuksolva nőtem estelig / mint tölgyek pontos-hangtalan / és most olyan kemény vagyok / hogy szinte eltöröm magam” *Fiatalok Vietnammról*. Budapest, Országos Béketanács, 1969, 63. A vers nem került be a *Szövegek* kötetbe.

²⁷ Norman Mailer: *A fehér néger*. In: Sükösd Mihály (szerk.): *Üvöltés. Vallomások a Beat-nemzedékről*. Budapest, Európa, 1982 [1967], 19–44. Az *Üvöltés* kötet korabeli jelentőségéről és népszerűségéről lásd Havasréti József: „Allen Ginsberg és nagy családja...” Az amerikai beatirodalom fogadtatása Magyarországon. In: Uő: *Ráolvasás*. Pécs, Kronosz, 2022, 148–178.

²⁸ Hubay Miklós: Bevezető. In: *Fiatalok Vietnammról*, 3–4., 4.

mozgatták.²⁹ Az *Első énekből* Hajas *Parasztlakodalom* című versét emeli ki a kötetet szerkesztő Mezei András,³⁰ aki a vers zsigerekig hatoló naturalisztikusságában, expresszív képiségében és témaválasztásában valószínűleg a népi szürrealizmushoz való közeledést érzekelte („Nyirettyümmel versenyt hangicsál a nép / dől a kolbász- és a hurkatöltelék; / ím az ember! társa lágy hasába lép, / marcangolja, hozzá borsófőzelék, / kifolyt szem és véres-sáros krumplipép”). Rózsa T. Endre Hajas összegyűjtött szövegeiről írt esszéje szerint Mezei korai mentora volt Hajasnak, már a Belvárosi galeri pere előtt ismerték egymást.³¹ Mezei támogatóként, tudatában a börtönviseltségnek, segítette Hajas irodalmi pályakezdését, az *Első énekbe* való bevalogatás mellett az *Élet és Irodalom* szerkesztőjeként rendszeresen megjelenéshez juttatta a folyóiratban is.

Az irodalmi nyilvánosságban forgalmazott beszédmódok repertoárjának, szabályrendszerének áthágása jelentkezik az 1974-ben kiadott *Ne mondj le semmiről* című antológiában szereplő darabokban³² – voltaképpen ez az utolsó alkalom, hogy Hajas versei megjelentek az irodalmi nyilvánosságban az államszocializmus ideje alatt. Az antológiában már az avantgárd irodalom felé való elmozdulás jegyei mutatkoznak. Az irodalmi köznyelv áthágásának egyik jelzésértékű tünete Örkény István bevezető írása Hajas Tibor versei elé. Az antológia koncepciója az volt, hogy egy-egy fiatal szerzőt az idősebb pályatárs mutat be. Ezt a legtöbb tekintély méltányosan abszolválta, Örkény írása azonban fellelésemre sikeredett, egyfajta agnosztikus beavatásként értékelhető: „Mire visszatértem, hűlt helyemet találtam,« [...] Hogy ez a kifejezés egy lángész találat-e, vagy csak egy közhely sokszor hallott változata, azt én – egy-két nemzedéknyi hátránnyal, és a már említett célszerűségi vaksággal megverve – nem tudom megállapítani. Eldöntésre vár, kinek a készülékében van a hiba, az viszont semmiképpen se vitatható, hogy nemcsak a létezők hiányából eredő hiányérzet művészi ábrázolásának van létjogosultsága, hanem Hajas Tiborénak, akinek hiányérzetéből hiányzik a hiány. Fájni az egyik épp annyira tud, mint a másik.”³³ Bár Örkény saját ellenérzéseit generációs konfliktusként magyarázza, felidézi a fiatal irodalommal kapcsolatos, már a hatvanas évek végétől jelen lévő kritikai szótartalmat, a fájdalom és hiányérzet autentikusságának kétségbe vonását.³⁴ Miközben Örkény a hiányérzettel kapcsolatos kételkedését jelzi, a tőle vett idézet elején található, Hajas *Történet* című verssorozatából származó szövegrészlet („Mire visszatértem, hűlt helyemet találtam”) éppen a korabeli líra átrendeződéséről ad hírt, amelyben a nyelvkritikai attitűd és relativizmus következtében a versben szereplő én integritása felbomlik. Érdemes figyelembe venni, hogy Hajas mellett a *Ne mondj le semmiről* szerzői között megtalálható még a későbbi, avantgárdhoz közeli Fölöspéldány csoport két tagja, Kemenczky Judit és Szilágyi Ákos, ami jelzi az irodalmi nyilvánosság korabeli horizontjának részleges tágulását. Hajas számára azonban a Belvárosi galeri pere, illetve annak

²⁹ A korabeli kanonizációs gesztusokról lásd Kulcsár-Szabó Zoltán: *Fiatalköltészet antológiák az 1960-as/1970-es években. Tiszatáj*, 2018/2, 63–74.

³⁰ „aki még szertelenebb Sturm und Drang ugyan, mégis sokat ígérő kibontakozással biztat, leginkább talán a »Parasztlakodalom« nyelvi erőteljessége.” Mezei András: *Első ének*. In: Uő. (szerk.): *Első ének. Fiatal költők versei*. Budapest, Kozmosz, 7–12., 10.

³¹ „Mezei András, aki a legelső között ismerte fel Hajas tehetségét, részt vett a tárgyalásokon. Nem a vádlottak padján ültek a fasiszták, a bíró volt az – állapította meg Mezei.” Rózsa T. Endre: *Magnéziumvillanás*. Hajas Tibor: *Szövegek* kötete kapcsán néhány gondolat. *Új Művészet*, 2005/8, 26–27., 26.

³² *Ne mondj le semmiről*. Szerk. Réz Pál, Budapest, Szépirodalmi, 1974.

³³ Örkény István: Hajas Tibor versei elé. In: *Ne mondj le semmiről*, 101–102.

³⁴ A fiatal magyar irodalom körüli kritikai feszültségeket tárgyalja az *Első ének* kapcsán Pál-Kovács Sándor Attila. Pál-Kovács Sándor Attila: „A költő, az igazi, ott kezdődik, ahol különbözik”. *Fiatalköltészet antológiák a kádárizmusban*. Doktori disszertáció, Szegedi Tudományegyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Irodalom- és Kultúratudományi Doktori Iskola, Szeged, 2020, 121–132.

emlékezete lehetetlenné tette, hogy a fiatal magyar irodalom kereteiben zajló versközléseken túl megjelenhessen az irodalmi nyilvánosságban.³⁵ Úgy tűnik, hogy a költői indulás keretei elbírták egy fasiszta izgatással vádolt, börtönviselt fiatalember próbálkozásait. A népfront jellegű, generációs alapon történt válogatások az irodalmi nyilvánosságban való jelenlét köztes állomásai voltak: már túl az első publikációkon, de még innen az önálló kötetmegjelenésen. Hajas Tibor költészeti pályája ebben az állapotban rekedt meg.³⁶

3.

Hajas pályájának korai önelbeszélésén tehát a Belvárosi galeri pere és a börtönbüntetés láthatólag kívül rekedt, nyomait éppen jelenlétének hiányában, az új, autonóm költői alak megformálására tett apologetikus kísérletekben lelhetjük fel. A hetvenes évek végére azonban ez a helyzet megváltozott. Hajas életének utolsó, immár neoavantgárd alkotóként töltött éveiben megjelent az a szándék, hogy börtöntapasztalatait a művészi pálya történetébe integrálja. Hajas Tibor esetében – bár megtalálhatók a neoavantgárd pályáiv elbeszélésének általános narratív elemei³⁷ – nincs kitüntetett esemény, amelyet az irodalmi nyilvánosságból a neoavantgárd szubkultúrába való megérkezés fordulópontjaként lehetne megjelölni. Ugyanakkor az irodalmi nyilvánosság elvárásrendszere alól feloldódva, a neoavantgárd szubkultúra szabadabb környezetében lehetőség nyílt a börtöntapasztalatok művészi átformálására, amely végül Hajas művészeti tevékenységének egyik magyarázó elemévé vált, amelyben az elsők között tapasztalta meg a „világról való leválás” aktusát, illetve a világ „trip”-ként, „káprázat”-ként való elgondolását.³⁸

A börtöntapasztalat integrációjának a kulturális mintája leginkább Hamvas Béla *Tibeti misztériumok* című könyvével való megismerkedéséhez kapcsolódik, amely a tibeti buddhizmus főbb tanításait közvetítette.³⁹ Hajas 1973 környékén olvasta a *Tibeti misztériumokat*, erőteljesen azonban csak a hetvenes évek végén hatott rá, ekkor készítette a tibeti halotti kultuszhoz szorosan kapcsolódó performanszait.⁴⁰ A börtöntapasztalat művészi pályájába való integrálásának törekvése leglátványosabban Hajas *Szövegkáprázat* című írásában fedezhető fel. Ez a szöveg 1979-ben íródott, egyfajta fiktív napló- vagy levélgyűjtemény, amelyben a beszélő különféle erotikus és erőszakos vágyairól ad hírt. Havasréti József

³⁵ Aczél György Hajast „zsidó-fasiszta” művészként emlegette még a *Mozgó Világgal* kapcsolatos kultúrpolitikai harcok során, ami jelzi, hogy a fiatal irodalom keretein túl nem reménykedhetett a megjelenésben. Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Sík, Budapest, 1997, 240.

³⁶ „A szerkesztők, helyesebben a kiadó kétfajta anyag közül jó ízléssel a hagyományosabbat választotta – persze ez csak a körülményeket teszi érthetővé, nem a publikálás gesztusát. Ezek a szövegek saját sorsom nem totális voltának termékei, kompromisszumok az életképeség érdekében.” Interjú Hajas Tiborral. Készítette Barna Róbert. In: *Szövegek*, 405–420., 421.

³⁷ (1) Az irodalmi nyilvánosság működésének szűknek érzése, (2) a korábbi, hagyományos szépirodalmi alkotások megtagadása, (3) az államhatalommal való konfliktus.

³⁸ Hajas így nyilatkozott például a börtöntapasztalat hatásáról az *Öndívatbemutató* kapcsán: „bevisznek, levetkőztetnek, megmótoznak, leltárba veszik a cuccokat, kincstári fehérműt adnak, visszaadják a felsőruhát, betessékkelne a cellába és – bang, rád csukják az ajtót. És attól fogva kezdődik az, hogy jó, jó, ez trip... de hiszen akkor a trip a valóság, akkor ez nem kétnemű dolog.” Ungváry Rudolf: Miközben én még azon tűnődöm, hogy melyik választ várod... Beszélgetés Hajas Tiborral 1980-ban. In: *Szövegek*, 440–459., 444.

³⁹ Hamvas Béla: *Tibeti misztériumok*. Budapest, Pesti Szalon, 1990.

⁴⁰ Hajas Tibor és a buddhizmus részletes kapcsolatáról lásd: Kelényi Béla – Végh József (szerk.): *A köztes lét túlolalán. Hajas Tibor művészete és a Tibeti misztériumok*. Budapest, Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, 2019.

erről a szövegről már kimerítő elemzést írt.⁴¹ Az ő kérdése az volt, hogy a szövegben megjelenő egzaltált állapotleírások miként emelhetők ki az öncélúság kategóriájából, és hogyan helyezhető el a szöveg akár József Attila *Szabad ötletek jegyzéke*,⁴² akár a bécsi akcionizmus kontextusában, valamint az örület és transzgresszív művészet tágabb kultúrtörténetében. Az én kérdésem ennél szűkebb fókuszú, éppen ezért meglátásaim csupán kiegészítésként szolgálhatnak Havasréti értelmezéséhez. Voltaképpen Hajas szövegének csupán egy kisebb részére, a 79. 05. 27. dátummal jelölt szakasz első oldalaira koncentrálok, amelyek közvetlenül megidézik a börtöntapasztalatot:

„Milyen gyakran kúsznak elő mostanában a börtön mindeddig szunnyadó képei, milyen gyakran kavarodik fel mindaz a zavaros üledék, amely fölött mindeddig többé-kevésbé biztonságban érezhettem magam; és milyen világos és átlátszó lesz sorra minden, milyen reménytelenül és menthetetlenül értelmessé válik! Éppen elég egy tisztázatlan irányba tett fejmozdulat, egy ellenőrzés nélkül maradt perc, egy be nem kalkulált ajtócsapódás, hogy odalökjön a Markó utcai épület egyik első emeleti megőrzéses cellájába, ahol három köztörvényes bűnözővel kellett töltenem a tárgyalás előtti éjszakát; akikről nem tudtam meg semmit soha, még a kinézetüket is alig, mert közvetlenül takarodó előtt tettek be közéjük, és közvetlen nyitás után vittek el közülük; lehettek volna rablók, gyilkosok, markelócok, gyújtogatók – de semmi esetre sem okirathatmisítók vagy sikkasztók; a bűnnek mindenképp valami érzéki fajtájával állhattak kapcsolatban, elárulta ezt már a puszta szag is, ami a zárkába léptemkor megcsapott. Ütközet előtti éjszaka kellett volna legyen ez számomra, pihenni akartam, összeszedni a gondolataimat, felkészülni minden másnapi eshetőségre, még egyszer végigpróbálni az eljátszandó szerepet, hogy hibátlan és hiteles alakítást tudjak nyújtani; aludni akartam, hogy mint egy sportoló, felkészülten és jó kondícióban jelenhessek meg, beleszólhassak a felettem hozott ítéletbe; nevetséges és ártatlan voltam. Ez az éjszaka azonban része volt annak a kemény kiképzésnek, ami leszoktatott erről, ami felnőtte tette; semmi nem lett mindabból, amit elterveztem, egy hallucinációba kerültem, amihez semmi közöm nem volt, mégis körülvevett, beborított, és most derült ki, hogy a sajátommá is vált” (166–167.).

A *Szövegképrázat* címvariánsa a *Sidpa Bardo*, amely a *Tibeti misztériumok* szerint a halál utáni köztes állapotot jelenti, amelyben a lélek még eldöntheti, hogy a nirvánába kerül, vagy visszatér az újjászületés állapotába. Ebben a helyzetben, ebben a köztes létben a halott lelkét különféle rémképek és erotikus látomások kísértik. A *Tibeti misztériumok* szerint e köztes létben vándorló léleknek szüksége van egy segítőre, aki a halottat, mellette virrasztva, előre megszabott rituálék, szómágia alkalmazásával emlékezteti, hogy meg kell szabadulnia az erotikus rémképektől, és el kell kerülnie a látomásaiban megjelenő anyáolt. Az abba való belépés ugyanis az újjászületést jelentené, elodázva így az üdvösség elérését. A *Szövegképrázat* csak távoli asszociációkon, motívumokon keresztül kapcsolódik a *Tibeti misztériumok*hoz, ugyanakkor annak egyik központi gondolata mindvégig meghatározza a szöveget. Ennek egyik közvetítője volt C. G. Jung, aki a tibeti holtak könyvét a nyugati kultúra keretei között a pszichoanalízis működéséhez hasonló beava-

⁴¹ Havasréti József: „Hosszú sötétség, rövid felvillanás”. Hajas Tibor *Szövegképrázat* című írásáról. In: Uő: *Ráolvasás*, 196–214.

⁴² Havasréti a József Attilával vont párhuzamot nem esztétikai minősítésként értette, hanem a két mű befogadásának hasonlóságait vizsgálta. Kanonizációs célból azonban a Hajas-recepcióban volt kísérlet a József Attilával való összehasonlításra. Beke László – Széphelyi F. György – Szalai Miklós: „A semmi egében utak fehérén...” *Orpheus*, 1992/4, 75–88.

tási szertartásként értékelte: „a »túlvilág« nem a halálon túli világ, hanem a szellem szándékainak és felfogásának visszafordítása, egy pszichológiai »túlvilág« vagy keresztény kifejezéssel »megváltás« a világ és bűn nyűgétől. A megváltás elválasztás és megszabadítás a sötétség és tudattalanság korábbi állapotától, és a megvilágosítottság és felszabadság állapotába vezet, minden »adott« dolog feletti győzelemhez és transzcendenciához.”⁴³ Jung elképzelésében a tibeti holtak könyve voltaképpen fordított beavatás, amely „a lelket a fizikai létbe való alászállásra készíti fel”.

A *Szövegkáprázat* tudatosan épít a közties létben való tévelygés, alászállás és megváltás toposzaira, az itt vizsgált szövegrészben mindez ráadásul összekapcsolódik a börtön tapasztalatával. E közties létbe való beavatás kezdete jelenik meg a fentebb idézett részletben. A börtönben töltött éjszaka fordulópontként értékelődik; annak a felismerésnek a megszerzéséről van szó, amely szerint a rendezett világ mögötti rejtett összefüggések a morális és kulturális konvencióktól való megszabadulás következtében ismerhetők meg. A börtönhöz kötődő elfojtott tapasztalatok és emlékek, amelyek fölött a beszélő addig képes volt uralkodni, a világot rendezettségéből ideiglenesen kibillentő apró gesztusok („tisztázatlan irányba tett fejmozdulat” stb.) révén kerülnek újra felszínre. A korábban elemzett Hajas-versekhez hasonlóan itt is a felnőtté válás narratív eleme jelenik meg: a „nevetséges és ártatlan” gyerek, aki eleget akart tenni a rá kirótt, „eljátszandó szerepnek”, végül ennek az estének a hatására önálló, autonóm személyé válik, aki ellenáll mindenféle társadalmi kötelemeknek. A szöveg további részében a hallucináció elbeszélése következik. Az egyik cellatárs – a Sidpa Bardóban bolyongó lélek segítőtjéhez hasonlóan – pornográf történetet kezd el mantraszerűen mormolni, a többi cellatárs önkielégítésbe kezd, az így létrejövő eksztatikus állapotban pedig a hétköznapi problémák valósága látszatvilággá lényegül, helyét az érzékek intenzitása veszi át: „egyre messzibbnek tűnt a másnap, egyre irreálisabbnak, egyre lehetetlenebbnek; egyre tapinthatóbb állagot öltött a bűn, és egyre lenyűgözőbb lett az elszánt és konok izgalom, a külön világ, a szegyetelen visszavonulás a fantazmagóriák közé” (167).⁴⁴ A szakasz végére a cellatárs mantrája a beszélő számára internalizálódik, az elbeszélő eljut az önfelszámolás állapotáig:

„és így folyt ez egészen hajnalig, anélkül, hogy engem eljuttatott volna az ejakulációig; és most azon veszem észre magam, hogy ez a sietős suttogás az én koponyámban folyik, hogy most én vagyok a mesélő, én árasztom ezt a kipárolgást magamból, ahol vagyok, ott dördülve becsapódik az ajtó, sötét lesz és elkezdődik a mese és az ágybetétek csikorgása, mint út az egyetlen lehetséges szabadulás, az egyetlen kijárat, az orgazmus felé; ami abban a pillanatban, amikor lesújt, tejfehér semmibe buktatja az embert, egy olyan állapotba, ahonnan teljes abszurdum a visszatérés; és minél nagyobbat sújt, annál megbízhatóbb ígéret; édes, édes! te akkorát tudsz ütni rám, hogy végignézhesd arcomon a pusztulásomat, tudom, hogy akasztva vagyok és a rám szakadó pillanatban olyan megadással csuklik előre a fejem, hogy az lehessen, az legyen az általam is jóváhagyott befejezés, ott lóghassak fölöttem mindörökre élettelenül; és te gyönyörködhess egy általad létrehozott, teremtett holttestben; oda szeretnék, oda akarok, oda fogok eljutni, szegyetelen önátadásom utolsó fázisához, ahonnan nem kell már újabb és újabb kísérleteket tenni” (167–168.).

⁴³ Carl Gustav Jung: A tibeti Holtak Könyve. Pszichológiai értelmezés. *Helikon*, 1974/2, 203–215., 207.

⁴⁴ Hajas ezt az állapotot Ungváry Rudolfal beszélgetve a totális uralom megtapasztalásaként írja le: „az ember eközben ellenőrzésének egy részét el kell, hogy veszítse, eszméletlenségi állapotba kerül [...] attól a ponttól kezdve visszavonatik az ítélőképessége”. Ungváry Rudolf: Leopárdok ültek a tigrisekhez. Beszélgetés Hajas Tiborral. In: Hajas Tibor: *Szövegek*, 421–439., 424.

Ebben a szövegrészben különös retorikai játékkal találkozunk. A semmibe érkezés képével a szöveg egyfelől imitálja a túlvilági üdvösség elérését. A részlet erotikussága a *Tibeti misztériumok* alapján viszont éppen a megváltás sikerületlenségét jelzi, az orgazmikus állapot az újjászületést jeleníti meg. A megvilágosodás transzcendenciáját az ejakuláció naturalisztikusságára cseréli fel. Az üdvösség retorikai mintáiba burkolva tehát az újjászületés folyamata válik láthatóvá. Ez az ellentét a Jung-féle értelmezés felé tolja a szöveget, amelyben a megváltás a fizikai létben való újjászületést jelöli. A beszélő, engedve a rémképeknek, visszatér az anyagi világba, ugyanakkor már egy másfajta tudatállapotban, a naivitását és ártatlanságát elvesztve felnőtté válik. A szöveg azonban még ezen is túllép, és a kötöttségektől való megszabadulást egészen a halál képéig radikalizálja: az elbeszélő – szó szerint is – felfüggesztett, a másik tekintetnek kiszolgáltatott élettelen testként jelenik meg. Hajas életének utolsó éveit meghatározta a világról való leválás művészi megvalósítása, amelynek egyik alapélményét a börtönbéli tapasztalataiban találta meg.⁴⁵ A *Szövegképrázat* fenti részlete éppen azt a pillanatot jelzi, amelyben a börtön tapasztalata a szerző művészi törekvéseinek utólagosan konstruált magyarázóelvévé, a neoavantgárd művészi szubjektum genezisévé vált.

A szabadulás után írt versekben és a *Szövegképrázatban* is a művésszé válás hasonló narratív mintája rajzolódik ki: adva van a naív gyermek, akinek ártatlansága valami önmagán túlmutató, rajta felülálló dologgal találkozza szűnik meg, helyébe pedig a megszilárduló, kemény, autonóm alkotói szubjektum lép. Ha úgy vesszük, hogy az életrajzot előfeltételezi a rögzült identitás, amely felől visszatekintve elbeszélhetővé válik az élettörténet egésze, akkor a korai, szabadulás utáni versekre tekinthetünk úgy is, mint amelyek – akár különböző, a börtöntapasztalat pótlékaiként is funkcionáló szerepeket felpróbálva – az identitás megszilárdulását viszik színre. A *Szövegképrázat* vizsgált pontján szintén észlelhető a művészi szubjektum megszilárdulásának szándéka, egy olyan fordulópont kijelölésére való törekvés, amely az avantgárd művészi alak megalapozásaként válik értékelhetővé. Amíg azonban a szabadulás utáni versekben a felnőtté válás a társadalmi kötöttségektől való megszabadulást jelenti, addig ezt Hajas későbbi munkái, köztük a *Szövegképrázat* is radikalizálja: a megszabadulás itt már a kulturális, morális és etikai normák áthágásának teljességeként érthető, egészen az önfelszámolásig. Az önfelszámolás, „önátadás” radikális színrevitele azt jelzi, hogy Hajas neoavantgárd körébe tartozó művészetében az identitás üres helyként funkcionál:⁴⁶ olyan médiumként, „manökenként”, amely immár nem a kiszolgáltatottság ellen hatékonyan védekező, megszilárduló szubjektumkonstrukcióként jelenik meg; éppen a szubjektum osztottságának és kiszolgáltatottságának határtapasztalatai felől válnak megismerhetővé a társadalmi, kulturális, pszichikai viszonyok rejtett összefüggései.

⁴⁵ „Amióta a kezembe kerültek a tibeti könyvek, azóta nem vagyok képes szabadulni attól a képtől, amely nekem a börtöntapasztalataim miatt könnyebben megközelíthető: hogyan is néz ki az, amikor a tárgy leválik a világról.” Uo., 430.

⁴⁶ Hajas életművében számos olyan példával találkozhatunk, amelyek kikezdi a szerzői én önazonosságát azáltal, hogy a személyazonosságot és egyediséget bizonyító és biztosító eljárásokat (név, aláírás, hang) kiszervezhetővé, bérbeadhatóvá, felcserélhetővé teszi. Vö. A kommunizmus felé /I./ (*Szövegek*, 108.); Használd a hangomat! (Uo., 108–109); Személysozorosítás (Uo., 326.); Meghatalmazás (Uo., 328.).

A LÉTEZÉS DICSÉRETE

Esterházy Péter: Vanni van. Válogatott beszélgetések

Az irodalmi beszélgetés élő-eleven találkozás, amelynek a belső dinamikáját sohasem lehet teljesen előre látni. Csábító lehetőség lenne úgy bemutatni ezt a kötetet, hogy melyik kérdező mit tudott kihozni Esterházyból, és fordítva: Esterházy (kit-kit) milyen kérdések feltételére ösztönzött. Itt jönnek a korlátok: ehhez a kérdezők nagy részét nem ismerem elég jól, és nem tudom, hogy előzetesen milyen viszonyban voltak Esterházyval. De van két olyan beszélgetés (ne féljünk az interjú szótól sem), amelyeket olvasva mintegy magától értetődő az egymást „megbabonázása”. (1) Takáts József egyetlen pontra összpontosítva, az Ottlik-hatásnak próbált a nyomába eredni. Ez egy nagyon intenzív válaszadói pozíció felvételéhez vezetett, és hallatlanul élvezetessé tette a beszélgetést. (2) Petri György kérdései pedig abba az irányba terelték Esterházyt, hogy pontosan meghatározza a maga speciális kivüállását. (Ennek megragadására fog majd szolgálni az alábbiakban az „elefántcsonttorony” metaforája.)

A kötet egésze azonban szinte áttekinthetetlenül heterogén. A szerkesztő, Pál Sándor Attila írja: „Az igazi *leitmotiv* [...] az, hogy csakis a beszélgetésnek van értelme. [...] Az igazi beszélgetésnek, folyják az akár két ember között, egy interjúszituációban, akár egy pódiumon ülve, egy könyvről beszélgetve, akár, s ez volt Esterházy számára a legfontosabb, történjek az az olvasó és a könyv között” (9.). De ne fussunk ennyire előre. A „beszélgetések” Esterházy pályáján nagyjából a rendszerváltás után jelentek meg. (Ha a kötet ezt akarta volna megmutatni, akkor az 1982-es interjúnak nem lett volna helye.) A rendszerváltás Esterházy számára új, érdekes kihívást hozott: 1988-tól 1990-ig a *Hitel* című folyóiratba írt kéthetente politikai publicisztikákat. Ezek az írások „nem akarják azt bizonyítani, hogy ez olyan ország, ahol szabadság honol, és azt sem, hogy ez rendőrállam, *horribile dictu* proletárdiktatúra, mindazonáltal azt sem, hogy ott van valahol e kettő között”.¹ Az interjúk közeli rokonságban állnak a közéleti publikációkkal, és így besorolódhatnak az „alkalmi írások” mellé.² A beszélgetések talán három téma köré szerveződnek: életrajzi adalékok, a társadalmi-politikai realitás, és végül az életmű (illetve egyes művek) értelmezése.

¹ Esterházy Péter: *Az elefántcsonttoronyból*. Magvető, Budapest, 1991, 19.

² Ezeket az alkalmi írásokat Kulcsár Szabó Ernő az 1996-os kismonográfiájában nem fogadta kitérő lelkesedéssel. Valószínűleg és önkéntelenül a (korábbi korszak írószerepéhez kötődő) „képviselői beszéd” valamifajta mutánsait látta bennük. Lásd Kulcsár Szabó Ernő: *Esterházy Péter*. Kalligram, Pozsony, 1996, 242.

Magvető Kiadó
Budapest, 2025
340 oldal, 5999 Ft

I.

Az interjúkészítőket a *Bevezetés a szépirodalomba* után még mindig az a kérdés érdekelte, hogy *ki* is tulajdonképpen Esterházy Péter. Ezt a kérdést kétségtelenül külön provokálta a *Tizenhét hattyúk* játéka az álneves szerzővel. És most nem is a származás az érdekes, hanem az, hogy Esterházy hogyan vált íróvá. (Véleményem szerint Esterházy a *Fancsikó és Pintával* kész íróként lépett a nyilvánosság elé.³) De bárhogya is legyen, létrejön egy beszélgetés, és Esterházy azonnal leszögezi, hogy semmiféle nosztalgia nincs benne.

Több interjúkészítő is arra volt kíváncsi, hogy a focitól és a matematikától milyen út vezetett az írásáig. Persze sejtjük: ezt nehéz lesz magyarázni. Zilahy Péter mintegy felkínálja azt a választ, hogy mindhárom tulajdonképpen a szabadságot, vagy annak lehetőségét teremtette meg a diktatúra körülményei közepette. („A futball és a diktatúra tulajdonképpen összefüggött.” „Világos. anyám is a diktatúra miatt lett matematikatanár.” [104–105.]) A focira vonatkozó megjegyzésre Esterházy mindjárt így válaszol: „Hát azt gondolom, hogy ez csak félig igaz, nem tudom az Albert [esetében – vagyis a hatvanas években – ez például hogy van]” (104.). Ezt az ötvenes évek focijára, a magyar aranycsapatra volt szokás mondani (mármint, hogy a sport egyfajta menekülés a diktatúra elől), de az aranycsapat utáni generációra már aligha vonatkozatható. A fociban minden a pályán, egy téglalapon dől el, és vannak a szabályok, amelyek csak azon a téglalapon érvényesek. „A futballnál is nagyon fontos dolgoknak nagyon nincsen jelentése, például, hogy a jobbszélső felesége hűtlen vagy nem hűtlen, az irreleváns, ahogy a matematikában sem értelmezhető az, hogy nem szabad kézzel megfogni a labdát és így tovább.” (108.) Esterházy mindenesetre vitatja: a fociban, a matematikában és az irodalomban *nem* az a közös, hogy a diktatúrával szemben teret biztosít a szabadságvágy kiélésének. Nem, a közös egy pálya, egy téglalap körbekerítése, amelyen belül önálló szabályok érvényesülnek, azon belül lehet bizonyos operációkat végrehajtani. „A futballt, a matematikát meg az irodalmat egybe tudom rántani a játékkal, a játékot úgy definiálva, hogy más szabályok vannak, külön tér van, ott és csak ott érvényes minden.” (107.) A kérdező meg mintha Esterházy segítségére sietne, hogy a „tér” helyett talán „nyelvet” kellett volna mondania. „Három egészen más nyelvről van szó: egy testnyelv, egy formalizált tudományos nyelv és egy verbális.” (107.) Esterházy nem tiltakozott.

A négy évvel később készült beszélgetésben Dömötör Ági mintegy meglepetésszerűen kérdezi meg: „Mióta nem focizik?” (211.) Itt megkapjuk a Hidegkuti-történet összefoglalását, amely az *Utazás a tizenhatos mélyére* című könyvben szerepel. Egy kispályás meccsen egyszer csak az aranycsapat volt középcsatára is beállt, és egy bizonyos helyzetben, amikor nála volt a labda, hátrébb lépett, és rögtön új perspektívák nyíltak meg, valójában új játéktér. „Akkor látja az ember a teremtést, hogy valami olyasmi jött létre, ami nincsen, ami eddig nem volt, amit én erről az alacsony színről el sem tudok képzelni.” (214.)

Mécs Anna beszélgetésében mesél Esterházy részletesen a matematikához fűződő viszonyáról. Arra a kérdésre, hogy miért ment matematika szakra, úgy válaszol, hogy ennek két oka van. Egyrészt természetes volt az egyetemre való jelentkezés, mert elfogadta, hogy akinek lehet egy kis esze, az tanul. Másrészt már a gimnázium végén eldöntötte, hogy író lesz, és azt hallotta, hogy az írásághoz kell egy becsületet foglalkozás is, így jutott el az alkalmazott matematikához. Esterházy anekdotákat mesél két kiemelkedő professzoráról: Turán Pálról (az MTA tagja, kétszeres Kossuth-díjas a Rákosi-rendszerben), aki valószínűleg számelméletet tanított, és Surányi Jánosról, aki valószínűleg algebrát tanított

³ Szirák Péter ezt írja a *Fancsikó és Pintáról*: „Korántsem hibátlan mű, valószínűleg nem tartozik a legsikerültebbek közé, s talán csak a visszatekintő szemlélet látja [benne] a későbbi nagysikerű pálya ígéretet”. Szirák Péter: *A későmodern és posztmodern tapasztalat interpretációja*. In: *Találunk szavakat. Válogatott írások Esterházy Péter műveiről (1974–2008)*. Magvető, Budapest, 2010, 9. (Én itt inkább Radnóti Sándorral értek egyet; lásd a későbbiekben idézendő tanulmányát.)

(ő 1942 és 1945 között munkaszolgálatos volt, és a Rákosi-rendszerben csak egy kisebb kitüntetést kapott: a Beke Manó-emlékdíjat). Szép történetek, de most nem idézem fel őket. (Kettőjükön kívül még Fried Ervin neve szerepel, ő is algebraival foglalkozott, de már egy későbbi generációhoz tartozott.) Most csak az összegzést idézem: „[Róluk] tudni kell, hogy ők professzorok voltak, tehát nem szocialista nem-tudom-micsodák, hanem az úri világból érkező, polgári szellemet hozó csodák” (258.). Esterházy 1969 és 1974 között volt az ELTE TTK elméleti matematika szakjának hallgatója. Két évfolyammal járhatott fölötte a két csodagyerek, Pelikán József és Lovász László. (Az utóbbi huszonkét évesen – még egyetemi tanulmányai alatt – kandidátusi fokozatot szerzett.) Az interjúban van egy hely, amely erősen sejteti, hogy Esterházy bagatellizálja a matematika szakra való bekerülésnek és a szak elvégzésének a nehézségeit. „Pedig akkor elég nehéz volt bekerülni, különösen matematika szakra, de nekem egy pillanatig sem volt kétségem az ügyben.” (259.) Esterházy, aki általában kitűnően emlékszik, itt érezhetően sok mindent elfojt. Abban az időben egy generáció hat százaléka juthatott be az egyetemre, a matematikus szak pedig abszolút elit szak volt, csak az ELTE-n volt, és általában csak húsz embert vettek fel. Ennek legalább a fele összejött a különböző középiskolás versenyek győzteseiből. (Az a motiváció biztosan nem volt elég, hogy „akkor elmegyünk és elvégezzük a matematika szakot, mert engem egy kicsit az is érdekel” [69.])

II.

A beszélgetések (ha az elsőtől eltekintünk) az 1989 és 2016 közötti huszonöt éves időszakban készültek. Az 1988 őszén kezdődő politikai-publicisztikai tevékenységébe Esterházy az alábbi sorokkal fog bele: „Kéretlenül írom ezeket a sorokat, a magam kérésére, úgy gondolván a beharangozásokból, hogy a *Hitel*nek (a világ mai stádiumában) jól jönne egy kis *elefántcsonttorony*”.⁴ Az elefántcsonttorony az író beszéd- és gondolkodási pozícióját jelöli ki – itt mindent valahonnan nagyon messziről és föntről kellene látni. Főleg most, amikor a világ elementárisan megrendült. Az ilyen szemléletmódra a neveltetése is predestinálja: „nem a rendszer ellen neveltek, megpróbáltak attól függetlenül” (17.). Jött a rendszerváltás, amit igazából nem lehetett előre látni. 1990 decemberében az ELTE-n nagyszabású konferenciát rendeztek ezzel a címmel: „Láttuk-e, hogy jön?” Mármint a rendszerváltás. Vajon mit válaszolt volna Esterházy erre a kérdésre? Ezt ma már aligha lehet eldönteni, inkább csak azt próbálok körülírni, hogy mit jelentett neki a rendszerváltás. Vagyis: mit jelentett a rendszerváltás az „elefántcsonttoronyból” tekintve? Mindenekelőtt egy hazugságrendszer összeomlását. „Érezni, hogy [az embereknek] elégük van ebből a mellébeszélésből, a nyilvános beszéd elvárásból, szocialista nyelvi kavalkádjából.” (15–16.) Valamivel később, a Mindentudás Egyetemén tartott előadásában ezt mondja: „Tapasztalataink jórészt a diktatúrákból valók. Nyelvi tapasztalataink is.” A leginkább szembetűnő példa nyilván az, ahogy a Kádár-rendszer az '56-os forradalomhoz viszonyult (nyelvileg). „Megdöbentő és lefegyverző, már-már megható, hogy a Kádár-rendszer mennyire egyetlen szótól függött, a maga előtti legitimitását és az erejét az adta, hogy ellenforradalomnak nevezte a forradalmat, illetve mi neveztük annak, pontosabban, ki annak nevezte, ki nem. A társadalom mint olyan annak nevezte. Az embereket lehetett e szerint is osztályozni, ellenforradalmat mondott, aki így gondolta, vagy nyíltan behódolt vagy elege volt már az egészből, és nem gondolt semmit. A nyíltan ellenszegülő forradalmat mondott, ezeket kis túlzással egy kézen meglehetett számolni, mostanra már több száz síva kéne.”

⁴ Esterházy Péter: *Az elefántcsonttoronyból*, 9. (Kiemelés tőlem: W. J.)

Telnek-múlnak az évek: Esterházy is az 1990-es évek közepe táján regisztrálta, hogy egy újfajta nyelvrongálás szem- és fültanúi lehetünk.⁵ A nyelvet most már nem hatóságilag és cenzurálisan bebetonozott hazugságok töltik ki, hanem újfajta, elsősorban a politika és publicisztika felől érkező blöffök. „Ki gondolta volna, hogy ma olyan mondatokat lehet mondani, mint amilyen mondatokat mondanak [...] Hallom ezeket az irodalmi rizsákat a valóságról, a realizmusról, az írók szent, nagy föladatáról [...], tehát az összes üres mondatot régről. Úgy látszik minden mondatot újra lehet mondani [...]” (42–43.) Alig néhány év után visszaestünk – legalábbis nyelvileg – a késő Kádár-rendszerbe. Most már látjuk: „a szabadság elérése nem egylépéses matt-feladvány” (ez szintén a Mindentudás Egyetemén tartott előadásban hangzott el).

Esterházy Péter 2008-ban, az őszi beszéd elhangzása után, adott egy újabb nagyinterjút, ezúttal Valuska Lászlónak. De most már elzárkózik az elől, hogy a konkrét beszéd-ről és annak szükségességéről mondjon valamit, inkább megpróbál mindent távolabbról nézni. Arra a kérdésre, hogy csalódott-e, így válaszol: „Nem, de kétségkívül másképp gondoltam, azt hittem, racionálisabb lesz, hogy ha van egy oda-vissza kormányváltás, akkor látni fogjuk, nem a jó és a rossz küzdelméről van szó, hanem verziókról” (192.). Esterházynek a maga alapkoncepciója miatt üdvözlőnie kellett a beszédet, hiszen egyfajta nyelvi megtisztulás irányába mutat. „Szinte egy kormányprogram volt, például, hogy a politikai beszédet és cselekvést a valósághoz kell közelíteni, és ezt a folyamatot nem más-sal, hanem saját magukkal kell kezdeni” (194.). Az őszi beszéd így a rendszerváltás ígéreteinek beteljesítését jelentette volna, és ezzel együtt a rendszerváltás óta bekövetkezett torz fejlemények korrekcióját.

Ebben a kötetben mindössze három interjú szerepel a 2010 utáni időszakból. Úgy tűnik, hogy még nem telt el elég hosszú idő egy markáns politikai vélemény kialakításához. De azért (némi kiegészítéssel) már össze lehet állítani egy képet a 2010-es választások utáni helyzetről. A Selyem Zsuzsa által készített 2011-es interjúban ezt olvashatjuk: „Az egész egy de. [...] Se nem könnyű, se nem fényes. De hogy, van egy mondat, csak nehezen mondom ki, hogy önmagában az, hogy az ember van, hogy élek, azt annyira jónak találok, hogy ahhoz képest a hazámnak az idiótaságai, azok bagatell dolgok” (283.). Ez a létezés dicsérete. Az utolsó nagyinterjújában (készítette az Info Rádió 2013-ban) ezt a kérdést kapja: „És most milyenek látnak bennünket Európában?” (A kérdező mintegy felkínálja az „elefántcsonttorony” nézőpontját.) Esterházy szinte széttárt karokkal mondja: „Most nem állunk nagyon jól. Most nagyon rosszul állunk”. De mi lehet ennek az oka? A válasz nem olyan bonyolult: az elmaradt múltfeldolgozás, sőt az erre vonatkozó igény és hajlam teljes hiánya. „Hát az nagyon látszik, hogy a Kádár-korról nem akarunk rendesen beszélni. És ha senki nem akar, akkor érdemes azért feltenni a kérdést, hogy ez miért van.”

III.

A kötet legérdekesebb részei minden bizonnyal azok, ahol Esterházy irodalomról, a saját műveiről (illetve az azokhoz fűződő viszonyáról) és a kritikáról beszél.

Goethe írja az egyik töredékében: „Milyen keveset írtak meg abból, ami történt, milyen keveset mentettek meg abból, amit megírtak! Az irodalom természeténél fogva töre-

⁵ Konrád György már 1990 októberében, egy hollandiai előadásában az „újjászületés melankóliájáról” beszélt. „Mitől fordulna minden jobbra? Tőlünk? Talán mert mi magunk is jobbra fordultunk? A nagy várakozás kihívja a csalódást, de talán éppen ez a nagy várakozás volt a jó. Az ország eddig is olyan volt, mint mi vagyunk, és feltehető, hogy ez a jövőben is így lesz, mert állam és lakosság egymásnak hozzávetőleges pontosságú tiükörképei.” Konrád György: *Az újjászületés melankóliája*. Pátria Könyvek, Budapest, 1991, 282. (Kiemelések tőlem: W. J.)

dékes; az emberi szellemnek csak azokat az emlékműveit tartalmazza, amelyeket írásba foglaltak, és amelyek megmaradtak.”⁶ Az irodalmi művek így a szellem (írásba foglalt) emlékművei. Esterházy valószínűleg nem is vitatná ezt a meghatározást: az irodalom az emberi és a társadalmi szellem „emlékműve”, dokumentációja. A szellem nem „leképezhető”: dolgokat, jelenségeket, eseményeket le lehet képezni, a szellemet viszont nem. Esterházy csak közbeszúrna valamit: ebben az emlékműállításban a nyelvnek döntő szerepet kell adnunk, hiszen az irodalom mindig nyelvi. „Az mindenesetre feltűnő, hogy mennyire ritka a »nyelvben gondolkodás« magától-értetődősége. Pedig szerintem ez az irodalom.” (26.) Vagyis evidens kellene hogy legyen a szellem emlékműállításának a nyelvben való benne-léte. Az irodalom lényege, „hogy valamiről, nevezetesen magunkról, az országról, a politikáról nyelvben [gondolkodjunk]. Óvakodj azoktól, akik *használgák* a nyelvet” (uo.). Akik „használgák” a nyelvet, pusztá eszköznek tekintik: „Én azt mondom [...], hogy az az író [...], aki nyelvben gondolkodik. Ez különbözteti meg más, szóval foglalatostól, tanártól, paptól, kikiáltótól, politikustól, tévébemondótól, újságírótól” (29.). „Szerintem ezt minden író tudja.” (uo.)

A beszélgetések közül tulajdonképpen csak egy szól kimondottan egy könyvről: vagyis csak egy tekinthető könyvbemutató beszélgetésnek. Ez a könyv az *Egyszerű történet vessző száz oldal – a Márk-változat*, az interjút Fabinyi Tamás készítette. (A könyv 2013-ban jelent meg, a beszélgetésre pedig 2016-ban került sor.) De ez a beszélgetés sem annyira Esterházy írásművészetéről szól általában, hanem inkább teológiai, teopoétikai kérdésekről. „A könyv felvet bizonyos problémákat, amelyek meghatározzák a formát, a megközelítés módját. Ha a teopoézis a legmegfelelőbb forma, akkor jó volna, ha ez az volna. Istent költői módon megközelíteni... hát ennek tudnék örülni.” (285–284.) A műről Radnóti Sándor írt nagyon szép kritikát, amely így zárul: „A könyv maga [...] mélyen tragikus. S talán ezért nem »János-változat«, amely evangélium első mondata szinte kínálja magát Esterházy kifordító idéző-művészetének: »Kezdetben volt az ige«. Itt nem a művészi értelemben vett ige van kezdetben, amelynek veszélye, hogy hamis megváltást kínál esztétikai tökélyével. A művészileg remekbe szabott paragrafusok egymáshoz való viszonyában megjelenik a töredékesség, a töredezettség passiója. S ebben, a most idézendő értelemben van valami igazi, kései győzelem.”⁷ A beszélgetésből azt lehet látni, hogy Esterházyt itt alapvetően két kérdés foglalkoztatta: hozzá szabad-e nyúlni a „szent” szövegekhez, szabad-e kapcsolódni hozzájuk, ne adj’ Isten folytatni, sőt kifordítani őket; mi lesz a katolikus egyházzal, főleg a magyar katolikus egyházzal; nincs kimondva, de világos: az erős politikai instrumentalizálás után vagy következtében? „Én az ötvenes években kerültem kapcsolatba az egyházzal, amikor az egyház teljesen vert helyzetben volt. Avval könnyű [volt] rokonszenvezni.” (302.)

Újra Goethét idézem: „A kritikát nem lehet sem elkerülni, sem védekezni ellene. De ugyanakkor ennek ellenében kell cselekedni, és ezzel a kritika egy idő után meg is békül.” Vagyis: a kritika hozzátartozik az irodalmi üzemhez, de érezhetően Goethe sem szereti. Mintha az alkotó feladata a halk szembeszegülés lenne. Az első, 1982-es (Kontra Ferenc által készített) beszélgetésben Esterházy ezt mondja: „Elovasom őket [mármint a kritikákat]. Akad olykor egy-egy részlet, amin elgondolkodom. Ilyen volt az a kritika is például, ami az *ÉS*-ben jelent meg, még a *Termelési regényem* idején. Az értékelésben »le-nagymagyar-írózott« a szerző, és a dicséretözön között szerepelt egy olyan kitétel is, mely szerint én könnyű kézzel alkotok, [s ez] sokféleképpen érthető” (13–14.). Bő negyedszázaddal később Esterházy a Dömötör Ági által készített interjújában visszatér a kritika értékelésére. „Egyébként én úgy vagyok a kritikákkal, hogy elolvasom őket, de akkor többnyire már késő. A kritikáktól tanulni... hát azt azért ebben a formában nem tartanám le-

⁶ Johann Wolfgang Goethe: *Werke in zwölf Bänden*. 7. kötet, Aufbau Verlag, Berlin, 1988, 550.

⁷ Radnóti Sándor: A süketnéma Isten. *Holmi*, 2014/7, 1097.

hetségesnek.” (208.) Ezután következik a kritika kompetenciájának (nagyjából szokásos) felbecsülése: „A kritikus foglalkozik egy héten át napi másfél vagy két órát ezzel, én meg egész évben napi nyolcat” (uo.). Meg kell értenünk a szerzőt is: pár évvel vagyunk csak túl a *Javított kiadás* fogadtatásán. A megfogalmazott ellenvetéseket az egyik interjú készítői (Keresztury Tibor és Székely Judit) így összegezték: „Ha a *Harmonia caelestis* – nagy leegyszerűsítéssel – egyértelműen az író, vagy a fikció, vagy a nyelv győzelme a valóság fölött, akkor a *Javított kiadásban* – hogy így mondjuk – a valóság visszavág: mintha a könyv az előző súlyos ellentettje volna, egy ellenkező előjelű tapasztalat. Volt-e számodra a *Javított kiadásnak* olyan üzenete, hogy mégsem tehető meg bármi a nyelvvel? Felmerült-e egy olyan belátás, hogy a tények uralma korlátozza az írói szabadságodat?” (154.) Esterházy így válaszol: „A Javítottal nekem semmilyen gondolatom nem volt, hanem mentem, mint a vaddisznó, előre” (154–155.). Esterházy később mondja, hogy bosszantotta a *Javított kiadás* kapcsán kirobbanó „elméleti kötözködés” (209.). Szomorú látni a kritika leértékelését, mert a prózafordulat kanonizálása a kritikusoknak köszönhető – erre nélkülük nem kerülhetett volna sor.

IV.

Mi egy irodalmi beszélgetés? Az irodalmi beszélgetésekben nemcsak a meghallás, a hallgatás a fontos (ahogy azt Heidegger állította), hanem egy univerzum megalkotása is. Ez az univerzum a beszélgetések témái alapján három szférára osztható: személyes élet – társadalmi-történelmi realitás – művek (életmű). Az író feladata az, hogy az univerzum mindhárom szféráját (minden kritika ellenére) beállítsa a létezés dicséretének fényébe. Ezt tanulhattuk a jelen beszélgetésekből, és most már lehet olvasni.

„KEZDJÜK A VÉGÉN”

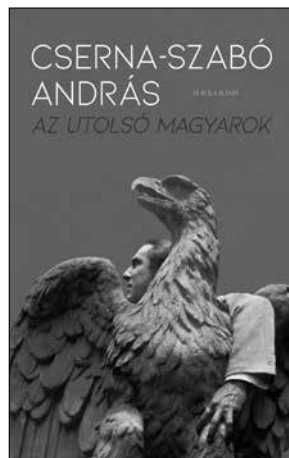
Cserna-Szabó András: *Az utolsó magyarok*

Minden magyar szív egyszerre dobbanhat meg a következő szavak hallatán: akciós borok, olajszag, panellakás, Kispál, szakadt farmernadrág, rántott hús, dobozos sör. Ez csupán egy szerény válogatás Cserna-Szabó András *Az utolsó magyarok* című, tavaly megjelent kötetének hangulatfestő szavaiból. Az író az utóbbi évek sokszínű kiadványai, az *Extra Dry* és a *Zerkó. Attila törpéje* című regények, a *Rézi a páczban* gasztronómiai írásai és a szerző által szerkesztett, metálfzene tematikájú *Stay Brutal!* után visszatérve gyökereihez ismét novella-gyűjteménnyel jelentkezett. Ezúttal a világ a magyarokkal ér véget, az Apokalipszis négy lovasa turulháton érkezik: háború és kapcsolati vizsalyok, testi-lelki nyomor és halál hirdeti több oldalon át, hogy „az életben nincs már több móka” (Kispál és a Borz).

Érdemes lehet a kötet címéből kiindulni ahhoz, hogy átfogó képet kaphassunk a témáról. *Az utolsó magyarok* egyben a gyűjtemény záró novellájának címe is, amelyben egy alföldi lagzira igyekvő, ám az úton eltévedő pár kétségbeesésének fázisait követhetjük végig. A meg nem nevezett férfi és a nő autója egy erdő közepén mondja fel a szolgálatot, segítség és használható térkép híján pedig arra vannak kárhóztatva, hogy „farkasok, medvék és mócok” között töltsék az éjszakát. Eközben magukra maradnak csapongó indulataikkal is: hol szeretik, hol gyűlölik egymást. Az idő múlásával baljós képzelgéseik is testet öltenek, ezért otthonillatú emlékekkel próbálják elnyomni félelmüket. A különös atmoszférájú történet mintha az utolsó emberpárt festené le, egy fordított *Genesis* pálinkázó, töltött káposztáról ábrándozó anti-Ádámmal és anti-Évával.

A cím jó választásnak bizonyul az egész kötetre nézve is. Mitől utolsó, és mitől magyar? A két szóból az utóbbin – Cserna-Szabóra való tekintettel – nem kell meglepődnünk: azokat a magyar kultúrára és magyarságra tett utalásokat takarja, amelyek kivétel nélkül megjelennek az összes novellában, legalább egy-egy apró részlet erejéig. A legtöbb történet magyar karakterekről szól, a szövegekben sokszor igen hangsúlyos magyarságtudat pedig legendák, történelmi események, valamint a hazai magas- és popkultúrából vett utalások nyomán válik érzékelhetővé. Az ily módon létrejött „kulturális flow” igen sokszínű, nincsenek benne csoportosítva vagy rangsorolva a vendégszövegek, így teljes természetességgel hangzik el például az a mondat, hogy „Csak ülsz, és vársz, nem csinálsz semmit, te nyomorult Pató Pál úr!” (265.), összeházasítva a 30Y rockegyüttes dalszövegét Petőfi versének karakterével, illetve e különös hibrid megfér egy oldalon belül az „...itt élünk, halnunk kell” (265.) szószati sorral is.

Helikon Kiadó
Budapest, 2024
272 oldal, 4499 Ft

Az idézetek mellett olyan ikonikus tárgyak, tradicionális ételek és életkörülményekre utaló tényezők is megjelennek, amelyek tipikusan a magyar mindennapok részei. Ezek bár általában hétköznapi körülményeket írnak le, gyakran sztereotípek, mint az *Anyám pókja* című novella egyik szereplője, a Tiltott Csiki Sört ivó Misike esetében is, akinek személyisége magva székely származása. Az ilyen mértékű nacionalizmus azonban még hihetőnek és ismerősnek tűnik. A *Tengri útjai kifürkészhetetlenek* főszereplőjének, a jurtában lakó Szabolcsnak ősmagyar életstílusa viszont már kétségtelenül szatirikus, és úgy érezhetjük, rajta még a halál is gúnyolódik, ahogy turulmadár képében szállítja át őt a másvilágra. Néhány novella kissé eltér a többitől abban, hogy Magyarországon kívüli helyszínen játszódik, és bár néha kissé indokolatlanul hat, a szerző ezekben sem kerüli el a hazai vonatkozásokat. A *Boccaccio '20* Franciaországba kivándorolt székely, prostituáltként működő nője, a *Bolondok* Ukrajnában rekedt kárpátaljai házaspárja, valamint a *Két temetés* burját áldozatát megszálló Petőfi-szellem is azt a szállóigévé vált megállapítást hordozza, hogy mi, magyarok bizony mindenhol ott vagyunk.

Az *utolsó* szó a címben a történetek apokaliptikus hangulatát ragadja meg. Közös jellemzőjük a novelláknak ugyanis, hogy bár nagyon különböző módon, mégis mindegyik egy-egy világvége-narratívát rajzol ki: visszafordíthatatlanul megromlott kapcsolatok kódjait, periódusok vagy életek lezárását követhetjük végig. Gyakran már maga a kiindulópont sem stabil helyzetet tükröz, vagy olyan szakaszt, ahol még megoldódhatnak a dolgok. Általában az összeomlás első perceiben kapcsolódhatunk be az események sorozatába, amikor már nyoma sincs a vihar előtti csendnek: a vihar ekkor már elkezdődött, és csak nézni lehet, ahogy megállíthatatlanul elpusztít mindent. A novellák disztópikus hangulatuk miatt gyakran azt az érzést keltik, mintha a jövőben játszódódnának, holott szerepel bennük 2020-ra, sőt a 20. század első felére tehető eseménysor is. Olykor a körülmények is meglehetősen aktuálisak: kontextusként feltűnik a pár évvel ezelőtti koronavírus-járvány okán elrendelt karantén (*Boccaccio '20*), a még mindig folyó orosz–ukrán háború (*Bolondok*), valamint a Me Too-mozgalom egy eredeti céljától elferdített, rágalmozással fajult mellékterméke is (*Börgyári capriccio*).

Nehéz világvége-típusokat találni a kötetben, a narratívák rendkívül sokfélék, mindenestre dominánsnak mondhatók a kielégítetlen vagy egyenesen megromlott kapcsolatok. Az ilyen jellegű problémák néha rejtettek, akár csak a *Boccaccio '20* főhősének házassága, hiszen a férfi látszólag nincs tisztában azzal, hogy felesége tud arról, miként elégíti ki szadomazo vágyait egy prostituálttal; ám az is előfordul, hogy a megromlott kapcsolatok a novellák fő témái. Ez utóbbi kategóriába tartozik a már említett *Tengri útjai kifürkészhetetlenek* főszereplője, Szabolcs is, aki egy tízéves kapcsolat után számolja fel addigi életét, hogy elengetje volt barátját, Emesét „egy elbaszott élet minden szép és ronda emlékével” (125.) együtt. De hasonló frusztrációt érezhetünk a *Kevin még alszik* című novellában is, ahol az „elsavasodott szívű” ex-házaspár, Anikó és a hűtlennek bizonyult Robi közötti csörtének lehetünk tanúi. Mindkét történet már egy szakítás utáni, menthetetlen állapotot ír le, múltba veszett kapcsolatuk romjain ülő emberekről szól, és egy olyan lejtőről, amin már a történet kezdete előtt megindultak. A hektikus kapcsolati minták sorozatába illeszthető *Az utolsó magyarok* korábban bemutatott szereplőpárja is, ám a kötet végéhez közelítve úgy érezhetjük, hogy az előbbi két novellában olvasható érzelmi állapotok és feltörő indulatok után ez a történet már nem igazán tud olyat mondani, ami ne hangzott volna el korábban.

Ritkábban ugyan, de előfordul az is, hogy a világvége konkrét élet végét jelenti. Akár csak az árulkodó című *Két temetés* novellában, ahol a költő halálának ismételt, ciklikus lejátszódása végül magával ragadja az általa megszállt asszonyt is. De igen megrázó testi és lelki elsorvadásról szól az *Ivan Nyikolajevics sok napja* című, hosszabb történet is. Ez a novella Turully Elemér intim kalandjait írja le, ahogy a férfi egyre inkább szexuális fantá-

ziának rabjává válik. Egy rá mért rontás hatására ugyanis Turully kontrollt vesz vízión felett, egyre mélyebbre merül bennük, és teljesen azonosul is azok főszerelőjével, Ivan Nyikolajevics szovjet hentessel. A kezdetben felesége részvételével lezajló buja álmok az évek múltán tragikus fordulatot vesznek, az álmodó Paradicsomából hirtelen kiszakadva ismeri meg a nyomor és nélkülözés legmélyebb dimenzióit, amely végső soron az egyén valamilyen szintű elmúlását vonja maga után. A történetében igen komplex elbeszélés kiemelkedő a kötetben, a romlás és a ráeszmélés fokozatai kitűnő mértékkel adagolva, precízen épülnek fel benne. A halál-tematika egyértelműen a *Családom és egyéb hullafajták* oldalain tetőzik, amely inkább hat esszének, mint novellának. Itt ugyanis az elbeszélő néhány valós, történelmi jelentőségű családtagjának életét meséli el, különös tekintettel azok végére, a szöveghez pedig a róluk készült fényképeket is csatolja. A zavarba ejtő fikción kívülség ki is mondatik: „Az a baj ezzel a történettel, hogy igaz. És nem hagyja magát nem igaznak lenni. Sehogy sem akar irodalom lenni” (136.). A közlő azonban nemcsak a műfajisággal, de a témával is küzd: „Szeretném, ha nem így lenne vége ennek a történetnek, mert nemcsak iszony, borzadály és szörnyűség van a világban, de szerelem, holdfény és rózsailat is” (146.), jelenti ki, majd folytatja a soron következő rokonok tragikus halállal végződő történeteivel. „Mindannyian hullák vagyunk, akik mielőtt kiterítettek, táncolunk kicsit a holdfényben...” (151.) – hangzik a végső következtetés. Ez a szöveg tehát, amely éppen kettévágja a kötetet, nemcsak pillanatnyi megállót biztosít az irodalmibb elbeszélések között, de akár *memento morinak* is tekinthető.

Szintén a valóság és fikció játéka jelenik meg a *Budavári Virágok* című novella elbeszélés-módjában is, amely egy tervezett szakdolgozathoz nő ki. E fikatív tudományos mű célja szerzője családfájának felkutatása. A Virág (Mendel/Blum/Fiori/Bloom) család történetét a tatárjárás utáni évektől napjainkig követjük végig, a közölt információkat pedig számos forrásmegjelölés és lábjegyzet igyekszik hitelessé tenni. A *Családom és egyéb hullafajtáktól* eltérően a *Budavári Virágok* mégis nyugodtabb szívvel mondható fikciónak. Egyrészt néhány lábjegyzet tréfás komolytalansága akadályozza a tudományosságot, például nehéz elképzelni a „lehetőség nyílt egy jó kis pogromra, ami mindig is a keresztény ember egyik legfőbb szórakozási lehetősége volt” (37.) informatívnek szánt sorokat egy valódi szakdolgozat lapjainak alján. Másrészt a felhasznált források is a fikció tartományába helyezik a szöveget, gyakoriak a más irodalmi művekre tett utalások, sőt, azok karaktereinek átvétele is. Ilyen például Virág Árpád, aki *A tanú* című ikonikus filmből kerül a szövegbe, de az elbeszélő szerint James Joyce *Ulysses* című regényében, Evlija Cselebi feljegyzéseiben, Kassák Lajos *A ló meghal a madarak kirepülnek* című versében, egy Mácsai-képen, sőt még a „*Virágéknál ég a világ*” kezdetű dalban is feltűnnek nagy múltú családjának tagjai – a magyarokhoz hasonlóan tehát Virágék is mindenhol jelen vannak. De nemcsak itt fedezhetjük fel ezeket az egyébként igen bravúros és szórakoztató átvételeket, hanem a kötet több novellájában is. Az *Ivan Nyikolajevics sok napja* Turully-ja például Babits Mihály *A gólyakalifa* című regényének sajátos verziójában él, a *Komédia* elbeszélése pedig Móricz Zsigmond *Tragédia* című művének szerepcserés változata. Hasonló jellegű utalások nemcsak a szövegeken belül, de a novellák címeiben is megjelennek. Különböző irodalmi művekből vagy filmekből vett szójátékokat fedezhetünk fel többek között az *Anyám pókja* (Petőfi Sándor: *Anyám tyúkja*), a *Bőrgyári capriccio* (Bohumil Hrabal: *Sörgyári capriccio*), a *Boccaccio '20* (Boccaccio '70, 1962), a *Családom és egyéb hullafajták* (Gerald Durrell: *Családom és egyéb állatfajták*) és az *Ivan Nyikolajevics sok napja* (A. I. Szolzsenyic: *Ivan Gyenyiszovics egy napja*) címekben is.

Láthattuk tehát a novellák közötti egyezéseket, és bizonyára meglepődünk rajta, hogy mindezek ellenére mégsem olyan egyszerű konceptkötetnek nevezni *Az utolsó magyarokat*. Nem konceptkötetnek nevezni viszont nem lenne logikus. Ez a kettősség valószínűleg

a már létező és „újrahasznosított” irodalmi művek sokszínűségéből, valamint a szinte novellánként eltérő világvége-definíciókból adódik. A történetek túlságosan önállóak, a köztük lévő kapcsolatok elnagyoltak és sokszor csak sejthetők, emiatt a gondolatlánc felfedezése a kötet olvasása közben nem mindig könnyű, és leginkább csak a cím miatt válik világossá. A megértést az sem segíti, hogy bár a novellagyűjtemény rendelkezik előszóval és végszóval is, ezek nem töltik be a funkciójukat, így nem nyújtanak kapaszkodót az olvasó számára.

Az utolsó magyarok furcsamód tragikus, és nem mindig a megszokott tragikomikus módon. Talán túlságosan is közel állnak hozzánk ezek a magyarok. A sokszor egyenesen nyomasztó hatás leginkább a terjedelmesebb novellákban teljesedik ki, ezek a kötet leg-erősebbjei is: nagyobb felületen biztosítják Cserna-Szabónak, hogy Cserna-Szabó legyen. Az *Előszó*ban a szerző tett egy bejelentést: megpályázta és meg is kapta a Sánta Ferenc Nemalkotói Ösztöndíjat, amely pénzbeli támogatást biztosít számára ahhoz, hogy ne alkosson öt éven keresztül. Ha úgy vesszük, a szerző valójában csak újraalkotott: mintha fejből és összesűrítve készülné átmenteni az emberi kultúra fajsúlyos állomásait a valódi Apokalipszis után egy másik bolygóra. Más értelemben viszont mégis újabb művek születtek, és talán már az elején komolyan kellett volna venni a figyelmeztetést: a szóban forgó író számára ismeretlen az alkotói válság. Bármennyire örülünk is az új novelláknak, a nem-alkotás kudarcba fulladt – a Nemkritikai Ösztöndíj büszke nélkülözőjeként ezt magabiztosan állíthatom.

MENNYI AZ ANNYI

Schillinger Gyöngyvér: Rohadjon meg az összes

Mennyire lehet közel menni a valósághoz úgy, hogy egyszerre legyen szemünk előtt az egyén és a közege, tudatának működése és testének folyamatai, hogy leképezhető, érzékeltethető legyen a mindennapi hajsza, de közben elbeszélhető is? Schillinger Gyöngyvér kvázi-hyperrealisztikus első regénye prózatechnikai mestermunkának tekinthető, abban az értelemben, hogy találóan, hatásosan, profin alkalmazza a prózáíró eszköztárát a fenti feladat megoldására, azaz annak ábrázolására, hogy milyen a mai magyarországi valósága a tágabb középosztályhoz tartozóknak. Ugyan a főszereplők foglalkozása révén az ügyvédi világ egy szeletére (a nem épp *high profile*, de azért már nem kispályás iroda dolgozóira) fókuszál, a szereplői interakciók, az egymást részben láttató perspektívák révén felvillant egy tágabb környezetet is, beleértve vidék és főváros kontrasztját, de a vállalkozói lehetőségek és az állami ellátás egy-egy vonatkozását is. Vajon az oly életszerű és eleven, ám sematikus fordulatoktól és némileg tipizált karakterektől sem mentes láttatás pusztá tételes alkalmazása volna a Kukorelly Endrétől vett mottónak, miszerint „Alapos változások után minden úgy marad”? Vagy a *Rohadjon meg az összes* prózapoétikája révén képes meghaladni ezt a sejtelmes állítást?

A fő cselekményszál nem tolokzik az előtérbe, hanem inkább különféle szereplők közti konfliktusok, interakciók révén karakter- és milióábrázolásokra alkalmat adó jelene- teket tesz lehetővé. Egy Hydra nevű gyár elárverezését megakadályozni hivatott követel- lésfelvásárlás bonyolultnak tűnő jogi manőveréről van szó, amelyet azonban kellőképp egyszerűen ragad meg a regény ahhoz, hogy befogadható legyen, és hogy sem a jogi nyelv esetleges túltengése, sem a procedúra mindenféle vetülete ne okozzon olyan fenn- akadást az olvasóban, ami miatt letenné a könyvet. Azt igen jól érezteti így is Schillinger, főleg a pszichoszomatikus működés jeleinek megragadásával, hogy milyen plusz terhet ró az ilyen tisztességtelen ügy a mégoly magabiztosnak mutatkozó, antipatikus ügyvéd idegeire is. Ugyan ez a szál eléggé kiszámítható, bár csele- eltolással nem a Hydra-ügyben történik meg a leleplezés, hanem – és itt is van kellő mennyiségű sejtetés – egy biciklis baleset eltussolása esetében, szerencsére nem a szüzsé hor- dozza a hátán a regényt.

Mert középpontban a két főszereplő, Balázs, az ügyvédi iroda tulajdonosa, valamint majdnem-irodavezetője, a szak- vizsga előtt álló Olga áll, illetve az ő külső-belső küzdelmeik, az egyes szám harmadik személyű narrátor szerre az ő pers- pektívájukra közelít rá. A szereplői gondolatok, megnyilat- kozások és az egyes szám harmadik személyű elbeszélés sza- bad függő beszéd módjára folyik egybe, gyakran alkalmat teremtve arra, hogy egy-egy tagmondat jelentésének köre

Kalligram Kiadó
Budapest, 2024
202 oldal, 3990 Ft

kiterjeszhető legyen, főként a fejezetek zárlatában: „Megrázogatja, a mozdulat közben rájön, ennek így semmi értelme” (64.). A két főalakon keresztül tulajdonképpen a létezés értelme, és értelmének hiányában a sztereotipikus szerepektől (például anyaszerep) és/vagy az öregségtől, valamint főként a haláltól való, épp tudatosulni kezdő félelem mutatkozik meg az egyén életének három fő színteréhez való (diszfunkcionális vagy hiányzó) viszonya tükrében: család, munka és ön maga. Sarkosan fogalmazva: a két szereplő esetében mennyiségi problémák mutatkoznak mindhárom területen. Legnyilvánvalóbb a szereplők pénzszerzésre irányuló, szinte kényszeres törekvése, egyrészt egyéni boldogulásként: Balázs és barátja, Manszúr nemcsak a várható nagy nyereség miatt vállalják el a Hydra-ügyet, de kamaszként közös elhatározásuk volt, hogy ügyvédnek állnak meggazdagodni; a szegénységben, egyedülálló anyával felnövő Olga pedig biztonsági hálót szeretne, mert mintha nem bízna a vőlegényével közös életben. A családok tagjai közti kapcsolatot is már csak a pénzszerzés közös vagy egyéni törekvése mediálja, legevidensebb Balázs anyjának végrendelete és imperatívuszai („Az anyja beszélt így, akkor mennyi az annyi”, 17.; „Vesd meg a lábad úgy, hogy az unokáknak is legyen”, 28.), s a szülei emlékeitől is távolodni igyekvő Balázs szintén ezt viszi tovább – máris lakást akar vásárolni Bencének, a kisiskolás fiának, unokaöccsének pedig azt tanácsolja, kérjen százalékot a családi bizniszből. És sorolhatnánk a példákat. „Mindent értetek csinálunk, mondta az anyja, egy nap tiétek lesz minden. Fele királyság.” (97.) Vö.: „...egy nap mindez már nem fog számítani semmit, csak amit tettünk, ahogyan éltünk. Közel a vég, és eljön a Királyság, ti is helyet foglalhattok a Királyságban” (148.) – mondja Jucika, Olga anyjának barátnöje. (Sok az ilyen okosan elhelyezett, egymást kölcsönösen átkeretező rímelés a regényben.) Ez a pánikszerű vagy kényszeres, generációkon átívelő gyűjtögetés, a szereplőknek a lecsúszástól, a bizonytalan státuszról való félelme a szerzőnek a társadalmi mobilitással kapcsolatos figyelméről, érzékenységéről tanúskodik, amint arra Domján Edit hívta fel a figyelmet, hozzátéve, hogy „a divatos témák – életközepi válság, korrupció, szex, női emancipáció, trendi életmód – mögött megsejteni képes, mi is történt a Kádár-korszak viszonylagos jólétre és biztonságra jutó középosztályával és gyerekeivel az utóbbi harminc évben”.¹

A pénzszerzési törekvés azt is jelenti tehát, hogy a munka esetében hivatásról szó sincs, pusztán a gazdasági-társadalmi felemelkedésnek és a lecsúszás megelőzésének az eszköze, ilyen tekintetben tartja a recepció a 19. századi karrierregény újraértelmezésének Schillinger művét. (Lásd a festergető partnerekkel szembeni lenézést vagy Balázs viszonyulását gyermeke hegedüléséhez: „Lehet hegedülni, persze, hegedülni. Csak nem ez az élet. Az élet az, hogy ügyfeleket kell szerezni, az alkalmazottak elmennek, a bevétel hullámzó, az ember költségelemzést végez, megéri-e titkárnőt alkalmazni, kit kell elküldeni, és mennyit kell ahhoz keresni, hogy a nehezebb időszakban is legyen pénz”, 133.). Ekképp az egyén elidegenedik a karrierépítésben, túlhajszolja magát, a beszűkült célok elérésében pedig nyilvánvalóan teherre válik minden más. Ezért Balázs számára a család csak visszatartó erő a dolgok „haladásában” – hogy mi felé történő haladásban, az fel sem merül; de az öregedés jelei megtorpanjtják, mintha a haladás nem az idő előrehaladását is jelentené egyben. Minden kellemetlen érzés, ami a családdal kapcsolatban fel-feltör benne (például a szülők halálával kapcsolatban), csak a család fogalmának negatív definícióit erősíti számára, nem ért egyet bátyjával, aki igennel válaszol a kérdésre: „az a család, hogy végignézzük, hogy anyánk összepiszkítja magát?” (13.) Ezt a cinikus attitűdöt adja át Olgának is: „Hátra kell hagyni, előtted az élet. De tényleg, Olga, szép vagy, okos, ezek csak hátrahúznak. Hogy várunk valamit a családtól. Baszódjanak meg, röviden szólva” (77.).

Olgának sok a baja az alkoholista, őt érzelmileg zsaroló és abuzáló, beteg anyjával, és vélhetőleg ebből eredeztethetően az önértékelésével. Depressziós, szorongó, kimerült, mások körvonalazzák számára, mit jelent a jó, boldog élet, és szerethetőségének saját mércéje a munkahelyi perfekcionizmus és túlteljesítés: „Az például nem lehet, hogy a munká-

¹ Domján Edit: Ne szúrd el ezt is! *Élet és Irodalom*, 2024. október 31.

ban elrontson valamit, az a teljes megsemmisülés. Valamiben jónak kell lenni.” (43.) Nem tudja, mit szeretne, megkérdőjelezi az élet értelmét: „...de akkor most ennyi az élet?” (143.) Schillinger sok összecsengést, szimmetriát visz a két főszereplőt követő szövegeibe, de közben elegánsan építi a kontrasztot is köztük, ennek ívében aztán szépen alakul a nyitott, mégis valamilyen „tanulságot” (vagy valamiféle narrátori igazságszolgáltatást?) magában hordozó zárlat. Baláznak az önismeret terén minden igyekezete abban van, hogy távolodjék régi önmagától, mind az emlékek elfojtásával („Azért nem emlékszik sok mindenre, mert annyira kínos az egész. Az iskolák, még az egyetem is. Hátra kell hagyni az egészet”, 108.), mind térben (eladja az örökölt nyaralót), mind identitásában (vezetéknevet váltott). Olga ellenben befelé fordulna, a maga botladozó módján az élettörténete folytonosságában tűnik érdekeltnek, rákérdez a múltra, az apja kilétére, a regény végére mintha úgy döntene, nem fogadja el kizárólagosnak az anyja narratíváját.

Nem Olga az egyetlen, akinek az élete valamilyen dimenziójának rendjét más szabja meg. A *Rohadjon meg az összes* jelenetei azért is kiválóak – a pörgő, hiteles replikázások (mert azért nem igazán dialogizálnak rendszeresen ezek a szereplők), a tömören, érzékletesen, testbeszédén keresztül is felskiccelt karaktervonások stb. mellett –, mert igazán éleslátóan és szubtilisen válnak mozgatórugóvá a szereplők közti dominanciaviszonyok. A regényt át- meg átszövi annak problémája, hogy ki osztja ki a szerepeket, ki szabja meg a rendet, az irányt (például Balázs anyja mint a család és a családi cég feje; Balázs felesége rendelkezik egyedül a fiuk neveléséről). Schillinger többféle esetet igyekszik láttatni, ám ezek mind ugyanolyan problémások. Egyrészt szó van a szülő-gyerek vertikális viszonyokról, ahol nagy szerepet játszik a szülői „jóslat”, amely bizonyos esetben cinikus és a hagyományos nemi szerepeket megerősítő („Bencének így nem sok esélye lesz az életben, férfiként, de ilyeneket már nem mond”, 54.), máskor döbbenetes rosszindulatú (Olga, Manszúr esetében). A horizontálisként tételezett viszonyok sem kiegyensúlyozottak, két párkapcsolat dinamikáiból látunk részleteket. Ezek közül a Balázs-Lizi házaspár kapcsolata eléggé sematikus, amennyiben a dolgozó, magas pozíciójú, arrogáns, folyton nőkről fantáziáló férfi és az otthon ülő, helikopterszülő, polgári jólétre vágyó, kontrolláló nő tipikus konfliktusairól olvasunk. Olga és Bánk viszonyáról viszont üdítő mód kevéssé lehet egyértelmű benyomást szerezni részben Olga szétszóródó figyelme miatt, ám a narráció gondosan tudja érzékeltetni, hogy bár látszólag a férfi megértő, gondoskodó társ, tulajdonképpen ugyanúgy finoman dominál, azaz irányt szab a bizonytalan és céljavesztett nőnek, helyette kínál értelmezést az állapotára: „Bánk szerint semmi baja nincsen, az anyján kívül, arról meg nem tehet” (41.). Az egyetlen regénybeli barátságban pedig ismét a pénz által akarja Balázs érzékeltetni, hogy „felülkerekedett” alkoholistává lett, egykori szívtipró nagyvagány barátján, hiszen az eredetileg egyeztetett fele-fele arány helyett csak egyharmadot adna át Manszúrnak a Hydra-ügy bevételeiből. „Miért ennyi, ez valami rögeszme, hogy mindenki feleannyit ér, mint te?” – szembesíti őt a ténnyel Lizi (111.).

Hogy mindemellett a szeretetről aligha van szó a regény lapjain, nem meglepő. Ennek is csak negatív definíciójával találkozunk, például amikor az anyja azt vágja Olgához, hogy „nem tudok szeretni” (161.), illetve Jucika apokaliptikus jóslatában, hogy amikor eljön a világvége, akkor nem lesz szeretet – ami ebben a konfigurációban sajátos módon oltja ki azt az iróniát, amivel hajlamosak lehetünk az ilyen rámenősen térítő monológokat fogadni. A szerelem pedig legfennebb egy tartalmatlan fogalom, Balázs kérdőjelezi meg azt, hiszen nem emlékszik, hogy annak idején szerelmes volt-e a feleségébe, miközben aztán élete több nőjének arcait egymásba olvasztó tárgyiasító fantáziái betetőzéseként magáévá teszi a kikészült, passzív Olgát, és az orgazmus pillanatában, mintegy önmaga felmentéseként, a vágyott nő birtokba vételét egyenlővé teszi a szerelem érzésével. Nem csoda, hiszen a regény lapjain a fiziológiai reakciók, testi igények és jelenségek lesznek azok a – mint láttuk, akár félreértelmezhető – jelzések, amelyek az érzéseket (szorongás, félelem, vágy, szánalom) és a viszonyokat mediálják (a szülőkhöz kapcsolódik a halál

szaga, az otthon szaga; kényelmetlen vagy túlfűtött szituációkban jelentkezik az izzadás, megmoccanó pénisz), hiszen mind Balázs, mind Olga többször találják magukat abban az állapotban, hogy mintha nem éreznének semmit, vagy éppenséggel képtelenek megnevezni azt („Mi is a baja tulajdonképpen”, 83.) – a halálfélelmet viszont sikerül azonosítani („Félek a haláltól, írja a naplóba”, 123.).

Ha nem a test jelzi, hogy az ember–ember közti kapcsolatokban valami nagyon rosszul működik, akkor az álommunka (vízért esdeklő gyákról, színes szalagokról – nem mind megfejthetők, jelentéseik nem szájbarágotnak), de legfőképpen az igazán bensőséges, elidőző kapcsolatteremtés hiányában az iratokban, dokumentumokban történő kodifikálás szükségessége. A házastársak házassági szerződést kötnek, az anyja Balázs által ironikusan „huszonegy oldalas kisregény”-nek nevezett végrendeletben osztja szét gyermekei közt a kacsákat is – a „szeretetet” itt mérlegen osztják. Balázs felmenőivel szemben Olga családjában adódik egy alternatíva a pusztá adatokat, listákat tartalmazó dokumentumokkal történő rögzítésre: a nő anyai nagyanyja állítólag ponyvát írt álnevén, miután a szépirodalmi regényét nem tudta kiadni. Ezért merül fel Olgában is az írás mint tétova alternatíva arra a vágányra, amelyre ráállt az élete. (A regénynek pedig, a szereplői perspektívákat felülíró lehetséges metagesztusaként nézve, lehetőséget jelenthetne a *male gaze* ellenpontozására, amiből bőven kijut a Balázs-fókuszú fejezetekben.) Valószínűleg ezek miatt is válik Olga számára következetes – bár kérdéses, hogy mennyire eredményes – megküzdési eszközzé a terapeutája által javasolt naplórírás.

Am a napló, amely az egyén önelbeszélésének és ezáltal az életút-narratíva értelemmel való felruházásának potenciálját hordozhatja magában, Olga kezében érdekes funkciót nyer. Nem biztos, hogy az önértés vagy az ágencia visszaszerzésének eszközeként tekinthetünk rá itt, annak ellenére, hogy a regény végére Olga úgy dönt, felmond az ügyvédi irodában (de ugyancsak ügyvédként jelentkezik más helyre). A nő a naplórírás során elkezd kívülről tekinteni önmagára, egyes szám harmadik személyben ír magáról, illetve ezzel együtt nemcsak önmagától idegenedik el még jobban, hanem a valóságtól is, hiszen annak elemeit is úgy kezdi szemlélni, mint ami bekerülhet majd a naplóba: „Kívülről nézi az egészet, és azon gondolkodik, hogyan fog ez bekerülni a naplóba” (119.). Felmerült emiatt a *Rohadjon meg az összes* recepciójában egy olyan fontos olvasat, amely szerint Olga naplója lenne maga a regény, amely tehát Szabó-Biró Brigitta szerint egy Möbius-szalagszerű történet volna.² Kovács Petra pedig továbbgondolja ennek az értelmezésnek az implikációit, rákérdezve arra, hogy miként tekintsünk akkor Balázs szexuális fantáziáira, amelyeknek így Olga nemcsak tárgya, hanem szerzője is volna, s miként viszonyulhat mindez ahhoz, amit a feminista elméletek a női írás potenciáljáról gondolnak: „...a kétértelműséget hajlandóak vagyunk-e emancipációként, az írói szabadság jeleként értelmezni, vagy a hatalmi viszonyokat erősítő öntárgyasítást olvassuk bele?”³ Habár ez az interpretáció hallatlanul izgalmas és bonyolult kérdésekhez vezet, a magam részéről nem látom Schillinger regényében elég konzekvensen kiépülő lehetőségnek azt, hogy tulajdonképp végig Olga naplóját olvasnánk. Nem találok erre több indokot az említett kívülről szemlélésnél, a naplórírás tényénél és ennél a sejtelmes, de eléggé függőben maradó részletnél: „Az az érzése, hogy a naplóban ő egy másik ember. Hogy a törekeny és önbizalomhiányos én mögött van egy verszomjas, gyűlölködő, talán nem is nőnemű valaki. Bánk szerint csak arról van szó, hogy nem szereti a nőket” (122.). Az egyes szám harmadik személyű naplóbéli perspektíva sokkal inkább jelezte számomra a depresszióval együtt járó deperszonalizáció jelenségét, valamint került párhuzamba a Balázs által is tapasztalt ön-elidegenedéssel; a motivikus meg szóhasználatbeli összecsengések a Balázs-, illetve Olga-szálon (pókok, álmok, „burok”, a halál szaga) inkább a regényvilág koherenciáját tartják

² Szabó-Biró Brigitta: Statikus viszonyok. *Alföld Online*, 2024. november 21.

³ Kovács Petra: Van valami megnyugtató abban, hogy bűnösnek születünk. *Prae.hu*, 2025. április 17.

egyben. Azt sem érzem, hogy Olga számára gyökeres változást-felszabadulást, netán örömet okozna az írás – ennek sincsenek szövegszerű nyomai, sőt, mintha több lenne a kétségbeesett következtetés vagy mantra: „A fájdalom élvezet.” (88.); „Csodálkozok, amikor újraolvassa, ennyi szenvedés tulajdonképpen unalmas. A szex a kijárat.” (149.); „csak a test van, szorongás és élvezet, ezt is le fogja írni.” (157.)

Olvasatomban sokkal inkább az történik, hogy a *Rohadjon meg az összes* kvázi-hiperrealisztikus narrációs eljárásai fogva tartják Olgát épp azáltal, hogy oly plasztikusan lekövetik a megjelenített túlhajszolt világ és szereplői tudatok működését. A mű tökéletesen leképezi ezt a túlhajszolt létezést, de épp ezáltal ki sem vezet belőle. A pörgő ritmus követi a gondolataik pörgését, a narratori és szereplői szövegek szabad függő váltakozása a figyelem kieséseit, az alvás közeli állapotok és az emlékek egymásba játszását képes érzékeltetni. És épp e miatt a realiztikusság miatt marad dominánsabb a regény egészében az, ahogyan – és itt is az élet értelemvesztettsége mutatkozik meg – Balázs tekint Olgára, bezárva őt a férfitekintetbe, a „bolond nő” számára vonzó, kisajátító szerepkörébe: „A bolond nőkben van valami vonzó. (...) Hogy ha bekerülsz a belső körbe, ott bizarr élvezetek várnak. Valami több, mint a mindennapi élet, valami furcsa és kiszámíthatatlan” (179.). Olga hitelesen ábrázolt bizonytalansága pedig ebben a regény háromnegyedére kissé túlfeszített ritmusban nem kap lehetőséget mindenek a felülírására – mert nem látjuk konkrétan, mit ír a naplójába, és milyen lenne az a romantikus regény, amit nagyanyja nyomdokaiba lépve ő írna, kinek a tekintete, vágya irányítaná a perspektíváját (néhány panelen morfondírozik, de visszavonja azokat). Csak álmaiban jön elő a reakció, hisz „álmban férfiakat kasztrál, fogja a kést, sorra veszi őket, pisszenés sincs. A vágásnál piros, de vértelen” (154.), mintegy öntudatlan válaszként Balázsnak a regény eleji fantáziálására: „Rávág Olga fenekére, piros csíkok, beverzik, apró piros gyöngyök a fehér bőrön” (10.). De miközben az álom lehetne valami, ami ezt a valóságot szubverzív kibillenteti, ez az idézett egybecsengés épp azt érzékelteti, hogy ugyanaz a logika, ugyanaz a nyelv működteti az egészet – és valamiképp épp ez a nyelv, ez a tekintet válik egyfajta „szereplővé” is, az ábrázolt világból következő, azt visszaigazoló keretté. Tehát azt, amit Szabó-Biró Brigitta találóan megállapít, hogy Olga „gyakorlatilag önmaga kukkolójává válik”, a saját olvasatomban is érvényesnek érzem, ám épp annak jeleként, hogy bár a regény végére Olgánál érezhető egy kimozdulás a jelenlegi állapotából („...de van idő és van benzin, mindig egy új nap, és mindig újra lehet kezdeni”, 196.), az sem egy gyökerezen másik irányba, sem egy saját, belső, önazonos nézőpontból történik, emiatt pedig nemcsak a regénybeli szülők, hanem a regény paratextusa is – mily meglepő – önbeteljesítő jóslattal szolgálnak: „Alapos változások után minden úgy marad.”

Kicsit úgy vagyok ezzel a regénnyel, mint Darabos Enikő Szvoren Edina 2018-as, *Ver-seim* című kötetének hiperrealizmusával: „... első olvasatomban nem ért katarzisz, és nem látom [a történetektől] másképp a világot. Épp ellenkezőleg, döböntem rá, pont úgy látom tőlük a világot, ahogy. A világ itt pont olyan, amilyen.”⁴ Schillinger Gyöngyvér *Rohadjon meg az összes* című regénye jól, hatásosan megírt mű, a kortárs világ társadalmi problémáinak egy szeletét olvasmányosan, de egyúttal időbe-terbe ágyazottan, sajátos, felismerhető stílusban, lényeglátóan ragadja meg, prózájának van ritmusa, elevensége, rendezen örömet éreztem egy-egy kiválóan sűrített helyzet olvasásakor, bármennyire is feszültségteli interakciót ábrázolt. Tisztában vagyok velem, hogy ami miatt mégis van némi hiányérzetem, az bizonyára a saját, irodalommal szembeni jelenlegi személyes elvárásaimból fakad: vágytam volna valamilyen erőteljesebb kibillentésre abból a diszfunkcionális rendből, amelyet megjelenít, vártam volna, hogy a prózanyelv felszabadítson alóla – hogy a címmé emelt indulatnak legyen következménye.

⁴ Darabos Enikő: Társadalmunk testközelből, avagy a hiperrealizmus esete az ágyneműtartóval. *Műút*, 2018/067, 83.

„TÚLEVELŰ SZAVAK, KÖTŐANYAG NÉLKÜL”

Mátyus Melinda: Inkább az enyém

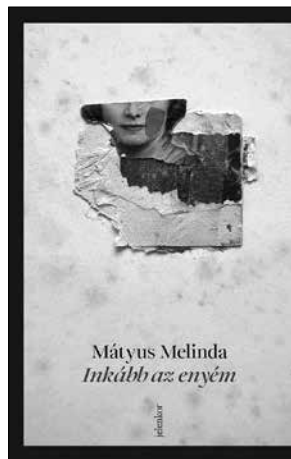
Mátyus Melinda írói indulása több szempontból is szokatlan: első kötete valójában nem az első,¹ ráadásul ez a *nemelső* kötet meglehetősen távol áll a kortárs irodalmunkat egyre inkább meghatározó poétikától, amit jobb híján autofikciónak kereszteltünk el.

Úgy tűnik, Mátyus valami egészen másban érdekelt, nem a saját történetét akarja velünk megosztani, nem arra hív minket, hogy egy élettörténeten keresztül megértsünk magunkból is valamit. Saját története, léthelyzete sokkal inkább csak a szűrő, amelyen keresztül az olvasóval együtt igyekszik megérteni olyan nagy és természetükből adódóan megválaszolhatatlan kérdéseket, mint az elbeszélés nyelvhez való viszonya vagy test és lélek elválaszthatósága.

A recepció jelentős része, sőt már a fülszöveg is kézenfekvőnek látja a szokatlanságok sorából kiemelni és ezáltal kulcsként kezelni az író foglalkozását. Mátyus Melinda lelkész. Egyszerre Isten embere és nő. Erre reflektálva nevezi Visky András lelkészregénynek a kötetet – érdemesnek tűnik részleteiben is megvizsgálni ezt a jelzőt: mennyiben regény az *Inkább az enyém* és mi a viszonya a lelkészségnek a nőiséghez?

A hat kisregény terjedelmű szövegből álló kötet egyik központi témája a test, elsősorban a női test. A lelkész nő teste többszörösen kitett – a pillantásoknak, a szavaknak, az (elő)ítéleteknek. A női testben élő lelkész helyzete eredendően nehezített. Teste látható és ezáltal akadály, a gyülekezet és a lelkész közé áll, éppen ezért nem lehet nem beszélni róla. A nő teste „bűnös”, kétszeresen is, amennyiben egyszerre a vágy tárgya és ő maga is vágyakozó. Mátyus Melinda kötete ezt a bűnösséget teszi tárgyává, egyszerre állítja és megkérdőjelezve is azt. Történeteinek hősei nehezen boldogulnak az életben, gyakran azért, mert nem találják az átjárást a szavak és a test között. A testi létezés és a nyelvbe zártság közé szorulnak – a kettő nem tűnik számukra összeegyeztethetőnek, a test mást fejez ki, mint a szavak és fordítva. Ennek a helyzetnek kevés plasztikusabb megjelenítője lehet, mint egy szószéken álló nő.

A testiség mellett megjelenő nyelviség meglehetősen sok rétegben mutatkozik meg a kötet lapjain. Központi szerepet kap a prédikáció, feltárva az ilyen típusú szövegek, megszólalások többirányúságát. A prédikáció első ránézésre közvetítés, üzenetátadás – ige hirdetés. Mátyus jó érzékkel mutatja

¹ Mátyus első kötete angolul jelent meg *MyLifeandMyLife* címmel Amerikában.

Jelenkor Kiadó
Budapest, 2024
368 oldal, 4999 Ft

meg, mennyire egysíkú ez az értelmezés, hiszen a jó prédikáció egyszerre monológ és dialógus. Dialógus Istennel, a közösséggel, saját magunkkal és a Bibliával. A történetek főszereplői gyakran ezekben a párhuzamos dialógusokban léteznek. Akár a szószéken állnak, akár a gyülekezet tagjaként a padosorokban ülnek, egyszerre beszélnek Istennel, önmagukkal, a mellettük ülővel és a Biblia vagy az énekeskönyvek szövegeivel.

A hol egymásba fonódó, hol egymástól függetlennek tűnő, szinkronban futó dialógusok mellett a beszélt nyelvek is keverednek. A kötetben magyar, román, szlovák és német ajkú szereplőkkel találkozunk, akik *A kántor lánya* című elbeszélésben egyszerre mondják saját nyelvükön a hitvallást, az eredmény azonban nem bábeli zűrzavar, sokkal inkább az elbeszélő egyetlen esélye az igazi megszólalásra.

A testet és a nyelvet az énekszó tudja a legközelebb hozni egymáshoz. Mátyus kötetének összes elbeszélésében kisebb-nagyobb szerepet kap a zene, különösen az ének. Az énekelt szó valahogy testibb tapasztalat a szereplők számára. A vallási énekek könnyebben utat találnak a transzcendenshez, megmásíthatatlanságuk nyilvánvalóbb a kimondott szó-énál. A szereplők az énekszóval születnek, azzal is hálnak meg, érzéseiket, de legfőképp történeteiket dalokon keresztül értik meg és kommunikálják. Énekszóval vigasztalnak és gyógyítanak, meghatározott rend szerint. Az egyik legmegrendítőbb elbeszélés két nő szereplője gyermekeik életéért harcolnak, miközben körülöttük dúl a háború. A teljes reményvesztettség állapotában sorsfordító erőként jelenik meg az ének mint elvethetetlen eszköz: „A gyógyítást tágan értelmezte, gyógyíthat az étel, a szép színek, a levegő. De leginkább az ének. Minden betegségre más-más ének alkalmas, mást kell énekelni” (46.).

Mindezekből következik, hogy az *Inkább az enyém* nyelve sem lehet hagyományos, szépen polírozott mondatokból építkező szövegfolyam. Mátyus prózája sokszor a líra határán egyensúlyoz, zaklatott mondatai zeneinek hatnak. Egyik fő jellegzetessége az elliptikus mondatszerkesztés. Ilyenkor az olvasó sokfelé kereshet kapaszkodót – elsősorban a szövegkörnyezetben, a szereplőről és élethelyzetéről rendelkezésre álló információkban, a jelenet érzelmi klímájában. Az *Inkább az enyém*et olvasva ezek a kapaszkodók gyakran nem állnak rendelkezésre, így a halmozott kihagyásos szerkezetek sokszor a megértés rovására mennek. Ez az olvasás korai szakaszában meglehetősen sok frusztrációt szül, de idővel ezek a megszakítások, elharapások, elfojtások a próza ritmusává transzponálódnak. A kötet szereplői jobbra nők (egyetlen férfi elbeszélőt találunk a *Lehull a hályog, és felszámolódom* című szövegben), akiknek nem egyértelmű a viszonyuk a nyelvhez: egyszerre szeretik és félnak tőle. A nyelv fegyver védekezésre és támadásra is, de nem az ő fegyverük, éppen ezért sokszor megdöbbenően pontosan, máskor rendkívül esetlenül bánnak vele.

Az első történet elbeszélője egy fiatal lány, aki a háborúban elveszti az apját, az anyja pedig cselédként dolgozik Kolozsváron. Gyerekkora különböző rokonoknál telik, majd az anyja újraraházasodik, és így új család jön létre. A történet középpontjában test és lélek viszonya áll, egy gyereklányból lett fiatal nő sorsán keresztül. Központi motívum, természetesen a test képviseletében, az őrítés és a kert végében álló sötét, pókhálós árnyékszék. A széklet mint mocsok, mint a test romlottságának bűzlő bizonyítéka bármilyen kézenfekvő is, kicsit elcsépeltnek hat, főleg a hatásvadásznak tetsző, jól elhelyezett trágársággal („És ha nem eszem, akkor szarni sem kell, ez tudnivaló”, 6.). Ezzel együtt azonban érzéketlen és jól érthető illusztrációja a saját testtől való mélyről jövő viszolygásnak, a földhöz, a sárhoz kötöttségnek. Mindez egy gyerek szemszögéből egyszerre vicces és ijesztő, értetlenségében pedig fenyegető. A felnövekvő fiatal lány szerelmes lesz, és ezzel együtt testének újabb igényei, szükségletei támadnak. Elsőre megint kimódoltnak hathat, pedig valójában megkerülhetetlenségével a legbeszédesebb az elbeszélőt ért erőszak jelene. A lány valójában még a szerelmet sem érti igazán, amit érez, még kevésbé ennek testi vonzatait. Ha maga az abúzus mint dramaturgiai fogás kiszámíthatónak tűnhet is, nagyon jól ellensúlyozza ezt, hogy végül nem történik tényleges nemi erőszak. A durva fogdosás,

rángatás és végül a sárba lökés mindenki előtt pontos leképezése a bemocskolásnak, a megaláztatásnak, amit az elbeszélő elszenved. A támadás után vőlegénye a távolból is „bűdös kurvának” bélyegzi a lányt, és szakít vele. Ezzel végképp elveszti a kapcsolatot a saját teste és a benne formálódó érzelmek – ha úgy tetszik lélek – között. Az elbeszélés második felében test és lélek hasadtsága egy megcsönkített háborús veterán karakterére helyeződik át. Az elbeszélő a vele kialakított egyre intimebb viszonyban véli megérteni, hogy a test korlátai nem a lélekéi.

Az *Inkább az enyém* szinte kivétel nélkül női sorsokról mesél. Ebből a szempontból a második elbeszélés a legösszetettebb, legjobban komponált darab, amely egyszerre mutatja fel a szó, az ige, a nyelv aktus voltát, teremtő, sőt cselekvő erejét. A bethánista hagyományokból táplálkozó történet szerint az elbeszélő családjának női tagjai a Biblia lapjainak szélére jegyzik fel életük fontosabb eseményeit. Ez a család azonban többet tesz a megszokottnál: nemcsak egy-egy szót, születési vagy halálozási dátumot jegyeznek fel, hanem történeteket. Elmesélésre, emlékezésre, szöveggé válásra érdemes történeteket, melyek margóra írott jegyzetként egyszerre lépnek párbeszédbe a Szentírás történeteivel, és egészítik ki azokat. Ez a gesztus, a saját történetek összeolvasása a Bibliával egyszerre tanúságtétel a hit mellett és lázadás. A különböző életkorú nők történetei ugyanis nemcsak aláhúzzák, de valójában ki is egészítik a bibliai férfiaktól történeteit. A fiatal, vágyakozó és a meggyötört, elfáradt női testek utat találnak a Szentírás szövegeibe, és ezzel új árnyalatokat, rétegeket hoznak létre. Az *Isten velünk, viszontlátásra (Családi istenbizonyítékok, leginkább gyógyítások)* a kötet egésze szempontjából különösen fontos, hiszen ebben a történetben egészen közletről látjuk egy szöveg születését. Az elbeszélő hosszan készül a saját széljegyzetének megírására. A nyelv túlburjánzó természete azonban újra és újra megakadályozza, úgy érzi, nem tudja kellő pontossággal megragadni az elbeszélni kívánt pillanatot: „A súrítás a feladat (...). És ez nem rövidítés, ha valaki megkérdezné, mit csinállok, azt mondanám, kipróbálok a szövegből minden levegőt. Az maradjon, ami életbe vágó, túlelvélű szavak, kötőanyag nélkül” (81.). Ez a törekvés hatja át Mátyus prózáját is – minden felesleget lefaragva, csak az elbeszélni kívánt eseményt szem előtt tartva kapcsolódnak egymáshoz a szavak, félmondatok, mondatok.

A *Lehull a hályog, és felszámolódok* elsősorban a férfi elbeszélő miatt tűnik ki a többi közül. Kúron Vilmos a jelenben már idős ember, akit különböző orvosi rendelőkbe kísérrünk el, miközben belső monológja feltárja múltja fontos elemeit. Történetének legfontosabb pillérei a zene és a szexualitás. Talán már ez is rávilágít arra, hogy valójában nincs jelentős eltérés a női elbeszélőkhöz képest. Témaikban és megszólalásmódjukban is rendkívül közel állnak egymáshoz, így felmerül az olvasóban a kérdés, hogy mi indokolja Kúron Vilmos feltűnését a kötetben. Kielégítetlen szexuális vágya egy munkahelyi viszonyba torkollik, feleségét mégis képtelen elhagyni. Valódi nyelve a zene, legjobban a hangszereken keresztül tudja kifejezni magát, ennek ellenére narrációja követhetőbb, jobban artikulált, mint a női mesélőké. Felesége Jusztina, akihez az igazi, nagy szerelem fűzi. Az ő karaktere sokkal inkább kilóg a kötet többi női szereplője közül, éppen kifejtetlensége miatt. Bármennyire is jól formált Kúron Vilmos elbeszélése, az olvasónak könnyen támadhat az az érzése, hogy a feleség érdekesebb, jó lenne többet megtudni róla.

A *kántor lánya* Melinda nevű elbeszélője foglalja talán a legkomplexebben magában azokat a vonásokat, melyek eltérő hangsúlyokkal az összes történetben fontos szerepet kapnak. A kántor lányának nőiesedni kezd a teste, nem tud figyelni a prédikációra, pontosabban egészen máshogy figyel, mint a környezete. A szavakat, mondatokat, szövegheleket a saját belső világa felől értelmezi, sőt a saját belső világa szerint mondja, éneklit őket. Szövegszinten rendezi át a világot, a monológból dialógust kreál, közvetlenül szólítja meg Istent. A körülötte ülők különböző nyelveken beszélnek, és Melinda ezt az aszinkronitást arra használja fel, hogy a közös hangba beleszöjje saját történetét. A test és

a szó az Istennel folytatott dialógusban kerülhet a legközelebb egymáshoz: „És mást is lehet, többet, a szöveget engedjem a testbe, szívjam be, és mindenestől mozduljak. A betűt a testbe és a testet a világba. Mert odatarozik” (234.).

A Covid idején játszódó, sokszor abszurdba átforduló *Szent Habakuk* szintén az áthidalhatatlan(nak tűnő) távolságokat tematizálja. A halál, a haldoklás, a fenyegetettség és az izoláció mind különleges kommunikációs helyzeteket teremtenek. A világiárvány idején elterjedt online kommunikációs csatornák mintha eltávolítanák a nyelvet a testtől. A történet főhőse szintén Melinda, aki lelkészként igyekszik teljesíteni feladatát a karantén idején. Miközben egyre szürreálisabb körülmények között temeti a halottakat, online kíséri egy idős nő utolsó napjait. A (női) test leépülése, a lélek halványodása az olvasó számára is egy homályos szűrőn – a telefonok képernyőjén – keresztül válik láthatóvá.

A kötet utolsó szövege már a címével is a lelkészséget emeli középpontba. *A szószerk* elbeszélője újfent Melinda, aki minden szempontból kezdi elveszteni a lába alól a talajt: az életben betöltött szerepei összeférhetetlenné válnak. Lelkészként nem találja a nyelvet, amelyen a gyülekezethez szólhatna, hiába igyekszik pontos sémák szerint felépíteni beszédét. Istennel folytatott dialógusába folyamatosan belerondít az anyja, aki mindenáron uralni akarja lánya testét, nyelvét, életét. Nőként nem találja a helyét, úgy érzi, a tükörben látott alak megösszegeyztethető a szószerkre fellépő lelkésznővel. Mindeközben a háttérben kibontakozni látszik egy másik nővel folytatott, tönkrement viszony története is. Melinda helyzetének tragikumuma a kötet alapkérdéseiből fakad: külön kell-e kezelnünk a testet a lélektől? Elválaszthatók-e a test igényei a lélek igényeitől? Kinek a fennhatósága alá tartozik a saját test? A kötet összes elbeszélője többszörösen alárendeltnek érzi magát. Elsősorban a saját testüknek, másodsorban a környezetüknek, ezenfelül folyamatos dilemmaként tételeződik az Istennel fűződő viszonyuk is.

Az *Inkább az enyém* elbeszélései merész szövegek, vállalásukat véghezviszik. Nyíltan beszélnek olyan, elsőre talán túlságosan is specifikusnak tűnő kérdésekről, mint a női lelkészség ellentmondásossága vagy a prédikáció lehetséges nyelve. Mátyus Melinda biztos kézzel írja prózáit, témáját, célját mindig szem előtt tartva. A szövegek nyelvezete, narratív megoldásai nagyon hasonlóak, olykor kissé kimódoltnak hatnak, így sokszor kihívások elé állítják az olvasót.

Sokan regényként értelmezik a kötetet, ez azonban nem igazán tűnik alátámasztottnak. A Melinda név rendszeres (hatból öt szövegben szerepel) feltűnése vitathatatlanul okot ad a kérdés felvetésére, ám a karakterek kellően széttartók ahhoz, hogy önálló szereplőkként értelmezzük őket. A hat történet egymásutániségében nincs elengedő kötőanyag ahhoz, hogy egyetlen terjedelmes, fejezetekre osztott regényként tekintsünk rá. Produktívabbnak is tetszik önálló elbeszélések füzéréként olvasni a kötetet – így a szövegek közötti összefüggések nem kényszerülnek linearításba, több teret kapnak a kapcsolódásra. Kúron Vilmos története mindenképpen kilóg a sorból, de így, a női karaktereken és a motívumazonosságokon keresztül jobban beilleszthető.

Az *Inkább az enyém* öntörvényű kötet, írója pontos fókusszal, jó arányérzékkel találta meg mind a mondanivalóját, mind az ehhez tartozó formát. Prózányelve nem kockázatmentes, ami minden nehézkessége ellenére vonzóvá teheti a készen kínált nyelvi megoldásokkal szemben. Olyan kihívás, amit érdemes vállalni, mert a test és a nyelv, amivel dolgozik, leginkább mindannyiunké.

DISSZOCIÁLT LÍRA

Csordás Kata: *A tékozlás öröme*

Nem okozni maradandó kárt – ezt a célkitűzést fogalmazza meg a nyitóvers beszélője Csordás Kata *A tékozlás öröme* című debütkötetében („Jó lenne úgy kikeveredni ebből az évszaktból, / hogy nem okozok maradandó kárt” [7.]), a „maradandó kár” elkerülése pedig mintha nemcsak a vers, hanem a kötetegész poétikai és etikai alapállását is kijelölné. A világra gyakorolt hatás minimalizálása a versek visszatérő törekvéseként jelenik meg: a beszélők önként vonulnak ki a cselekvés, sőt olykor a megfigyelés pozíciójából is, és olyan passzivitásban lelik meg a szerepüket, amelyet hol transzcendens, misztikus állapot, hol pedig a közöny és az apátia vesz körül. Ez a sajátosság azonban más és más jelentésrétegekkel ruházódik fel a kötet egyes szakaszaiban: *A kihelyezett konzul panasza* című kezdőciklusban egy északra vetődött személy próbál a történeteken kívül maradni, és a történésektől távoli, óvatos megfigyelői pozícióból „túlélni”. *A Pannon-tenger* az emberi kapcsolatok, barátságok és a gyerekkor-nosztalgia témáit helyezi előtérbe, ahol a múltban ragadó beszélők jelenléte szintén az eseményekre való ráhatás igénye nélkül valósul meg: „a korlátnak dőlve nézzük / egy korábbi élet hült helyeit” (20.), „Hagyom, hogy a fiam / vezessen titkos utakon” (29.). *A Hűl* verseiben a szülés nem mint saját élmény jelenik meg, hanem kívülről szemlélt, elidegenített tapasztalatként: „Felfeküdni egy idegen nő fájásaira” (36.); „esténként magamra húzok egy másik testet” (40.). *A Sárkányvonalak* darabjaiban az erőszak eltűrését jelenti a passzivitás: „Mi túrunk, sokat túrunk” (53.); „A szeretet mégis az, / ha hagyod, hogy simogassanak” (55.). *Az ország tortája* című záróciklusban pedig a közélet és hatalmi szerepek kisszerűségének paródiája jelenik meg, ahol a tehetetlenség következménye az ironikus megszólalás.

A látottakról való számadás eszköztelen nyelve gyakran nem törekszik a részletek feltárására – nem a plasztikus megmutatásra, inkább a benyomások foszlányos felvillanására vállalkozik. „[M]ár megvan minden / ott is, ahova nem megyek” (8.) – állapítja meg az *Amerre nem látszik a tenger* című vers, olyan világképet implikálva, amelyben a térbeli, aktív jelenlét nem feltétlenül sem a létnek, sem a megértésnek. A lemondás a világra való ráhatásról pedig hamar rögzíti a kötet melankolikus hangoltságát, így az, hogy a tékozlás itt nem valamiféle hedonisztikus többletet jelez, már néhány vers olvasása után világossá válik – a címadó vers ajánlata szerint sokkal inkább a lehetőségek lassú, apatikus elszivárgásáról, pontosabban tudatos elszalasztásáról van itt szó: „megrag mindent, és kiköpi” (61.). Arról viszont, hogy az önkéntes elszegényedés státuszában hol az öröm, a versek nem igazán adnak számot – van, hogy szabadságélményként értelmező-

Prae Kiadó

Budapest, 2025

76 oldal, 3490 Ft

dik a jelentéktelenség állapota („még a legközelebbi hozzátartozóid sem tudják, / hogy éppen merre jársz / az ekkora szabadság újonnan megrészégít” [10.]; „kiönteni a hóba, és nézni, ahogy hűl és olvad” [43.]), de ez legfeljebb abban a rezignált környezetben ruházódik fel pozitív jelentéssel, amit a kötet megteremt.

Ezt a passzivitást azonban sokszor sajnos az olvasás tapasztalata is leköveti, ritka esetben adódik az értelmezésnek olyan öröme, ami valami váratlan, revelatív gondolatra, formai invencióra vagy meglepetésre épülne. A kötet mintha szándékosan kerülne az intenzív hatásokat, a lírai anyag inkább impressziók mentén szerveződik. Nem véletlenül válik központi témává a nosztalgia – melynek egyébként a regionális, Kárpát-medencei specifikumok sajátos ízt adnak (például a balatoni jelenetek vagy egy pécsi séta), de ezek sem kapnak erős kontúrokat, inkább hangulati rétegeként lebegnek a versek háttérében. A tékozlás így poétikailag is megvalósul, a költői erőforrásokat a kötet tudatosan „alulterheli”. Ez az alapállás olyan hangulati, atmoszferikus líra megteremtésére lesz alkalmas, amely még ha stabil nyelvvél és koherens világképpel dolgozik is, nagyon szűk mozgásteret hagy a jelentés- és értelemadásnak: olyan önkorlátozó poétika lép működésbe, amelyben a hétköznapi szituációk redukált, egyszerű nyelvhasználata mögött a tartalom homályos, elnagyolt marad. Az eddigi kritikai recepció a kötet érényeként említi a részletgazdagságot és az aprólékos figyelmet,¹ én viszont épp ezek hiányát érzem: még ha jelentéktelenné tűnő, hétköznapi szituációkkal találkozunk is gyakran, ezeket sokkal inkább az általános, nagyobb egészbe való beillesztés törekvése jellemzi, nem a részletek precíz, megvilágító erejű kidolgozása. „Ülünk egy teraszon egy galéria előtt / záróra után árnyat adó fák alatt”, indul a *Cím nélkül* egy nagyon konkrét pillanattal, a vers aztán nem válik érdekeltté abban, hogy a leltárszerű megállapításait elvezesse valahová, így egy szentenciózus zárlatba fut ki: „mi már / soha nem érünk oda ahová készültünk” (21.). Ez gyakori működése a kötet verseinek, a sokszor közhelyekbe futó zárlatok mintha tünetei lennének a vázlatos gondolatiságnak: „Pókhálós napok jöttek, és ő / rászokott az online vásárlásra”, indul ismét egy ígéretes nyitánnyal a *Különböző életstratégiák* című vers, de megint csak a nagyotmondásba fut ki: „És ha csak egy pillanatra is / lebegni a semmiben” (65.). Az univerzalizáló megfogalmazásokból, az általánossá emelt tapasztalatiságból logikusan következhetne, hogy az értelemadásban ugyan olvasói szabadságunk van, hiszen a jelentés leszűkítésének hiánya akár saját élethelyzeteinket visszhangozhatná, az én olvasatomban ez mégsem jött létre. Ahogyan elégtelenséggel társult az is, amikor bizonyos mintázatok működésbe hozása nem vezetett el sehova – például megfigyelhetjük a könyvben, hogy több helyen megjelennek évszakok (április, október, május): az olvasói automatizmus ilyenkor az, hogy elkezdem az összefüggéseket keresni, oda- és visszalapozva az előfordulási helyekre, időrendbe teszem a verseket a hónapok rendje szerint, de csalódást kelt, amikor a motívumrendszer nem válik többé annak felismerésénél. Nem tartom szükségszerűnek, hogy a költői megszólalás pozíciója determinálja az olvasás pozícióját, de ebben az esetben mégis az a benyomásom, hogy a versek kínálta motiválatlan nézőpont szűkre szabja az olvasói mozgásteret, és ennek következtében fájóan kevés lehetőség adódik a kapcsolódásra. A tekintet, amit a kötetből kölcsönkapunk, gyakran elfordul a történések elől, pillanatnyi, felszínes érdeklődést mutat fel a világ dolgai iránt, és ebben a környezetben nehéz kíváncsinak maradni.

Ami viszont ennél érdekesebb, hogy átjárja ezt a költészetet egy erőteljes disszociált tudatállapot – a versbeli beszélők gyakran nincsenek jelen a saját életük konkrét történéseiben. Nem az eseményekre figyelnek, hanem azok jelentőségére a nagy egészben, a tágabb összefüggések rendszerében. Számomra azok a versek váltak emlékezetessé, amikor ez a sajátos megfigyelői alapállás konfliktusba kerül a hétköznapi valóságával, amikor

¹ Urbán Andrea: Terített asztal, válogatós vendég. *KULTer.hu*, 2025. 04. 03.; Bajnai Marcell: Visszhang: Csordás Kata: A tékozlás öröme. *Magyar Narancs*, 2025. 05. 07.

ez a látásmód nemcsak rögzít, de vissza is hat a történésekre, és úgy billenti meg a világrendet, hogy az látszólag a beszélő tudatán kívül esik – így a disszonanciát, a feszültséget az olvasói együttérzés váltja ki. A kötetben időrendben haladva a *Régi szép idők*, a 38, a *Kilenc centi*, a *Hullapóz*, *Az ég madara* és a *Mária* című verseket szeretném kiemelni, amelyek a nézőpontnak ezt a fajta radikalitását izgalmas módon reprezentálják. Ezekben a versekben az a passzív jelenlét, amiről idáig beszéltem, sajátos funkciót kap: a defókuszált tudat egy-egy konkrét történéssel lép interakcióba, és e találkozás előidéz valamifajta diszfunkciót.

A *Régi szép idők* című vers egy nézőpontgyakorlat, a rögzített tekintet előterébe, amely a vers tanúsága szerint nem mozdul el a helyéről („Pedig én mindig ugyanott ülök, ott, a pultnál”), férfiak kerülnek: „Akárhány alakot ölt, a cigarettáról mindig felismerem”. Különléle férfiak cserélődnek, akiknek a kiléte épp annyira kevésbé számít, mint máskor a beszélő: „most szőke, most öreg, most köpcös (...) most nő, most csak gyereke van”. Felmerül a kérdés, hogy egyáltalán több férfiról van-e szó – ezzel pedig megnyílik az a fajta értelmezői izgalom, amit korábban hiányoltam: életbe lép a kettős kódoltság, az egyik lehetséges értelmezés szerint ezek különléle férfiak, akik egybemosódnak, egy funkciót töltenek be, de olvashatjuk akár egy férfi alakváltozásaként is, akinek mindig más tulajdonsága válik épp lényegessé. Utóbbi értelmezésben a jelzők az idő múlását jelzik, aki az egyik szituációban nő volt, később elváltként tér vissza. „Várom, hogy kihúzza belőlem az összes testrészt”: nyilvánvalóan egy testrészről van szó, a többes szám viszont mintha összevonná az eseteket és/vagy a férfiakat, a beszélő tehetetlensége így állandósult állapotá válik, amit a kezdősor zárósorként való megismétlődése húz alá: „itt fekszem, és várok / amíg kihúzza belőlem, ésatöbbi, ésatöbbi” (26.). Megrendítő vers az erőszak természetéről, a poszttraumatikus, disszociált létezésnek a kiszolgáltatottságáról.

A 38 egy képzeletbeli osztálytalálkozó momentumaiban rögzíti egy volt közösség széttartását. A felsorolás – „Isznak. Hízznak. Válnak. / Lombikprogramon gondolkoznak. / Míg mások a befőzést választják, / és egy kert végéből nézik a kárpitozott dombokat” (31.) – banális tényeket sorol egymás mellé, majd a „míg” ellentétes kötőszóval látszólag oksági kapcsolatot hoz létre, amelyben az életutak véletlenszerűsége helyett az egymást kizáró sorsforgatókönyvek merev logikája jelenik meg. Az egyéni életutak kisszerű pillanatai és a társadalmi sablonok ironikus átírása találóan ragadja meg a felcímkezhető életek jelentéktelenségét.

A *Kilenc centi* című vers szinte mellékesen villantja fel a szülés tapasztalatát, megint csak a disszociáción keresztül. A beszélő, aki épp szülőszobán van, kívülről figyel saját testét, a történést nem ismeri el sajátjaként: „Felfeküdni egy idegen nő fájásaira / ez a bizalom nem választható” (36.). A szülés szituációja olyan vershelyzetet teremt, ami kifejezetten termékeny kapcsolatban áll Csordás Kata hétköznapi és misztikus találkozásán nyugvó költészetével. A szülés itt egyszerre tűnik fel a leghétköznapibb és legidegenebb tapasztalatként, a saját test kívülről láttatása pedig az erőszakleírásokhoz hozza közel a verset. A kötet visszatérő eleme az élményanyag eltávolítása, eltagadása a beszélőtől: „Mikor a még nyákos csecsemőt / a meztelen mellkasodra teszik, / arra gondolsz, hogy bárkié lehet” (43.). A *Hullapóz* már a gyerekevelés pillanataiban kísérletezik azzal, milyen lehet nem létezni – a jógapóz itt önhazudtolásra alkalmas álca, az „intézményesített” mozdulat lehetővé teszi, hogy kipróbálja, milyen lehet eltűnni a saját életből. Ám a színlelt halál pillanataiban sem kapcsolnak ki a gondoskodás ösztönei: „Lehunyt pillák alól lesed, mit csinál, ha nem létezel” (42.). A vers egyszerre kegyetlen és gyengéd: gondolatban magára hagyja a gyereket, de még ebben a kísérletben is ő a figyelme középpontja, ez a feszültség a *Hullapózt* pedig a kötet egyik legerősebb versévé teszi.

Az *ég madara* és a *Mária* című versekben a transzcendens és a konkrét, hétköznapi világ találkozása szintén izgalmas összjátékot teremt. Előbbi darabban egy fiú az Aldiban fony-

nyadt retek leveleit rágsálja, majd távozik a boltból fizetés nélkül – azon túl, hogy erőteljes kép, a vers sikeres nézőpontváltását ismét a logika felcserélése adja. Annak a felcserélése, hogy mi számít természetesnek és természetellenesnek, a kép ugyanis meghökkenítő, a versek korábbi környezethez való viszonya alapján viszont ő képviselheti a rendet, az épített, mesterséges környezet ugyanis gyakran rácsodálkozás tárgya: „egy kikötő valóságérthetősége, / a tenger morajlása” (14.). A *Mária* című vers szokatlan terhességi tünetet ír le, amiben a beszélő csilingelést tapasztal a fülében – a várandósság angyali, transzcendens minősége itt is megjelenik, és bár a cím alapján azt gondolhatnánk, a szöveg Mária történetét gondolja újra, a „minden tünetre rákeresett” (52.) inkább kortárs versszituációt rögzít, amely a nők szavának hiteltelenítését az egyik első szüléstörténettel hozza összefüggésbe. A sajátos tünettel pedig olyan magányos tapasztalattá válik a terhesség, ahol a beszélő végső soron csak a saját ösztöneire és az égiekre számíthat: „Azt mondják bolond. / Azt mondják, elkábították. / Azt mondják, ha nem mondasz igent, / az is erőszak. / De ő csak ül, keze az ölében, / és hallgatja a csilingelést” (52.).

Számomra ezekben a pillanatokban van hatóereje annak a költészeti működéshoz, amit Csordás Kata debütkötetetének versei felmutatnak – amikor a sajátos nézőpontváltás nemcsak a pozíciót rögzíti, hanem valóban a másként látás lehetőségével ruházza fel magát saját magát, hanem olvasóját is. Ebben a versanyagában viszont sajnos ez volt a ritkább élmény.

RUTINMŰTÉT MÁRPEDIG NEM LÉTEZIK

Sz. Koncz István beszélgetése

– A pécsi orvoskarnak valószínűleg nagyon jól mehetett egy időben, ha olyan egyéniségeket eresztetett szélnek, mint Papp Lajos, Hunyady, Nyárády professzorok vagy éppen Bíró Zsolt – morog cinikusan egy győri kollégája, amikor mostani beszélgetőpartnerem nevét említem neki. – Mindenképpen meg kellett volna tartani őket – teszi hozzá. – Hatalmas felelőtlenség volt elengedni mindannyiukat, sőt, segíteni a távozásukat.

Véleményét sokan osztják, igaz, nem mindenki. Egykori, közvetlen főnökei közül tudok olyanról, aki bizony akkoriban nem bánta, hogy Bíró Zsolt távozott a pécsi szemészeti klinika éléről. Még ha ma másképp gondolkodik, és főleg, másképp beszél is már. Hogy hogyan zajlott a folyamat, arról majd a legilletékesebbet, az érintettet kérdezzük meg hamarosan.

– Életem egyik legszebb, szakmailag legsikeresebb periódusát tölthettem mellette. Bri-liáns szemész, ragyogó operatőr. Nekem csak segített – olvasom az interneten egy hozzá-szólás-gyűjteményben. Áldott okulistám, Esküdtné Lőrincz Irén mindig azt mondta, ha valaha hozzá kellene nyúlni a szeméhez, például szürkehályogműtét miatt, csak Bíró Zsoltnak engedné meg. Márpedig a doktornőben vakon bízom.

Nevezett szemész szakorvos, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia nagy-doktora 1958. november 30-án született Pécsen. Édesapja Bíró Leó (1926–2010), a Mohácsi Kórház első röntgen főorvosa, édesanyja Saortay Sarolta Gizella (1933–2018) matematika-kémia szakos általános iskolai tanár volt. Fiuk 1983-ban végzett a Pécsi Orvostudományi Egyetem Általános Orvosi Karán. Egyetemi évei alatt két éven keresztül a Biológiai Intézetben demonstrátor volt Tomcsányi Tihamér vezetése alatt, akivel két közös közlemé-nyük is megjelent. 1987-ben jeles eredménnyel szakvizsgázott szemészetből Budapesten. Kandidátusi disszertációját 1995-ben védte meg *A lencsetok szerepe nyitott tokos szürkehá-lyogműtét és műlencse-beültetés kapcsán* címmel. 2002-ben habilitált. 2011 júniusában *Modern szürkehályog-sebészet, klinikai és experimentális vizsgálatok* címmel védte meg nagydoktori értekezését. A Pécsi Orvostudományi Egyetem Szemészeti Klinikáján 1983 októbertől dolgozott. 1988-ban tanársegédi, 1993-ban adjunktusi, 1998-ban egyetemi docensi kineve-zést kapott. A klinika férfi osztályának vezetésével 1988-ban bízták meg. 1997 februárjától intézetigazgató-helyettes volt. 2005-ben Angliában dolgozott, 2006. április 1-től 2008. jú-nius 30-ig osztályvezető főorvos volt Budapesten a Szent Imre Kórházban. Időközben 2007 decemberében a debreceni egyetem szenátusától címzetes egyetemi tanári címet ka-pott. 2008. július 1-jén a Pécsi Tudományegyetem Klinikai Központ Szemészeti Klinikája intézetvezetőjének nevezték ki. 2009. szeptember 1-től egyetemi tanár.

A szemészetben belül a modern műtéttechnika (mikrosebészet, műlencse-beültetés, ideghártya-leválás ellenes műtétek, szaruhártya-átültetés), az anyagcsere-betegségek sze-mészeti vonatkozásai (elsősorban a diabeteszes szemfenéki elváltozások) és a lézertechni-ka (refraktív és szemfenéki lézer) szemészeti alkalmazása érdeklí. Bizonyos műtési eljárá-sok (hátsócsarnok műlencse rögzítése varrattal, viszkoexpresszió, fakoemulzifikáció) és lézerkezelési eljárások (például a grid-pattern kezelési technika cukorbetegség miatti makulaödéma esetén) magyarországi bevezetésében kollégáival úttörő szerepet játszott-

tak. Igyekszünk a beszélgetés során az érdekesebb, vagy legalább a halandó számára is érthető részleteket tisztázni.

Többkreditpontos kurzusokat vezetett magyarul és angolul, és több mint tíz hallgató TDK-munkáját irányította. Az elmúlt tíz évben három PhD-hallgatója védte meg sikeresen disszertációját. Több mint harmincöt éves szakmai tapasztalattal és közel ötvenezer itthon és külföldön elvégzett műtét rutinjával a háta mögött nyitotta meg szemészeti magánrendelőjét 2019 januárjában Pécsen.

Az *International Ophthalmology* és a *Romanian Ophthalmology* című folyóiratok szerkesztőbizottsági tagja, a *Szemészet* folyóirat szerkesztőbizottsági elnöke. Rendszeresen lektorál hazai (*Szemészet*, *Orvosi Hetilap*, *Gyógyszereink*) és külföldi (*Annals of Ophthalmology*, *Croatian Medical Journal*, *International Ophthalmology*, *Journal of Cataract and Refractive Surgery*, *Acta Ophthalmologica Scandinavica*, *Eye*, *British Journal of Ophthalmology*, *Indian Journal of Ophthalmology*) folyóiratoknál. A Román és a Lengyel Szemorvostársaság tiszteletbeli tagja. Számos hazai és nemzetközi szemészeti társaság tagja. 1997-től a Magyar Szemorvostársaság titkára, 1998-tól a Magyar Műlencse Implantációs és Refraktív Sebészeti Társaság főtitkára, majd 2004-től elnöke. Utóbbi funkcióját két cikluson át, összesen hat évig töltötte be. Az MTA Pécsi Területi Bizottság Operatív Orvosi Tudományok Munkabizottság tagja, 2005-től. 2010 decemberétől 2014-ig az Általános Orvostudományi Kar klinikai és diákjóléti dékánhelyettese. 2005-től az Európai Szürkehályog és Refraktív Sebészeti Társaság elnökségi tagja; ugyanebben az évben beválasztották az International Intraocular Implant Clubba, amelynek létszáma kétszázötven tagban limitált. 2013-tól 2016-ig látta el a Magyar Szemorvostársaság elnöki tisztjét. 2017-től a PAB Orvosi Tudományok Szakbizottságának titkára. Nős, házastársa Trompos Katalin belgyógyász és háziorvos szakorvos. Két asszonylányuk közül Zita jogász, Sarolta pedig közgazdász.

Beszélgetésünk a közös ismerősök főlemlegetésével kezdődik, először is a legendás fül-orr-gégészről, Pécs díszpolgáráról, Bauer Miklósról ejtünk szót, aki hamarosan kilencvenhatodik születésnapját ünnepli.¹

Biró Zsolt: – Amikor szürkehályoggal operáltam, a bevett protokoll szerint kezébe nyomtuk a szokásos tájékoztatót, amivel akkor már évek óta nem foglalkoztunk. A betegek az ilyet csak aláírják, többnyire bele sem néznek. Na most ő végigolvasta. Eljött a műtét ideje, kérdezem, nem fáj, Miklós bátyám, *nem*. Egyszer csak mondom neki, hogy készen vagyunk. *Készen vagyunk?* – kérdez vissza. *És mikor kapok injekciót?* Nincs már injekció, cseppekkel érzéstelenítünk! *De azt írtátok, hogy injekciót fogok kapni!* Ettől kezdve jó tizenöt éven keresztül akárhányszor találkoztunk, mindig főlemlegette, hogy adósa vagyok egy injekcióval.

Sz. Koncz István: – Bauer professzor a szüleivel is jóban volt, ugye?

– Tanított is engem – innen a tegeződés. Mi pedig utóbb kijavítottuk a betegtájékoztatót. De sokáig cukkolás tárgyát képezte az elmaradt szuri.

Amúgy igen, szüleimmel jó kapcsolatot ápoltak. Édesapám Vas megyei, Szombathely környékéről származott, de Pécsre jött orvosegyetemre. Itt ismert meg számos későbbi kollégát, köztük Miklóst, és itt találkozott anyuval.

– Édesanyja a városban született?

– Nem, az ő gyökerei harkányiak. Anyai nagyapám ott működött körzeti doktorként, és ő volt a fürdőorvos is. Körülbelül tizenöt kisebb település tartozott hozzá. Ha kellett, szülést vezetett, ha kellett, fogat húzott. Telente lovas szánon jöttek érte, és vitték például Siklósrá. Sokszor emlegette régi, nagy tekintélyű professzorait. Nekünk is voltak kiemelkedő tanáraink: Bauer Miklós mellett például Flerkó Béla, Mess Béla, Sétáló György anatómusok, az élettanász Grastyán Endre, Hátori Artúr, majd Jávor Tibor belgyógyászok,

¹ A beszélgetés nyomdába adása után kaptuk a halálhírt: a professor – hajlott kora ellenére váratlanul – csöndesen elaludt. (Sz. K. I.)

Méhes Károly gyermekgyógyász, Kiss Tibor a sebészet és Varga Ferenc, a gyógyszerteran professzora. Más kérdés, hogy a mostani generáció vajon kikre tud majd emlékezni. Lesznek-e ilyen nagy nevek? Nem vagyok benne biztos. Ugyanis nehezednek a feltételek. Bármerre nézünk, egyre több az adminisztráció, és egyre kevesebb idő jut az érdemi munkára. Igaz ez a kutatásra, a betegellátásra és a tudományra is. De az ember nem rendelkezik jövőbelátó képességgel. Amit apámtól és nagyapámtól láttam, tetszett – nagyjából meg is határozta a pályaválasztásomat. Bár mielőtt végleg döntöttem volna, kacérokodtam a gondolatokkal, hogy angoltanár legyek. De a Nagy Lajos Gimnáziumban látott példa nem inspirált különösebben.

– *Látja, milyen a sors, utóbb egyetemi tanár lett, és angol évfolyamokon is tartott nagyelőadásokat!*

– Igen, ha akarom, mondhatom, hogy egybeforr a két elképzelés.

– *És a szemészet?*

– Feltételeztem magamról, vagy legalábbis úgy éreztem, hogy talán jó a kézügyességem. Tehát mindenképpen manuális szakmát akartam választani. Amikor végeztünk, a feleségemnek volt egy ígérvénye, hogy az egyetemre kerülhet, a belgyógyászatra. Emiatt szerettem volna Pécssett maradni. Jelentkeztem tehát a szülészetre, a sebészetre, a traumatológiára, az ortopédiára és a szemészetre, szinte mindenhová, ahol műteni kell. Apám segíteni próbált, beszélt Kiss Tiborral, aki elmondta neki, hogy a sebészeten nem tud alkalmazni, mert a párttól telefonáltak, előnyben kell részesítenie X.Y.-t. Csaba Imre, szülészet-nőgyógyász, egy évvel járt az én öregem fölött, haverok voltak, nagyon jó viszonyt ápoltak: *kérlek szépen, ne haragudj, nem tudom idevenni a fiadat, mert pártutasításra egy másik fiatalembert kell alkalmaznom.* A traumatológiára gyakran bejártam, Forgón Mihály professzor az egyetemi évek alatt erősen biztatott, s mondta, nagyon örülne, ha a végzés után odakerülnék majd hozzá, fölhevít, *ne haragudj, bár megígértem, de szólt valaki a párttól.*

– *Kár, hogy a fül-orr-gégére nem jelentkezett, szerintem Bauer Miklós lett volna olyan karakán, hogy pártutasítás ide vagy oda, ha korábban megígérte, fölveszi.*

– Bizony, az meglehet! De másképp alakult a sorsom. Egyszer csak megcsörrent otthon a telefon, Takáts István, a Szemészeti Klinika akkori igazgatója hívott. Hogy tudniillik jelentkeztem hozzájuk, de nem gondolnám-e, hogy szükség volna személyes bemutatkozásra. *Professzor úr, mondtam, hisz épp megelőzött a hívásával, most öltözöm, indultam volna önhöz.* Így kerültem oda. De még évek után is érdeklődtem a szülészeten, a sebészeten, hogy nincs-e náluk állás.

– *Vajon miért?*

– Magam is úgy éreztem, hogy a szemészet egy kicsit inkább nőies szakma.

– *Hogy nem egy komoly férfinak való?*

– Persze, fogalmazhatunk így *(nevet)*. Végül mégiscsak szakvizsgáztam.

– *Miért Budapesten?*

– Nem volt ebben semmi ördögösség. Szakvizsga évente egy vagy két alkalommal van, ezek az alkalmak a négy egyetemi klinika között rotálódnak, és akkor éppen Budapest volt soron. A következő évben azután kineveztek tanársegédnek.

– *Majd öt évvel később adjunktusnak, további öt év elteltével pedig docensnek – remélem, jól mondom.*

– Igen, igen, köszönöm. A kandidaturát éreztem a magam sorsában fontos dolognak – manapság ezt a PhD helyettesíti. De, tegyük gyorsan hozzá, elég gyengén. Olyan dolgokból születik PhD-dolgozat... Nem is szeretném minősíteni! Amellett, hogy természetesen fölbukkannak ragyogó tudományos munkák. Ám a dolog nagyon fölhígult! Ráadásul egyre inkább alulfinanszírozott a PhD-képzés. Amint az egész egészségügy. Folyton azt keressük, hogyan lehet spórolni. Hogyan lehet minimáláron kihozni a vizsgálatokat, műtéteteket.

– Ön az állami egészségügyben és magánklinikán is operál. Elmondható, hogy mi a legfőbb különbség?

– Nagyon röviden összefoglalható, igen: a privátszférában fizetni kell ugyan, de cserébe korszerű műszerekkel, prémium anyagokkal dolgozunk, és a betegek viszonylag hamar sorra kerülnek. Az állami egészségügyben azt lessük, hogyan állhatna kisebb összeg a képzeletbeli számla végén. Emitt gólt akarunk rúgni, amott attól rettegünk, csak nehogy gólt kapjunk. Márpedig a futballt gólra játszáék. Sikerre. Az egészségügyet pedig egészségre. Kellene.

– Ön ráadásul nem ül a tudásán, számtalan bemutató műtétet tart, ahogy hallom.

– Ha az ember klinikán dolgozik, az azzal jár, hogy sok nehéz, bonyolult esettel is találkozók. Úgy épül föl a rendszer, hogy amit a városi kórházban nem tudnak megoldani, az kerül a megyei kórházba, de ha ott sem tudják valami miatt ellátni, akkor a delikvens a klinikára kerül. Máig találkozzunk olyan esetekkel, hogy a beteg már két-három helyen megfordul, mire hozzánk jut. Ezeket a különleges, nem mindennapi eseteket igyekszünk dokumentálni, feldolgozni. Videón rögzítjük az érdekes műtéteteket. A kongresszusoknak épp az az értelme, hogy látjuk egymás munkáját, *hú, nekem is van ilyen betegem, küldhetem, ugye, hozzád?* Vagy: *tudnál esetleg segíteni ebben vagy abban a műtétben?* Hálás vagyok Takáts Istvánnak és Kovács Bálintnak, korábbi főnökeimnek, akik progresszív szemlélettel, az újdonságokra fogékonyan dolgoztak. Abban a negyven évben, amióta a pályán vagyok, például a szürkehályog-műtét óriási fejlődésen ment keresztül. A nyolcvanas évek végén a szemén hét-nyolc milliméteres sebet ejtettünk, azon keresztül vettük ki a szürkehályogot, és vagy kapott a beteg műlencsét, vagy nem. Ha nem, akkor tíz-tizenkét dioptriás szemüvegben járt attól fogva, de legalább látott.

– *Mint a színész Major Tamás, amennyire tudom.*

– A kilencvenes évek elején jött a műlencse-beültetés, majd az ultrahangos technika, az úgynevezett fakoemulzifikáció, amit a pécsi egyetemen nagyon korán elkezdtünk. Kovács Bálint engem bízott meg azzal, hogy tanuljam meg a technológiát, és tanítsam meg a kollégáknak. Na, ezzel jutottam el például Romániába, Oroszországba, tíz alkalommal Indiába, ahol hét alkalommal bemutató műtétet végeztem, ám volt bemutató műtétem Antwerpenben is – csak hogy végre válaszoljak a korábbi felvetésére.

– *Hogyan kell elképzelniünk ilyen beavatkozásokat?*

– Az előadóteremben kivetítik a mikroszkóp képét, amit magam is látok, az ember fején ott a fülhallgató, mikrofonnal, és műtét közben magyarázom, hogy éppen mit és miért csinálók.

– *Miért kell a fülhallgató?*

– Mert a szakmai közönség akár műtét közben is kérdezhet. Indiában az egyik alkalommal ezer orvos követte, amit csináltam, nyilván, ennyi emberből bőven adódott, aki kérdezni szeretett volna. Illetve kérdezett. Miért így csinálom, mi pontosan az az eszköz, amit használók – ilyeneket. Visszatérve a korábbi számokhoz: ma hárommilliméteres seben keresztül végezzük a beavatkozást. A beteg a műtét másnapján már jól lát, egy-két nap után ismét munkába állhat, tud autót vezetni etcetera.

– *Látom, lelkesen beszél, remekül edukál. Mégis elhagyta az egyetem kötelékét. Ennek mi a története?*

– Szerettem oktatni, igen, örömmel csináltam évtizedeken keresztül. Amikor az ember külföldre jár, hazai vagy külföldi társaságoknál pozícióba kerül, akkor jönnek a meghívások, egyik a másik után. Ténylegesen volt olyan időszak, hogy szinte havonta utaztam valahová, de bárhova mentem is, mindig tartottam egy vagy több előadást. Ezeken a kongresszusokon elsősorban az egyetemet, Pécsét és a hazámat képviseltem. Egyszer csak érkezett egy megkeresés: Németországba hívtak, Magdeburgba, havi néhány napra dolgozni. Egész pontosan három nap, napi húsz műtét. Több mint egy évig tartott, mire

minden engedélyt megkaptam. Ezután megkerestem az akkori rektort, Bódis Józsefet: járuljon hozzá a dologhoz azzal, hogy csökkentjük a havi munkaidőmet és a fizetésemet. Bódis azt mondta, hogy ez így korrekt, és maximálisan támogatta az elképzelésemet. Igen ám, de eltelt néhány év, és az egyetem élére új vezető került. Júniusban nevezték ki, és októberben behívatott magához. Egyik első dolga volt tehát, hogy közölje: túlságosan sokat vagyok távol, nem támogatja magdeburgi munkavégzésemet, sőt, meghirdeti a klinikaigazgatói állást, és másra keres a helyemre.

– *Volt a lépésnek valami előzménye?*

– Tudtommal semmi, és az ezt firtató kérdésemre sem kaptam választ. Míg dékán volt, klinikai dékánhelyettes voltam mellette – ennyi volt a munkakapcsolatunk. Budapesti és szegedi kollégákat keresett meg a leváltásom érdekében. Mindketten föl hívtak, és biztosítottak arról, hogy nem segédkeznek a kiakolbólitásomban. Végül a rektor mégis talált egy hölgyet, aki Debrecenben volt docens, és rábólintott az új megbízásra. Nem akartam hirtelen, forrófejűen olyan döntést hozni, amit esetleg megbánok. Elmentem hát egy év fizetés nélküli szabadságra. Elindítottam a magánrendelésemet, és egy éven keresztül mérlegeltem, hezitáltam, hogy mit tegyek. Nagyon rossz esztendő volt, gyötrelmes. Sok emberben csalódtam, akik korábban barátomnak mondták magukat. Egyszerűen cserbenhagytak. A végén azt fogalmaztam meg magamnak, hogy hatvanéves koromra vagy magam legyen olyan intézetvezető, akire föl néznek a kollégák, vagy legyen olyan főnököm, akire föl tudok nézni. A hölgyre, aki az utódom lett, sem szakmailag, sem emberileg nem tudok föl nézni.

– *Meg aztán, ahogy mondani szokták: ahol az ember egyszer misézett, ott lehetőleg ne minisztáljon.*

– Nem lett volna így már jó, nekem is meggyőződésem. Meghoztam hát a döntést, amit nem bántam meg azóta sem. Most senki sem mondja, hogy ne menjek kongresszusra, vagy hogy hagyjam már veszni a német kapcsolatot. Ahogy volt róla szó, dolgozom az állami egészségügyben és magánklinikán is. De nagyon nehéz elhatározás volt. Jó szakmai közösséget, ötvenegynehány embert kellett elhagynom. Személy szerint én nagyon jól jártam. Kevesebb a stressz, több időm jut az olvasásra, sportolásra és főleg az unokákra. De hogy a közösség jobban járt-e, abban látva a távozók magas számát, már egyáltalán nem vagyok biztos. A betegekről nem is beszélve. Márpedig mindig tartottam magam ahhoz a hippokratészi mondathoz, hogy a beteg érdeke mindenek felett!

A feleségem tizenöt éven keresztül dolgozott a hospice-nál. A haldoklók közül sokan megbánnak dolgokat, például hogy nem utaztak eleget, hogy nem beszéltek a szüleikkel vagy a gyerekeikkel, hogy nem békültek ki a szomszédal, hogy valakivel nem voltak többet együtt. De olyat, aki azt mondaná, hogy bárcsak többet dolgozott volna, mint amennyi jutott neki, nem akadt.

– *Azóta, hogy eljött az egyetemről, három nagyon komoly nemzetközi kitiüntetésben, így a Kelman- illetve a Barraquer-díjban, továbbá az Olasz Szemorvostársaság díjában is részesült. A szakma vérkeringésében tehát benne maradt.*

– Igen, úgy gondolom, maximálisan. Rendszeresen járok hazai és külföldi kongresszusokra, követem az irodalmat. Azt szokták mondani, hogy hat-nyolc évente újra kell tanulni mindent. Mondok egy példát. Napi gyakorlatban használjuk a lézeres berendezést, amely a szem belsejét letapogatja, és térképszerű rajzolatot készít, pontosan megmérve, mondjuk, az ideghártyarost vastagságát, hogy az kétszázötven vagy kétszáznyolcvan mikron-e. Hogy a kezelés hatására a vizenyő, az ödéma csökkent-e, vagy sem. E műszer nélkül régebben semmit sem érzékeltünk mindebből, mert a harmincmikronos változás szabad szemmel természetesen nem látható.

– *Roppant érdekes, mondana még ilyet?*

– Makula-degeneráció. Időskori betegség, amelyen tizenöt-húsz évvel ezelőtt nem tudtunk segíteni. A páciens elveszítette a központi látását, nem látta az emberek arcát,

nem tudott tévét nézni, olvasni, csak a perifériás látása maradt relatíve tiszta. Az esetek kilencven százaléka száraz, tíz százaléka nedves típusú. A nedves típusúra kifejlesztettek egy olyan injekciót, amelyet beadunk a szem belsejébe. Kifejezetten jók vele az eredmények. Vagyis, az érintettek legalább egy részének már tudunk segíteni. Nagyon fontos tehát, hogy az ember kövesse a hazai és a külföldi irodalmat.

– *Nyilván önnek az is előnye, hogy több hazai és külföldi folyóiratnál dolgozott és dolgozik szerkesztőként, lektorként.*

– *Hogyne, hisz így elsőként találkozom a benyújtott közleményekkel. Nagyon sok munka a lektorálás, különösen, ha nem javasolsz közlésre egy cikket. Ha látod, hogy jó, akkor könnyen ajánlod. Ám, ha indokolnod kell, hogy mi miért nem jó, akkor fölkötheted a gatyádat.*

– *Hogyan látunk, professzor úr? Hogyan tudnánk a szemünk fényét megőrizni olyannak, amilyen fiatal korban?*

– *Világtrend: a gyerekek, a fiatalok közül egyre többen rövidlátók, amiben szerepe van a laptopok, okostelefonok korai és gyakori használatának. Nagyon fontos lenne, hogy tízéves korig minél többet legyenek kint a szabadban, szaladgáljanak, biciklizzenek, focizzanak. Tehát ne csak a monitort nézzék, ne csak a lakásban játsszanak.*

Nagyon fontos a bőséges folyadékbevitel, és az élethosszig tartó fizikai aktivitás, amit Romhányi professzor úgy fogalmazott meg, hogy naponta egyszer meg kell izzadni!

Idősebb korban, ha föllép valami általános betegség, cukor, pajzsmirigy, magas vérnyomás, akkor ezeket próbáljuk kordában tartani! Kezelés és rendszeres kontroll! És hadd kárhoztassam a dohányzást! A hatása borzasztó. Ahol a szembe bejutó fény fókuszálódik, azt a pontot nevezzük sárgafoltnak, az éleslátás helyének vagy makula-tájának. A korábban említett makula-degeneráció kialakulásában, vagyis az éleslátás helyének elmeszesedésében a dohányzás egyértelmű szerepet játszik. Mindenképpen kerülni kellene! Ha valakinek kezdeti tünetei vannak, minden formáját azonnal el kell hagyni! Lényeges kiemelnem a táplálkozás szerepét. Zöldség, gyümölcsfogyasztás, sárgarépa, brokkoli... Jót tesznek a szemnek.

– *Furcsa jószág, nagyon oda kellene figyelniük tehát rá.*

– *Elmondok még egy érdekességet. Ha cseppekkel megtájtjuk a pupillát, és bekukkantunk, akkor ott a szemfenéki ereket közvetlenül láthatjuk. Sehol máshol a szervezetben nem látjuk az ereket olyan direkt módon, mint épp a szemfenéken. Nagyon szépen kivehetők az artériák, a kis kapillárisok és a vénák is. Következtetéseket vonhatunk le, interpolálhatunk, és ennek alapján meg tudjuk ítélni, hogy milyen a páciens teljes érrendszere.*

– *A szürkehályogról az előbb elmesélte, hogy miként fejlődött a műtéti technikája. De hogyan alakul ki? Jószerével nincs család, amely ne lenne érintett ebben a betegségben.*

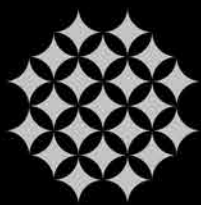
– *A szemlencse alakját tekintve hasonlóan néz ki, mint egy étkezési lencse, nagyjából tizenegy milliméter átmérőjű, vastagsága öt-hat milliméter. A lencsét tartalmazó fehérjék egy része vízben oldható, más részük vízben nem oldódik. Egyébként a szemlencse fehérjetartalma a legmagasabb a szervezetünkben. Ha a vízben oldható-oldhatatlan fehérjearány megváltozik, akkor kezd elveszíteni az átlátszóságát a szemlencse, aminek durván húsz dioptria a törő ereje. Ha szürkülni kezd, akkor a folyamat nemigen befolyásolható, a látás egyre homályosabb lesz. Egyetlen esetben, egy kismamánál láttam hosszú pályám alatt azt, hogy úgynevezett terhességi szürkehályogja alakult ki, ami a szülés után szépen visszafordult. De általánosságban: ha beindul a folyamat, megrontja a látást. Előbb-utóbb operáció lesz a vége. Jól mondta: ma már nincs olyan betegség a világon, ami miatt annyi műtetet végeznének, mint a szürkehályog miatt. Tehát tényleg szinte minden család érintett. Magyarországon nyolcvan-kilencvenezer beavatkozást végzünk évente.*

– *Megelőzhető?*

– Nem. Drámai kijelentés, tudom. De gyakorlatilag nem. Ám néha furcsállva hallom orvoskollégáktól is, hogy *ó, szürkehályog, ó, hát az rutinműtét!* Kérem szépen, akik nap mint nap végezzük, tudjuk, hogy óriási különbségek lehetnek. Fontos kérdés például, hogy a beteg mennyire fegyelmezett, mennyire kooperál a beavatkozás alatt? Kérdés az is, hogy mennyire tágul meg a pupilla. Ez befolyásolja a folyamatot. Volt-e azelőtt valamiféle gyulladás? Van-e zöldhályog? Volt-e sérülés, korábbi operáció azon a szemem? Milyen gyógyszereket szed az illető? Álláspontom: rutinműtét márpedig nem létezik. Legfeljebb utólag mondhatjuk egy beavatkozásról, hogy na, ez az volt. Én sem szeretném, ha velem kapcsolatban használnák a kifejezést. Rajtam senki se végezzen rutinműtétet! Minden egyes lépésnél nagyon oda kell figyelni. Komolyan koncentrálni. Például nemrégiben operáltam egy nyugdíjas kollégát, akinek nem tágult jól a szembogara. Tudható volt, hogy prosztatagyógyszert szed. Márpedig a prosztatagyógyszer simaizom-relaxáns. Magyarul: a simaizmokat lazítja el, hogy könnyebben meginduljon a vizelet. De miután tablettában vesszük be, az egész szervezetben hat. A szivárványhártyában, a szemben is vannak simaizmok. A gyógyszer tehát a műtét során befolyásolta a pupilla tágítását. Ilyenkor négy, egészen kicsi hurkot vetünk be, amelyekkel a pupilla megtágítható. Úgy könnyebb elvégezni a beavatkozást. Na, nesze neked, rutinműtét!

– *Beszéltünk az imént az élethosszig fontos fizikai aktivitásról. Tudom, hogy első osztályú vívó volt. Mondja, hogy az életmódváltással most több ideje jut sportolni. Vajon milyen mozgásformát választ?*

– Hetente kétszer teniszezem, néha kicsit futok. Annak idején Csethe István, a legendás edző tanítványának vallhattam magam – ugyanis a PEAC-ban vívtam, valóban, hosszú-hosszú évekig. Hetente négyszer-ötször edzettünk, hétvégén mentünk versenyekre... Az OB I és az OB II között lifteztünk. A csarnokban ott díszelgett egy Hemingway-idézet, ami talán ide, a beszélgetés végére jó lesz összegzésül. Úgy szólt: *A sport megtanít becsületesen győzni vagy emelt fővel veszíteni. A sport tehát mindenre megtanít.*

ZSOLNAY
KULTURÁLIS
NEGYED

szept
08
19⁰⁰

Kutya GOLÓ

Kollár-Klemencz László és
Háy János közös barangolása

A PécsLIT nyitóeseménye

zsolnaynegyed.hu

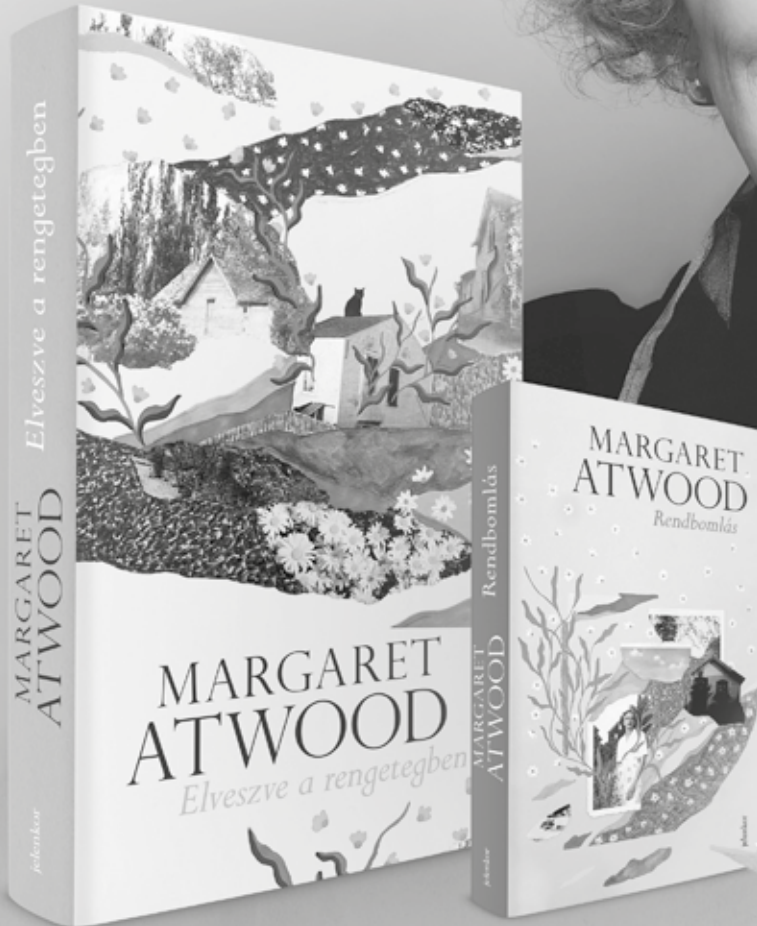
Elveszve a rengetegben

MEGJELENT

MARGARET ATWOOD

ÚJ NOVELLÁSKÖTETE

*„Nem fogadjuk el a gondolatot,
hogy csupán maréknyi por marad
belőlünk, ezért szeretnénk
inkább szavakká átváltozni.
Lélegzetté mások szájában.”*

Fotó © Luis Mora

Teljes körű nyomdai, reklámpari tervezés és kivitelezés

ÖN MEGÁLMODJA, MI KINYOMTATJUK!

www.nyomdaiotletek.hu

TÁMOGASSA

A JELENKOR FOLYÓIRATOT,

a kortárs magyar irodalom
meghatározó műhelyét!

Lapunk 1958 óta inspirálja és közli
a mindenkori kortárs magyar irodalmat.

Mások mellett Weöres Sándor, Mészöly Miklós, Csorba Győző,
Bertók László, Esterházy Péter, Nádas Péter, továbbá számos
fiatalabb hazai szerző írásainak adott otthont, miközben olvasók
generációit segítette az irodalmi tájékozódásban.

Folyóiratunk fennmaradásához szükség van az ön támogatására!
Ne hagyja, hogy a modern magyar irodalmi kultúra
egyik leghosszabb és legszebb története véget érjen!

Előfizetését vagy adományát a folyóiratot kiadó
közhasznú alapítványunk várja:

JELENKOR ALAPÍTVÁNY

7621 PÉCS, SZÉCHENYI TÉR 7–8.

SZÁMLASZÁM:

50800111-11164573